

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA
CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO 23681

CALL No. 891.511/Fil/Eth

D.G.A. 79

17/9/08

~~62008.~~
40

~~D2808~~

V:8

Anecdota Oxoniensia

YÛSUF AND ZALÎKHÂ

BY

FIRDAUSÎ OF TÛS

EDITED FROM THE MANUSCRIPTS IN THE BODLEIAN LIBRARY,
THE BRITISH MUSEUM, AND THE LIBRARY OF THE ROYAL
ASIATIC SOCIETY, AND THE TWO LITHOGRAPHED TEXTS OF
TEHERAN AND LUCKNOW (OR CAWNPORE)

BY

HERMANN ETHÉ

FASCICULUS PRIMUS

23681

891.511

Fir/Eth

D2808

Oxford

AT THE CLARENDON PRESS

1908

D2808

164 of 08

200
HENRY FROWDE, M.A.
PUBLISHER TO THE UNIVERSITY OF OXFORD
LONDON, EDINBURGH
NEW YORK AND TORONTO

PREFACE

I NEED not repeat here the manifold proofs for the genuineness of Firdausi's authorship or the arguments which led me to adopt upon the whole the longer versions as basis for my text—both are given in detail in my paper, read before the Vienna Congress in 1886 (*Verhandlungen des VII Internationalen Orientalisten-Congresses in Wien, Semitische Section*, pp. 20-45, Wien, 1888), and embodied, with some important corrections, in my '*Neupersische Litteratur*' (Trübner, Strassburg, 1897, Band II, p. 229 sq.). Of the five MSS. and the two lithographed editions which I had at my disposal, *W* (Walker Or. 64, dated A.H. 1140, see my Bodleian Cat., vol. i, No. 505) and *M* (Morley's copy in the British Museum, Add. 24,093, dated A.H. 1055, see Rieu's Persian Cat., vol. ii, p. 545) represent the larger redaction; *E* (Elliott 414, dated A.H. 1232, see Bodleian Cat., vol. i, No. 506), *A* (Royal Asiatic Society, MS. Cat., No. 214), *T* (Teheran, lithograph, A.H. 1299, kindly presented to me in 1885 by Mr. Sidney Churchill in Teheran), and *N* (Naval Kishor Press, Lucknow, A.H. 1287 and 1290, collated by me in the British Museum, re-issued at Cawnpore A.H. 1298 and 1304, the latter in my private collection) the shorter one. In *E* and *T* not seldom additions from the longer redaction are found, while on the other hand sometimes verses of the shorter one are absent in the longer. Midway between the two redactions stands *B* (Bland's copy, originally in Major Macan's Library, afterwards in that of Col. Baumgartner, now in the British Museum, Or. 2930, see Supplement to Rieu's Persian Cat., No. 200), which combines, with a few exceptions, the contents of both, and includes, moreover, that unique chapter on the origin of the poem and the two older poets who treated the same subject before Firdausi, see pp. 11-12 in the present edition. It is, unfortunately, very incorrectly written by an ignorant scribe, and the arrangement of verses is in great confusion, but in spite of that it is of considerable value.

Whilst basing my text in the main on *B*, *M* and *W*, I have, however, not been unmindful of the sound maxim, laid down by the late Dr. Teufel (in his critical remarks to my edition of Nâsir bin Khusrau's *Rûshanâ'inâma* in *Z. D. M. G.*, vol. xxxvi. p. 105 sq.), that the only possible way with Persian poets to produce a readable text is to make the best selection of verses from all available MSS., provided, that careful attention is paid to the individual peculiarities of the author in question.

In order to facilitate linguistic comparisons I have extensively quoted from a special dictionary of Firdausi's Book of Kings, the *Ganjnâma dar ḥall-i-lughât-i-Shâhnâma* by 'Alî al-makkî Ibn Ṭaifûr al-bistâmî, completed A. H. 1079 (unique MS. No. 1798 in the India Office, see my Cat., vol. i, No. 891); for the sake of comparative literature I have given from time to time a summary of similar scenes in, and extracts from, the *mathnawîs* of Jâmî (Rosenzweig's edition) and Nâzim of Harât, who died A. H. 1081 (MS. 184 in the India Office, see my Cat., No. 1593), dealing with the same subject. At the end of the second part I intend to add: (*a*) a complete index of the words and phrases, commented upon in the notes; (*b*) the most important various readings from the copy of Sir W. Jones (now in the India Office, see No. XXVIII in the Cat. of Denison Ross and Edw. G. Browne, 1902), the very existence of which, to my greatest regret, only became known to me when the bulk of this first part was already in print; and (*c*) a full list of errata (by an oversight the گ of گشادى, گشای, &c. has been printed ک on the first four sheets, see p. 6, line 9, and verses 114, 129, 173, 252, 311, &c.).

H. ETHÉ.

UNIVERSITY OF WALES,
UNIVERSITY COLLEGE, ABERYSTWYTH,
MARCH, 1908.

يوسف وزليخا

من تصنيف فردوسي طوسي

طبع

في المطبعة المدرسية في مدينة أوكسford

سنة ١٩٠٨ المسيحية

یوسف و زلیخا

من تصنیف فردوسی طوسی

<p>که جاوید باشد همیشه بجای^۱ نه شبه و نه همتا نه جفت و ولد مکین آفرید و مکان گسترید^۲ مر اورا ثنا^۳ و مر اورا سپاس که با حکم او بنده را نیست خواست^۴ بپیوست باهم سفید و سیاه بستگ اندر آتش بابر اندر آب ببار آورد شاخ پژمرده را هم از زنده آورد مرده پدید^۵ ورا زید این کار پرداختن</p>	<p>بنام خداوند هر دو سرای یکی فرد^۶ و جبار وحی و صمد سفید و سیاه جهان آفرید توانا همیشه مر اورا^۷ شناس ۵ بما بندگان حکم و فرمان و راست سپهر آفریدست^۸ و خورشید و ماه سرشتست تا روز حشر و حساب بقدرت کند زنده مر^۹ مرده را هم از مرده مر زنده را آفرید ۱۰ جز^{۱۰} او کس نداند چنین ساختن</p>
---	--

^۱ So correct in *B* and *T* (where ماند, however, is substituted for باشد). *E* has خدای instead of بجای, which may do also. Quite against the laws of rhyme is the reading of *A*, *M*, *W*, and *N* سرای بهر دو باشد جاوید.

^۲ *N* يك وفرد. ^۳ So *A*, *M*, *W*, and *N*. *B*, *E*, and *T* have again آفرید.

^۴ So *B*, *E*, and *T*. *A*, *M*, *W*, and *N* توانا مر اورا همیشه.

^۵ *E* سیتا (abridged from ستایش). ^۶ Verse 5 only in *B*.

^۷ *T* سپهر آفرید او. ^۸ *E* and *T* هر.

^۹ *E* wrongly آورد زنده پدید. The order of vv. 6-9 is that of *B*, and with regard to vv. 6 and 7 also of *T*; all the other copies have the apparently less appropriate order: 8, 7, 6, 9.

^{۱۰} *E* and *N* چو او. Between vv. 9 and 10 there are in *B* three additional verses which appear spurious from their wording as well as from the absence of

ستایش پیغمبر صلوات الله و سلامه علیه^۱

محمد رسولست و پیغمبرست
 ۱۵ که او سید از تخم آدمست
 زیغمبران دگر بهترست
 که از دین پاکش جهان خرمست^۲

سه خانه که شان بادی است گوهر ^a	ترازوی و دلو است و جوزا ترا ^b
سه خانه که از خاک دارد مزه	جدی دان و ثور و دگر سنبله ^c
مر این خانها را کران تا کران	بخشید نیکو بهفت اختران
دو آمد بخش ^d مه و آفتاب	ده آمد بهنج اختر ^e نیکتاب
بماء و بخور داد خرچنگ و شیر	که هستند بر آب و خشکی دلیر
بکیوان که تابد همی از فراز	بره داد و دلو و کشادست راز
بهرام کینجوی جنگ آزمای	حمل داد و عقرب یگانه خدای
بناهمید با رامش و آج ^f داد	ز بخشش ترازوی و گاوی بداد
دو خانه دگر داد یزدان پاک	عطارد ^g که او صدر دارد بخاک
ورا داد جوزا ابا سنبله	خداوند نیک و بد هر گله
دو خانه دگر داد با مشتری	خداوند یکتای فرد غنی ^h
که آن قوس و حوتست ای نیکرای	نداند بجز پاک ایزد خدای

^{۱ ۲} For notes 1 and 2 see p. ۶.

and Scorpio (عقرب), which is the latter of these two, and consequently the third in the triad. A rhyme like نُخُسْت and بَسْت would, in itself, not necessarily disprove a Firdausian origin, as similar ones frequently appear in good old poets, especially in those of Khurâsân, see the valuable remarks of Dr. Teufel, in Zeitschrift der D. M. G. vol. 36, pp. 98-100. The *watery* triad consists of the 4th, 8th, and 12th signs of the Zodiac: Cancer (Arabic السَّطْرَان), Scorpio, and Pisces (Arabic السَّمَكَيْنِ or الحَوَاتِ). ^a So distinctly in all three copies, probably for جوهر^a, as Arabic حال 'in substance.' ^b The *airy* triad consists of Gemini (Arabic التَّوَامَان), Libra (Arabic المِيزَان), and Aquarius (also called المَاء), i. e. the 3rd, 7th, and 11th signs of the Zodiac. ^c The *earthy* triad consists of Taurus, Virgo (Arabic العَذْرَا), and Capricorn, the 2nd, 6th, and 10th signs of the Zodiac. ^d Text in all three copies بخشش. ^e Text in all three copies اختری. ^f A marginal gloss in *M* and *A* says آج بالفتح قدر و انداز. ^g Text here with double accusative, a novel construction. ^h So in *W*. *M* and *A* read فروغری (?) یزدان. ⁱ *W* یزدان. ^j فروغری (!) بالفتح نیکو. quite distinctly, and have as marginal gloss:

ز باد و ز آتش زخاک و ز آب ^۱	ز چرخ و نجوم و مه و آفتاب
همه مُتَکِرانش ذلیلند و خاک ^۲	بهستیش جمله دلیلند پاک
بر آن شاه ^۳ محمود پاکیزه دین ^۴	برو آفرین باد وزو آفرین

any rhyme in the second *bait*, and the unprecedented use of the اضافه after صاحب:

بچشم و زبان و بدست و بهای	یقین دان که بشناسدش پاکرای
چنین گفت آن صاحب معجزات (!)	برونست یزدان زحد و حساب
دلیش بهستی برش بی شمار	خدائست بی مثل و جبار بار

^۱ *B* فزونست تا گاو و ماهی و آب. This modification is clearly made by the transcriber in order to round the sentence off, which in all the other copies finds its syntactical conclusion in the following verse 12, which in *B* is separated from v. 11 by thirty-four *bait*s, belonging to a much later chapter (see below, v. 270 sq.); v. 12 here corresponds to v. 49 in *B*.

^۲ So in *B*, *A*, and *N*. *M*, *W*, *E*, and *T* read ذلیلند پاک. With v. 12 begins the original part of *A* (on fol. 5^a); the previous verses (with the exception of v. 5) and those twenty-two spurious verses of *M* and *W*, which are given in note 4, have been supplied on the fly-leaves of *A* from *M* by Ghulām Haidar, a native of Bengal, during his stay in London, 1865.

^۳ So in *B*. All the other copies شخص.

^۴ Instead of this verse twenty-two others are found in *M* and *W* which clearly bear the stamp of amateur versification, and are probably interpolated by a copyist proud of his superior astronomical knowledge; they are as follows:

همه شب بیمار است گردان سپهر	پر از اختر روشن و ماه و مهر
ده و دو چنانکه شنیدست گوش	فزون زین نداند دل پاک هوش
سه آبی سه خاکی و سه آتشی	سه بادی همه مایه سرکشی
سه خانه که اش آتشین گهرست	کمانست و غُرُست ^b و شیر اندرست
سه آبی ^c یکی ماهی آمد نخست	دو خرچنگ واز دو سیم عقر بست ^d

^a *M* and *A* کش او; کش *W*.

^b A marginal gloss in *W* and *A* says: غُرُ (mountain-goat = Aries, Arabic الحمل); the fiery triad therefore consists of the 1st, 5th, and 9th signs of the Zodiac: Aries, Leo (Arabic الأسد), and Sagittarius (Arabic القوس and الرامي). ^c *M* and *A* زایی. ^d I.e. there are two crab-like constellations: Cancer, which is itself pre-eminently called خرچنگ.

20 ازو گفت باید سخن سربر
وزو جست باید هنر در بدر¹
منم بنده اهل بیت نبی
ستاینده خاک پای وصی
ابا دیگران مرا² کار نیست
بدیشان مرا راه دیدار³ نیست

ستودن 'T' جز او (Hebrew 12) comp. Hebrew 12) after a positive, to denote comparison, (perhaps a clerical error for *ستوده* ترا نیست *B*). ازو هست (ستوده تری).

¹ So *B*, except that سخن appears in the second hemistich again, instead of هنر. *W* has (against all rules of rhyme) in both hemistichs در بدر. The other copies have هنر در بدر in the first and سربر in the second hemistich.

² So *T*. ازین دیگران الخ وزین دیگران مرا⁴ *N*. وزین دیگران مرا⁵ *A*.

³ *A* راه دیدار. In *E* the second hemistich runs in this way: بدنیا مرا راه. In *B*, *M*, and *W* these two verses, 21 and 22, which have a distinct Shi'ite tendency, are entirely missing, and in their place appear six new verses of an orthodox Sunnite character, viz.

صحابان او جمله اخیر بودند	سراسر به پیشش چو اختر بودند ^a
ولیکن از ایشان چهار آمدند	که در دین حق ^b نامدار آمدند
ابو بکر صدیق شیخ العتیق ^c	که بُد روز و شب مصطفی را رفیق
ز بعدش عمر بُد که کسرای شوم ^d	زیمش نیارست خفتن بروم
پسش ^e میر عثمان دیندار بود	که شرم و حیا زو پدیدار بود
چهارم علی ابن عم رسول	سر شیر مردان و زوج ^f بتول

^a The text is according to *B*. *M* and *W* اختر instead of اخیر, and in the second hemistich *M* در دین و حق *W* در دین و حق. ^b همه هر یکی مهر (همچو *W*) انور بودند. ^c شیخ *M* and *W* شیخ و عتیق. ^d *M* and *W* پس از وی عمر بُد که قیصر بروم. ^e *M* and *W* و جفت. ^f *M* and *W* سوم. As Firdausi wrote his epopee (see further down in the chapter, for a wazir or general of the prince of Irāk, one of the Būyides who were prominent champions of the Shi'ah, the verses put in the text seem to be the genuine ones. They are, moreover, in striking agreement with the two Shi'ite *ḡasidas* ascribed to Firdausi, and published in my second article on 'Firdausi als Lyriker' (Sitzungsberichte der Münchener Akademie, philos.-philol. Classe, 1873, pp. 635-653).

همی تا خدا این جهان آفرید ازو منعها کرد یکسر پدید^a
 بحق^b محمد علیه السلام نیامد پدید از همه خاص و عام^c
 کسی کش دهد ایند این پایگاه^d ازو باید اندوخت^e آئین و راه
 پی قرخ او گرفتن سزد ستوده ازو^f نیست نزد خرد

مرا این خانهارا بخشود ناز^g خدای بزرگ ایند بی نیاز
 بهر خانه هر يك اندر شوند نباشند یکچند بیرون شوند
 بدینسان نهاد این همه اختران همیکرد آئین و ساز جهان
 گهی برف بارد گهی باد گرم گهی بر میانجی دلارام نرم^h
 ثنای خدای که این ساختست ز نیک و بدش باز پرداختستⁱ

¹ So in *B*. *E* در بیان مدح جناب رسالت و وحی آنحضرت صلی الله علیه و آله; *M* and *W* در نعت سید المرسلین; no heading in *A*, *T*, and *N*, where the text is uninterrupted.

² Verse 15 only in *B*.

³ So in *B* (with an incorrect *وزو* in the beginning), *A*, *E*, *T*, and *N*. *M* and *W* have less appropriately نامد پدید شخص نامد ازو خویتر شخص نامد, since the same idea is expressed in the immediately following verse.

⁴ *B* بمثل *T*.

⁵ So in *B*. *M* and *T* نیامد پدیدار از خاص و عام; *W* از instead of از; in *A*, *E*, and *N* a distinct بیامد appears, contrary to the obvious sense of the verse.

⁶ *E* بارگاه *B* از وی نگاه. ⁷ So *B*. In the other copies آموخت.

⁸ So *M*, *W*, *E*, and *N*. *A* has (apparently as a gloss to the less common از,

^a Text has باز. ^b The distribution of the seven planets over the twelve signs of the Zodiac is consequently this:

Moon	—	Cancer	4th sign of Zodiac.
Sun	—	Leo	5th " "
Saturn	—	Capricorn	10th " "
		Aquarius	11th " "
Mars	—	Aries	1st " "
		Scorpio	8th " "
Venus	—	Libra	7th " "
		Taurus	2nd " "
Mercury	—	Gemini	3rd " "
		Virgo	6th " "
Jupiter	—	Sagittarius	9th " "
		Pisces	12th " "

بدینسان همه در هم آمیختند	کزین چار گوهر برانگیختند
که اندر تن تیره بنهاد جان	بفرمان دارای هفت آسمان
هم از گردش فصل اختر ^۱ کند	جهان هر سه مه چهره دیگر کند
جهان چهره پیر برنا کند	۳۰ چو اندر بَره مهر ^۲ ماوا کند
دم و باد چون مشک اذفر شوند	شب و روز با هم برابر شوند
دگر بار بندد همی مَرغ ^۳ و راغ	یکی دیمه ^۴ روم بافد بباغ
زگل برمد صد هزاران نگار	بدانسان چکد ابر ز اشک ^۵ بهار
ز مشک و زعنبر کند خوشه ^۶	کجا بر وزد باد برگوشه ^۷
چه در فرودین ^۸ و چه اردیبهشت	۳۵ بهر دو کند این جهانرا بهشت
چو دریای قلزم شود جویبار ^۹	پراز نقش مانی شود کوهسار
جُز ایزد که داند که آن چون دمد ^{۱۰}	هزاران گل از گیل بیرون دمد
هوارا ببینی چو آتش دلیر	چو آید دگر از بره سوی شیر ^{۱۱}
که عقل تو زو سخت شیدا شود	ببستان درون میوه حلوا شود
بجز ایزد پاک کس را مبین	۴۰ بر آور سر و شاخ سنبل ببین
بود نغز و آراسته ^{۱۲} باغ روی	بُسرخ چو خون و بگردی چو گوی
بشاهین ^{۱۳} و در کردیم کاروان	همی تا بود آفتاب دوان

^۱ فصل دیگر *W*. فصل اختر *M*.

^۲ So correctly according to the various reading on the margin; the text has ماه.

^۳ In *M* the following marginal gloss: مَرغ بفتح رُستنی و نبات مرغزار؛ مرکب ازین زمین با دامن کوه = راغ؛ است بالفهم معروف راغ دامن کوه بود که بجانب صحرا باشد: Ganjnama, f. 81^a.

^۴ ابر و اشک *W*.

^۵ So to be read, according to the metre, instead of فرودین in the MSS. This abridgment appears several times in the Shāhnāma also.

^۶ *W* has a silly روزگار instead.

^۷ *W* in both hemistichs دمد.

^۸ *W* چو آید دگر بره بر سوی شیر (modification made, as it seems, to introduce a proper subject to the verb آمدن, which, in the text above, must be supplied from verse 30, viz. مهر). Leo is the 5th sign of the Zodiac (2nd in the summer season).

^۹ *W* بود بار آراسته.

^{۱۰} I.e. میزان, Arabic 'Libra,' the 7th sign of the Zodiac (1st in autumn), after which follows کجدم or کردم, Arabic 'العقرب,' 'Scorpio.'

از آزار ایشان تو رخ را بتاب	که آزار شان دوزخ آرد بتاب ^۱
	حکایت ^۲
نهاد جهانرا ببین ای پسر	که چون ساختست اینجهان سر بسر
۲۵ بگسترش از تیره خاک گران	درو آتش و باد و آب روان
بمایه چهارند ^۳ این گوهران	و لیکن ببین اینهمه بیکران

^۱ So in *A*, *E*, and *N*. *T* has in the second hemistich بآب instead of بتاب. *B*, *M*, and *W* have introduced the following slight modifications:

از آزار این (شان *W*) چار دلرا بتاب که آزار شان دوزخ آرد ثواب
so as to make this bait the proper continuation of their Sunnite verses. The genitive after آزار is here to be taken as objective, whereas in the adopted text it is subjective. With this bait the 'praise of the prophet' ends in *A*, *E*, *N*, and *T*. In *B* two other verses are added:

چو در دوستی شان ببندی تو دل	نباشی بنزدیک یزدان خجل
سخنهای پیغمبر رهنمای	نگوید جز آنکش بود عقل و رای

The latter of these two, which is also found in *M* and *W*, is to all purposes identical with the verse with which the chapter—immediately following in *A*, *E*, *N*, and *T* after v. 23 in the text above, and styled in *E* در بیان شروع کتات و حالات, and in *T* مقدمه در نظم کتاب و نعت پیغمبر مستطاب, in *N* simply سخن در بیان (whilst no heading appears in *A*, where the text runs on without interruption)—opens, viz.

سخنهای پیغمبران خدای	بگویم بدانکش بود عقل و رای
----------------------	----------------------------

(only modified so far as its different position in each of the two sets of MSS. necessitates it), and which moreover reappears, according to *M* and *W*, in v. 103. In *M* there are three more doubtful verses, to conclude the 'praise of the prophet,' viz.

باندازه اشک ابر بهار	باندازه رنگ و رمل قفار
باندازه برگهای شجر	باندازه خلق او سر بسر
باندازه هرچه هستست و بود	پیغمبر و خاندان بر درود

The second and third verses are found in *W* also, with the following modification in the last hemistich: پیغمبر و خاندانش درود.

^۲ Verses 24-102 in *M* and *W* only; whatever may be thought of their authenticity, they show at least a remarkably pure Persian, have a true poetical ring, and bear close relation to many passages in the *Shâhnâma*.

^۳ *W* (or اند as the writing is very indistinct) بمایه چنان آمد.

60 هوا بر زمین سخت گریان شود
تو گوئی هوارا که بیدل شدست
یکی زاسمان پنبه تا رو زده^۱
شگفت ابروی ماه را بهم^۲ است
چو خورشید در دلو و ماهی بود
65 بآباد و ویران گیتی همه
دوان آب روشن ببندد بستگ
بباغ اندرون چون یکی بگذری
تو گوئی مگر لشکر تازیان
همه نیزه جنگ بر داشته
70 جهانرا سه سازاست، چون این بود
بود بر سر کوه سیم سفید
نه بوی از گل آید نه سبزی زبید^۳

در صفت پادشاه اسلام گوید

بزرگا خدیوا^۴ توانا توئی
گر از اوج گویم چو کیخسروست
گر از داد گویم شهب^۵ کامران
75 اگر گویم از معرفت وز بصر^۶
گر از دور مر مرد را بنگرد
بداند مر اورا نهاد و سرشت
اگر گویم از بخشش دست شاه

بآغاز و انجام دانا توئی
که هر لحظه تایید و فرش نوشت
فزون آید از شصت نوشیروان
درین باب قولم نیاید بسر
هنرها و عییش پدید آورد
اگر هست نیکو و گر هست زشت
شوم سخت عاجز درین جایگاه

^۱ رو دادن = رو زدن.

^۲ Here the white plant of that name, which comes out in the month Bahman (the eleventh of the Persian year), when the sun is in Aquarius (دلو, see the following verse).

^۳ و تیشه W.

^۴ زسر W.

^۵ بیخ اندرون آب و رنگ W.

^۶ خدایا W. About the prince of 'Irāk, to whom the poem is dedicated, and who is styled here 'Pādishāh of Islām,' see the preface.

^۷ بشد W.

^۸ در نظر W.

بگردد ازین چون شود راز باز ^۱	جهانرا چنین باشد آئین دراز
جهان سرد گردد زبرق سره	چو مهر از کمان ^۲ شد بسوی بره
کزو گاه پیشین نماید چو شام	45 هوا برکشد پردۀ تیره فام
بپیل ^۳ پراگنده ماند درست	گسسته بود چون برآید نخست
کجا دیدۀ پیل چون رود نیل	بهیلان نماند چو ماند بهیل
چو سنگی بود پیش کوہ گران	مہین پیل نزد کہین لخت از آن
جز ایزد کہ داند کہ چونست و چند	زدربا برآید چو کوہ بلند
گہی همچو زرد و گہی چون سپید ^۴	50 گہی رنگ او تیرہ گاہی سفید
باستد چو گسترده شد بگسلد	باندرک زمان در هوا گسترده
ورا نیز پیوسته شد بادبان	تو گوئی کہ گشتی شدست آسمان
کہ وبرا ہی سنگ و آهن دهد	گر آتش زسنگ و ز آهن جہد
بدانسانکہ ترسان شود مرد و زن	بغرد پس از آتش افروختن
سرش زیر چرخ کبود اندر است	55 ہر آنکس کہ او در جهان مہتر است
زسر در سراسر گسسته شوند	بیکجا بگہ گر شکسته شوند
مگر چون بود پاک دانای چند	بغلتنند ازین آسمان بلند
کہ غریدن رعد این آسمان	سرانجام صد یک نباشد از آن
بگیرد چو دختہ شوربخت	چو آتش نمود و چو غرید سخت

The following verses of the Shāh-nāma (in Zāl's answer to the riddles of the Mobeds) may serve to elucidate the second hemistich:

همہ تیرگی دارد اندر نہان	زبرق برہ تا ترازو جهان
بدان تیرگی و سیاهی شود	چو زین باز گردد بمای شود

(Spiegel's Chrestom. Pers., p. 44, ll. 11-14).

^۲ Arabic القوس, the 9th sign of the Zodiac (the last in autumn), which forms the transition to winter.

^۳ A similar comparison is offered by the expression پیل آبکش for 'a black cloud.'

^۴ The same rhyme-word, used in the first hemistich in the general sense of 'bright,' as a contrast to 'gloomy and dark;' in the second, in the special sense of 'white,' as a contrast to 'yellow.'

و زین بهترب باشد آرام و جای	۱۰۰ شوی راست با راستان خدای
سر انجام چون گاو و چون دد بود	هر آنکس که کردار او بد بود
نبودند جز پاک پیغمبران ^۱	بهین همه مردمان جهان
نگوید جز آنکش بود عقل و رای ^۲	سخنهای پیغمبر رهنمای
دلش را فروزانترا زهره کرد ^۳	همه دانش ایزد ورا بهره کرد
نیوشید ازو آشکار و نهان	۱۰۵ زهفتم زمین تا بهفت آسمان
چه گرم و چه سرد و چه درمان و درد ^۴	همه در دل او نگاریده کرد
که او بود پیغمبر کردگار	از آدم درون تا بدان روزگار
بدو داستانهای پیغمبران ^۵	فرود آمد از داور داوران
فلک بر ^۶ بد و نیک شان چند گشت	که مر هر یکی را چه بر سرگذشت
چه آغاز بود و چه انجام شان ^۷	۱۱۰ چه کردند و چون بود هنگام شان
همه بر دلش بر فروزنده بود ^۸	پیغمبر یکایک فرو خوانده بود
دلش را همه نغز و نیکو نمود ^۹	کم و بیش هر داستانی که بود

^۱ Between vv. ۱۰۲ and ۱۰۳ there are repeated in *M* and *W* vv. ۱۹ and ۲۰, see p. ۷, note ۱, with these modifications: v. ۱۹, first hemistich, فرخ آید; second hemistich, ستودنش فرصست نزد خرد.

^۲ See above, p. ۸, note ۱. *M* and *W* سخنهای پیغمبران خدای (contrary to the context, which requires the singular پیغمبر, i.e. *Muḥammad*).

^۳ Verses ۱۰۴ and ۱۰۶ only in *B*, *M*, and *W*.

^۴ *A*, *T*, and *N* بدین. In *E* this verse is missing.

^۵ Only in *M* and *W*.

^۶ *W* فلک را.

^۷ So in *B*, *A*, *E*, and *N* چه بودند و چون آید. *T* has, in the second hemistich, چه کردند instead of انجام. In *M* and *W* the first hemistich runs thus: چه بودند و چون آید.

^۸ So in *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* فروزنده instead of نماینده. On the correctness of the rhyme خوانده (which might, if absolutely necessary, be read in the abridged form خوانده and فروزنده or نماینده, comp. Dr. Teufel, loc. cit., see above, p. ۴, note ۴. Decidedly without a proper rhyme is the reading of *M* and *W*:

به (ز) پیغمبران یکبیک خوانده بود دلش را همه حال بنموده بود

^۹ Only in *B*.

که بخشیدن دست وی چون هواست
80 بدربا و کان دُر و زَر عیار
همی تا بود گردش سال و ماه
همی تا سرشت جهانرا نهاد
میراد^۳ پیروزی از شهریار
بتن در دلش روشن و شاد باد
85 تن وی بصّحت کفّ وی بجام
بتابید سلطان اقلیمها

در شرف آدمی از حیوانات

زهر چیز کآورد یزدان پدید
بهین همه جائور آدمیست
خداوند مر^۴ بنده را نیک خواست
90 جز از آدمی جائور نیست و چیز
همی تا بوی از چه یزدان شناس
ترا و مرا راست زان آفرید
خرمان بدان داد تا گر رواست
چرا آن یکی سال و مه راستست
95 درین هست بسیار گفتار نغز
نشانی ترا بدهم ای گنج هوش
همیگویدت خویشتن را ببین
بدان تا بدانی که ما راستیم
اگر راست باشی چو بالای خویش
به از آدمی جائور نافرید
که گوینده و کدخدای زمیست
خرد داد و گفتار بالای راست
که دادست یزدانش این هر سه چیز^۱
که اوراست نیکی و داد و سپاس
که باشیم از گاو و از خر پدید
بدانیم کین هر یکی از کجاست
چرا این نگونسار و گر خواستست
نداند بجز مردم پاک مغز
زمن بشنو آنرا و میدار گوش
بدان کت چرا آفریدم چنین
ز تو همچو ما راستی خواستیم
بجز راستی نابدت چیز پیش

... آن سی سوار - کجا بر گذشتند: see the verse of the Shāhnāma: که = کجا^۱
بر شهریار.

^۲ W. هر. here in passive sense, as frequently in the Shāhnāma. ^۳ بریدن^۲

^۴ The same rhyme-word, used in the first hemistich in the general sense of جماد 'inorganic matter,' as a contrast to 'animal;' in the second, in the special meaning of 'valuable, precious thing' (= گرانمایه).

الف لام را تِلْكَ آیات ^۱ را	بخوان تا بیابی ^۲ حکایات را
یکی سورتست این که اندر قرآن	نیایی چنین از کران تا کران ^۳
سراسر همه قصه یوسف است	ز قول جهان داور منصف است
یکی قصه دلکشای عجب	مهیّا بلفظ و لسان عرب ^۴
۱۳۰ خرد باید اینرا بخواند درست ^۵	چو بر خوانده باشد بداند درست ^۶
گفتار اندر سبب نزول سورة یوسف علیه السلام ^۷	
کنون ای خردمند دانش پذیر	یکی سوی من کن دل و هوش و ویر ^۸
از آغاز بشنو که چون شد ^۹ سبب	که این سورت آمد ز زندان رب
شنیدم ز گفتار دانشوران	خرد پروزان و سخن گستران
که یکروز ^{۱۰} پیغمبر ابطحی	بُد اندر سرای علی الوسی ^{۱۱}

^۱ Beginning of Sûrah XII. *A*, *E*, and *N* اگر خوانده تِلْكَ آیات.

^۲ So *B*; all the other copies بدانی. In *A* the two hemistichs are transposed. In *M*, *W*, and *T* this verse opens a new chapter which gives in *M* and *W* as heading the first two verses of Sûrah XII. The (rather inappropriate) heading of *T* runs thus: آغاز داستان یوسف و زلیخا و گذارش آن.

^۳ In *B* another verse is added to this, forming a kind of anti-climax to it and, no doubt, interpolated:

یکی سورتست آن که اندر کتاب بیابی اگر بطلبی بی حجاب

^۴ Only in *B*, *M*, and *W*.

^۵ So in *B*. *M* and *W* بخواند درست (اگر *W*) خرد باید آن کین *A*, *E*, *N*, and *T* خرد باید این داستانرا نخست.

^۶ So in *B*, corresponding to the headings in *N* and *E*, viz. آغاز داستان سبب در بیان نازل شدن سورة یوسف (put in *N* before v. ۱۳۰), and یوسف رسالت صلی الله علیه وسلم. In *A* an interval is left, but the heading is not filled in. In *M*, *W*, and *T* the text runs on without interruption; comp. note ۲ above.

^۷ فهم and خاطر و حفظ=, according to Shams-i-Fachrî, p. 4۱, l. ۱۴; یاد=ویر^۸, according to Ganj-nâma, f. ۱۶۲^a, lin. penult. sq.; only *N* has this word distinctly; in the other copies it is mostly written by mistake as دیر. *M* وگیر. *E* پیر.

^۸ So *B*. The other copies دیر.

^۹ So *B*. Other copies زدادار. In *M* and *W* this verse is missing.

^{۱۰} *B* یکی روز.

^{۱۱} *A* رخی.

که خون دل از دیده بیرون نراند ^۱	ازین داستانها یکی بر نخواند
که دیدند پیغمبران خدای	ز سختی و سُستی و بند و کُشای
ابا راندۀ او ترا نیست کار	برایشان چنان رانده بُد کردگار ۱۱۵
ترا اندر آن شکر کردن سزد	بد و نیل گیتی هر آنچست رسد
که او داند اندیشه کاستن ^۲	وز ایزد همه یآوری خواستن
چنان خیره و تنگدل در نماند ^۳	پیمبر ز هر داستانی ^۴ که خواند
وزان سختی و رنج ^۵ دلیند او	که از حال ^۶ یعقوب و فرزند او
که در وی بسی زاری و داورِست ^۷	۱۲۰ برین داستان چشم او بر ^۷ گریست
سخنهای جان پرور دلكشست	حکایات این داستان بس خوشست
که قول خدایست سر تا بَین	عجب نیست گردلکشست ^۸ این سخن
زیشینگان قصه رانی همی ^۹	ایا آنکه اخبار خوانی همی
مصنّف مر آنرا بهرداخته ^{۱۰}	چه خوانی همی ^{۱۱} قصه ساخته
که بهزیردش ^{۱۲} مرد بسیار دان	۱۲۵ بیا قصه از قول دادار خوان

^۱ So in *B*. *M* and *W* نراند؛ *A*, *E*, *N*, and *T* که *ازین* in the first hemistich. instead of *از آن* and *زو (از T)* دیده بر رنج شان خون نراند.

^۲ Verses ۱۱۵-۱۱۷ only in *B*, *M*, and *W*. In the second hemistich of v. ۱۱۷ *M* and *W* اندیشه آراستن.

^۳ *W* and *M* داستانها؛ *A* and *N* باستانی.

^۴ So in *B*, *M*, and *W*. *E* and *A* چنان پر غم و تنگدلتر نماند. In *N* and *T* this verse is preceded by the following one, and consequently بماند has been substituted for نماند.

^۵ *M* and *W* کار.

^۶ *M* and *W* رنج و سختی.

^۷ So *B*. The other copies چشم وی زان.

^۸ So *B*. *M* and *W* که در وی بسی یآوری داورِست. In *A*, *E*, *N*, and *T* this verse is missing.

^۹ *M* دل کشید.

^{۱۰} Only in *B*, *M*, and *W*. In *W* همین in both hemistichs.

^{۱۱} *T* چه خواهی همه.

^{۱۲} So in *B*, *M*, and *W*. *A*, *E*, and *N* بد اندیش آنرا چه پرداخته باندیشه آنرا *T*؛ بد اندیش آنرا چه پرداخته بهرداخته.

^{۱۳} So in *B*. All the other copies read بهزیرد آن.

بهرسید هم در زمان کین جفا^۱
 برین هر دو جان و تن من بهم^۲
 بدو گفت جبریل کز اَمّت
 پیغمبر چنین گفت کین اَمّتان
 بجای من این بیوفائی کنند^{۱۵۰}
 ندارند شرم از خدا و زمن
 چنین داد جبریل قرخ جواب
 که این زامّت خویش^۳ طرفه مدار
 زاسباط^۴ یعقوب قرخ سیر^۵
 که با یوسف پاک همزاد خویش^{۱۵۵}
 اگر از برادر ستمها رواست
 که خواهد نمودن پس از عهد ما
 زدست که خواهد رسید این ستم^۶
 که هستند تا حشر در مَلّت^۷
 که شان من شغیم بر غیبان
 بدینگونه پیمان ما^۸ بشکنند
 بخون حسین و بخون حسن
 پیغمبر تازی زرف یاب
 کزین طرفه تر پیش رفتست کار^۹
 همانا شنیده نداری خبر^{۱۰}
 چه ظلم وجه جور^{۱۱} آوریدند پیش
 نه طرفه است گر فعل اَمّت جفاست^{۱۲}

1874, p. 139, note 13. کهریا is described by Kazwî (ed. Wüstenfeld i. p. 234) as a stone of yellow colour, that inclines to white and sometimes to red: هو حجر اصفر مائل الى البياض و ربما كان الى الحمرة.

^۱ زمان جفا *W*.

^۲ So in *B*. *M* and *W* ظلم را دلم هر دو جان و دلم را ظلم *A*, *E*, *N*, and *T* مرین هر دو آرام جانرا ستم.

^۳ So in *B*. *M* and *W* رسیدن ستم; the other copies آلم رسیدن.

^۴ *W* مَلّت. ^۵ *B* پیغام من.

^۶ So in *B*. *M* and *W* که از اَمّت خویش *A*, *E*, *N*, and *T* که (تو *E*) از اَمّت *A*, *E*, *N*, and *T* این کار.

^۷ *W* طرفه تر گسترگشت کار; زشت = گشت, according to Shams-i-Fachri and Ganj-nâma.

^۸ So *B*. The other copies زاولاد.

^۹ So *B*, *M*, *W*, and *T*. In *A*, *E*, and *N* اثر instead of سیر.

^{۱۰} So *B*, *M*, and *W*. *A*, *N*, and *T* همانا تو نشنیده این خبر *E* همانا تو نشنیده.

^{۱۱} *A*, *E*, *N*, and *T* که با یوسف آن پاکزادان خویش.

^{۱۲} *A*, *E*, *N*, and *T* چه جور و چه ظلم.

^{۱۳} So *B* and *M*. *A*, *N*, and *T* عجب نیست گر *E* the same, but کز instead of گر, similar to *W* نه طرفه که از فعل اَمّت خطاست.

نمی و علی و دگر فاطمه ^۲	۱۳۵ نشستہ بنزدیک سید ^۱ همه
بیک جایگہ در ^۳ کنار رسول	حسین و حسن آن دو پور ^۳ بتول
بدیدار هر دو همی بود شاد ^۴	بدیشان پیمبر همی بوسه داد
قرار تن ^۵ و رامش و کام دل	کز ایشان همی یافت آرام دل
کش از جان و دل بیش بودند پیش	بدیشان سپرده دل و جان ^۷ خویش
در آمد ^۸ پیغمبر پاکرای	۱۴۰ هم اندر زمان جبرئیل از خدای
پس آنگہ چنین ^{۱۰} داد ویرا پیام	زبندان ورا کرد ^۹ اول سلام
کہ شادی چنین ^{۱۱} از حسین و حسن	کہ گوید همی خالق ذو المنن
کہ بعد از تو بینند ظلم و جفا	بر ایشان چنین ^{۱۲} رانده شد حکم ما
حسن را کند زهر باره جگر ^{۱۳}	حسین را بخنجر بمرند سر
ببارید بمجاده ^{۱۴} بر شنبلید ^{۱۵}	۱۴۵ پیمبر ز جبریل چون این شنید

^۱ *M* and *W* (or بنزدیک) بنزدیک او بر *M* and *W* ('Alī's house').

^۲ *M* and *W* (in this case) علی الوسی و دگر فاطمه *B*. نمی و علی سبطی و فاطمه *B*. *M* and *W* seems to refer to Muḥammad himself: they sat all, viz. 'Alī and Fāṭimah near, close by him, viz. Muḥammad).

^۳ *A*, *E*, and *N*. نور. *M* and *W* سبط.

^۴ So in *B* and *N*. In all the other copies بر.

^۵ So in *B*, *M*, and *W* (the latter two have برایشان in the beginning). *A*, *E*, *N*, and *T*:

بروشان (بریشان *T*) همی بوسه داد نمی بدیدار شان شادمانه علی (less appropriate, since the prophet's, not 'Alī's, delight in Ḥasan and Ḥusain is the salient point).

^۶ *A*, *E*, *N*, and *T* قرار دل *W*. فزای تن *M*. قرار دل *A*, *E*, *N*, and *T*.

^۷ *B* دل و هوش *B*. This verse is only found in *B*, *M*, and *W*.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* پیامد.

^۹ *A*, *E*, *N*, and *T* رسانید.

^{۱۰} *M* and *W* چنین آنگهی.

^{۱۱} *A*, *N*, and *T* کنون *E*. کنی.

^{۱۲} *B* چنان.

^{۱۳} In *W* this verse stands after v. ۱۵۶.

^{۱۴} لبش بگونه کافور رخ چو: ۹: ۱۲۰, p. ۱۲۰, Shams-i-Faḥrī; see *Ganjnāma*, f. ۴۲: نیز همچو یاقوت; بمجاده بغایت سُرُخ و آبدار بود چنانکہ آتش نیز همچو یاقوت; متغیر نشود.

^{۱۵} زرد = شنبلید *foenum graecum*, an orange-like plant with yellow flower; see my article 'Lieder des Kisā'i' in Sitzungsberichte der Münchener Akademie,

مر این قصه را پارسی کرده اند بدو در معانی بگسترده اند^۱
 باندازه دانش و طبع خویش نه کمتر از آن گفته اند و نه بیش^۲

گفتار اندر یاد کردن سبب این قصه

دو شاعر که این قصه را گفته اند بهر جای معروف و نهفته^۳ اند
 یکی بو المود که از بلخ بود بدانش همی خویشان را ستود
 نخست او بدین در سخن بافتست بگفتست چون بانگ در یافتست
 پس از وی سخن بان^۴ این داستان یکی مرد بُد خوب روی و جوان
 نهاده ورا بختیاری لقب کشادی بر اشعار هر جای لب
 بچاره بر مهتران بر شدی بخواندی ثنا و عطا بستدی
 چنان دان که بکره فتاد اتفاق باهواز شد نزد میهر عراق
 شنیدم که آن روز نوروز بود یکی روز بس کشور افروز بود
 خداوند فرخ امیر عراق که تختش سپهرست و اسپش براق
 جهانگیر و قطب و دل بحر جاه نگهدار دولت ستون سپاه
 هنرمند سرهنگ با آفرین سپهدار سلطان روی زمین
 که تختش همایون و فیروز باد شمس تا قیامت همه روز باد
 بدان روز برگاه چون خسروان مر او را خرد پیر و دولت جوان
 بزرگان گیتی کمر بسته پاک بر تخت وی پاک بوسیده خاک
 سرایندگان رود برداشته نوای خوش از چرخ بگذاشته
 همیدون صف شاعران آخته^۵ بخوانده ثناها و پرداخته

^۱ Verse 167 only in *B* and *E*, but in the latter, where the chapter on the previous poetical versions of the story of Joseph is missing (just as in all other copies except *B*), with a change of the third person plural into the first person singular, and some other slight modifications, thus:

من این را بیان پارسی کرده ام بدو در معانی بگسترده ام

^۲ Verses 168–223 only in *B*, see preface.

^۳ Corrected from the *نهفته* of the MS.

^۴ Corrected from *بافت* in the MS.

^۵ *بر کشیدن* = *آختن*, comp. Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* viii. p. 264. The sense is probably similar to that in the following hemistich of the *Shāhnāma*, in Zāl's answer to the Mobeds: کنون از نیام این سخن بر کشیم.

نگاریدش این سورۃ پر بها^۱ بگفت این و پس در^۱ دل مصطفی
 بر^۲ مصطفی حلیم و کریم که آورده بود از حکیم و علیم^۲
 نه گوش و سر هیچ مردم شنید^۳ نکوتر ازین قصه نامد پدید
 بدان مرد^۴ محمود و مختار^۴ گفت ۱۶۰ نه من گفتم این^۴ کین جهاندار گفت
 که روشن شود زان دل و هوش و مغز^{۱۰} که ما قصه^۹ با^۹ تو خوانیم نغز
 سخنهای این^{۱۲} از گهر پاکتر نکوتر از آن^{۱۱} قصه‌های دگر
 قرآن^{۱۳} عظیم و کلام درست بدان وحی کز ما بنزدیک^{۱۲} تست
 کنون یاد گردد بروشندلی^{۱۵} که از کار^{۱۴} پیشینگان غافل
 نرفتست هیچ آشکار و نهان ۱۶۵ ازین قصه نکوتر اندر جهان
 همه حکم جبار^{۱۷} دادآورست فراوان شگفتی بدین^{۱۶} اندرست

^۱ W and M اندر.

^۲ So B, M, and W. T با صفا. A, E, and N بها.

^۳ N علیم و حکیم.

^۴ So B. The other copies سوی. Between vv. ۱۵۸ and ۱۵۹ B, W, M, E, and T insert another verse, which looks like a mere marginal gloss, and simply repeats what has been fully stated before: - سبب این بُد از (سبب بود از T) قول یزدان نزول. E has in the second hemistich of this interpolated bait الف لام را تلك نزل رسول (بگفت T) رسول.

^۵ A, E, N, and T نه گوش و سر مردم آنرا شنید.

^۶ So B. All the other copies W آن instead of کین. گفته ام.

^۷ A, E, N, and T شخص.

^۸ W گفتار. Between this and the following verse M and W insert a new heading (not found in any other copy), viz. the third verse of Sûrah XII نحن نقص عليك.

^۹ A, E, N, and T بر.

^{۱۰} So B, A, E, N, and T (in T زو instead of زان). M and W که روشن شود زان ترا هوش و مغز.

^{۱۱} A, E, N, and T ازین.

^{۱۲} A and E آن.

^{۱۳} A, E, N, and T بلغا.

^{۱۴} E راز.

^{۱۵} B بدان. کنون یاد گیرش زروشندلی T. کنون باز کرد از تو روشندلی.

^{۱۷} M and W یزدان. Verses ۱۶۵ and ۱۶۶ are only found in B, M, and W.

هر آن شه که از بنده بار نخست
 شود بنده دلشاد و امیدوار
 بامید آن تا بنان^۱ اوفتد
 دل بختیاری بامید این
 ۲۱۵ درین ایزدی نام^۲ نغزناک
 شنیدم من آن داستان سرسِر
 قضا را یکی روز اخبار آن
 بنزدیک تاج زمانه آجل
 ۲۲۰ زمن این حکایت بواجب شنید
 مرا گفت خواهم که اکنون تو نیز
 هم از بهر این قصه ساز آوری
 سخن را بدانش مرگب کنی
 بگوئی^۳ چنان کان دگر شاعران
 اگر باشدش نظم و ترکیب^۴ نغز
 ۲۲۵ سخنهاى دلگیر هر جایگاه
 نه ناقص نه غامض نه یازیده سُست
 برم نزد دستور میر عراق
 یکی کار جوید بامر درست
 در آن کار گردد تن و جان سپار
 بنیکی و ناز جهان اوفتد
 بدان شاعری بر نوشت آستین
 بینداخت هر تیرکش بود پاک
 زنیك و بدش آگهم در بدر
 همی راندمش بی غرض بر زبان
 موقی سپهر وفا و محَل^۵
 پس آنگه سوی من یکی بنگرید
 بماشی بگفتار و شغلی بنیز^۶
 زهر گوشه معنی فراز آوری
 زشیب و عوارش مهذب کنی
 نیابند زحف^۷ و تعدی در آن
 معانی پسندیده و هوش و مغز
 قوافیش چون نای بر پایگاه^۸
 حسین^۹ و لطیف و روان و درست
 که گردانش خیلند و ایران وشاق^{۱۰}

^۱ Corrected from بنان in the MS., which gives no rhyme.

^۲ محَل here in the sense of قدرت, منزل, مرتبه, as in Bostân, ed. Graf, p. 233, ll. 10 and 19.

^۳ فرستاد نزدیک خسرو بنیز: 1: 40^a, l. 1; زود=بنیز.

^۴ Corrected from نکوئی in the MS.

^۵ نقصان و عیب=زحف; see Bostân, ed. Graf, p. 370, ll. 5 and 13.

^۶ Verses 224 and 225 are found in *B* and *E* only (in the latter MS. v. 224 follows immediately after v. 167, see p. 11, note 1). *E* reads نظم و ترکیب نغز.

^۷ So in *E*. *B* has against the rhyme in both hemistichs بر جایگاه. Verses 226-236 are again found in *B* only. ^۸ Corrected from حزين in the MS.

^۹ Corrected from وفای in the MS. خدمتگذار و چاکر=وشاق; see Bostân, ed. Graf, p. 381, ll. 7 and 17, وشاقی پری چهره در خیل داشت, and *ibid.*, p. 212, ll. 8 and 18-19, where other copies read سپاهان instead of وشاقان. Perhaps the

- 185 یکی بختیاری بُد از شاعران
بعادت یکی آفرین خوانده بود
همه شاعران نیکوی یافتند
باآئین شهنشاه عطا دادشان
ز نوروز چون روز بگذشت چند
190 یکی روز نزدیک میر عراق
همی خواند مَقَری با آواز خوش
خداوند فرهنگ فرزانه هوش
خوش آمد همی سورۀ یوسفش
همی خواستی کان بدین داستان
195 بنطق لطیف و بلفظ دری
بدان تا نبایدش تفسیر جُست
چو سرهنگ فرخ پی کاردان
چنان بُد زتوفیق حکم خدای
شهنشاه را دید آمد بروی
200 بدو گفت اگر طبع داری بدان
بگو قصۀ یوسف از بهر ما
بلفظ خوش پاک و نغز دری
سبک بختیاری زمین یوسه داد
بگویم من این داستانرا دُرست
205 فراز آورم از میان و کنار
درین قصۀ نغز پیدا کنم
بگفت این و این قصه آغاز کرد
بپیوست چونانکه طبعش نمود
بگفتار آن در بسی رنج بُرد
210 گران² بودش آغاز و فرمان میر
- دلش یاد جوی و زیان مدح خوان
بامید آن بر عطا مانده بود
چو در خدمت میر بشتافتند
کسی کرد رخ سرخ و دل شادمان
بقال همایون و بخت بلند
که از خسروان برده دارد سباق
مگر سورۀ یوسف خوبوش
نهاده بمَقَری دل و چشم و گوش
بدان بود مائل دل منصفش
چنین داستانها کند باستان
نموده درو صنعت شاعری
بداند معانیش هرکس درست
همی راند این با دل اندر نهان
که این بختیاری بُد اندر سرای
بخواندش سبک میر فرهنگ جوی
توانی سَپَرْدَن رَه داستان
که مارا بدان رغبت است و هوا
درو چابکی کردۀ شاعری
چنین گفت کای گنج فرهنگ¹ و داد
نباشم درین خدمت میر سُست
سخنهای چون گوهر شاهوار
مرآن را چو دُر مهیا کنم
در جست و جوی سخن باز کرد
که آن خدمتی سخت شایسته بود
بسی سَعی دید و بسی دم شمرد
ازیرا قدا کرد فکر و ضمیر

¹ in the MS. که گنج و فرهنگ

² Corrected from کزان in the MS.

شوم شادمان و بوم سُرخروی	ازین سایه من بندۀ مدحگوی
کنم بر فرزند سخنران نگاه ^۱	۲۴۵ بکوشم باندارۀ دستگاه
نشاید سخن گفتن از طبع بیش ^۲	بمیوندم اندر خور طبع خویش
زتوفیق باید همه کار جُست ^۳	بجز ^۴ طبع توفیق باید ^۵ نخست
بجز طبع گفتار و کردار چیز ^۶	زتوفیق باشد همه طبع ^۷ نیز
خودم طبع یاری کند بیگمان	اگر باشدم یاری ^۸ زاسمان
زمن جهد و توفیق نیک از خدای ^۹	۲۵۰ بتوفیق یزدان توان راند رای
گفتار اندر سبب حال خود ^۹	
شنیدند گفتار من هر کسی ^{۱۰}	من از هر دری گفته دارم بسی
بَسَحَّت و بَسُت و به بند ^{۱۲} و کشاد	سخنهای شاهان با رای و داد ^{۱۱}
بسی نامۀ دوستان ^{۱۳} گفته ام	بسی گوهر داستان سفته ام
یکی از زمین و یکی از سپهر ^{۱۴}	بزم و برزم و بکین و نمهر
زدم پردۀ مهر پیوستگان ^{۱۵}	۲۵۵ سَپَر دَم بسی راه دلخستگان

^۱ Verses 245-250 are found in *B*, *M*, *W*, and *E* (in the last with the exception of v. 248). *B* has here again بگویم instead of بکوشم; *M* and *W* سخن پایگاه instead of سخنران نگاه.

^۲ *W* has against sense and rhyme again خویش. *E* میش (sheep) instead of بیش.

^۳ *M* and *W* همی.

^۴ *E* ایزد.

^۵ *M* and *W* شاید, and کار کام instead of کار. *E* باید instead of آید.

^۶ *B* کار (obviously against the sense of the verse).

^۷ *B* has here an unintelligible وخیز.

^۸ *E* اگر یاری باشدم.

^۹ This heading appears in *B* and *M* (in the latter added on the margin).

^{۱۰} This and the following verses are in *A*, *E*, *N*, and *T* immediately added to v. 103, which is there the continuation of v. 23, the end of the 'praise of the prophet'; see p. ۸, note ۱.

^{۱۱} *B* بیداد و رای (clerical error for داد و بیرای). In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۲} *T* بلند (probably a mere misprint). ^{۱۳} *E* نامه و داستان. ^{۱۴} *T* نامۀ باستان.

^{۱۵} This verse is wanting in *M* and *W*. In *B* vv. 253 and 254 are transposed.

^{۱۶} Verse 255 is not found in *A*, *E*, and *N*.

بدان تا گرش رای باشد یکی
 بداند ترا آن سپهر سپاه
 ۲۳۰ ازو مر ترا این کفایت بود
 چو بشنیدم این گفت و گوی آجل
 چنین گفتمش که جهان کرم
 خرد را مدار و سخن را سوار
 تن و جان من زیر فرمان تُست
 ۲۳۵ بود آنزمان حشمت من رهی^۱
 بخواهی زمن بنده مهربان
 بامرتوای در جهان بی نظیر
 اگر طبع نیکو بییونددش
 مگر دست گیرد مرا روزگار
 ۲۴۰ مگر من رهی یابم^۲ از فر شاه
 زدل فکرتم پاک بیرون شود
 اگرچند در بند نادانیم
 رساند برحمت مرا پای^۳

بخوانند نزدیک او اندکی
 که چون داری اندر سخن دستگاه
 که این مایه بهتر عنایت بود
 دلم را شد اکثر امید آمل
 بچود و نوال و نهاد و نعم
 بنه جهان زافت روزگار
 روان در تن من ثنا خوان تُست
 که بر من بدین کار فرمان دهی
 یکی آفرین با یکی داستان
 بگویم من این قصه دلپذیر^۲
 وگر شاه فرزانه بهسنددش
 شود شاد ازین خدمتم شهریار
 بیابم زحشمت یکی پایگاه
 بهیران سرم حشمت افزون شود
 بدارد مگر ایزد ارزانیم
 فتد بر سراز خسروم سایه

original of *B* had here an indistinctly-written وثاق, which is sometimes by mistake substituted for وشاق; see Rosenzweig, Joseph und Suleicha, Vienna, 1824, p. 51, l. 29.

¹ Bostân, ed. Graf, p. 157, ll. 1 and 10, رهی بیاء نسبت غلام وچاکر, *ibid.*, p. 43, ll. 16 and 17, رهی بیاء اصلیه بمعنی بنده وچاکر, comp. also on رهی Rückert in Zeitschrift der D. M. G. viii. p. 308.

² Part of this verse is found in *M* and *W* also, where it follows immediately after v. 166, and runs thus:

بگویم من این قصه دلپذیر
 که آن در دو گیتی بود دستگیر

آن in the second hemistich refers in that case to the داد آور (or جبار (یزدان), i.e. God, of v. 166. The following seven verses (238-244) are found in *M* and *W* only; پیوستن, in v. 238, must accordingly be taken here in an intransitive sense, with نیکو طبع as subject of the sentence.

³ Here رهی is the nomen unitatis of ره, 'perhaps I find a way to.'

نخستم برین چَرَمه ^۲ راهوار	بَجَسْتَم زبَهزاد ^۱ و اسفندیار
کنون بیکران سوسن تازه رُست ^۳	۲۷۰ بدان خاک شمشاد بوی نُخست
بجایش پراگنده کافور خشک	زمن دست گیتی بدزدید مشک
میان شب تیره نیکو بود ^۴	اگرچه ستاره بی آمو بود
دل من زبیری ^۵ و چاره نماند	مرا شب گذشت و ستاره نماند
که از من نیامد همی خوب کار ^۶	زمن تافته بُد دل روزگار
که بنمایمت من ستاره بروز ^۷	۲۷۵ مگر خورد سوگند با دلفروز
که روشن ستاره بروز نمود	کنون خورده سوگند او راست بود
چو گنج شهان باشد از خواسته ^۸	درختم بُد آغاز آراسته
گسستند زآغانم از جان امید ^{۱۰}	بر آمد زنگاه باز سفید

^۱ Verses 269 and 270 only in *B* and *T* (in the former this verse stands between vv. 262 and 263). The text adopted is that of *B*. *T* has نَجَسْتَم زسهراب (?). *بهزاد* is the name of the horse of Siyâwush or Siyâwaksh, the son of Kaikâ'us; it is also the name of Isfandiyâr, son of Gushtâsp.

^۲ *T* باره; both words are identical, چَرَمه or چَرَمه = خنک = اسب, see Ganj-nâma, f. 62^a; باره = اسب, see Shams-i-Fachrî, p. 123, ll. 4 and 5, and Spiegel, Chrestom. Pers., p. 48, l. 16 (Shâhnâma), دستکش, بر باره دستکش.

^۳ So *B*. *T*:

بر از خاک شمشاد بود از نخست کنون بر کران سوسن تازه رست

^۴ So *M*, *A*, and *N*. In the other copies پراگنده. In *M* and *W* the two hemistichs are transposed. *W* reads (with the addition of the definite article) دزد گیتی instead of دست گیتی.

^۵ Verses 272 and 273 only in *B*, *M*, and *W* (in the latter two MSS. v. 272 precedes v. 271, and the hemistichs are transposed again). *W* and *M* تار instead of تیره.

^۶ *M* and *W* زبیرنگ.

^۷ This verse only in *B*.

^۸ Verses 275 and 276 only in *B*, *M*, and *W*. In *W*, v. 275 is placed further below, between vv. 285 and 286.

^۹ This verse only in *B*.

^{۱۰} So in *A*, *E*, *N*, and *T*. In *M* and *W* this verse is wanting. *B* reads in the second hemistich گسسته شد آغانم از جان امید, but the following verse, which is only found in *B*, proves the correctness of the reading adopted, since the آغان, زآغان,

زخوبان شکرلب ماهروی	همیدون بسی رانده ام گفتگوی
بسی گفته ام سرگذشت و سرود ^۱	ز آزار ایشان و مهر و درود
بگفتم درو هر چه خود خواستم ^۲	زهر گونه نظم آراستم
همی کاشتم تخم رنج و بزه	اگرچه از آن یافتی دل مزه ^۳
زبانرا و دلرا گیره بر زدم	از آن تخم کشتن پشیمان شدم ^۴
سخن را ز گفتار ندم فروغ	نگویم کنون ^۵ نامهای دروغ
کیم آمد سپیدی بجای سیاه	نکارم کنون تخم شور و گناه ^۶
مرا زان چه کو تخت ^۷ فتحاک برد	دلم سیرگشت از فریدون گرد
همان تخت کاوس کی بُرد باد	گرفتم دل از ملک کعباد
ز کخسرو و جنگ افراسیاب	ندانم چه خواهد بُدن ^۸ جز عذاب
زمن خود کجا کی پستند خرد	بدین گونه سودا بخندد خرد ^۹
جهانی پراز نام ^{۱۱} رستم کنم	که يك نيمه از عمر خود کم کنم
هم از گیو و طوس و هم ^{۱۲} از پور زال	دلم سیرگشت ^{۱۳} و گرفتم ملال

^۱ This verse only in *B* and *T*; in the latter before v. 256, and beginning زآزار. *B* زآزار. *T* has after this verse an additional one, which seems quite superfluous:

بنظم آوریدم بسی داستان از افسانه و گفته باستان

^۲ This verse is wanting in *B*, *M*, and *W*.

^۳ So *M*, *W*, and *B* (except that *B* has اگر نیز instead of اگرچه). In *A*, *E*, *N*, and *T* مزه (از این *E*) با مزه.

^۴ *M*, *W*, and *E* من از تخم کشتن الخ. *N* من از تخم کاشتم.

^۵ *M* and *W* دلبر. ^۶ *M* and *W* دگر.

^۷ So *B*. *M* and *W* شوره گیاه. *A*, *E*, *N*, and *T* رنج و گناه. Instead of کیم (*B*), in the beginning of the second hemistich, all the other copies have که.

^۸ So *E*, *N*, and *T*, confirmed by *B*, which reads مُلک. Only *A* has سخت. In *M* and *W* vv. 263-268 are wanting.

^۹ So *B*, *A*, and *T*. *E* and *N* بُد این.

^{۱۰} So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* سزد گر بخندد خرد.

^{۱۱} *E* جنگ. ^{۱۲} *A*, *E*, *N*, and *T* گشت سیر.

^{۱۳} So *B* and *T*. *A* and *N* هم از پور کاوس هم الخ. *E* هم از نام کاوس هم الخ.

گرفتن یکی راه فرزندگان	نرفتن بآئین دیوانگان ^۱
۲۹۰ سراز راه داور نه بر تافتم	که کم شد زمن روز ^۲ و غم یافتم
کنون گر مرا روز چندی بقاست	دگر نسپریم جز همه راه راست ^۳
نگویم دگر داستان ملوک	دلم سیر شد زاستان ملوک ^۴
نگویم سخنه‌های بیهوده هیچ	نگیریم به بیهوده گفتن بسیج ^۵
نگویم کنون داستانهای قهر	بگردانم از نامه مهر چهر ^۶
۲۹۵ که آن ^۷ داستانها دروغست پاک	دو صد زان نیززد بیک ذره خاک
که باشد سخنه‌های پرداخته	بنیرنگ و اندیشه بر ساخته ^۸

^۱ E بیگانگان.

^۲ So B. A, E, N, and T. *عمر*. T has besides in the first hemistich: *واژونه* instead of *داورنه*. M and W:

سراز راه داور نپرداختن زمانی ده راست بشتافتن

^۳ Wanting like the following two verses in M and W. B reads *بتن* instead of *همه*, and *همی* instead of *همه*. ^۴ Wanting in B, just as in M and W.

^۵ Only in B and T (in the latter *بسیج*); *بسیج* seems the preferable spelling, see Shams-i-Fachrī, p. ۱۷, ll. ۱۵ and ۱۶ = ساز کارها, and Ganj-nāma, f. ۳۸^a = *قصد* و *آماده* شدن; another spelling is *پسیج*, see Spiegel, Chr. Pers., p. ۸۶, ll. ۵ and ۴ ab infra, *بسیجند* بمعنی *قصد* کننده.

^۶ Only in B, M, and W; the text is that of B. M and W have an apparently less suitable reading:

بگویم کنون داستانهای مهر بگردانم از نامه مهر چهر

^۷ E چنین. This verse is wanting in M and W.

^۸ So B. All the other copies *مُشت*. After this verse E has the following heading: *در بیان احوال پیغمبران گذشته برای هدایت خلق* (the last word doubtful) and N another to this effect: *در بیان ذکر راستی خود و گفتن حقیقت پیغمبران*. In the other copies the text runs on without interruption. B adds two verses, which seem to be spurious, the first having the same rhyme-words as v. ۲۹۷, and the second being syntactically suspicious:

سخنها که مایه ندارد زُن نخواهد خردمند آثرا سخن
سخن کان ز گفتار هر کس بود مشومند و بیدار دل نشنود

^{*} So B. In the other copies *پرداخته* in the first, and *پرداخته* in the second hemistich. In A, E, N, and T (which have in the beginning *چه* instead of *که*) the latter runs thus: *شب و روز زاندیشه پرداخته*.

بدانگونه پَران شدند از برم	که تاریک شد هر دو چشم و سرم
280 بر آمد سبک باز گستاخ وار	تو گفתי کسی کرده بودش نظار ^۱
زمانی همی گشت از افراز باغ	سرانجام بنشست بر جای زاغ
نه بنشستنی کش پریدن بود	نه پیوستنی کش بُریدن شود ^۲
گمان برده بودم که این ^۳ تُند باز	باقیمد زاغ آمد اینجا فراز
نیابد ^۴ همی کبک بر کوهسار	مگر زاغ را کرد خواهد شکار
285 گمانم کزو بردم آسان شدست	که این باز خود مرا آمدست ^۵
شکاریست باز و شکارش ^۶ منم	ز خر خویش را من چرا افکنم ^۷
مرا سخت بگرفت پیری بچنگ	شتاب آمد و رفت گاه درنگ ^۸
کنون چاره بایدم ساختن	دل از کار گیتی بهرداختن

(B) پَران شدند the necessary subject to (B) the ravens (i. e. Firdausi's black hair), form the necessary subject to (B) has by a mere clerical error شدن پیران).

¹ So in B. In M and W (where در آمد is written instead of بر آمد) the second hemistich has been spoiled by mixing it up with that of the following verse, viz. بر افراز بنشست بر جای زاغ. A various reading in M apparently tries to rectify the mistake, and to supply a proper rhyme-word, by substituting بکار for زاغش. In the other copies this verse is wanting.

² So in A, E, N, and T. B has in the second hemistich a much weaker reading: چنان آمدن کز بر من شود. In M and W this and the following verse are wanting.

³ A, N, and T گمان من این بود کان الخ. T شاهباز instead of باز تُند.

⁴ B نیامد. In A, E, N, and T this verse is wanting.

⁵ Only in B; in the first hemistich something between کزو and آسان (or ماسان as it seems) is missing, which I have supplied by بردم.

⁶ So B. M and W شکاریست از وی شکارش. A, E, N, and T میزد. نه زاغست میزد. و شکارش.

⁷ So B, 'Why do I feel so dejected, so frustrated in my hope?' comp. the opposite idiom, چرا A, E, N, and T. مقصود خود یافتن = خر خویشتن را یافتن. How can I have any doubt about the matter?' M and W جز از خویشتن را چرا افکنم.

⁸ Comp. Firdausi's elegy on the death of his son: وی اندر شتاب و من اندر درنگ. In A, E, N, and T this verse is wanting. M and W read جای instead of گاه.

بجز گفتهای توانا خدای	که نبود سخن دلکش و دلربای ^۱
خوش و دلپذیرست و نغزست و راست ^۲	سخن گر ز گفتار هر کس رواست
خردمند را جز از آن مشنوا ^۳	پس از گفت یزدان روانتر مدان
که باشد دلش با خدای جهان ^۴	نکو باشد آغاز و انجام آن
بر آن ره که یزدان نمودش رود	بجز گفت یزدان زین نشنود ^{۳۱۰}
که آمد فرو از یگانه خدای ^۵	کنون بشنو این نام ^۶ دلکشای
مبین همه گوهر آدمین ^۷	بنزد محمد چراغ زمین
ابا هر ^۸ نکوئی هر آنچه ^۹ اندروست	بدان کین ^۷ جهانرا که زینسان نکوست
مر اورا زیغممران برگزید	خدا این ^{۱۰} زیهر رسول آفرید
ازو آسمان وزمین خیره ماند	بجز مر ورا دوست کس را ^{۱۱} نخواند ^{۳۱۵}
ندید آن ^{۱۲} بزرگی کس اندر جهان	فزون زو ^{۱۳} نشد کس بر این آسمان
اگر چشم دل داری و چشم سر	بخوان از نمی ^{۱۴} گفته دادگر

^۱ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* دلکشای (B wrongly که ناید سخن دلکش و دلربای is preferable, as in v. 311 دلکشای is again used as rhyme-word with خدای).

^۲ Verses 307 and 308 only in *B*, *M*, and *W*. The text of this verse is that of *B*. *M* and *W* read:

سخن کو بگفتار بی غش بود پذیرنده و نغز و دلکش بود

^۳ So *B* with the causative شنوانیدن 'to make heard.' A few letters are scratched out at the end of the first hemistich, thus ان روانتر. *M* and *W*:

پس این گفت یزدان روانتر بود خردمند هرگز جز آن نشنود

^۴ Verses 309 and 310 only in *B*.

^۵ Verses 311 and 312 only in *B*, *M*, and *W*.

^۶ So *B*. *M* and *W* have بفرخ instead of بنزد, and in the second hemistich (in *M* زمی and آدمی as rhyme-words). *B* بهین همه تخم آدمین

^۷ *B* بدان که. ^۸ *T* این instead of هر.

^۹ *M* and *W* وهرچ. ^{۱۰} *B* آن. *M* and *W* مصطفی الخ.

^{۱۱} *M* and *W* بجز مر ورا دوست دیگر. *A* بجز او دگر دوست کس را.

^{۱۲} So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* فزونتر. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۳} So *B*; the other copies این.

^{۱۴} *M* and *W* قرآن.

که جز راستی شان بُد بیخ و بُن	زیغمبران گفت باید سخن
سخن را ندادند رنگ و فروغ ^۱	نگفتند بیهودها و دروغ
بگفتار شان بر همه کس گواست	همه راست بودند و گفتند راست ^۲
ز تو نیز هم راستی خواستند ^۳	300 اگرچند پیغمبران راستند
که در وی نیاید کم و کاستی ^۴	برین قصه خواهم کنون راستی
و لیکن نه از گفتار باستان	منت گفت خواهم ^۵ یکی داستان
که زبید مرا و زجان آفرین ^۷	بل از گفتار راستان آفرین ^۶
معانیش را حد پدیدار نیست ^۸	زگفتار او بیش گفتار نیست
بتن در دل و جانش لرزان شود ^۹	305 هر آنکس که گفتار او بشنود

^۱ Verses 298-300 only in *B*, *M*, and *W*. In the first hemistich of v. 298 (which points significantly back to v. 261), *M* and *W* read *دروغ بیهودهای*; in the second, *B* *هر يك فروغ*.

^۲ So *M* and *W*. *B* *همه راست گفتند و بودند الحق*.

^۳ *B* *اگرچه* in the beginning, and *الحق را همی* in the second hemistich. The reading of the text (*ز تو*) seems preferable on account of *منت* in v. 302.

^۴ Wanting in *B*, *M*, and *W*. *E* has *در آن قصه*, and (as *N* too) *نیامد* instead of *نیاید*. This verse, by the way, found in copies only, in which the chapter on the twelfth Sûrah of the Kûrân and the first mention of the story of Joseph (see v. 131 sq. above) appears much further below, goes far to corroborate by the use of *برین* or *در آن* (as referring to something mentioned or known already) the general correctness of the order of verses in *M*, *W*, and *B*, which has been adhered to in the text.

^۵ *A*, *N*, and *T* *گویم اکنون*. *E* *همی گویم اکنون*. The second hemistich runs in *E* thus: *و لیکن نه آشفته و باستان*.

^۶ So in *M* and *W*. *B* *که از گفتار زیب داد آفرین*. *A*, *E*, *N*, and *T* *که از گفتار*. *رب داد آفرین*.

^۷ So in *B*. Instead of *ز جان* appears in *M* and *W* *جهان*; in *A*, *E*, *N*, and *T* *زداد*.

^۸ Verses 304 and 305 only in *B*, *M*, and *W*. The latter two have *ویندار* instead of *پدیدار*.

^۹ *M* and *W* *زگفتار مخلوق منکر شود*.

نکو باز دان تا چه مایه ^۱ بُدند	که هر يك سوې امتی ^۱ آمدند
رسولان قرخ پی ^۲ منتخب ^۳	و زو ^۴ پنجه بودند تازی نسب
بنزدیک ایزد ^۵ کرامی بُدند	همه راست بودند و نامی بُدند
بئیکي جهانرا زبَد دستگیر	ازیشان یکی بود یعقوب پیر
پسندید ^۶ داور داوران ^۷	سرائیل او بُد زیغمبران
بدین داشتن تاج آفاق بود	330 ورا ^۸ گوهر از پشت اسحاق بود
چراغ جهان بود و شمع نیا ^۹	ذبیح الله او بود از انبیا
براهیم کو بود دین را دلیل	بُدش ^{۱۰} گوهر از پشت پاک خلیل

^۱ So *M*, *W*, *A*, *N*, and *T*. *E* has راستی.

^۲ *T* پیاه. In *B* this verse runs thus:

که هر يك بسوې زمین آمدند که یکسر نبیان مُرسَل بُدند

In all copies except *B* there follow after this verse two, probably spurious, baits, which refer to the common calculation of Muḥammadan writers, that 124,000 prophets were sent into the world, out of which number 313 were special envoys, comp. Fleischer's *Baidāwī*, p. 217, l. 5. Particularly suspicious, apart from the unpoetical character of a mere arithmetical estimate, is the second bait, which has exactly the same rhyme-words as v. 325 above. These verses run thus:

باجماع مردم که شان بر شمار صد و بیست و چار است هر يك هزار
از آن سیمصد و سیزده آمدند که جمله رسولان مُرسَل بُدند

So according to *M* and *W*. *T* reads:

باجماع امت که شان بُد شمار صد و بیست بار و چهار و هزار

A, *E*, and *N* *باجماع امت* که بُد *بیشمار الخ*; the second hemistich as in *T*, except that *N* and, as it seems, *E* also have *بار* instead of *بار*.

^۳ So *B*; the other copies *وزان*. ^۴ *E* *پی و با حسب*. *A* and *N* *مُشْتَحَب*.

^۵ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* *یزدان*. *M* and *W* *هرکس*.

^۶ Only in *B*, *E*, *M*, and *W*. The last two copies read *او بُد* instead of *بود*.

^۷ Verses 330-335 are complete only in *B*, *M*, and *W*. In *A* and *N* only v. 332 appears; in *T*, vv. 330 and 332; in *E*, vv. 330-332. *E* reads here *او که* and instead of *اسحاق* by mere mistake *یعقوب*.

^۸ So *B* and *M* *(نیا)* might perhaps be taken here in the sense of *عظمت* (*قدرو عظمت*). *E* *نیا*. *W* *نیا*.

^۹ *E* *وزان*. *A* and *N* *ورا*. *T* *او بود از*.

ز بیغمبران آن بزرگی^۱ که دید جز او کس بدانجایگاه کی رسید

فی الموعظة^۲

بدان ای هنرمند ^۳ فرزانه رای	که همواره بودست و باشد خدای ^۴
320 نداند کس آغاز و انجام او	جهان هست بر عدل و احکام او ^۵
سپهر و زمین زیر فرمان اوست	زعرش اندرون تا تری زان اوست ^۶
از آن پس که کرد این جهان را بدید	دَد و دام و هم آدمی آفرید ^۷
نگردد بدین هیچ دل کامگار	جز ایزد نداند کس آنرا شمار ^۸
بگو ای خردمند ازین در سخن	قیاس از رسولان دادار کن

جزو کس بدین این فزونی *A, E, N, and T* and in the second hemistich (درین *A*) منزلت کی رسید. In *M* and *W* this verse is wanting. *B* adds after it another, which has again the rhyme خدای, just as the immediately following initial bait of the next chapter, and is probably interpolated:

زچندان پیام آور رهنمای کرامیتر از وی تُبَد بر خدای

^۲ So *N*. Heading in *E* 'بحضرت یعقوب'; in *T* 'خوان آراستن یعقوب پنهان از عصیا و آمدن بخدمت پدر و خبر کردن و رفتن اسحق بکار قریان بگمان اینکه خوان از عصیاست ودعا کردن و مستجاب شدن دعا در حق یعقوب'. No interruption of text in the other copies, only in *B* appears further below between vv. 323 and 324 this simple heading: آغاز کردن این قصه.

^۳ *W* بخوان instead of بدان; *M* and *W* خردمند instead of هنرمند.

^۴ *M* and *W* بجای (inappropriate, as in that case the necessary subject 'God' would be entirely missing).

^۵ The reading of *B* جهان هست بر فضل واحسان او has no proper rhyme.

^۶ 'All from the heavenly throne to the earth (زمین=تری) belongs to him.' This verse is only found in *M, W, B, and E*. *B* has again a wrong rhyme, viz. زیر احسان اوست in the first hemistich, and تا تری نام اوست in the second. *E* (where this verse appears as the last before the chapter-heading در بیان الخ) has likewise نام اوست, but the first hemistich as in the text above.

^۷ So *M* and *W*. *A, E, N, and T* آدمی آفرید. *B* has نخست instead of درو, and adds after this verse another, which appears to be a mere interpolation:

زدانش پرستان بروی زنی که داند که چند آفرید آدمی

^۸ Only in *B, M, W, and E*. *E* has کسی این شمار.

گزارنده تر زین مرا نیست زهر	زفرزند بودن مرا نیست بهر
مرا پایۀ ارج ^۱ هاجر نهاد	345 مگر پاك یزدان خداوند داد
چنین گفت با ساره کای نیک یار ^۲	براهیم پیغمبر کردگار
ز تیمار و اندوه ^۳ آزاد باش	بشارت پذیر از من و شاد باش
که از تو شود کودکی آشکار	که کردست وعده مرا کردگار
کند زان پسر داور داوران ^۴	کجا نسبت و نسل پیغمبران
نباشد چنوه ^۵ آشکار و نهان	350 بود نامش اسحاق اندر جهان
که شد کشته آن تخم با آفرین ^۶	چنان بُد ز توفیق جان آفرین
باسحاق فرخ پئی نامدار	چون نه ماه بگذشت بنهاد بار
بزاد آن پسر پاك ^۷ دور از بدی	بجای آمد آن وعده ^۸ ایزدی
غم و درد او پاك نابوده شد	دل ساره زانده ^۹ آسوده شد
یکی ویژه ^{۱۰} پیغمبر کردگار	355 شد اسحاق پرورده و نامدار ^{۱۱}
چنو پاك نسبت چنو پاکتن ^{۱۱}	زنی خواست اندر خور خویشتن
بپیوست ازو نسل پیغمبران	چو پیوسته شد با زن مهربان
زبشت وی آمد در آن روزگار ^{۱۲}	شنیدم که پیغمبران ده هزار

^۱ So *B*. *M* مرا مایه از درج. *W* the same, but پایه instead of مایه.

^۲ So *M*. *W* واندیشه. *B* (or نیکبار) نیکسار. ^۳ با ساره^۴ با ساره^۵ *M* and *W*.

^۴ This verse only in *B*.

^۵ *B* کشته تخم چنان بافرین. In the same copy another verse of a very doubtful character is added, viz.:

زمین ساره بر تخم فرخ نیافت (? بیافت) بدان تخم نیک اختر نیک یافت

^۶ So *B*. *M* and *W* دور از وی بدی.

^۷ *M* and *W* از فکرت.

^۸ *B* پرورده کامگار.

^۹ A marginal gloss in *M* explains ویژه by خالص و خاص.

^{۱۱} Between vv. 355 and 356 all three copies have another verse, which is a mere imitation of v. 331:

ذبیح الله او بُد زیغمبران جهان ارج (درج, see note 3, p. ۴۱) او داشت از هر کران

^{۱۲} So *A*, *E*, *N*, and *T* (in the last دو instead of ده). The other three copies have:

شنیدم که پیغمبر کردگار پدید آمد از نسل او ده هزار

نبود آنزمان در جهان سرپس	بیمبر چو یعقوب فَرخ سیر
هنرمند و یکتا و ایزدپرست	بدانش زندانگان ^۱ بُرده دست
335 جز ایزدپرستی نهادش نبود	جز انزد شب و روز یادش نبود
زمولود او داستان گویمت	سخن یکسر از راستان گویمت ^۲

مولود یعقوب علیه السلام^۳

روایت زکعب و وَهَب ^۴ کرده اند	و زیشان چنین قصه گسترده اند
که چون روزگار براهیم بود	که اندر وفا انزد اورا ستود
مراروا زهاجر ^۵ سماعیل زاد	خدایش بدانگونه فرزند داد
340 دل ساره غمگین شد و بیچ پیچ	تَبَد زاده فرزند ازو هیچ هیچ ^۶
بنزد براهیم شد مُستمند	دلش سوگوار و روانش نژد
بهرسید و گفت ای رسول خدای	نیامد همی هیچ کامم بجای ^۷
همانا زمن نیست محرومتر	نباشد ^۸ زمن خلق مغمومتر

^۱ *M* and *W* زندانشوران.

^۲ Only in *B*.

^۳ This heading appears in *B* and also on the margin of *M*. On the margin of *A* مولد یعقوب *W* حکایت فی المثل. In the other copies the text runs on without interruption.

^۴ So *M* and *W*. *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* روایت زکعب اینچنین کرده اند less eligible both on account of another چنین in the second hemistich and the plural *is* كعب الاحبار ابن الوهب *is* كعب. ایشان authority of traditions, here combined with his father وَهَب.

^۵ Verses 339-357 only in *B*, *M*, and *W* (in the latter two with the exception of v. 349). For these nineteen verses there is substituted in *A*, *E*, *N*, and *T* one verse only, viz. یکی بود مرد (یکی و نیز مرد *T*) رسول. خدای *B* has in v. 339 *چو* instead of *ز* (زادن in that case used as transitive verb).

^۶ *B* که از وی تَبَد زاده فرزند هیچ غمگین بشد پیچ پیچ in the first, and in the second hemistich.

^۷ So correctly *B* with the negative turn of the sentence. *W* نیامد ازو کامم از *M* alone has the affirmative wording: تو بجای. *M* alone has the affirmative wording: تو بجای, which appears less preferable, as the following همانا in v. 343 cannot have any adversative power.

^۸ So *B*. *M* and *W* که باشد *B* has by mistake in the second hemistich again محرومتر.

370 بُد راه و آئین هر دو چو هم^۱
 که عیسا سپاهی و مردانه بود^۲
 ر زهد و پرهیز یعقوب داشت
 همی بُرد^۳ عیسا برو بر حسد
 بخاصه که بگذشته بودش بهوش
 375 بهنگام زادن ورا داشت پای
 ازین روی دلرا^۴ گران داشتی
 بروی دگر هم بُدش دل^۵ گران
 که نُخزینی^{۱۰} از وی بحکم رضا
 چنان بود آنگاه رسم و سیر
 380 از آن هر دو تن آنکه نُخزین بُدی
 چو یعقوب نخزینی از وی خرید
 ازین روی عیسا بیعقوب بر

بسی شان تفاوت بُد از^۶ بیش و کم
 بمردانگی هر کس اورا ستود^۷
 همه سیرت و عادت^۸ خوب داشت
 حسد باشد آنرا که باشد حسد
 که یعقوب دانا دل پاک هوش^۹
 بدو متصل بُد چو آمد بجای
 و لیکن زهر کس نهان داشتی
 ابر پاک یعقوب روشن روان
 خریده بدو داده بودش بها
 که هر کس که ویرا دو بودی پسر
 دو بهره زمیراث او بستدی
 دو بهره زمیراث ویرا رسید^{۱۱}
 نهان و اشکارا گران داشت سر

¹ So *B* and *T* (only رای instead of راه in the latter). *A*, *E*, *N*, and *T* have رای too, and at the end بهم هر دو; *M* and *W* ایشان بهم.

² *B* بُدی instead of از.

³ So *B*. *A*, *E*, and *N* بود بُد و تیز بود; *M* and *W* سپاهی; *T* وشیر بود; *M* and *W* سپاهی و سر تیز بُد.

⁴ *M* and *W* در همه چیز بود.

⁵ *A*, *E*, and *N* صورت instead of عادت.

⁶ *B* بُرد. *E* and *W* بود همه.

⁷ This and the following verse, which give a hint for the correct rendering of v. 367 above, only in *B*. The double meaning of هوش is (1) خرد و زیرکی (2) خرد و زیرکی; see Ganj-nāma, f. 166^b, ll. 2 and 3, and Shams-i-Fachrî, p. ۵۹, l. 7.

⁸ Verses 376-383 only in *B*, *M*, and *W*. *M* and *W* have ازو دل instead of دلرا.

⁹ *M* and *W* دلش بُد.

¹⁰ نُخزینی in vv. 378 and 380 are additional or contracted forms of نُخستینی and نُخستین; Vullers' pointing نُخزین (Lexicon, ii. 1300^a) would be against the metre here. *M* and *W* spell the word نُخزینی, *B* even نُخزینی.

¹¹ In *M* and *W* this verse is placed after the following one. *M* has بر وی, *W* ویرا instead of از وی.

نخستین پیمبر کز اسحاق زاد^۱ بد آزاده یعقوب با دین و داد
 360 بکنعان درون بود مولود او فروزنده بُد^۲ شخص محمود او
 همی بود آنجا که تا مرد شد بهیمبری نغز و درخورد شد^۳
 بتوریت موسی درون خوانده اند فراوان کسان بر زبان رانده اند^۴
 که یعقوب دانای فرخ نهاد بتنها بُد چونکه از مام زاد^۵
 دو فرزند بُد مام را در شکم بزادند هر دو بجائی بهم^۶
 365 یکی را^۷ پدر نام عیسا^۸ نهاد بعیسا شد اسحاق فرزانه شاد^۹
 ولیکن چو زادند هر دو بهم گسسته نبودند هر دو زهم^{۱۰}
 که آزاده یعقوب^{۱۱} یزدان پرست گرفته بُدش پای عیسا بدست
 چنین بود مولود آن هر دو تن وزین داستان آگهند انجمن^{۱۲}
 در بیان عداوت نمودن عیسا بحضرت یعقوب^{۱۳}
 چو پرورده گشتند هر دو پسر گشادند چشم دل و چشم سر^{۱۴}

^۱ *A, E, N, and T* اسحاق زاد. The same copies read in the second hemistich نژاد فرخ instead of داد و دین.

^۲ *M* and *W* آن. ^۳ Only in *M* and *W*. ^۴ Only in *B, M, and W*.

^۵ *M* and *W* آنکه instead of چونکه. In *A, E, N, and T* this verse runs thus:

فروزنده یعقوب با دین و داد بتنها بُد چون زمار بزاد

comp. note 1, above.

^۶ So *B, M* and *W* in the second hemistich: بزادند هر دو تن آسان بهم. In *A, E, N, and T* the verse runs thus:

دو فرزند بودند هر دو بهم بزادند یکجا و باهم شکم

^۷ So in all copies except *M* and *W*, which read آنرا.

^۸ *A, E, and T* have throughout the form عیسا for Esau.

^۹ So all copies except *M* and *W*, which read less appropriately: بعیسا و عیسا. بُد اسحاق شاد.

^{۱۰} So *B*. The other copies هر دو پسر in the first and (*M* دگر) از هم دگر in the second hemistich.

^{۱۱} *E* که یعقوب آزاده. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۲} *A, E, N, and T* مرد و زن instead of انجمن; *T* has besides خبر instead of آگهند.

^{۱۳} This heading is taken from *E* and placed here in its proper position, comp.

p. ۳۰, note 2.

^{۱۴} *M* and *W* دید سر; in the beginning these two copies read که instead of چو; *T* has چه instead of چو.

که در تن روان آفرید و هنر	ابر ^۱ پاک یزدان پیروزگر
سوی او کشیدی دل و دست باز ^۲	فراوان بخواندی ورا با نیاز ^۳
تو آگاهی از آشکار و نهان	بگفتی که ای کردگار جهان
که دانی همه سیر پنهان او ^۴	ازین بنده بپذیر قربان او
وفا ^۵ کن امید و سرانجام وی	400 الهی بنیکی بده کام وی
که از آسمان آتشی آمدی	نشان پذیرفتنش آن بُدی ^۶
بخوردندی آن مانده زو هر کسی ^۷	بخوردی از آن خوان و قربان بسی
اساس طریقه اش محکم شدی	خداوند خوان سخت خرم شدی
همان خوان قربان همان آفرین ^۸	که پذیرفته ^۹ بودی جهان آفرین
که ای ویژه فرزند پاکیزه ویر	405 بعیضا چنین گفت اسحاق پیر ^{۱۰}
خدارا یکی ساخته خوان کنی	برو برگ ^{۱۱} آن کن که قربان کنی

^۱ Or پیر, as in *A*, *E*, *N*, and *W*.

^۲ So only in *B*, where نیاز با clearly refers to the subject of the sentence. *M*, *W*, and *T* نیاز بی, referring to the object, God (ورا). *A* and *E* نیازش روان نیاز.

^۳ *A*, *E*, and *N* فراوان کشیدی دل دوست *T*. فراوان کشیدی دلش دست از *A*, *E*, and *N* (misspelt for راز, probably by mere mistake, instead of باز). *B* has, probably by mere mistake, راز instead of باز.

^۴ The reading of *M* and *W* وفای کن امید دل و جان وی is due to a confusion of this verse with the one immediately following, which is missing in these two copies as well as in *B*, where the second hemistich of v. 400 has (regardless of rhyme) been verbally substituted for that of v. 399.

^۵ *A* and *N* وفای, instead of وفا. *E* روان. ^۶ *W* and *M* بُدی instead of پذیرفتنش آن گه بُدی.

^۷ Only in *B*, *M*, and *W*; the two latter read in the second hemistich بخوردند بزبان مائده هر آنخ. پذیرفته بودی *A* and *E*.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* همان خوان (وهم *T*) آفرین هم. هم از بهر قربان هم از (وهم *T*) آفرین *W* and *M*. همان خوان آفرین.

^۹ *A*, *E*, *N*, and *T* که رو دعوتی ساز بس با تمیز and in the second hemistich نیز اسحاق.

^{۱۰} *A*, *E*, *N*, and *T* identical both with سامان و سرانجام and قصد و عزم (*Ganjnāma*, f. 36^b). This verse is found in *B*, *M*, and *W* only; in the latter two the second hemistich runs thus: بجاخت خدارا یکی خوان کنی. After this verse there follows in *B*, *M*, *W*, and also in *T* (where it is substituted for the missing v. 406) another one

وزین ره بُدش دلگرانی بروی
چنان دان که اسحاق قَرخ نشان
385 ز یعقوب مهرش بدو^۳ بیش بود
همی خواست کش پایه^۴ باشد بلند
ولیکن دل مادر نیکخواه
همی نیکی از بهروی خواستی
چنان بود آنگاه آئین و رای^۵
390 شدی زود بر^۶ عادت دلپسند
بسی دیک و بریان از آن^{۱۰} ساختی
ببردی بجائی^{۱۲} که آن جایگاه
نهادی بدان^{۱۴} جایگه زود خوان
بدانجا که آن^{۱۵} ساخته خوان بُدی
395 باستادی و برگرفتی دعا^{۱۷}
یکی گوش کن سوی این گفتگوی^۱
بعیصا برش بود دل مهربان^۲
ورا سال و مه نیکی اندیش بود
بود ویژه^۳ پیغمبر ارجمند
پراز مهر یعقوب بُد سال و ماه^۴
روانرا بمهر وی آراستی
هر آنکش بُدی حاجتی بر خدای^۵
بسی گاو گشتی بسی گوسفند
یکی خوان زیبا^{۱۱} بهرداختی
پرستشگهی بُد زبهر^{۱۳} اله
پیمبر شدی شاد و روشن روان
کجا نام آن کار قربان^{۱۶} بُدی
زهر گونه آفرین و ثنا^{۱۸}

¹ *M* and *W*:

ازین میشدش دلگرانی بدوی یکی گوش کن تو ازین (از آن *M*) گفتگوی

² So *B*, *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W*:

نهانی بعیصای قَرخ نشان بدش مهر اسحاق دل مهربان

³ *M* ورا.

⁴ *B* سایه. *M* Instead of *A*, *E*, *N*, and *T* read تا, and *T* has گردد instead of باشد.

⁵ *A*, *E*, *N*, and *T* پاک.

⁶ The rhyme-words in *A*, *E*, *N*, and *T* are مهربان in the first, and بیگمان in the second hemistich.

⁷ *A*, *E*, *N*, and *T* وراه.

⁸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* اله (زی *T*) که آنرا که بُد حاجتی از (زی *T*) اله هرکس که حاجت بُدش از خدای

⁹ *M* and *W* با.

¹⁰ *M* and *W* نیز بریان ازو.

¹¹ *A*, *E*, *N*, and *T* زین.

¹² *M* and *W* بدانجا.

¹³ *A*, *E*, *N*, and *T* بُود بهر.

¹⁴ *A*, *E*, *N*, and *T* بر آن.

¹⁵ *A*, *E*, and *N* بر آن جای کان. *T* بدانجای کان.

¹⁶ So *B*, *M*, *W*, and *T*. The other three copies فرمان.

¹⁷ *M* and *W* و نیز کردی دعا.

¹⁸ *M* and *W* خدا آفرین.

415 بگو خوان قربان¹ نکو ساختم
 بیا ای پیمبر بکن آفرین
 نهادم زشغلش بپرداختم²
 پدر سخت پیرست و چشمش تباہ
 مرا نیک خواه از جهان آفرین
 زعیصات نشناسد ای نیکرای
 سپیدی نداند همی از سیاه
 بیاید کند آفرین خدای
 ترا خواهد آئین پیغمبری
 ترا خواهد از هر کسی بهتری³
 نبوت رسد مر ترا از پدر⁴
 420 مگر بشنود داور دادگر
 نباید از آن پس غم و درد خورد
 چو بر تو دعای پدر کار کرد
 بماند ترا نام تا جاودان
 تو باشی رسول خدای جهان
 دلش لاجرم گشت با کام جفت
 چنان⁵ کرد یعقوب کش مام گشت
 بشد⁶ خوان قربان بیاراست زود
 425 بنزد پدر شد سخن کرد یاد
 زعیصا ندانست یعقوب را
 بدان باز نشناخت این را از آن⁷
 430 که یعقوب قریخ پیمبر بود
 تو خواهی و من خواهم ای نیک بار⁸
 435 رواں پدر زن سخن گشت شاد⁹
 شنید آن¹⁰ سخن گفتن خوبرا
 که بُد حکم کرده خدای جهان
 440 ورا بر سر از اوچ افسر بود¹¹
 نباشد بجز کرد¹² کردگار¹³

¹ Here and in the previous verses *M* and *W* read قربان. Instead of نکو which is found in all the other copies, *B* has the weaker تو.

² *M* and *W* نهادم دل از شغل پرداختم.

³ So *B*, *M*, and *W*. In the other copies مهتری.

⁴ *A*, *E*, *N*, and *T* اینزد.

⁵ *M* and *W* اینزد از آن پس غم و درد سر. clearly a reminiscence of the second hemistich of the following verse, which is wanting in these two copies.

⁶ *A*, *N*, and *T* نباید ترا زین غم آلیخ. *E*.

⁷ *A*, *E*, *N*, and *T* چنین. *M* and *W* شد.

⁸ So all copies except *B*, which reads (less appropriately on account of the tiresome repetition of شد) رواں پدر شد از آن کار شاد.

⁹ *A* has an unintelligible این روز از آن.

¹⁰ *W* این.

¹¹ So according to *A*, *E*, *N*, and *T*, decidedly better than the reading of *B* ورا بر سرش تاج افسر بود. In *M* and *W* this verse is wanting.

¹² *A*, *E*, *N*, and *T* ای نیکرای.

¹³ So *B*, *M*, and *W*. The other copies read نباشد بجز کردهای خدای.

نهد تاج پیغمبری بر سر	که دارد پیغمبری در خورت
خدای جهانرا پیمبر شوی ^۱	تو با ذریات چو مهتر شوی
یکی نامور ایزدی خوان کند ^۲	بشد زود عیسا که قربان کند
سبک خواند یعقوب را در زمان	410 شد آگاه مامش از آن داستان ^۳
بدین کار در خویشتن را بیاب ^۴	بدو گفت رو همین بقریان شتاب
نمودش زدل شفقت و مهر خویش ^۵	که بابت برادرت را خواند پیش
بدان تا کنم ^۷ آفرین دراز ^۶	بدو گفت رو ^۸ خوان قربان بساز
بنه ^{۱۰} وانزمان شو بنزد پدر	تو شو ^۹ زودتر خوان قربان بجر

which, in the various copies, is more or less identical with v. 404 and even in rhyme a mere repetition of it. It runs thus:

بدان (بگو) تا بیایم کنم آفرین بخوادم زیزدان جان آفرین

In *T* the second hemistich shows a still greater resemblance to that of v. 404 (see note 9, p. 37). The *که* in the following verse, which is governed in the reading of *B*, *M*, and *W* by *خواهم*, is, in the text adopted, clearly used in the sense of 'in order that.'

¹ This verse is rather corrupted in most copies; the reading adopted is that of *T*, with which (apart from wrong spelling) *N* and *B* practically agree; the latter reads:

تو تا ذریاب تو (ذریات تو) بهتر بوند خدای جهانرا پیمبر بوند

W and *M* have *تو با دار بابت که* *الخ*; *A* and *E* *ابا همگنانت تو سرور شوی*.

² So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* *یکی ایزدی نامور الخ*. In *M* and *W* this verse is wanting,

³ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* *شد آگاه مادر الخ*; *M* and *W* *شد آگاه مام ازین الخ*.

⁴ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* *بدینکار رو خویشتن* instead of *در*; *M* and *W* *را بتاب*.

⁵ So in all copies except *M* and *W*, where this bait runs thus:

که باب تو عیسا بخواندش بهیش نمودش زدل شفقت و مهر بیش

⁶ *A*, *E*, *N*, and *T* *بگفتش برو*. ⁷ *B* *کند*.

⁸ *M* and *W* *ساخته کردن = ساز کردن* (noun) *تو ساز* with *آفرین*.

⁹ *A*, *E*, *N*, and *T* *برو*.

¹⁰ So in *A*, *E*, *N*, and *T*, in agreement with vv. 415 and 424, where *نهادم* and *بس آنگه دوان* (*روان W*) *شو بنزد پدر*. *M* and *W* *برو*. *B* has *نهادش* appear again.

زدارنده یزدان چو^۱ خرم شدند بخوردند باقی و باز آمدند^۲
آمدن عیسا بخدمت پدر و از خوان خود خبر دادن
و دانستن اسحق از پیشدستی نمودن یعقوب
و اندوهناک شدن عیسا و کینه یعقوب را
در دل گرفتن

ببود^۳ این و عیسا نه آگه زکار که یعقوب را گل بر آمد زخار
بیاراست خوان را^۴ و رفت و نهاد شتابید سوې پدر سخت شاد
445 بدو گفت کای باب روشن روان نهادم بر آن سان^۵ که رسم است خوان
بیا آفرین کن مگر کردگار بمن بر همایون کند روزگار
چو اسحاق بشنید گفتار او دلش را شگفت آمد از کار او
بدو گفت کای ویژه جان پدر بنوئی یکی خوان نهادی دگر^۶
نه از شغل آن کار فارغ شدی^۷ روا شد بهر کار و باز آمدی^۸
450 چو عیسا شنید این سخن از پدر در آمد درخت غمانش ببر^۹
که و همش هم آنگاه صورت ببست^{۱۰} که یعقوب فرزانه شد پیشدست

¹ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* زیزدان دارند. *M* and *W* زدارنده دادار. After this verse there is another one in *B* which seems quite superfluous, as the bait immediately following, which is found in all copies, expresses the same idea:

بود این و عیسا نه آگه بود زیعقوب خود در دلش آه بود

The heading after v. 442 is found in *T* only.

² *T* نبود. *M* and *W* چو آگه عیسا زکار.

³ So *B*. The other copies آن خوان. *M* and *W* بدانجا.

⁴ *A*, *E*, *N*, and *T* برقتی و این خوان نهادی دگر.

⁵ So *B*. *M* and *W* چو از *A*, *E*, *N*, and *T*. نه زان شغل و زان کار فارغ شدیم. شغل و کار تو آگه شدیم.

⁶ So *B*. All the other copies روا شد همه کار و باز آمدیم.

⁷ So *B*. All the other copies:

چو عیسا شنید از پدر این سخن بر آمد درخت مرادش (نشاطش *W* and *M*) زبن
⁸ So *B*. In *M* and *W* this verse is wanting. The correct reading of the other copies seems to be: زقهرش همانگاه صغرا ببست; but *A* and *N* have صغراش بست; *E* has صغره (س) and *T* (confounding ص and صغره).

چنان خواستش زافرین آفرین	430 بشد زود اسحاق و کرد آفرین
دلش قصه خویش بر تو گشاد	که این بندۀ تو که قربان نهاد
روا ^۲ کن تو حاجات پنهان او ^۳	خدایا تو بپذیر قربان او ^۴
نگه دار از ^۵ رنج آسانیش	بپیغمبری دار ارزانیش
بخاصه ^۶ تر و ماده فرزند او ^۷	ورا با همه خویش و پیوند او
سرانجام فرخنده کن کارشان ^۸	435 باندوه و شادی نگه دارشان
شنید از رسول آفرین ودعا	جهاندار یزدان فرمانروا
بدان شد همه کار یعقوب راست	روا کرد هر حاجتی کو بخواست
زیعقوب قربان ^۹ پذیرفته شد	چو آن آفرین و دعا گفته شد
از آن خورده ^{۱۰} یعقوب را شاد کرد	فرود آمد آتش یکی بهره خورد
بدو داشت ارزانی آن رنگ و فر ^{۱۱}	440 که شد بیگمان کاینده دادگر
بجای آمد آنچه بدانست ^{۱۲} جست	ثبوت برو شد یزدان درست

^۱ So in *B*, *M*, and *W*. The other copies read (ای وی *T*) الهی بنیکی بده کام وی (ای وی *T*).

^۲ In *B*, *W*, and *E* روا (less common, but possible in the same application); however, is confirmed by v. 437, where all copies read it distinctly.

^۳ So *B*, *M*, *W*, *E*, and *N*. *A* and *T* (ای وی *T*) حاجات و انجام.

^۴ So *B*. The other copies در.

^۵ This verse in *B*, *M*, and *W* only. In *W* the second hemistich runs thus: بخاصه تر و تازه فرزند او.

^۶ *A* and *E* او instead of شان in both hemistichs, quite consistently, as v. 434 is wanting in these copies; whilst *N* and *T*, where that verse is likewise wanting, have nevertheless شان, thus indirectly confirming the genuineness of the missing verse.

^۷ *E*, *N*, and *T* فرمان, see notes to v. 394 above and v. 441 further down.

^۸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* از آن خوان و یعقوب الخ.

^۹ This verse only in *B*. رنگ in this connexion either = خوشی و خوبی or = رونق کار, Ganjnama, f. 84^a, ll. 3 and 5.

^{۱۰} So *E* and *T*. *B*, *A*, and *N* ندانست. In *M* and *W*, vv. 437-441 are replaced by a single bait which runs thus:

پذیرفت قربان (فرمان *W*) او سربسر بیامد بخورد آتش تیز پر (تیزتر *W*)

که دارد چو شاهان ^۱ ترا شاد کام	بزور دل و زهره گسترده نام ^۲
سپاهت بود داد ^۳ و فرمان بود	دلت شاد و زورت فراوان بود
۴۶۵ بکرد آفرین هم بدینسان ^۴ که گفت	شد آن مرد با زور و فرهنگ جفت
یکی سرکش و خیره دل شد که کوه	گد زورگشتی زدستش ستوه ^۵
زیعقوب کین داشت در دل بسی ^۶	همی گفت همواره با هر کسی
که من تا بجایست فترخ پدر ^۷	ز حکم خرد ^۸ پای نهم بدر
ولیکن چو معلوم او شد تمام ^۹	نهم زود بر راه یعقوب دام
۴۷۰ بگیرم بترم سرش را زن	کنم خوش بمرگش ^{۱۰} دل خویشتن

که دارند *A*; که دارد زشاهان *E, N, and T*; که دارد همیشه *M and W*; So *B*. شاهان.

^۲ So *M and W*, which seems the only reading that gives a proper rhyme. All the other copies (*B* too) have گسترده کام (a composition often met with in the *Shāhnāma*, see Rückert in *Zeitschrift der D. M. G.* x. p. 135), which cannot rhyme with شاد کام, unless we spell the latter with Vullers شادکام, which is scarcely justifiable. In *A* the second hemistich runs thus: بزور دل از دهر گسترده کام.

^۳ *M and W* سپاهت بسی داد الخ.

^۴ *B* بر آن سان.

^۵ Only in *B, M, and W*. The reading adopted is that of *B. M and W*:

یکی سرکش و خیره گشت او که کوه گسستی و گشتی زدستش ستوه

Ganjnāma, f. 96^a, explains سُوّه by مَلُول و بَتَنَگ آمده, and quotes the following bait of the *Shāhnāma*:

ببودند یک هفته بر پشت کوه سر هفته گشتند یکسر ستوه

^۶ So *B. A, E, N, and T* داشتی او بسی. *M and W* داشت عیما بسی.

^۷ So *B, A, E, and N. M and W* که تا خود الخ. *T* پدر. که تا تن بجایست و فترخ پدر.

^۸ So *B. A, E, N, and T* زرای پدر. *M and W* خرد زرای پدر.

^۹ 'As soon as he is no more.' معلوم in the sense of 'that which is obvious of him, his visible part, his presence in the flesh.' Another meaning, viz. 'sufficient ration for a person's physical maintenance,' appears in several passages of the *Gulistan*, see Vullers, *Lex. ii.* p. 1196^b. تمام شدن 'to come to an end, to die' (comp. German 'alle werden,' Bavarian 'gar werden').

^{۱۰} So in all copies except *B*, which has a much weaker برو instead.

پدر را چنین گفت کای نیکخواه
 بجای من او پیشدستی نمود
 که من خوان خود را کنون ساختم
 455 پدر چون بدان کار در بنگرید
 بدانست کان بُد زحکم خدای
 بعیضا چنین گفت کای جان باب
 که این نیست بی^۷ حکم یزدان پاک
 چنین حکم کرد^۸ ایزد جان پناه
 460 نباشد جز آن کاندرا حکام اوست
 کنون زین مشوای پسر تنگدل
 که من آفرینها کنم بیشمار
 مرا گشت کار از برادر تباه^۱
 زمن نیکی و نیکروزی^۲ ربود
 درین ساعت از شغل پرداختم^۳
 چنان بود کز^۴ گفت عیضا شنید
 نه از روی جلدی بُد و جهد و رای^۵
 میاور دل خویشتن زیر تاب^۶
 که هست آفرینند^۷ جان پاک
 مرا و ترا نیست در پرده راه
 بدان کام بخشد کجا کام اوست^۸
 همیدار در بند فرهنگ^{۱۰} دل
 بخوام ز دادار^{۱۱} پروردگار

^۱ *M* and *W* مرا کارها جملگی شد تباه at the end of the first hemistich, and in the second. In *A* and *N* this verse follows, less appropriately, after the next.

^۲ *M* and *W* نیکوئی نیکروزی; *A*, *E*, *N*, and *T* نیکی و نیکبختی. The reading instead of *ربود* in *B* is a mere clerical error.

^۳ So in *A*, *E*, *N*, and *T*. *W* and *M*:

که من خود کنون خوان بیاراستم بدینسان من از شغل برخاستم
B has a mixture of both readings, which consequently lacks a rhyme:

که من خود کنون کار خوان ساختم درین ساعت آن خوان بیاراستم

^۴ *A* and *N* کز instead of کو.

^۵ *B* has here a rather doubtful نه از روزی و جلدی و جهد الخ.

^۶ So *B*. *A*, *N*, and *T* زین بتاب. *E* has خویشتن instead of زین بتاب. *M* and *W* (تافتن) = تاب; منه رنج برتن ازین ره بتاب *Ganjinâma*, f. 51^b.

^۷ *M* and *W* جز.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* چنان کرد حکم. *M* and *W* چنان کرد حکم. *B* has a less appropriate کنون instead of چنان.

^۹ Only in *B*, *M*, and *W*. The latter two copies read کو در کاندرا instead of بدان بر آن.

^{۱۰} *A* همیدار زبنده فرهنگ (*W* wrongly فرمان) *M* and *W* دل در بند و فرهنگ.

^{۱۱} So *B*. The other copies بدان.

بنزدیک لابن^۱ گذر کن یکی همی باش نزدیک وی اندکی^۲
 مرا او برادر منش خواهرم چنو در جهان نیست کس دیگرم
 تو از مهریان خواهرش زاده^۳ چنو پارسائی و آزاده^۴
 ترا گر ببیند بدین گونه حال^۵ زروی تو گیرد همه روز^۶ فال
 ترا نزد وی خوش شود روزگار و زانجا گشایدت دادار کار^۷
 بگفت این و یعقوب دل پُر زرد سبک مادر خویش پُذرود^۸ کرد
 روان شدن یعقوب علیه السلام سوی
 شام نزد خال^۹
 زکنعان باقمید گیهان خدای رَم شام برداشت آن نیکرای
 سوئ شام شد نزد^{۱۰} فرخنده خال و را اختر بخت و بار و همال
 هم از گرد ره چون شد اندر زمان^{۱۱} بدیدار وی خال شد شادمان

^۱ So correctly *E* (see below, v. 635), but further down لابی *B*; لابین, and further down لابن *A*; لابی, with the ی instead of the simple *Idāfah*, a common mistake in MSS., but further down لابی *B*; *M* and *W* لوی; *N* لانی; *T* لائی. The general wording of the hemistich is according to *B*; the other copies read:

بَر لابی (لابنی, لاوی, لانی, لائی) نیک پی شو یکی (شو همی *E*)

^۲ *E* همدمی.

^۳ Only in *B*, *M*, and *W*.

^۴ *N* alone has here خال (as subject to بیند) instead of حال.

^۵ *T* روز.

^۶ So *B*. The other copies بود.

^۷ So *B*. *M* and *W* در آنجا گشایش دهد کردگار; the other copies در آنجا شود دولتت پایدار.

^۸ So pointed in *Ganjnâma*, f. 34^a: پُذرود or contracted پُذرود = وداع and سلامت; in the latter meaning it is used in the following verse of the *Shâhnâma*:

دو فرسنگ با او بشد شهریار پُذرود کردن گرفتار کنار

Another spelling, adopted in *B*, *M*, *W*, and *N*, is پُذرود.

^۹ So in *N*. In *A* the heading is simply سفر یعقوب بشام; in *M* گفتار اندر سفر; رفتن یعقوب بشام از کنعان از دست *B*; رفتن یعقوب علیه السلام بشام پیش خال بیرون آمدن یعقوب از کنعان از بیم عیسا و بشام رفتن نزد خال *T*; برادر خویش خود. There is consequently very little to choose between these different wordings. In *W* alone the text is uninterrupted by any division.

^{۱۰} So *B*, *M*, and *W*. The other copies همیرفت نزدیک.

^{۱۱} *M* and *W* هم از گرد ره نزد او شد دمان.

بهیمم که پیغمبری چون کند
 همی یافت یعقوب ازو آگهی
 دل پاک او بود پر بیم^۱ و پاک
 سرانجام یعقوب شد نزد مام
 475 زعیسا همی پاک دارم بسی
 که عیسا هلاک تو جوید همی
 چه سازم چه^۲ تدبیر و رای آورم
 جو مادر شنید این سخن^۳ از پسر
 ز تیمار یعقوب چندان گریست
 480 سرانجام گفتش که ای جان^۴ مام
 سفر کن ز کنعان بفرخنده^۵ فال^۶
 از آن پس چه نیرنگ و افسون کند^۷
 همی شد زرامش روانش تهی^۸
 که عیسا یکی مرد بُد سهمناک
 چنین گفت کای مادر نیکنام
 همی گویدم هر زمانی کسی
 زن جان پاک تو جوید همی^۹
 کزو رستگاری بجای آورم
 برون راند خون دل از چشم تر^{۱۰}
 که گفتی همی چشم او جان گریست^{۱۱}
 بماید ترا بُد فرمان مام^{۱۲}
 سوې شام شو نزد فرخنده^{۱۳} خال

^۱ So in *B*, *M*, and *W*. *A*, *E*, and *N* الخ. از آن خوب نیرنگ الخ. چون *T*. از آن خوب نیرنگ الخ.

^۲ So *B*, *T*, *A*, and *E* (where زرامش is a mere clerical error for روانش تهی). *M* and *W* زدامش زدانش *N* without any sense is the reading of *N* زدامش روانش زدانش تهی.

^۳ *M* and *W* ترس.

^۴ Instead of the two verses 475 and 476 in *B*, *M*, and *W* (in the latter two with these modifications: زن جان هر کسی in the second hemistich of v. 475, and زن جان تو شوید همی in that of v. 476) the other copies have only one verse, viz.:

زعیسا همی پاک دارد دلم
 زن جان پاک و روان بگسلم
 که *A*.

^۵ So in *A*, *E*, *N*, and *T*, preferable to the Arabic equivalent حدیث in *B*, *M*, and *W*.

^۶ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* سر چشم و زسر *M* and *W* از چشم سر.

^۷ *B*, *M*, and *W* have خون گریست, a possible, but rather strong licence in the laws of rhyme (see Teufel, loc. cit., in note on p. ۵), unless we substitute with *M* چندان in the first hemistich, according to modern pronunciation, the form چندان.

^۸ *B* چشم instead of جان, which gives no rhyme.

^۹ So *B*. The other copies, except *N*, read نماید ترا بُد فرمان مام. نماید *N*.

^{۱۰} *B* فرخنده فال as attributive adjective to کنعان.

^{۱۱} So all copies except *B*, which unnecessarily substitutes آزاده for فرخنده. *A*, *E*, *N*, and *T* read سوې شام نزدیک فرخنده خال.

یکی سرو آزاد^۱ دیدش بلند
 فروزان ازو ارج پیغمبری
 خوش آمدش^۲ دیدار یعقوب سخت
 فراوان بگفتار بنواختش
 ۴۹۵ همی داشتش همچو فرزند خویش
 بدش مهر بر وی چو بر خویش
 دل و هوش هر دو بدو داده بود
 بدو کرده بُد خان ومانرا یَگه^۳
 جهان گر همه گنج و دینار بود
 وی از هر دو یکباره بیزار بود^۴
 برخ همچو خورشید و مه دلپسند^۵
 دل پاکش از هر تباهی بری^۶
 بدو گشت خرم چو شاهان بتخت^۷
 بر خویشتن جایگه ساختش
 نه کم زو نهان داشتی و نه بیش^۸
 نه دختر نهان داشت^۹ از وی نه زن
 کش^{۱۰} از خواهر پارسا زاده بود
 که کس را بُد بیش و کم زو گله
 وی از هر دو یکباره بیزار بود^{۱۰}

^۱ Some copies read آزاد, some آزاده.

^۲ So all copies except *B*, which has the following rather doubtful reading:

جوان و گش (= خوب) و رشته (?رسته or رسته) و دلپسند

^۳ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only. Instead of ارج (= مرتبه, dignity) in *B* the other three copies read رَج (scroll), see note 2 on p. ۳۳; *B* has besides in the second hemistich دلش پاک instead of دلش پاکش.

^۴ The reading of *B*, *M*, and *W* دیدار خوش آمد ز دیدار could only signify, if it signifies anything, 'he was gladdened by,' a meaning of خوش آمدن not met with anywhere. In *E* this hemistich runs thus: خوش آمد و را چهر یعقوب سخت.

^۵ As this word is written very indistinctly in most copies, it might perhaps be read بخت. In *B* the hemistich runs thus:

بدو گفت (گشت) خرم چو شاهانه بخت

^۶ So *B*, *M*, and *W*. The other copies داشت چیزی نه بیش.

^۷ *M* and *W* بودش *B* بود.

^۸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* که. *M* and *W* از خواهرش که. In *B* v. 497 is placed before v. 496, but there seems to be no reason for deviating from the order adopted in all the other copies.

^۹ رها کردن = یَگه کردن, as in the following verse of the *Shāhnāma* (quoted in *Ganjnāma*, f. ۱۶۹^b) with exactly the same rhyme word گله, complaint, in the second hemistich:

بکن کار گیتی بیزدان یله نشایدت کردن زگردون گله

This and the following verse are found in *B*, *M*, *W*, and *T* only.

^{۱۰} So *B*. The construction of اگر with a simple preterite (instead of بودی or

زجان آفرین بر خداوند کرد	کز آغاز و انجام وز جُفت فرد ^۱
پذیرفتش از داد گستر سپاس ^۲	بجان شد سپاس و را حق شناس
وزان پس بفرمان گیهان خدای	دلش را بزن کردن افتاد رای ^۳
ببین تا قصای خدای جهان	چه بُد رانده یعقوب را در نهان
۵۲۵ چنان دان که آن لایِن نیک فال ^۴	که یعقوب را بود شایسته خال
دو آزاد دُخت دَلّارام داشت ^۵	کز آن هر دو دختر جهان نام داشت
دو پیرایه حور و رشک پری	دو سرو روان و بُت آزری ^۶
دو گل پیکر نوبهاران بباغ ^۷	دو جان و روان و دو چشم و چراغ

^۱ So *B*. *A* and *E*:

زجان آفرین خداوند کرد کز (که *E*) آغاز و انجام خرسند کرد
 زجان آفرین خداوند فرد از آغاز شکرش چو بسیار کرد *M* and *W*
 که In *N* and *T* the first hemistich runs as in *A* and *E*, but in the second *N* has
 که آغاز و انجام او یست فرد *T* and آغاز و انجام او بند کرد

^۲ So all copies (the suffix اش anticipating the following object سپاس, as often, see for inst. vv. 580, 597, etc.) except *B*, which reads:

پذیرفت ازو داد گستر (یا گستر *M* and *W*) سپاس
 an unnecessary modification, compare the remarks of Vullers, *Lex.* ii. p. 200^b, on
 having, like the Arabic جُنة, both a subjective and an objective application:
 kindness done, and the obligation, imposed upon the receiver of such kindness,
 of being thankful for it, thence thanksgiving, praise. *M* and *W* read in the second
 hemistich بجانش instead of شد بجان.

^۳ So all copies except *B*, which has دلش سوی زن آلیخ.

^۴ So all copies except *M* and *W*, which have این instead of آن, and *B*, which reads: چنان دان که لایِن قرع بفال.

^۵ The modification of *B*, داشت دو دختر گزین و دَلّارام داشت, is in no way preferable, as it lacks the *Idāfah* between دختر and گزین (= گزیده).

^۶ Idols like those of *Âzar* (Abraham's father), so probably correct instead of آذری in all copies, a wrong spelling, frequently met with in MSS. *A*, *E*, *T*, *M*, and *W* read دو بت آلیخ instead of وبت.

^۷ So *B*. *M* and *W* دو گلبن چو در نوبهاران بباغ. *A*, *E*, *N*, and *T* ولیکن گه
 نوبهاران بباغ (نوبهاران باغ *E*).

چنین گفت پس ای رسول کریم
که نامت سرائیل فرخ نهاد
510 همی گویدت مهر ما چُستَه
ترا ما گزیدیم و دادیم نام
زیغمبرانت کنیم اختیار
زیبوند تو هر که پیدا شود
تَبَد تا کنون گاه^۴ زن کردند
515 یکی چاره و رای پیوند^۵ کن
که خواهیم دادنت^۶ فرزند چند
کز ایشان زبان همه راستان^۷
چو جبریل پیغام یزدان بداد
چو روح الامین رفت یعقوب پاک
520 بچشم و رخ خویش روی زمین
بشارت پذیر از خدای علیم^۱
ازو بر تو این نام فرخنده باد
بدرگاه ما باز پیوسته^۲
ازین پس^۳ دهیمت زهر گونه کام
شود نام پیغمبریت^۳ آشکار
پسندیده خدمت ما شود
کنون آمد این حکم برگردنت
ببایست^۸ ما هوش خرسند کن
همه پاک و شایسته^۹ و دلپسند
همی تا بحشر زند داستان
برفتن سوې چرخ پَر برگشاد
سبک روی^{۱۰} بنهاد بر تیره خاک
بسودش بنزدیک جان آفرین^{۱۱}

^۱ *M* and *W* چنین گفته او را رسول کریم بشارت ترا از علیم حکیم (in which case رسول کریم is Gabriel the messenger). *A*, *E*, *N*, and *T* also read خدای علیم (or علیم و حکیم) instead of علیم حکیم.

^۲ This verse is wanting in *M* and *W*. *T* has پس از آن, and like *A*, *E*, and *N* زهر گونه instead of همه گونه.

^۳ So *B*. The other copies نام تو.

^۴ So all copies except *B*, which reads here حکم as in the second hemistich, and برگردنت instead of در گردنت.

^۵ *T* پیوند. ^۶ *A*, *E*, *N*, and *T* بفرمان ما.

^۷ So *A*, *E*, *N*, and *T*, preferable to *B* and *M*, which read (متو) *M* که خواهم ترا (I shall give you' instead of 'we wish to give you'), as in all the previous verses the plural is used. ^۸ *M* بایسته.

^۹ So *B*. The other copies زبان و دل راستان. *M* substitutes in the second hemistich an unsuitable زند instead of زند; vv. 515-517 are wanting in *W*.

^{۱۰} *M* and *W* چهره.

^{۱۱} So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T*:

بچشم و رخ روی خاک زمین سترش بنزد جهان آفرین
M and *W* بچشم و رخ و ریش خاک زمین الخ.

نبودی ز یعقوب هرگز نهان همی دید دیدار او هر زمان
ولیکن دلش را نبودی^۱ خبر که دختر بود آن قمر یا پسر^۲
540 ندا چون در آمد بامر خدای که از بهر زن چاره انداز و رای^۳
دلش در زمان مهر راحیل خواست درو فتنه عشق راحیل خاست^۴
شدش جان و دل هر دو جوئی^۵ او زبان و دلش مهر گویای او^۶
زن خواستن یعقوب علیه السلام^۷ مر او را ز خال همایون بخواست
چو در جان او آتش عشق^۸ خاست

^۱ *M*, *W*, and *T* را *دلش* نبودی. *T* has besides اثر instead of خبر.

^۲ This wording in *T* is the only correct one; the reading of all the other copies, viz. دخترست یا که آن سیمتن دخترست یا پسر. *B* adds after v. 539 a verse not found in the other copies, which is unfortunately without any proper rhyme, viz.:

نکردی زبن میل دیدار اوی نبودی روانش پذیرای اوی

The only way to correct it seems to be the substitution of بدیدار for پذیرای in the second hemistich, so that the same word would be used in the double meaning of روی (face) and دیدن (sight, aspect).

^۳ So *B*, with this modification only, that there appears آن instead of زن (contrary to the clear wording of Gabriel's message, which speaks merely of seeking 'a wife,' not 'that wife,' viz. Rachel). In *M* and *W* this verse runs thus:

ولی چون در آمد پیام از خدای که از بهر زن چاره ساز و رای

A, *E*, *N*, and *T* have in the first hemistich:

بلی آمدش (ولیک آمدش *T*, بلی کامدش *E* and *N*) باز امر خدای

The second hemistich is the same in these copies as in *B*.

^۴ This verse only in *B*, *M*, *W*, and *T*. In *T* (where this verse is wrongly placed before v. 540) در زمان هر زمان is substituted for در زمان و عشق و فتنه و عشق. درو فتنه عشق.

^۵ *B* سو دای و گویان and consequently in the second hemistich گویان. *W* reads سو دای.

^۶ *M* and *B* have the decidedly inferior reading لبش. زبان.

^۷ So in *B*, *M*, and *W* (in the latter two بر زن آت). *E* در خواستن حضرت یعقوب. راحیل از خال خود و دادن لیا دختر کلانرا. بحضرت یعقوب. In *A*, *N*, and *T* the text runs on without interruption. Only in *B* the heading appears, as seems most reasonable, before v. 543; in the other three copies it is placed between vv. 543 and 544.

^۸ *B* قهر.

خردمند و دانادل و نیکخواه	دو تابنده زهره ^۱ دو خورشید و ماه
چو سرو روان بُد چو ماه تمام	۵۳۰ یکی بود از آن هر دو لبیا ^۲ بنام
ازو پارسا تر نیاورده بود	یکی حور ^۳ چهره که چرخ کبود
کزو خویشتر کس بُد در جهان	دگر بود راحیل روشن روان
مَلَك ^۴ داده بودش زهر حسن داد ^۵	شنیدم که راحیل آنگه که زاد ^۶
که خورشید را خوار و بی پایه ^۷ داشت	برخ بر ^۸ زخوبی یکی مایه داشت
تَسَب ^{۱۱} کردی از چهر او ماه و مهر	۵۳۵ از اورنگ ^{۱۰} او سایه بردی سپهر
شدی عنبرین خاک از بوی او ^{۱۲}	جهانرا پیغمروختی روی او
نگار و شکرخای و سرو و سمن ^{۱۳}	برفتار و گفتار و بالا و تن

^۱ So alone correct in *T*; all the other copies read *دو ناهید و زهره*, a useless repetition, since both words have exactly the same meaning.

^۲ So the name is spelt in *M*, *E*, and *T* (and perhaps *W* too). *A* and *N* read لبیا, *B* لباب, *B* لبیا.

^۳ Only *B* has the weaker *حور* instead of *حور*. In *B* besides v. 531 precedes v. 530. In *M* and *W* v. 531 is wanting altogether.

^۴ So all copies except *B*, which has *زن* (unnecessary, as *کس* may refer to both sexes).

^۵ *B* که آنگه که راحیل زاد.

^۶ So *B*, *A*, *N*, and *T*. *E* فلك. *M* and *W* خدا.

^۷ So *B*. The other copies *داد* بهر حسن *M* (حسن و داد).

^۸ So *B*, *M*, *W*, and *T*. *A* and *E* *بر* رخ. *N* *بر* رخ. Instead of *مایه* *T* reads *پایه*.

^۹ A certain confusion prevails in the various readings of this hemistich. The one adopted in the text is that of *B*, with the only exception, that *بی پایه* has been substituted for the more artificial *بی سایه*. *A*, *E*, *N*, and *T* have *که خورشید را*. *M* and *W* (*W* *سایه* or *مایه*) *پایه* *را* خاوری *پایه* *که* خورشید *را* خوار و بی پایه *است* (*E* *بی* *سایه*).

^{۱۰} *اورنگ* = *اورنگ* in the sense of *زیمائی* (*Ganjnâma*, f. 29^a, l. 5). For *سایه* *B* substitutes here *مایه*.

^{۱۱} So *M*, *W*, *A*, *E*, and *N*. *T* has the interesting emendation *نسب* for *تَسَب*. Rather far-fetched is the reading of *B* *مهر* *وی* *از* *چهر* *او* *ماه* *مهر*.

^{۱۲} This verse in *B*, *M*, and *W* only, but in *B* without a proper rhyme, thus:

جهانرا بر افروختی چهر او
شدی خاکها عنبر از چهر او

^{۱۳} So according to *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* have in the second hemistich, less appropriately, *سمن* *بود* *و* *سرو* *و* *سمن*. Least appropriate of all is the reading of *B*: *نگار* *شکر* *بود* *و* *سرو* *و* *سمن* (read *تن* *و* *بن*).

بدو گفت خالش که فرمان تُست^۱ تن و جان راحیل من زان تُست
 ۵۴۵ تو اولیتری از دگر کس بروی^۲ مر اورا نخواهد پدر^۳ جز تو شوی
 و لیکن بخدمتگری هفت سال میان^۴ بست باید بفرخنده فال
 پذیری زمن هرچه دارم گله زدل شان نداری زمانی یله^۵
 شَبَّانان^۶ بُوئدت همه زیر دست دلت باشد آگه زناهست و هست^۷
 بسالی دو ره چون بزاید گله نباشی تو از قسم آنها یله^۸
 ۵۵۰ اگر گوسفندست اگر گاو و خَر گر اَشتر بود یا سَتر و سَتر^۹

راحیل یکسان تراست and in the second hemistich که فرمان تراست *M* and *W* read in the second hemistich *A* and *E* read in the second hemistich راحیل و من.

^۲ *M* and *W* *اولیتری* instead of *والیتری* *T*. تو اولیتر از دیگران کس الخ.

^۳ So *A*, *E*, *N*, and *T*, preferable to the reading of *B*, *M*, and *W* نخواهد پدر. بُدن الخ.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* میان instead of کمر. میان بسته داری *M* and *W*.

^۵ A marginal gloss in *A* explains here by یله here by *بمخبر*, comp. note to v. 498 above.

^۶ چوپانان =

^۷ So in *B*, *M*, and *W*. *T* درین عرصه آنکه پناهیت هست *A* and *E* زدل. باشد آنکه حیانش بهست. In *N* the hemistich is quite corrupted.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* آنها instead of ایشان; the frequent repetition of the same rhymes یله and گله (see vv. 547, 549, 558, 567, etc.) in this chapter must have been intentional on the part of the poet, to emphasize Laban's great wealth in cattle, and his anxiety with regard to an ever-watchful supervision over it, as all the verses concerned are found in all copies alike, and none of them could really be missed in the context. A similar repetition of rhyme is found in vv. 541 and 543 above. A marginal gloss in *A* explains here by *بی نفع* (i.e. *بیهوده*). In *A*, *E*, *N*, and *T* vv. 548 and 549 are placed after v. 551.

^۹ This seems the most correct version of the hemistich, both in order of words and rhyme; it is suggested by *B*, which begins *گراشتر*, but has by mistake at the end again *شتر* instead of *سَتر* (= *اَسَتر* mule). *M* and *W* read *ستور و شتر*; the other copies *استر بود یا ستور و شتر* (*A* and *E* که *گر*). *استر* here = *اسپ*, see *Ganj-nâma*, f. 96^a: *سَتر بطریق عموم هر جانور چارپای را گویند و بطریق خصوص اسپ: و اَسترا خوانند*. The same combination of *سَتر* and *اسپ* occurs further down, in v. 574, where it likewise rhymes with *خَر*.

570 هنرمند یعقوب فرخ سیر	بیامد چو شد سال هفتم بسر
بنزدیک خال و بیامرد مال ^۱	فرماید زان مال بی وصف ^۲ خال
بدانست کان ترچ پیغمبرست	که قسم پیمبر بدان اندرست
سبک بهر یعقوب فرخنده داد	زهرچ اندر آن هفت سالش ^۳ بزاد
چه از گوسفند و چه اسب و ستر ^۴	چه از اشتر تختی و گاو و خر
575 زهرده یکی داد ^۵ یعقوب را	کزو دید آن نعمت خوب را ^۶
بکردند هر ده یکش ^۷ را شمار	همانا فزون بود از سی هزار ^۸
دل خال یعقوب زان ^۹ شاد گشت	که یعقوب فرزانه آباد ^{۱۰} گشت
بدست آمدش هم گله هم بُنه	فروزان شدش کار ^{۱۱} چون آئنه
برآمد بهر گوشه نام او	روا شد بهر کام ^{۱۲} کام او

^۱ So *M* and *W*. The other copies read (with an unnecessary repetition of آمد) بنزدیک خال آمد آورد مال.

^۲ So *B*. *M* and *W* بی حصر^۳; the other copies بحد (or بحد in the case of *A* and *T*, which read instead of خال respectively همال and خیال).

^۳ *T* ساله.

^۴ So *B*. All the other copies شتر (see note to v. 550 above), and consequently in the second hemistich چه از گاو و الخ. *W* has in the first hemistich چه از آستران و چه از گاو و الخ. *T* reads everywhere چو instead of چه. چه از گوسفندان چه اسب و الخ.

^۵ *E* پنجه.

^۶ So all copies except *E* which has دیدش آن, and *B* which reads گزیدندش (they selected for him).

^۷ So all copies except *B*, which reads, less befittingly, بکردند از آن ده یکش و الخ.

^۸ So *B*. The other copies هزار پنجه 50,000 بُد ز پنجه (پنجه shortened from پنجاه).

^۹ *E* زین.

^{۱۰} *A*, *E*, *N*, and *T* آزاد. Ganjnâma, f. 9^a, explains آباد by خوش و نیک, and quotes this hemistich of the Shâhnâma: همیشه تن و بخت آباد باد.

^{۱۱} So all copies except *M* and *W*, which have روی instead.

^{۱۲} This reading of *A*, *E*, *N*, and *T* seems to be the original one, just on account of the juxtaposition of کام with the synonymous کامه, which is confirmed as a Firdausian expression by the following بیت of the Shâhnâma:

که گر پهلوان دم زند یکزمان بر آید همه کامه بد گمان
see Ganjnâma, f. 123^b. کامه بمعنی کام است که بتازی مراد گویند: In the other

شمار شبانان ^۱ شمار گله	بدانست پیغمبر یکدله
پس آهنگ زین دشت و کُھسار کرد	دل خویشتن را در آن کار کرد ^۲
شَبانی همی کرد روز و شبان	خُنکشان گله کش چنان بُد شَبان ^۳
همی داشت روز و شب آنرا نگاه	همی بود ایزد مر اورا پناه ^۴
تَبَد ^۵ کار یعقوب جز آفرین	جز ایزدپرستی و جز داد و دین ^۶
دعا کردن و خواستن از خدای	نکوئی و آمزش و هوش و رای ^۷
همی بودش ^۸ افزونی اندر گله	بدانسان که کردی شمارش یله ^۹
ز تابید یعقوب پرهیزگار	بیفزود هر یک سه تا یا چهار ^{۱۰}
بدینسان فزاینده بُد ^{۱۱} هفت سال	برون رفت زاندازه دهر مال ^{۱۱}

^۱ So best in *N*. All the other copies شمار شَبان و شمار گله.

^۲ This verse only in *B*.

^۳ The second hemistich according to *B*, which alone has the very impressive as direct address to the flock. *M* and *W* خنک گله کش چنو الخ. *A*, *N*, and *T* خوش آن گله کش چنان الخ. *E* خوشا آن گله کش چو او بُد الخ.

^۴ So correct in *M*, *W*, and *T* (in the first two اورا also in the first hemistich instead of آنرا); the other copies read in the second hemistich: همی داشت ایزد مر (آنرا نگاه, wrongly, since آنرا and اورا cannot form a proper rhyme).

^۵ So *W* and *M* (in the latter by mistake جز آفرین instead of با آفرین, as if the beginning had been تَبَد کار یعقوب با, a reading which is actually found in *B* تَبَد کار یعقوب با, but is inadmissible on account of جز in the second hemistich). *A*, *E*, *N*, and *T* زیامد زیعقوب الخ instead of دین راه دین instead of دین.

^۶ So *B*. *A* and *T* نکوئی و افزونی و الخ; the other copies نکوئی و افزونی هوش و رای.

^۷ So *B*, *M*, and *W*. *A*, *N*, and *T* آمد (همه) *E* همی.

^۸ So *B*. The other copies که گشتی شمارش یله (*M* and *W* چنان شد).

^۹ So *M*, *W*, and *T* (in the last سر instead of تا, as probably in *A* also, where پسر seems a mere mistake for سر). *N* یا چهار (*read* یسه). *B* یسی (*read* یسه). *E* بزیامد هر گوسفندان چهار.

^{۱۰} So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* بدانسان الخ. *M* and *W* بزیامده or بزیامد instead of بُد. *E* has تا instead of فزاینده.

^{۱۱} So all copies (*M* and *W* شد instead of رفت), except *B* and *E*. *B* زاندازه و حصر. *E* زاندازه فر و مال.

نکوتر بیارا چو پشپ پلنگ ^۱	بهر گونه بوی و بهر گونه رنگ
مر آن مهربان دُخت دلخواه را ^۲	مشاطه شد آراست آن ماه را
چه سازی که حسنش بیفزاید ^۳	کسی را که ایزد بیاراید
برو مهربان شد زگردان سپهر	۵۹۰ بچهره چنان گشت لیا، که مهر
بتنهاش در حجله بنشاختند ^۴	چو کار عروسمش پرداختند
سیه گشت روی نشیب و فراز	چنین تا در آمد شب دیر ^۵ باز
سوی حجله ^۶ شد مرد پاکیزه تن	بآئین دامادی و شوی وزن
بدانرو ^۷ که باشد در آئین و کیش	در آمیخت با مهربان جفت خویش

^۱ So *M* and *W*, a wording which seems preferable on account of the very striking comparison, and is moreover somewhat confirmed by the otherwise queer reading of *E*: نکوتر بیاراست اورا پلنگ. *B* بیارای آن ماه را بی درنگ. with an unnecessary repetition of the object, sufficiently indicated by اورا in v. 586, and returning in the immediately following verse. The same repetition of the object appears in the reading of *A*, *N*, and *T* شنگ. Shams-i-Fachrî, p. 79, ll. 4 and 5, explains شنگ by حرکات باشد.

^۲ So all copies except *M* and *W*, which read:

مشاطه شد آراست پس آنزمان مر آن مهربان دختر پاک جان

As a gloss to رفت appears in *A*.

^۳ So *T*, *M*, and *W*; see on the occasional appearance of the poetical affix *l* in the 2nd and 3rd singular of the aorist, Lumsden, Grammar, ii. p. 389; Salemann und Shukovski, p. 63. *M* and *W* read خود ایزد کسی را بیاراید in the first, and بیفزایدش and بیارایدش in the second hemistich. *A*, *E*, and *N* بیارایدش. In *B* this verse is wanting.

^۴ همتا *A*.

^۵ *M* and *W* نشاندن = نشاختن, بنشاستن, بنشاختن; در حجره جا ساختند. Ganjnama, f. 39^b.

^۶ So *B*, *M*, and *W*. The other copies تیره.

^۷ *M* and *W* again حجره.

^۸ So *B*. The other copies بدینسان, *E* بدانسان.

580 چو دیدش بران پایگه^۱ حال خویش * تقاضای زن کرد از خال خویش
 که در دل همان مهربانیش بود^۲ زمان تا زمان مهر روی میفزود
 چو پیوسته شد نعمت و مال او بدو داد دختر سبک خال او^۳
 حیلۀ کردن خال با یعقوب علیه السلام و
 دادن لیّا^۴

یکی نغز مهمانی آغاز کرد ولیکن ببین تا چه تدبیر ساخت
 585 ز یعقوب وز هر کس اندر نهفت مَشَاطه بلیّا فرستاد و گفت
 که اورا بهر زیور شاهوار بهر جامه و دیبه آبدار^۵
 در خرتی بر جهان باز کرد بیعقوب آزاده پنهان چه باخت^۶

روان شد زهر *کامه*, viz. *B* (as in the first hemistich) is substituted for *گوشه کام* *M* and *W*:
 بر آمد زهر گوشه نام آوری دوان (روان) *W* شد بهر گوشه کام آوری

E also reads *روان* instead of *روا*.

^۱ *A*, *E*, and *T* بدان جایگه.

^۲ So *B*, *M*, and *W*; the other copies چو در دل همان مهربانی نمود.

^۳ So according to *N*, the wording of which seems the simplest of all. *M* and *W* خواستاری یعقوب *T* گفتار اندر دختر دادن لای خال یعقوب به یعقوب علیه السلام راحیل را از خال خود و تدبیرگری ز خال یعقوب ولیّا (لیّا) را بجای راحیل بیعقوب راحیل را از خال خود و تدبیرگری ز خال یعقوب ولیّا (لیّا) را بجای راحیل بیعقوب Only in *T* the heading is placed, as here, between vv. 582 and 583; in *M* and *W* it appears, less appropriately, after v. 583. In *B* there is no heading at all; in *A* an interval is left, but not filled in.

^۴ *A*, *E*, and *N* در.

^۵ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* چه بازی نمود وجه سان مهره باخت. In *B* the hemistich is in hopeless confusion.

^۶ *T* گوهر.

^۷ So *B*. *A*, *N*, and *T* بهر گونه دیبه ز رنگار *M* and *W* بهر گونه دیبه ز رنگار. *E* نوعی by دیبه or دیباه, Ganj-nāma, f. 78^b, explains دیبای ز رنگار. بهر گونه دیبای ز رنگار. one of the verses of the *Shāh-nāma*, quoted there, shows the same combination of جامه and دیبه, viz. :
 همان جامه و دیبه رنگرنگ زاسپان تازی بزین پلنگ

که گفتی همی ز آسمان شمس تافت ^۲	ندانستش ^۱ انداز ^۳ حسن یافت
که آن حکم چون کرده بود ایزدش	ولیکن هم آخر شگفت آمدش
ز بهر چه لپاش بنشانند پیش	که راحیل را خواست از خال خویش
بیارد بدین ^۴ خال من حجتی	610 بدل گفت کاین نیست بی حکمتی
درین داستان دلآرای چیست	شوم باز پرسم که این رای کیست ^۵
ببوسید صد رخ ماهروی	چو برخاست از بهر ^۶ این جستجوی
ابر ^۷ مهر دوشین فراوان فزود	بسا لطف میکرد ^۸ و گرمی نمود
بماند بیکسان دلش مهربان	بدان تا نگردد دلش بدگمان
سوې خال قترخ چو روشن سروش ^۹	615 پس از حجله آمد بفرهنگ و هوش
بدان خال قترخ پی ^{۱۰} ارجمند	نشست و نیایشگری ^{۱۱} کرد چند

^۱ So *B* and *T*. The other copies simply ندانست.

^۲ So all copies except *B*, the reading of which, که از آسمان ماه گوتی بتافت, is not only much weaker, but in direct opposition to v. 659 below.

^۳ *M* and *W* برین

^۴ So in *A*, *E*, *N*, and *T* (in *T* روم instead of شوم in the beginning). *M* and *W* چیست instead of کیست, and واین instead of درین in the beginning of the second hemistich. Faulty in meaning and rhyme is the reading of *B*: سیم بار. پرسم که این حال چیست.

^۵ So correct in *M* and *W* (except the wrong spelling, often met with in MSS., of خواست for خاست); the reading of *T* might do also, چو یعقوب شد بهر. Somewhat corrupted is the reading of *B* بهر از خواست, and likewise that of *A*, *E*, and *N* بهر شد خواستن.

^۶ So *E*, preferable to the reading of *B*, *A*, *N*, and *T* هزاران لطف کرد, which would require the pointing لطف (benefit, favour = نیکوئی or present, gift, according to Dozy, Supplément, ii. p. 532^a).

^۷ *E* بر, *A* ابر مهر بوس فراوان ربود, *N* the same, but نمود instead of ربود, which gives no rhyme.

^۸ So *T*. *B*, *A*, and *N* چو روی سروش. *E* بشد چون سروش. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ *M* and *W* چو شد پس نیایشگری.

کشیده در آغوش سیمین ستون	همه شب همی بُد بحجله ^۱ درون
وصال لطیف و عتاب دراز	همی یافت از وی دلش کام و ناز
که عادت نبود اندر آن روزگار	ولیکن ندیدش همی چهر یار
اثر باشد از شمع یا از چراغ	که در حجله بر بهائر زیاغ ^۲
همی بر مه و سرو و گل ^۳ بوسه داد	همه شب همی بود یعقوب شاد
برش پر زلیای دانش سرای	۶۰۰ دلش پر زراحیل رامش فزای
نگه کرد یعقوب دل پر زمهر	یکایک چو بنمود خورشید چهر
زدیدار رخسار وی ^۴ بر خورد	که رخسار راحیل را بنگرد
قد و قامت آن پری زاده دید	رخ خوب لیای آزاده دید
که گرداند از هوش دلها تهی ^۵	همیدون همیدید سرو سهی
بتن نور یزدان برو تافته	۶۰۵ نگاری بهار اندرو ^۶ یافته
وزان پیکر خوب وزان روی و موی ^۷	فرماند یعقوب زان رنگ و بوی

^۱ بحجر اندرون *M* and *W* بحجره *E*.

^۲ *E* نوبهاران. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ So *B* and *E*. *M* and *W* گل و سرو و بُن; the other copies گل و سرو و مه.

^۴ So all copies except *B* and *E*, which read بُد instead of پُر, and in the second hemistich بود لیای آن. *M* and *W* have again فزای in the second hemistich.

^۵ *T* بوقتیکه.

^۶ So all copies except *B*, which has a strange که دیبای زیبای او (perhaps دیبای is a mere clerical error for دیدار).

^۷ This verse only in *B*, *M*, *W*, and *E*. *E* reads همیشه instead of همیدون; *B* جانها instead of دلها (which agrees no doubt better with هوش). In *M* and *W* the second hemistich runs thus: همی هوش کردی زدلها تهی.

^۸ So in *W*, the most correct wording, as it seems, with بهار as subject, and نگاری as object to یافته. *B*, *M*, and *E* read نگار بهار; *A*, *T*, and *N* نگاری (نگارین *N*) بهاری درو. Instead of برو in the second hemistich *B* has درو.

^۹ *B* has here the silly reading: از آن پیکر خوب آن چهره روی.

چو شب تیره شد گفتیم گل بگیر
همه شب همی داشتیم در کفم
چو شب روز شد کرد¹ چشم نگاه
630 که در دست من بود دسته بهار²
چه معنیست این حال با من بگوی
مرا با تو³ پیمان بر اخیل بود
که لیا بُد هیچ در دفترم
تو بحکمت این کار کرده ن⁴
635 زیعقوب چون لاین پر هنر
بخندید و بر چشم وی بوسه داد
بدان کردم این⁵ کو مهین دخترست
فگندم حق وی زگردن نخست
نباشد نکو مه بخانه درون
640 ترا دل چه بندد⁶ درین داستان
چنین گفت یعقوب کای پاک مغز⁷
پذیرفتم از تو گل دلپذیر
زشادی تو گفتمی همی بشگفتم
نه گل بُد بدست من ای نیکخواه
شگفتی خجل ماندم و شرمسار⁸
بآب وفا زنگم از دل بشوی
چرا از تو تغییر و تبدیل بود
چه دیدی که کردی مرا همسرم⁹
یقینم که ز بهار خورده ن¹⁰
شنید این¹¹ سخنهای همچون شکر
بدو گفت کای مایه دین و داد
حق مهتران سخت واجبترست
بنزد خرد نیست این رای¹² سست
شده¹³ پیشتر کهتر از وی برون
پسندند این رای را راستان
بجز تو نداند کس این رای¹⁴ نغز

¹ چو شد شب بکردست *E*.

² So *B*, with a strong emphasis on گل; the other copies بُد گل.

³ So *B* and *T* without an *Idâfah*: spring flowers, a handful. *A* and *N* (!) دوست *E*. (دسته in this case used in the sense of دست بهار)

⁴ So *B*; the other copies شدم شرمسار.

⁵ So *B* and *T*. The other copies از تو. Instead of بر اخیل in *B*, all the other copies have simply اخیل.

⁶ *N* همسرم.

⁷ This verse is wanting in *B*.

⁸ *M* and *W* آن.

⁹ So *B* and *W*; the other copies کرده ام.

¹⁰ *A* راه.

¹¹ *M* and *W* رود instead of شده; vv. 639 and 640 only in *B*, *M*, *W*, and *E*.

¹² *E* بیند. *B* has a strange بندی.

¹³ So *B*, *M*, and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* read پاکیزه مغز (as attributive adjective to Jacob). The reading of *W*, مرد بَرز (O husbandman), gives no rhyme to نغز in the second hemistich.

¹⁴ So *B* and *W*; the other copies کار.

فران ز هر در مر اورا ستود	چو بسیار ویرا نیایش ¹ نمود
همایون بدیدار تو فال من	چنین گفت کای مهربان خال من
بجز نیکی و رای کار تو نیست ²	بگفتار و کردار یار تو نیست
مرا حکمت آن بیایدت گفت ⁴	620 برسم کنون ³ از تو راز نهفت
بدست دگر دست ⁵ از بهار	بدستی ⁶ گلی داشتی آبدار
چنان هیچکس را نیاید بچنگ ⁷	بهار و گلت هر دو با بوی و رنگ
چنان چون دل ⁸ شهریاران بتخت	دل من بدان گل گرائید سخت
بدان گل همی ⁹ رنج دل کاستم	گشادم زبان وز تو گل ¹⁰ خواستم
بدان گل کنی شادمانه دلم	625 پذیرفتی از من ¹¹ که بدهی گلم
که دیدنش بودی ¹² مرا دلغروز	ندادی گل آبدارم بروز ¹³

¹ *B* ستایش (not so good, as the verb ستودن follows immediately in the second hemistich); vv. 617-632 are entirely wanting in *M* and *W*.

² This verse in *B*, *E*, and *T* only. *T* with a slight modification in the second hemistich بجز نیکوئی رای و کار الخ.

³ *B* همی.

⁴ So *B*. *T* بیاید شغفت. *A* and *N* بیاید شگفت. *E* بیاید بگفت.

⁵ *E* دست. از. *B* بهشتی, and in the second hemistich آن instead of از. (in the second hemistich) is explained in the Ganj-nāma, f. 76^b, thus: گلها و ریاحین, and the following verse of the Shāhnāma is quoted:

یکی دسته دادی کتابون بدوی ازو بستدی دست⁶ رنگ و بوی

⁶ This verse in *B* and *T* only. *B* has in the second hemistich نباشد instead of نیاید.

⁷ *T* چو جان و دل⁷. *A* seems to read بمخت instead of بتخت (see above, v. 493, and note 5 on p. 46).

⁸ So *B*; the other copies گل ز تو.

⁹ So *B* and *E*; the other copies من این.

¹⁰ *B* امیدم چنان بُد, less correct, as Laban had not merely roused a hope in Jacob, but given him a binding pledge.

¹¹ So *B* and *E*; the other copies دادی بروز.

¹² So *B* and *T*; the other copies بر دیدنش بُد.

مهین دخترت^۱ را بمن داد^۲ بتارک برم^۳ تاج بنهاد^۴
 نکر دست ازین بیش کس^۵ نیکوئی رسانند^۶ هر نیکوئی^۷ توئی
 یکی نیکوئی هست مانده بجای شود کرده گر باشد از خال رای^۸
 ۶۵۵ سخن گرچه دارد چو اختر فروغ^۹ پسندیده نبود چو باشد دروغ^{۱۰}
 گفتار اندر خواستن یعقوب علیه السلام
 راحیل را
 زبان تو با من دو صد بار گفت که راحیل را کرد خواهمت جفت^{۱۱}
 بدین^{۱۲} قول پیمان بسی کرد^{۱۳} سخنهای بسیار گسترده^{۱۴}
 نباید که گردی تو ای خوب کیش ز پیمان و عهد و ز گفتار خویش^{۱۵}
 بخورشید اگر یافتم دستگاه روا باشد از نیز یابم بهاء^{۱۶}

^۱ دختری *T*.

^۲ *A*, *N*, and *T* ابر تارکم. In the same three copies vv. 652 and 653 are transposed.

^۳ So all copies except *B*, which has (a little less emphatically) کس بیش ازین.

^۴ So *B*. *A*, *N*, and *T* رسانند^۶ نیکوئیها. *M* and *W* بهر نیکوئیها *E* رسانیده^۶ نیکوئی.

^۵ So *M*, *W*, *T*, and *N*. *B* ار باشد (باشدت) حال و رای *A* and *E* شود گر *E* دگر (همی *E*) باشد از خال رای.

^۶ *T* ز instead of چو *E* سخن گرچه چون اختر آرد فروغ *E* vv. 655-658 wanting in *A* and *N*.

^۷ So *B* and *E*. *T* پسندیده باشد چو نبود دروغ *M* and *W* پسند^۷ باشد چو *E* باشد دروغ.

^۸ So *B* and *T*. *E* خواهمت کرد جفت *M* and *W* جفت *E* با تو خواهیم جفت *The* preceding heading is found in *M* and *W* only; although it breaks rather awkwardly into Jacob's speech, it seemed necessary to retain it, as the previous heading between vv. 582 and 583 does not cover all the contents.

^۹ *E* and *T* برین.

^{۱۰} So most befittingly in *T*. *E* ایا in the first hemistich instead of تو ای, and in the second ز پیمان خویش و ز گفتار خویش. *The* reading of *B*, *M*, and *W* has no rhyme, viz. (بر *M* and *W*) گردی از قول خویش - ز پیمان و گفتار و کردار. *(E* ز پیمان با من بگفتار *M* and *W*) خویش.

^{۱۱} So *M*, *W*, *T*, and *E*. *A* یابم (یابیم) راه *B* and *N* have a senseless یابم ماه *E* یابم. *قدرت و دسترس* *is* used here in its first meaning *see* Ganj-nāma, f. 76^b, l. 1.

از آدم درون تا بدین روزگار
من ار تا زیم باشمت^۲ حق شناس
که کردی ز هر در مرا^۳ یآوری
۶۴۵ زکنعان چو نزدیک تو^۴ آمدم
کنون آشنا به کس ایدر منم^۵
از ارج^{۱۰} تو فرزانه بکدله
بود جای رختم سه پرتاب تیر
شبانانم اکنون^{۱۲} یکی لشکر اند
۶۵۰ مرا این شکوه و کلاه از تو است
جز این کردی از هر کسم پایه بیش^{۱۳}
پسندیده تر زین نکردند کار^۱
هم آخر ترا پیش باشد سپاس^۲
رسانیدیم^۳ سوی نیک اختری
غربی^۴ تهی دست و تنها بدم
زدیدنت با دیده روشنم^۵
همم جلّه شد ساخته همم گله^{۱۱}
گله خود نگنجد همی در ضمیر
پرستنده و بندگان^{۱۲} بیمار اند
پس^{۱۴} ایزد این دستگاه از تو است
بیموستیم با دل و جان خویش

^۱ So *B*, *M*, and *W*; the other copies ازین خوبتر کس ندیدست کار

^۲ So *B*, *E*, *M*, and *W* که من ار تا زیم باشم بسی *T*. In *A* and *N* vv. 643-651 are entirely wanting.

^۳ بسی پیش باشد ترا زان سپاس *T*.

^۴ که کردی مرا هر در *M* and *W* رساندی مرا^۵ *T*.

^۵ So *B*, *M*, *W*, and *E* نزدیک خال *T* (with a combination of both).

^۶ *E* and *T* غریب و.

^۷ So *B*, *T* کهنون آشناتر بدین در منم *E* کهنون آشناتر کس اندر (? ایدر) منم *M* and *W* کهنون بر همه یار و یاور منم.

^۸ So *B* and *T*; the other copies زدیدار تو دیده شد (دیدها *E*) روشنم.

^۹ So *B*, *M*, *W*, and *T* زدرج, see p. ۴۶, note 3. *E* زفر.

^{۱۰} So *B* (except a wrong هم instead of همم) and *T* (except جلّه for حله).
که همخواه ساختم همم گله *E* ساخته instead of خواسته *M* and *W*.

^{۱۱} *E* شبانان همیدون; comp. also v. 548 above.

^{۱۲} *T* پرستندگان بندگان.

^{۱۳} So *B*, *M*, *W*, and *T* پس از ایزد *E* پس این مال این الخ.

^{۱۴} So *T* and *B* (the latter with the unsuitable modification of کسی for کسم).
بیموزدیم از همه پایه بیش *M* and *W* چو کردی ز هر کس مرا الخ *E*.

یکی ده شود آنچه ^۲ داری کنون	۶۷۵ بدان ^۱ تا شود دستگاهت فزون
دو زن با سه نیکو بود دستگاه ^۳	چو زن بیش خواهی درم بیش خواه
تنت بیکران تاب و سختی کشید	بدان نوبه یکچند رنجت رسید ^۴
در نیکبختی ابر تو ^۵ گشاد	خدای جهان مر ترا درج داد
که اندازه ^۶ آن نباشد پدید	بمن درج تو ^۷ نیز چندان رسید
مرا و ترا گوشداری دهد ^۸	۶۷۵ گر ایزد بدین نوبه یاری دهد
نداند بجز دادگر حالم ^۹	از اندازه بیرون شود مالم
که داری تو خود ^{۱۰} بیکران دستگاه	و لیکن درین نوبه ^{۱۱} ده یک مخواه
رنجت همایون نداری گله	تو داری کنون خود ^{۱۱} جهانی گله

کثرت اسباب here in its second meaning دستگاه. از آن *A*, *E*, *N*, and *T*. *Ganjnâma*, f. 76^b, ll. 2 and 3, see above, v. 659.

^۲ *M* and *W* آنچه. *B* آنکه and by mistake again instead of کنون.

^۳ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* نیکو الخ (چو *W*) نیکو الخ. *T* بهل تا. دو زن را چه (چو *W*) نیکو الخ. که نیکو شود الخ.

^۴ So *B*. *T* زحمت instead of رنجت; *A*, *E*, and *N* رخت. *M* and *W* بدان رنج. In the second hemistich *A*, *E*, *N*, and *T* read رنجت گرجه رحمت رسید instead of تاب.

^۵ *T* برویت; vv. 673 and 674 only found in *M*, *W*, and *T*; therefore no various reading to درج here (see also v. 572 above).

^۶ So *T*. *M* and *W* تو نیز درج. In the second hemistich *W* repeats by mistake the corresponding one of v. 672.

^۷ So *B*; all the other copies have in both hemistichs دهد instead of کند. *T* ترا و مرا *A*, *E*, and *T* گر instead of که.

^۸ So *B*; the other copies حال ما and مال ما. *E* and *N* کز اندازه as continuation of the conditional particle of the preceding verse. *A* and *E* ندارد instead of نداند.

^۹ *B* less appropriately بدین گونه; *A*, *E*, and *N* بدین نوبه.

^{۱۰} *W* زخود.

^{۱۱} *M* and *W* بود مالت افزون و بیمر گله *T*; تو خود داری اکنون. Instead of ندرانی in the second hemistich *W* reads ندرانی, unnecessarily, as the rhyme is formed by flock and complaint. In *A*, *E*, and *N* vv. 678 and 679 are wanting.

بفرزند مهتر ^۱ شدم پیشدست	۶۶۰ بفرزند کیهتر همم ^۲ پایه هست
زدیرنه کو ^۳ خود بنام منست	سرشت نهادش بکام منست
بدو ^۴ نیز باید که نامی شوم	فزون زین که هستم کرامی شوم
چنین داد پاسخ بیعقوب خال	که ای مایه ورت زفرزند و مال ^۵
گرم تیغ پس باشد وچاه پیش	نگردم زپیمان و گفتار خویش ^۶
۶۶۵ زراحیل گفتار گسترده ام	مر اورا بتو نامزد کرده ام
پذیرفتم از تو که زان تو است ^۷	بمهر و بنام و نشان تو است
نبرم زراحیل من ^۸ نام تو	بجای آورم همت و کام تو ^۹
ولیکن تو نیز ای پسندیده رای	بفرمان من ^{۱۰} یکدل و رهنمای
همی بست باید بمردی کمر ^{۱۱}	که خدمت کنی هفت سال دگر

^۱ *B* میهین (a lengthened form, as it seems, to میهین).

^۲ *A*, *N*, and *T* همین. In *E* this hemistich runs thus: سزد گر بکتهتر بماریش. دست (!).

^۳ So *T*. *B* که (which is practically the same). *E* او. This verse is wanting in the other copies.

^۴ *B* برو.

^۵ So *B*, *T*, and *N*. *A* and *E* have حال instead of مال; *M* and *W* نامور; که ای نامور و مال. پور فرهنگ و مال.

^۶ So *B* and *M*. *W* زگفتار پیمان خویش. *A*, *E*, *N*, and *T* نگردم زپیمان. و از راه خویش.

^۷ So *B*. *A*, *E*, and *N* آپ تو است (*N* و). *T* پذیرفتم از تو وی. همیدان که او *T*; پذیرفتم از تو وی (*N* و). *Wrong*, because without a proper rhyme, is the reading of *M*: نیز آپ تو است. In *W* this verse is wanting, but its second hemistich has by mistake been substituted there for that of v. 665 in this modified form: بمهر و بنام و نشان برده ام.

^۸ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *T* پذیرم زراحیل هم. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ So *B*. *T* بجای آورم همه کام تو. *A*, *E*, and *N* بجای آورم تهمت و الخ.

^{۱۰} *M* and *W* بفرمانبری.

^{۱۱} *M* and *W* همی باش اینجا به بسته کمر.

690 ترا دادم آن بچه آن تو^۱ است
 بیستند پیمان و بذرفت کار^۲
 بیامد همانگاه داننده مرد
 بشام اندرون راند هرسو گله
 شب و روز بر هر کرانی جمید^۳
 695 بهر سان که بودش نهاده بسیج^۴
 دلش گاه و بیگاه بُد با خدای
 ازو خواستی دستگاه و توان
 زدل یاد او هیچ نگذاشتی
 ازو یافتی^{۱۰} لاجرم کام خویش
 700 بدین گونه یکسال خدمت نمود
 که آن خال بر وی^۵ نشان تو است
 پسندیده یعقوب پرهیزگار
 زن و گله را هردو در پیش کرد^۶
 نه تنها گله جله و قافله^۷
 باسانی و رنج هرسو چرید
 زبزدان پرستی نیاسود هیچ
 بدی پیش او گاه و بیگاه بهای^۸
 بدو داشتی شاد جان و روان^۹
 امید از جهان سوی او داشتی
 نکو دیدی آغاز و انجام خویش
 قصای خداوند زان^{۱۱} گونه بود

^۱ زن تو *M* and *W*.

^۲ So *B*, *M*, and *W* (in *W* برتن instead of بروی). *T* (بروی); the other copies (the تو instead of او in *A* and *N* is a mere clerical error).

^۳ So *M* and *W*. *B* also reads پیمان, but instead of و بذرفت a strange بدو بیستند عهد و بذرفت کار *A*, *E*, *N*, and *T* گفت.

^۴ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* پاک instead of هردو. *B* has an unintelligible زن و بچه را پیش در خال کرد.

^۵ This verse only in *B*, *M*, and *W*; جله is corrected from جله in the MSS., see above, v. 647. *W* has نیز با instead of و.

^۶ So *B*. *M* and *W* the same, but چرید instead of جمید (=خرامید), and in the second hemistich باسانی instead of باسایش, and دوید instead of چرید; the other copies همیشه (همیشد *T*) گله از کران می جمید.

^۷ So *B*, *M*, and *W* (in the latter two نهاد و بسیج); the other copies read بهر سان instead of بهر سو. On بسیج see p. ۲۷, note 5.

^۸ So all copies except *B*, which reads less appropriately هر گاه و بیگاه بدی بدی. *W*, which has بدش (with دل as subject) instead of بدی.

^۹ In *A*, *E*, *N*, and *T* the two hemistichs of this verse are transposed.

^{۱۰} *A*, *E*, *N*, and *T* again داشتی, and in the second hemistich کردی instead of دیدی.

^{۱۱} *T* زین.

چنان گشت خواهی درین هفت سال
 680 هنرمند یعقوب دین را کلید
 بر افروخت از خرمی چون چراغ
 بدو گفت کای مایه آفرین^۳
 ببندم بخدمت میان هفت سال
 بکوشم چنان کم توان تنست^۴
 685 بلی گر بزاید یکی گوسفند
 هر آن بچه کش تن^۵ بود زین نشان
 نهان با دل خویشان گفت خال
 بمخشم بدو کین خود اندک بود
 بدو گفت کای دیده و جان خال^{۱۰}
 که در شام چون تو نباشد بمال^۱
 چو گفتار خال و پدر زن^۲ شنید
 بخندید همچون بنوروز باغ
 شدم راضی و شاد گشتم بدین^۴
 بفرمان و رای تو ای نیک فال^۵
 نخواهم ز تو آنچه مزد منست
 که دارد بچه بر تنش خال چند
 بمن ده بمزد من ای خال آن
 که از صد یکی بچه باشد بخال^۶
 وگر بود خواهد ز صد یک بود^۷
 هر آن بچه کورا^{۱۱} بود چند خال

^۱ In *M* and *W* vv. 678 and 679 are transposed.

^۲ So all copies except *W* (which reads *زان* instead), with the indispensable omission of the *Iqdāfah* between *پدر* and *زن*, comp. Rückert's remarks in *Zeitschrift der D. M. G.*, vol. x. pp. 177 and 273; *B* and *M* *چو گفتار و حال پدر الخ*.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies *مایه داد و دین*.

^۴ *M* and *W* *برین*.

^۵ So *B*, *A*, and *E*. *W* *نیک حال*. *M*, *T*, and *N* *نیک*.

^۶ So *B*; the other copies: (*W* and *T* *در تنست*) *توان در تنست* *بجان تا توان تنست*. *Ganjnāma*, f. 56^a, l. 3.

^۷ *T* *کز تن*.

^۸ Instead of this verse there is in *T* the following bait:

ز یعقوب چون خال وی این شنید پسندید و رای خوش آینده دید

^۹ So *B*. *M* and *W* read *زانکه* instead of *وگر* and *اگر* instead of *کین*. In the other copies, where Laban's soliloquy is entirely omitted, this verse follows after v. 689, and is addressed directly to Jacob with this necessary modification: *بمخشم بتو کان الخ*.

^{۱۰} So *B*; the other copies, except *T*, *خال جان کای* *چنین گفت کای جان خال*. *T* *جوابش چنین داد کای الخ*.

^{۱۱} So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* *بچه را کش*. *M* and *W* *بچه کش*.

سوی خال باز آمد آن نیکدان	چو آن سال از آن گونه ^۱ بُد داستان
که چون داد سود ^۲ و چه بسیار داد	مر اورا نمود آنچه دادار داد
که ای خال اگر خواهیم داد داد ^۳	چنین گفت یعقوب فرخ نهاد
کزینها ^۴ یکی بچه بمخال نیست	زنو زادگان بهرت امسال نیست
بموسید یعقوب را دست و پای ^۵	715 شنیدم که لابن خداوند رای
پیمبر بود حق چو تو آدمی	چنین گفت کای دید ^۶ مردمی
خنک آنکه او برکشد پایگاه ^۷	ترا پیش یزدان بزرگست جاه ^۷
نمود آن عتاب من از من ^{۱۰} صواب	چو من با تو ^۸ کردم بده يك عتاب
که یزدان درین ^{۱۱} کار قدرت نمود	مرا شرمساری فراوان فرود
که آنرا نه سر نیک بود و نه بن	720 تو اکنون عفو کن مرا آن سخن ^{۱۲}

^۱ *W* بدانگونه and in the second hemistich سر راستان a reading also found in *M*.

^۲ *T* داده بود. After this verse there follows in *B* and *T* another one, which is rather doubtful both in wording and meaning:

ولیکن (غرض چون *T*) کم و بیش با خال بود
هر آن بچگان سال از آن مال (از مال *T*) بود

^۳ So best in *B*. *M* and *W* داد خواهیم داد; the other copies که ای خال داد از تو خواهیم داد.

^۴ *M* and *W* کرانها.

^۵ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۶ So *B* and *E*; the other copies مایه, and in the second hemistich پیمبر نباشد (*T* نباشد).

^۷ *B* جاه, against the metre, comp. Rückert's remarks on this point in *Zeitschrift der D. M. G.*, vol. viii. p. 260.

^۸ *M* and *W* ماه; instead of خنک *A*, *N*, and *T* read خوشا; *E* has بارگاه instead of پایگاه.

^۹ *E* از تو.

^{۱۰} *M* and *W* ایرا instead of از من.

^{۱۱} *M* and *W* در آن.

^{۱۲} So *B*, *M*, and *W* (in the latter two زان سخن); the other copies read تو اکنون مرا عفو کن زان سخن.

بزدند ^۱ هر بار بچه چهار	که آن سال هر گوسفندی دو بار
همه خال خال وهمه رنگ رنگ	همه بچه چون بچگان پلنگ
که با آن نشانه‌های خال ^۲ آمدند	نه خود بچه گوسفندان بُدند
زاسپ و شتر این عجائب نگر ^۳	که هر بچه کامد از گاو و خر
همیدون زیشت اندرون تا بسم	705 همه خال بُد شان ^۴ زسر تا بدم
سخنهای یعقوب راندند ^۵ پاک	شبانان از آن ^۶ خیره ماندند پاک
که این بچگانرا پلنگست پوست	همیگفت هر کس که این ارج ^۷ اوست
بچه ستردند روی زمین ^۸	همه پیش یعقوب با داد و دین
که انداز ^۹ آن زیزدان گرفت ^{۱۰}	تُبد نزد یعقوب آن بس شگفت ^۹
نباید کشیدن بتن تاب و رنج ^{۱۲}	710 کجا ^{۱۱} داد خواهد خداوند گنج

¹ *E* alone tries to correct the plural بزدند (which is logically quite admissible) by substituting the singular بزائید for it.

² *M* and *W* نشانها و خال. This verse is wanting in *A*, *E*, and *N*.

³ So the reading of *B*, which seems comparatively the best. *T*:

که هر بچه کامد زگاو و زخر زاسپ و زاستر شتر سربسر
(where the absence of any connection between استر and شتر is objectionable).
A, *E*, and *N* read in the second hemistich (the first is the same as in *T*): همیدون
شتر راست با آستر. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁴ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* همه خالشان بُد. *M* and *W* همه خالور بُد.

⁵ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* ازین. *T* ازو.

⁶ *M* and *W* دیدند.

⁷ So *B*; *M*, *W*, and *T* درج, see above, vv. 345 and 492; in *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

⁸ So all copies except *B*, which reads less appropriately همی instead of همه in the first hemistich and برفتند خالک زمین in the second.

⁹ *M* and *W* چنان دید یعقوب از بس شگفت.

¹⁰ So *B*, *M*, and *W*. The other copies که آنرا کرامت زیزدان گرفت.

¹¹ *A*, *E*, *N*, and *T* کرا.

¹² So *B* (only by mistake نباید instead of نباید); *M* and *W* بتن بار و رنج; *A*, *E*, *N*, and *T* همی (بسی) درد و رنج.

مرآن پر بها گوهر خوب را	ستایش بسی کرد یعقوب را
همی گشت در کوه و دشت ^۱	بدان ^۱ شرط شش سال دیگر گذشت
شبان و یزدان ^۲ پرستی بهم	همی کرد فکرت بدرد و به غم ^۳
از اندازه بیرون شدش رخت و مال ^۴	735 چو بگذشت بر خدمتش هفت سال
وزان مال بسجد ستد بهر خویش ^۵	بیامد بر خال پاکیزه کیش
زاشتر زاستر بآئین مور ^۶	زگاو و خر و گوسفند و ستور
ولیکن شنیدم بقول ^۷ درست	کس اندازه آن ندانست جُست
که پوشیده شد هفت فرسنگ دشت	که چندان گله مرورا گِرد ^۸ گشت
بدستی بُد بی گله روی خاک ^{۱۰}	740 درازی و پهنای آن دشت پاک
همه گوشه بُنگه و خواسته ^{۱۱}	سزاوار آن حله آراسته
شبان و پرستنده و ایرمان	زهرگونه مردمش بیکران
که نامش بهر گوشه گسترید ^{۱۲}	جهان آفرینش چنان بر کشید
زخالش تقاضای راحیل کرد	چو این ^{۱۳} پایگه یافت آن نیک مرد

^۱ بر آن *M* and *W*.

^۲ *M* and *W* دشت در پهن. *T* reads in the beginning همی گشت در کوه و در پهن دشت (probably by a mere misprint) همه instead of همی.

^۳ So *T*. *B* همی کرد ایزد (!) ابا درد و غم *M* and *W* همی کرد هر روز بی درد و غم. In *E* the wording is quite senseless. In *A* and *N* vv. 734-761 (the story of Jacob's marriage with Rachel) are entirely missing.

^۴ *E* و رحمان.

^۵ This verse only in *B* and *T*.

^۶ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only (the latter two have *بی* instead of *بیسجد*).

^۷ *E* زاسپ و زاشتر باندازه (!) مور.

^۸ *E* زقول.

^۹ جمع = گِرد، Ganjnâma, fol. 135^b, l. 4.

^{۱۰} So *B* and *E*. *M* and *W* همه بُد بی گله روی خاک. *T* گذشتن نبود (!) از گله روی خاک. گله بر روی خاک.

^{۱۱} Verses 741 and 742 only in *B* and *E*. The wording is that of *B*. *E* reads:

سزاوار از حله آراسته بنیکی بهر گونه خواسته

^{۱۲} In *M* and *W* the rhyme-words are برگزید in the first and بر کشید in the second hemistich.

^{۱۳} *B* چو آن. *T* چنین.

چو شد ساخته کار^۱ آن حورزاد
 بدانسان^۲ که از مادر آمد نخست
 سپردش بیعقوب فرخ نهاد^۳
 760 بدیدار آن اختر^۴ فرخی
 پس از چارده سال رنج دراز
 هر آنکو بداد گم^۵ رنج پای
 نکنونام یعقوب نیکو سیگال^۶
 پس از هفته شد نزد^۷ بنگاه خویش
 765 همی بُد بپیوند راحیل شاد
 همیدون بلیای پیروز بخت
 همی داشت مر هر دو را چون روان
 بهر دو همی بود خرم دلش
 همی کرد پیوسته شکر خدای

بیاورد بایش بفرهنگ و داد
 بداند که از مادر آمد نخست
 که داند که یعقوب چون گشت شاد
 که گردد بهشتی بدو دوزخی
 رسانیدش ایزد بکام و نیاز^۸
 بآسانیش ره نماید خدای
 همی بود یکهفته مهمان خال
 ابا همسر و همدل و ماه خویش^۹
 چو کشته بیماران و مردم بداد
 دل پاک او شادمان بود^{۱۰} سخت
 که اینش چو دل بود و آتش چو جان^{۱۱}
 زشغل جهان^{۱۲} گشت بیغم دلش
 که آورده بُد جمله کامش^{۱۳} بجای

^۱ آمد instead of آید. *B*. بدانسو. ^۲ *E*. شغل. *M* and *W*.

^۳ So all copies except *B*, which reads نژاد.

^۴ So best in *T* and *E*. *B*, *M*, and *W* have the weaker دختر.

^۵ *M* and *W* ابر. ^۶ *M* and *W* ابر. ^۷ *M* and *W* ابر.

^۸ *M* and *W* ابر. ^۹ *M* and *W* ابر.

^{۱۰} *M* and *W* ابر. ^{۱۱} *M* and *W* ابر.

^{۱۲} *M* and *W* ابر. ^{۱۳} *M* and *W* ابر.

^{۱۴} *M* and *W* ابر.

^{۱۵} So *B* and *E*; correct in rhyme is also the reading of *T*:

همیداشت مر هر دو شانرا چو جان که اینش چو دل بود و آتش روان
 but without a proper rhyme is that of *A*, *M*, *W*, and *N*:

همیداشت مر هر دو آنرا (ز نرا) چو جان که اینش چو دل بود و آتش چو جان

^{۱۶} *A* and *N* گله. ^{۱۷} *M* and *W* read بود instead of گشت.

^{۱۸} So *B*. The other copies کام (کار) *E* اورا instead of کامش.

745 که در دل همان مهر پیوسته داشت امید دل و جان بدان بسته داشت^۱
 شنیدم که راحیل نیز^۲ آئزمان فزون داشت فرهنگ و رای و توان
 فراوان نکو روی ترگشته بود جمالش زاندازه بگذشته بود^۳
 تزویج راحیل با یعقوب علیه السلام^۴
 جهانداریده لابن سبک برگ ساخت سوی جستن کام یعقوب تاخت
 که در مهر راحیل فرخنده بخت میان بسته بُد چارده سال سخت
 750 همیکرد مزدوری و چاکری بامید آن دخت همچون پری^۵
 بائین شایسته نیک فال یکی نغز مهمانی کرد خال^۶
 بمهمانی آورد یعقوب را بیماراست آن دختر خوب را
 بهرگونه سُنْدُس^۷ روم و چین که گشتی فرا رسته بُد حور عین
 بهرگونه زبور خسروی که تا نیکوانرا دهد نیکوی
 755 پس آنکس که^۸ از اصل نیکو بود همه نیکوئی همسر او بود
 چو با جامه زر و زبور بود^۹ چنان دان که یکسر نکوتر بود

¹ So in *M*, *W*, and *T*, preferable to *B* which has بود instead of داشت in both hemistichs and *E* امید هواي instead of بدان. *E* (بدو *W*) instead of *E*.

² So *B* and *E*. *M*, *W*, and *T* راحیل and consequently in the second hemistich بود (گشته *T*) instead of داشت.

³ So *B*. *M* and *W* علیه السلام (را *M*) راحیل یعقوب (see *T* (p. ۴۵, note ۱) دادن لائی راحیل را بعد از چهارده سال بیعقوب علیه السلام. *E* کیفیت سپردن راحیل دختر خورد خود را لابن بزوجیت بحضرت یعقوب. In *M*, *W*, and *E* this heading is, less appropriately, placed after v. 748.

⁴ *M* and *W* دختر چون پری.

⁵ *E* مهمان برآراست خال (wrong, since مهمان cannot be used as abstract noun).

⁶ *E* دلبر. ⁷ *M* and *W* دبیّه. In *E* this verse is wanting.

⁸ So *T*, by far preferable to the weaker فرستاده in *B*, *M*, and *W*. About the prefix *فرا* از جمله کلماتی باشد ۱۱۷ⁿ, ll. 9 and 10, remarks: که بجهت حسن و زیب کلام بیاورند و آنرا در معنی مدخلی نباشد.

⁹ So *B* and *T*. *W* and *E* که آن نیکوانرا کند. *M* the same, but دهد as *B* and *T*.

¹⁰ *E* آنکه ; خصوص آنکه this and the following verse in *B*, *T*, and *E* only.

¹¹ *E* یکدم instead of یکسر, and in the second hemistich چو با جاء و با زر و زبور بود *E* یکسر.

زن و جان خود مرورا کاستی ^۱	زبس کز دلش مهر وی خاستی
بدادش پرستار خود را بشوی ^۲	زبس مهربانی زن خوبروی
که بکلیخت میلش بدان راه بود ^۳	همانا که از شوی آگاه بود
بپیوند وی شاد گشتش روان	780 بزنی کرد یعقوبش اندر زمان
چو آن دید ^۴ از خواهر مهربان	هنرمند لیای ^۵ پاکیزه جان
به هدیه بیعقوب فرخ سپرد	سبک مر ^۶ پرستار خود را ببرد
شدندش زن ویژه هر دو کنیز ^۷	بزنی کرد یعقوب ویرا بنیز ^۸
همی بود بر چار زن کدخدای	بتوفیق یزدان رسول خدای
ده و دو پسر داد و یک دخترش	785 وزان چار زن اینزد داورش
بایشان دل دودمان شاد و گش ^۹	زلیا مر اورا پسر داد شش
خرمند لاوی چراغ هنر ^{۱۰}	نکو نام روبیل ^{۱۱} و شمعون دگر

^۱ زن و جان خود مرورا خواستی *T*; زن و جان او دمبدم کاستی *B*; زن و جان و سر مرورا خواستی *A* and *E* *N* the same, but مرورا instead of مرد را. In *A* besides the two hemistichs are transposed.

^۲ So all copies except *B*, which reads in the first hemistich زبس مهربانی آن آلیخ and in the second پرستار خود را بدادش آلیخ.

^۳ So *B*; the other copies بود ماه (or بر آن). In *M* and *W*, where this verse precedes v. 778, مهرش is substituted for میلش. Instead of شوی in the first hemistich, *A*, *E*, *N*, and *T* read شویش. In *T* this verse follows after v. 780, so as to give an additional motive for Leah's imitation of Rachel's action.

^۴ *B*, *M*, and *W* راحیل, see note to v. 775.

^۵ So *B*; the other copies آن دیدش (or که).

^۶ So all copies except *B*, which has وی instead of مر.

^۷ To بنیز see v. 220 (note 3, on p. ۲۱). In *A*, *E*, *N*, and *T* this verse is wanting.

^۸ So in *B*. *M* and *W* دو گوهر کنیز.

^۹ *M* and *W* شادوش; to گش see note 2, on p. ۲۱.

^{۱۰} So according to the Syriac form and Josephus (*Ρούβηλος*) with the permutation of *n* and *l*, in all copies except *E*, *N*, and *T*, which read روئیل.

^{۱۱} So *B*. *M* and *W* گهر; the other copies بصر.

بخشیدن راحیل و لیا کنیزکان خود بلها

و زلفا بیعقوب علیه السلام^۱

۷۷۰ بدان ای خردمند دانش پُژوه	که آن ^۲ هر دو خواهر بچندان شکوه
که شان در جهان بود مثل ^۳ اندکی	پرستار بُد هر یکی را یکی
یکی بُد از آن هردو بلها بنام	دگر سخت زیبا و زلفا بنام ^۴
پرستار لیای قترخ گهر	شنیدم که زلفا بُد آن پره‌نر
خردمند بلها چنان کم شنود ^۵	پرستار آزاده راحیل بود
۷۷۵ سرافراز راحیل ^۶ پاکیزه کیش	بیعقوب دادش ^۷ پرستار خویش
که بر شوی بُد مهربان بقیاس ^۸	نخفتی شب در زمهرش دو پاس

^۱ So best in *N*. *T* بخشیدن لیا و راحیل پرستاران خود را بیعقوب علیه السلام. *M* and *W* (!) یاد کردن بلها و پرستاران راحیل و تزویج. In *B* and *E* the text runs on without interruption; in *A* there is an interval, but no heading. The name of Rachel's handmaid appears in its correct form بلها (Baidāwī, p. ۴۵۳, بلهه) only in *N*. *T* has بلهان; the other copies بلها, بلبا, لبا, and even لهیا. Leah's handmaid is in most copies styled correctly زلفا (Baidāwī زلفه), or as *B* reads زلفی. *A* and *N* زلفان, but in the above heading of *N* appears زلیخا (!).

^۲ So *B*, *M*, *W*, and *E*; the other copies باز = پُژوهیدن, پُژوهش, پُژوه; مر Ganj-nāma, f. 47^b, ll. 5 and 4 ab infra. The same composition appears in Shams-i-Fachrī, p. ۱۱۵, l. 8. ^۳ مثل بُد *T*.

^۴ So *B*. *M* and *W* دگر بُد زلیای زلفا بنام; *E* دگر بود زلیای زلفا بنام. In *A*, *T*, and *N* this verse is wanting.

^۵ So *B*, *A*, and *E*. *N* and *T* ستود instead of شنود; *M* and *W* خردمند بلها کم ستود or کم شنود. On the passive construction of کم شنود, compare Salemann und Shukovski, Persische Grammatik, p. 57, § 43, Anmerk. i. Instead of راحیل آزاده *A*, *E*, *N*, and *T* read راحیل آزاده.

^۶ So, in agreement with the biblical story, *A*, *N*, and *T*. *B*, *M*, and *W* substitute here لیای for راحیل, and consequently further down in v. 781 راحیل for لیای. *E* راحیل, but above as a later correction لیای.

^۷ *A*, *E*, and *N* داد آن. In *W* verse 775 precedes verse 774.

^۸ So in *B* (her excessive love to Jacob gave her sleepless nights), which seems best to agree with the following verses. *A*, *E*, *N*, *M*, and *W* که بُد شوهرش (his excessive love to Rachel). A similar idea is expressed by *T*: که بر شوهر مهربان بقیاس الخ.

<p>گفتار اندر مولود یوسف علیه السلام^۱ که راحیل آزاده^۲ بگرفت بار که رو^۳ شاد کن جان راحیل را زنیکی و خویش^۴ پرداختیم شود شادمان دین و دنیا بتو^۵ سبک جبرئیل آمد از پادشا رسانید هم تهنیت هم سلام^۶ که ای ویژه پیغمبر پاکدین زدام همه فکر^{۱۱} آزاد باش که هرگز نبیند^{۱۲} چنان آدمی بدو شادمان باش زو دل گشای^{۱۴} بدان حسن و آن زیب و آن ارج و فر^{۱۵}</p>	<p>795 شنیدم که یزدان زآغاز کار بمزده فرستاد جبرئیل را بگویش که ما هدیه^۷ ساختیم بنه مه رسد هدیه^۸ ما بتو^۹ دگر چون شد از مام^{۱۰} یوسف جدا 800 بیعقوب پیغمبر نیکنام چنین گفتش^۹ از قول جان آفرین زیوسف بما^{۱۰} خرم و شاد باش که دادیم چیزی ترا بر زمی^{۱۲} که مجموع حسنست سر تا بهای 805 چو ایند بیعقوب داد آن پسر</p>
---	--

کیفیت نازل شدن حضرت جبرئیل نزد حضرت یعقوب^۱ مزده دادن (آوردن) جبرئیل علیه السلام^۲ و N. برای تهنیت حضرت یوسف، بیعقوب و راحیل را (نزد راحیل) از تولد (شدن) یوسف علیه السلام، In B no interval here, but a similar heading follows between vv. 798 and 799: مولود یوسف نبی علیه الصلوة والسلام. In A an interval without a heading.

^۳ B again فرخنده as in v. 793.

^۵ B شو.

^۴ So best in B. A, E, N, and T و چندیش (ز خوبی T) و چندیش W and M و زچونیش و زچونیش.

^۶ So B, T, M, and W. A, E, and N هدیه در پای تو.

^۷ A, E, and N دنیای تو. ^۸ M and W خود گشت.

^۹ In B, M, W, and T گفت.

^{۱۰} B has the much weaker reading کنون. ^{۱۱} B, M, and W فکرت.

^{۱۲} So B, M, and W. A, E, and T در زمی N در زمین and consequently in the second hemistich آدمین.

^{۱۳} W and M ندیده.

^{۱۴} So B; the other copies و دل برگشای.

^{۱۵} So B (except این پسر instead of آن پسر in the first hemistich). In A, E, N, and T (where this verse follows, less appropriately, after v. 808), the second hemistich runs thus: بدان حسن و زیب و بدان اوج (درج T) و فر. In M and W this verse is wanting.

زبالون ^۲ آزاد ^۳ خوبروی	یهودا و یستاخیر ^۱ دادجوی
یکی جاد بُد دیگر اوشیر ^۴ بود	ز زلفا دو فرزند چون شیر ^۵ بود
هنرمند نفتال و فرزانه دان ^۶	790 ز زلفا دو فرزند روشن روان
نرفتست نیکوتر از وی بچهر	ز راحیل یوسف که زیر سپهر ^۷
کز مهر بانتر نبودش پسر ^۸	دگر ابن یامین امین پدر
همش بود راحیل فرخنده مام	همیدون کنیزی دگر دینه نام ^۹
روا بُد زهرگونه ^{۱۰} کام شان	باسباب معروف شد ^{۱۱} نام شان

^۱ So in all copies, with slight modifications (یستاخیر, یستاحی), perhaps corrupted from an original یسّاخر (Baidāwī); only in *B* یستاجر (Zamakhsharī, p. ۱۴۲, یسّجر), and نام instead of داد.

^۲ So correct in *M* and *N* (=Baidāwī); *A* ریالون (=Zamakhsharī); *E* زیالون; *B* ویالون; *W* زیانون (with permutation); *T* زیالان.

^۳ *B* چون میر.

^۴ So correctly *B* and also *T* (where جادیه دیگر seems a mere misprint for جاد یکی جاد دیگر اوشیر بود *N*; یکی جاد و آن دیگر اوشیر بود *A* and *E*; بُد دیگر *M* and *W* یکی جاد بود و دگر شیر بود *B*; the common Arabic form for Asher is اشر (Baidāwī) or اشر (Zamakhsharī).

^۵ This verse is the most corrupted of all in the list of Jacob's children. The name of Naphtali (Baidāwī نفتالی, Zamakhsharī یفتالی) appears here as تفیال (*M*), تفیال (*N*), تفتال (*T*), تفتال (*A* and *E*), تفتال (*W*), تیتا (*B*). The first hemistich appears in the form, given above, in *B*, *M*, and *W*; but in the second hemistich *M* and *W* have substituted جان پاکیزه (which may be a mere corruption of دان و فرزانه دان). In the other copies the name of Dan does not appear at all, viz.

ز زلفا دو فرزند مردانه بود هنرمند تفتال (و تفتال, etc.) و فرزانه بود

^۶ This reading, only found in *T*, seems the best; the گزین سپهر (an unusual epithet) of *B*, *M*, and *W*, and the گزین به سپهر of *A*, *E*, and *N*, are apparently mere corruptions of the above.

^۷ *M* and *W* دگر.

^۸ So *B* (only کنیزی instead of کنیز). The other copies:

همیدون که بُد دخت دینه بنام (دخت را دینه نام *T*).

^۹ So in *A*, *E*, *N*, and *T*. *B*, *M*, and *W* بُد as in the second hemistich.

^{۱۰} *M* and *W* بهرگونه. Rachel as mother of Dinah appears in all copies.

که او شمس بُد بر دگر اختران ^۱	ورا دوستر داشت از دیگران
همه داروی مهر او خورده بود	دل و هوش در کار او کرده بود
بتسبیح و تهلیل و علم ^۲ و بیان	همی پروریدش چو پیغمبران
همی خواند بر یوسف پاکدین	شب و روز توحید ^۳ جان آفرین
سرشته بُد ایند ^۴ خود اندر گیش	بیزدان همی شد موجد دلش
وز آن ^۵ پارسائی شود پادشا	که پیغمبری ^۶ باشد و پارسا
ز جان و روانش فزون داشتی	که داند که مادرش چون داشتی ^۷
بدو داشتی تازه همواره چهر ^۸	بُدی بر تن و جائش لرزان زمهر
زیوسف نبودش کسی دوستر ^۹	۸۲۵ پس از آفرینند ^{۱۰} دادگر
باغوش ^{۱۰} بودیش یا در کنار	ازو نیم ساعت نبودش قرار
بجان اندرون جایگه ساختن ^{۱۱}	مگر از بر خویش ننشاختن

^۱ So *B*; *M*, *W*, *A*, *E*, and *N* *بُد* دیگران اختران *T* بود و دگر اختران *W* reads *شمس* instead of *ما*.

^۲ *A*, *E*, *N*, and *T* ذکر instead of علم.

^۳ *B* has again *تسبیح* as in the preceding verse. This verse is wanting in *M* and *W*.

^۴ *A* and *N* سرشته بُدند آن *E* سرشته بُد از هم.

^۵ *T* پیغامبر.

^۶ So *B*. The other copies در آن *M* and *W* read بود instead of شود.

^۷ *W* and *M* که داند که مامش چگونه داشتی.

^۸ This verse in *B* and *T* only.

^۹ So *B*, *M*, and *W*. The other copies read *بجز* instead of *پس از* in the first, and *نبودش کسی* instead of *نمی داشت کس* in the second hemistich.

^{۱۰} So *B*; the other copies در آغوش.

^{۱۱} This verse in *B* only; although the wording is rather uncommon (the nearest approach to it is in v. 282 above), it is quite intelligible and rather emphatic (مگر) often = 'hoping that,' as for instance in Bostân, ed. Graf, p. 19, v. 130, or even = 'would that,' comp. Rückert in Zeitschrift der D. M. G., vol. x. p. 213; 'hoping that not taking down the child from her breast was making a dwelling-place for him in her very soul = would that by not taking him etc. I could make for him etc. ;' about the form *نشاختن*, see note 5, on p. ۵۷.

رخ و ریش بر خاک تارک سود ^۲	بسجده درون رفت ^۱ یعقوب زود
پذیرفت ممت زبروردگار	باندازد هر چه آرد بکار ^۳
دو صد گاو کشت و بدرویش داد	از آن شادمانی ^۴ بآئین و داد
چو یعقوب دیگر بُد آدمی	بهر هفت کشور زرو ^۵ زمی
که تارک همی برمه و مهر سود	810 بدیدار یوسف چنان شاد بود
بخورشید بودی ^۶ رخس رایگان	چو ویرا بدیدی زمان تا زمان
که اندر تنش روح خندان شدی ^۷	طریها و شادیش چندان شدی
نهادی رخ و ریش خود بر زمین ^۸	هم اندر زمان پیش جان آفرین
شدی نعمتش را بجان حق شناس	گشادی زبائرا بشکر و سپاس
کند کامگاری بهر دو سرای	815 هر آنکو شناسد سپاس خدای
چو شاه همایون بتاج و بتخت	پدر شادمان بُد ^۹ بفرزند سخت

^۱ *M*, *W*, and *T* افتاد.

^۲ *M*, *W*, and *T* بسود; vv. 806 and 807 are wanting in *A*, *E*, and *N*.

^۳ So best in *T*; *M* and *W* دارد بکار; *B* دارد نگار; on ممت in the second hemistich, see note 2, on p. ۴۹.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* شادکامی.

^۵ So *B*; the other copies بروی. In *B* and *M* this verse, which by its identical rhyme refers back to Gabriel's congratulation in v. 803, is preceded by another, probably interpolated, bait with a similar rhyme, but adding nothing new to what is said before or after it. It runs thus:

یکی سور کرد اندر آن خرّمی - که چون آن نکرد از بُنه آدمی (نکرده کس از آدمی *M*)
In *W* out of these two verses one is coined in the following way:

یکی سور کرد اندر آن خرّمی چو یعقوب دیگر بُد آدمی
In *N* زمین and آدمین as in v. 803, see note 12, p. ۷۷.

^۶ *A*, *E*, and *N* بُدی; instead of رایگان *M* and *W* read بیگمان.

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read بُدی in both hemistichs.

^۸ This verse, which is found in *B*, *M*, *W*, and *T*, although in some way a repetition of v. 806, is not at all out of place, as it denotes in contrast to the one isolated act of Jacob, immediately at Joseph's birth, his ever-growing tendency and habit of doing homage to God, whenever he looks at his child. *T* reads خود instead of هم in the beginning, and نهادی رخ خویش را in the second hemistich; *B* نهادهش رخ و ریش را بر زمین.

^۹ *E* شد.

835 جهانمان که کرد این جهان را پدید
همه حسنهای^۱ یکدم آفرید
وز آن یکدم پنجه دانگ^۲ تمام
بیوسف سپردش علیه السلام
چو دیدار وی بر زمانه^۳ بتافت
جهان از کران تا کران نور یافت
تو گفستی زراحیل^۴ خورشید زاد
وزو^۵ نور بر هفت کشور فتاد
بدیدار یوسف جهان^۶ شاد بود
که از ارج رخسارش آباد بود
840 زن و مرد هر کس^۷ بدیدی زدور
توانگر شدی چشمش از رنگ و نور
زبوی خوشش^۸ مغز قارون شدی
که داند که دلها ازو چون^۹ شدی
مراورا ندیدی کس اندر^{۱۰} جهان
که بر وی نگشتی دلش مهربان
رخ روشنش کیمیای جمال^{۱۱}
بری گر برو دیده بگماشتی
بسای شرم کز روی خود^{۱۲} داشتی
ز دل صبر بردی زتن هوش و هال

^۱ *M* and *W* نیکوئی. ^۲ *Dâng* (in *T* *Dang*), the sixth part of a *dirhem*.

^۳ *A*, *E*, and *T* بر زمین *N*. بر زمین *N*.

^۴ *E* with the transitive meaning of زاد.

^۵ *B* *کزو* and at the end *پداد* instead of *فتاد*. *N* has again the same rhyme-words as in the preceding verse, viz. *خورشید یافت*.

^۶ So *B*. *M* and *W* چنان, and in the second hemistich *رخسار الخ*. This verse is wanting in *A*, *E*, *N*, and *T*.

^۷ So in *B* and *A*; the other copies هرکس, with omission of the necessary object. On رنگ, see note 9 on p. ۴.

^۸ The substitution of خوشش for رخسار in *B* creates a useless repetition, as there follows in v. 843 again روشنش.

^۹ *B* and *W* خون. In *A*, *E*, and *N* v. 841 is preceded by 842.

^{۱۰} *A* and *N* کسی در.

^{۱۱} *T* جلال. This verse is found in *B*, *M*, *W*, and *T* only. *هال* at the end of the second hemistich is corrected from *حال* in all copies, which would give a very feeble sense, in agreement with v. 859 further down, where most copies likewise read *حال*, but *B* gives the proper form of *هال*. *هال* is according to *Ganjnâma*, fol. ۱63^a = آرام, see also *Shams-i-Fachrî*, p. 85; the combination of *هال* and *هال* appears in various verses of the *Shahnâma*, as quoted in the *Ganjnâma*, loc. cit.; and that of *هوش* and *هال* in a verse of *Sûzanî's*, see *Vullers' Lexicon*, ii. p. ۱440^a.

^{۱۲} So *B* and *M*, more emphatic than the reading of the other copies کز روی وی; instead of برو, in the first hemistich, *B*, *A*, *E*, and *N* read بدو.

خود اورا نگهدار بودی و بس	زیم استوارش نمودی ^۱ بکس
بود بسته بر مهر فرزند خویش ^۲	همیشه دل مادر خوب کیش
که چون او نبیند کس و نشنود ^۳	830 بخاشه که فرزند یوسف بود
که در هفت کشور پدیدار بود	یکی صورت از نور دادار بود
همه ارج و زیبایی و آفرین ^۴	چراغ جهان بود و شمع زمین
فرزنده مه خیرگی یافتی	کجا چهره خوب او تافتی
خجل بود زو قرصه آفتاب ^۵	زبس حسن بی غایت نورتاب

^۱ *M* and *W* استواری نبودش, an unnecessary and not even correct modification, as استواری can scarcely mean anything but 'firmness, stability,' whereas استوار may be used as an abstract noun in the sense of باور and باور کردن; the more common phrase, استوار داشتن, 'to trust, confide,' appears in v. 921 below. The second hemistich runs in the wording of *B* نگهداریش خویش کردی و بس.

^۲ So in *A*, *E*, *T*, *M*, and *W* (the latter with the slight modification of مهر بسته), as a general maxim of well-disposed mothers, which is corroborated by the immediately following verse. The correction therefore of *B* and *N* بدی بسته بر (در) *B* is contrary to the obvious intention of the poet.

^۳ که چون او نبودست و کس نشنود *M* and *W* که چون او نبینند و کس نشنود *B*.

^۴ This verse in *B* only.

^۵ Verses 833 and 834 are in a rather confused state in the various copies; v. 833 is found in *B*, *M*, and *W* only. *B* reads in the second hemistich مه از وی خجالت. Verse 834 is found in all copies —the wording adopted is that of *A*, *E*, *N*, *T*, *M*, and *W*. *B* reads (with a repetition of the same rhyme-words as in the preceding verse):

زبس نور کز حسن او تافتی فرزند خور خیرگی یافتی

Assuming, that both verses are genuine—and there is no particular reason against that assumption—it is evident, that the sun cannot figure in both, which would be a useless repetition; hence the substitution of مه for خور in v. 833, clearly suggested by the reading of *B*. *B* adds here another rather feeble verse:

همان روز کز مادر خویش زاد خدا این همه حسن رویش بداد

In *E* there appears after v. 834 a new heading which is clearly to supplement the one between vv. 794 and 795 (see note 1, p. ۷۷), but comes a good deal too late for that: (or as the copy really has: (بحسن و خوبی آنحضرت).

گفتار اندر رفتن یعقوب علیه السلام از شام
باز بکنعان^۱

چو شد جفت راحیل فرخ گهر ^۲	845 شنیدم که یعقوب والا هنر
چنین تا برآمد برو هفت سال ^۳	همی بود در شام نزدیک خال
تن و جان او بود یزدان پرست	بدانجایگه ^۴ بُد مر اورا نشست
اگر بُد نشسته اگر بُد بهای	زمانی بُد کو بُد با خدای
همیشه سپاسش همی داشتی ^۵	یکی لحظه ^۶ از یاد نگذاشتی
بدانگونه چندانش فرزند داد	850 کش آن ^۷ دستگه داد و پیوند داد
بُدی در همه آسمان و زمی ^۸	بخاتمۀ چو یوسف کجا آدمی

^۱ So in *M*. *B* رفتن یعقوب بکنعان و فرمان یافتن راحیل؛ *T* روانه شدن یعقوب؛ *N* صحبت (؟) یعقوب؛ علیه السلام از شام و متولد شدن ابن یامین در راه؛ *W* merely an interval is left; in *A* and *E* the text runs on without any interruption.

^۲ So *B* and *M*; the other copies have والا گهر in the first and فرخ in the second hemistich.

^۳ After this verse there follows another in *B*, *M*, and *W*, which, both in wording and meaning, appears of a very doubtful character:

بدان هفت سال او (بدان هفت اورا *M* and *W*) بفرمان خویش
بُدهش رای و پیمان همه زان خویش

^۴ So *B*; the other copies بدانجایگه, and in the second hemistich دل و جان وی بفرمان خویش.

^۵ So *M* and *W*; the other copies leave the object out and read simply لحظه.

^۶ So *B*, *M*, and *W*, with همی and the استمراری combined, a peculiar Firdausian usage, see Salemann und Shukovski, p. 61. The other copies نگه داشتی.

^۷ So in *B*; the other copies read او که (=for he, God, gave to him), and هم instead of داد at the end of both hemistichs. دستگه is used here in its first meaning, see note 11 on p. 13. The same rhyme پیوند and فرزند frequently appears in the *Shâhnâma*; *Ganjnâma*, fol. 51^a, lin. penult. sq., where پیوند is simply explained by مصله رحم, quotes three baits of that kind, the last of which is:

همیداشتش همچو پیوند خویش جدائی ندادش زفرزند خویش

^۸ The wording of this verse, which like the three or four following ones is

که معلوم وی تا بدان گاه بود
 چو راحیل را درد زادن گرفت
 که خورشید عمرش بچندان^۱ شکوه
 870 سبک خواهر خویش را پیش خواند^۲
 ز پیش پدر خواست^۳ فرزند را
 نشاندش بمهر دل اندر کنار
 از آن پس ببر درگرفتش بمهر
 پس از دیده برهر دو رخسار زرد
 875 بنالید و گفت آه و درد و دریغ
 مرا^۴ طفل بگذاشت باید همی
 بآبستنی شاد بودم نخست
 وز آن راز جان پرور^۵ آگاه بود
 بدانست هم در^۶ زمان ای شگفت
 همانکه^۷ فرو رفت خواهد بکوه
 بنزدیکتر جایگاهش^۸ نشاند
 مر آن یوسف پاک دلبنده را
 بموسیدش آن روی چون نو بهار^۹
 بچهرش بر از مهر بنهاد چهر^{۱۰}
 ببارید باران حسرت بدرد^{۱۱}
 که می در شود ماه عمرم بمیغ^{۱۲}
 که جان از تن من برآید همی
 دلم بود خرم امیدم درست

^۱ *M* and *W* وی; on معلوم, see note to v. 469 above.

^۲ *B* ای شگفت; *M*, *W*, and *E* این شگفت instead of شگفت.

^۳ *B* بخندان.

^۴ *W* همانا. After this verse there follows in *B*, *M*, and *W* another one which is clearly interpolated, as the very wording proves (the first hemistich being besides a mere repetition of the second in v. 866):

بزادن درون داد خواهد روان چنان سرو خورشید را بار خوان (خورشید بار جوان (*B*)

^۵ So *B*. The other copies (هم *N*) بر خویش خواند.

^۶ So in all copies except *B*, which reads بنزدیک خود جایگاهش. After this verse there is in *M* and *W* a new, but unnecessary, heading (also indicated in *A* by a pencil remark 'title'): وصیت کردن راحیل با خواهر از بهر یوسف علیه السلام.

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies again خواند.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies همچون بهار بموسید آن روی, only *N* reads چون نو بهار, like the text adopted, at the end of the hemistich.

^۹ *M* and *W* read in the first hemistich and in the second (like *A*, *E*, *N*, and *T*) بچهر وی آینه.

^{۱۰} According to *B*, or درد according to the other copies.

^{۱۱} So *M*, *W*, and *B* (only in the second hemistich مهر instead of عمرم); the other copies که خواهد شدن ماه عمرم بمیغ.

^{۱۲} Only *B* substitutes here a less suitable مرا for ترا.

چو با او بسر برده بُد هفت سال
بدو جبرئیل آمد از کردگار 860
که برخیز با خیل و با دستگاه
بفرمان یزدان رسولِ خدای
بخشودنی خال دانش پناه
ولیکن ز حکمِ خدایِ کریم

زادن راحیل ابن یامین را و زاری کردن او

پیش خواهر و انتقال کردن راحیل از

دار الغنا بدار البقا⁵

865 چنان دان^۶ که راحیل بُد بَرّوَر
ازو ابن یامین همی زاد خواست

گران داشت بارآن زن پر هنر
و لیکن بزادن روان داد خواست^۷

¹ So correctly *M* and *W*; the other copies بخشودی و کام; on *هال* see note to v. 843 above. The seven years are reckoned from Rachel's marriage, *not* from Joseph's birth.

² So *B* with a proper rhyme; equally correct is the reading of *T*:

زیندانی پیمائش رسید آنزمان کہ ای راد پیغمبر پاک جان

but against the rules of rhyme is the wording of the second hemistich both in *M* and *W* *چنین گفت از ایند کامگار*, and in *A*, *E*, and *N* *بمعقوب قریح رسول زمان*.

³ *T* زجا خیز; instead of با خیل in *B*, *M*, and *W* the other copies read با رخت, which is less suitable, as it is a mere synonym of دستگا. ⁴ *M* and *W* بر.

* So *N*. *T* (repeating part of the heading before v. 845): متولد شدن ابن یامین و بحالت نزع رسیدن راحیل و سپردن یوسف را بخواهر خود و وصیت کردن کیفیت رفتن حضرت از شام بکنعان و ولادت ابن یامین در اثنای راه و وفات *E* حدیث راحیل *M* شدن راحیل. In *W* and *A* there is a mere interval without a heading; in *B* the text runs on without interruption, as in the previous heading (before v. 845) the death of Rachel is included already. In *E* and *W* the new chapter begins, less appropriately, after vv. 863 and 865 respectively.

* *M* and *W* بُد instead of دان.

⁷ So all copies except *M* and *W*, which read:

ازو ابن یامین همیخواست زاد ولیکن بیزدان روان خواست داد
E has also بیزدان instead of بزاد.

890 مرا این نه پتیاره^۱ زادنست
که این درد و تیمار جان دادنست
همی مرد خواهم^۲ همین است و بس
تو مر یوسفم را بفریاد رس
بگیرش زمن هان و بدرد^۳ باش
بیوسف زراحی^۴ل خشنود باش
بزهار یزدانش دادم بتو
زدل بند غم را^۵ گشادم بتو
مرا در جهان جز تو پیوند نیست
بجای تو ام هیچ دلبنده نیست
895 تو از مام و از باب همزادیم^۶
سر دودمان و نیای^۷ منی
چو^۸ دست آجل شاخ من بشکند
تو مر یوسفم را بجای منی
بدان شیر کز مام هم^{۱۰} خورده ایم
بُن^۹ و بیخ جانم زن بر کند
بصحبت که با یکدگر کرده ایم

^۱ So *B*. پَتیاره (so spelt in *Ganjnâma*, f. 44^b) = آفت و بلا, see also *Shams-i-Fachri*, p. ۱۲۳, note i. *T* زادنست, مر این درد نه از پی^۱ زادنست, evidently with the emphatic use of مر before the subject, see *Salemann und Shukovski*, p. ۲۸, Anmerkung ۲. The other copies مر این نه درد از پی^۱ زادنست.

^۲ So in good *Firdausian* style (see *Salemann*, etc., p. 6۱, Anmerkung) in *B* and *M* (in the latter the usual mistake of مرده instead of مرد). *W* خواهم (!) همین مرده; the other copies که من مرد خواهم.

^۳ Or بدرد, as *B*, *M*, and *W* read (see v. 487, and note 8 on p. ۴۵), here in the sense of سلامت, as in the following verse of the *Shâhnâma*, which shows the same rhyme with خشنود:

بگوئیدش از من که بدرد باش شه آزار دارد تو خشنود باش

M and *W* read زود instead of هان; in *N* this verse is wanting.

^۴ So all copies except *M* and *W*, which read زیوسف براحیل. *B* has بسود instead of خشنود.

^۵ *B* بند او بر. *M* بند غم بر.

^۶ So *B*, *M*, and *W*. *T*:

هم از مام و از باب همزاده ایم بمهر و بییوند آزاده ایم

A, *E*, and *N* have the first hemistich like *T*, but the second thus: بییوند مهرت نه: آزاده ایم.

^۷ که *B*. here evidently in the sense of 'elder sister.'

^۸ *A*, *E*, and *N* پی. *M* and *W* جانم از تنم instead of زنم.

^{۱۰} So best in *T*. The other copies کز مادرم.

که فرزند آید^۱ یکی دیگرم
دریغا که ناخورده شیر^۲ تمام
۸۸۰ بگفت این و بارید^۳ خونین تگرگ
چو لیّا زراحیل چونان^۴ شنید
بناخن رخ و روی خستن^۵ گرفت
بخواهر چنین گفت کای شاخ مهر
چه فال بد است این که گوئی همی
۸۸۵ مگو^۶ این سخنها مزین فال بد
که آسان بود بار بنهادنت
زدردت رهائی دهد کردگار
چنین داد راحیل مسکین جواب
که ای خواهر از دست شد کار من

شود روشن ازوی دو چشم سرم^۲
جدا ماند خواهد زاغوش مام
ز تیمار فرزند وز داغ مرگ
بشورید و جامه بتن بر درید
چو ابر بهاری گریستن گرفت
نظیر تو نا رسته^۷ زبر سپهر
غم و درد خواهر چه جوئی همی
مجو دودمانرا مه و سال بد
همایون و قریخ بود زادن
بفرزند خرم^۸ سرانجام کار
بلیای پر مهر^۹ فرهنگ باب
نبینی جز امروز دیدار من^{۱۱}

^۱ زاید *M*.

^۲ *T* (my moist eyes). Another verse, which only disturbs the connection between vv. 878 and 879, is added after this in *B*, *M*, and *W*:

کنون داد خواهیم جان عزیز (زاد خواهیم بجان عزیز *W*)
نخواهد تنم را چنین پور چیز (جز این بود چیز *M* and *W*)

^۳ *M* and *W* جدا, and in the second hemistich شرم instead of *W*.

^۴ *M* and *W* ببارید. *B* خون چون instead of خونین. *A*, *E*, and *N* have in the second hemistich بتیمار instead of زتیمار.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies اینها.

^۶ *B* without a rhyme رخ خویش کنند.

^۷ So *M* and *W*, keeping up the comparison with the 'branch'; the other copies نا بود.

^۸ *M* and *W* ممکن. *W* substitutes afterwards مگو for مزین. *B* has in the second hemistich مخر instead of مجو. *M* and *W* تو این حال بد and *E* بد instead of سال بد.

^۹ So *B*, *M*, and *W*. The other copies again قریخ. *M* reads روزگار instead of کردگار. In *B* a new heading is added after this verse, viz. جوان دادن راحیل خواهر. خویش را چون از دنیا میرفت.

^{۱۰} مغز *B*.

^{۱۱} This verse only in *B* and *M*. *B* reads بازار instead of دیدار.

چه تیمار باید کشیدن مرا	ندانم چه خواهد رسیدن مرا
تُمردی مرا این زن پر هنر ^۱	۹۱۰ گرم محنتی نیستی بیشتر
ولیکن امیدم سوې ایزدست	مرا مرگ این زن نشانی ^۲ بدست
دل و روی او چاک هم بود و غم ^۳	همی بود یکچند زار و دژم ^۴
دل خویش چون کرد از داغ و درد ^۵	که داند که لیلی مسکین چه کرد
بناخن دوال از دورخ برکشید	زسر موی را بست وز بُن برید ^۶
مرا خوشتر از هوش و جان و روان ^۷	۹۱۵ همی گفت کای خواهر مهربان
که زنهار با من نخوردی ^۸ چنین	چه کردم ^۹ زبدمهری و خشم و کین
زجان مر ترا دوستر داشتم	که من مهر تو یاوه ^{۱۰} نگذاشتم
دل از من بیکبارد بر داشتی	چرا مهر من خوار بگذاشتی
چرا پیش رفتی تو ای خواهرم	بسال ^{۱۱} از تو بسیار من مهترم

^۱ Verses 909 and 910 in *B*, *M*, and *W* only.

^۲ So best *M* and *W*; the other copies نشان.

^۳ *B* همی بود یکهفته جویان (?) دژم.

^۴ So best in *T*, instead of the much weaker غم بود و جای نم in *A*, *E*, and *N*, or جای غم بود و نم in *B*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ So *T* and *B* (where only by mistake گفت is written instead of کرد). *A*, *E*, and *N* seem to have خون instead of چون; *M* and *W* درد از داغ و درد.

^۶ *B* رسن (?) زسر) موی او راست از بُن برید.

^۷ *B* همی گفت ای مهربان خواهرم مرا خوشتر از جان و هُش در تنم. In *M* and *W* v. 915, less suitably, precedes v. 914. In the same two copies there is after this verse a new heading, viz. گریه کردن خواهر راحیل از بهر راحیل; a similar, but shorter heading راحیل در تعزیت راحیل appears in *N* after v. 913. In *A* there is after v. 914 an interval indicated by a pencil line.

^۸ *E* کردی.

^۹ The *نخوردی* in *M*, *W*, and *N* is evidently a clerical error.

^{۱۰} *B* من مهر ترا یافه, less emphatic, on account of the omission of من. In *T* v. 917 precedes v. 916, which weakens the sharp contrast between vv. 917 and 918, emphasized by the use of the same rhyme-words, once in the first person and then in the second. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^{۱۱} *B* بزاد (زاد as noun = birth).

بدینگونه يك هفته بود آن گروه^۱ غریبان و از جان شیرین ستوه^۲
 بهشتم سروش آمد از کردگار بیعقوب گفتش کزین پس مزار^۳

and invocations, more or less similar to the opening words of the whole poem) twenty-three—of course spurious—verses, viz.

بگویم که آنکه چه افتاد باز از آن پس در آن روزگار دراز
 از احوال یعقوب و یوسف خبر که چون بود احوال شان سر بسر
 یکی مجلس ای سرور آن خوانده شد ز خواندن کنون چاکرت مانده شد
 بهیشت بخوانم تمامی دگر به نیروی جبار هر بحر و بر
 درود از زبانهای ما صد هزار بجان نبی باد و آل و تبار
 نویسنده را ای خدای جهان به بخشی بر آن فخر پیغمبران
 هزاران درود و هزاران ثنا زما تن بتن باد بر مصطفی

تمام شد مجلس اول از قصه یوسف علیه السلام

بنام ایند بخشاینده بخشی شکر

بنام خداوند هر دو سرای که جاوید باشد همیشه بجای^a
 یکی فرد و جبار وحی و صمد نه شبه و نه همتا نه جفت و ولد
 شهید و سیاه جهان آفرید مکین آفرید و مکان آفرید^b
 بما بندگان حکم و فرمان و راست که با حکم او بنده را نیست خواست
 محمد رسول است و پیغمبر است ز پیغمبران دگر بهتر است
 هر آنچه او بفرمود فرمان کنید بهر دو جهان کار آسان کنید
 که یابی بهشت و قصور و نعیم رها گردی از هول نار جهیم
 پس از حمد یزدان و مدح رسول سرت را بتابان ز راه فصول
 یکی قصه کردم که این قصها به است و بهش گفت رب سما
 اگرچند گفتند از پیشتر نهفتند معنی ازو بیشتر
 چو تو باز گوئی نکوتر بود بمعنی سخن همچو گوهر بود

^{1 2 3} For these notes see p. ۹۲.

^a This and the following verses are repetitions of vv. ۱-3, 5, and ۱4 in the beginning of the poem.

^b Corrected from مکان آفرید و مکین آفرید in the MS.

۹۲۰ بدین رای خرسند من چون شوم^۱ تو باز آی تا پیشتر من روم
 بیا یوسف خویش را گوش دار مدارش بهیچ آدمی استوار^۲
 که بس کودکست از تو نگزیدش^۳ مبادا که جز تو کسی گیرش^۴
 نکردی تو یک لحظه او را رها^۵ کنون تا قیامت شدی زو^۶ جدا
 همی گفت زینسان و از دیده خون چو سیل بهاری همی زد برون
 ۹۲۵ بر آن^۷ نوحه یعقوب فرهنگ یاب همی ریخت از دیدگان خون ناب^۸
 زنان دگر با پرستندگان خروشان چه آزاد و چه^۹ بندگان
 میانها بیکسو^{۱۰} فرو بسته پاک سرشته بخون دل^{۱۱} و دیده خاک

^۱ *B* بوم; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۲ See v. 828 above.

^۳ چاره نباشد = نگزید. The wording of this hemistich is according to *B* and *M*. *W* reads *کودک* instead of *کودک*; the other copies *که یوسف دمی از تو نگزیدش*.

^۴ So *M* and *W* (the latter *بی تو* instead of *جز تو*); the other copies *نخواهد* (نباید *B*) *که کس جز تو برگیرش*.

^۵ So best in *T*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* *تو هرگز نکردی وی از خود رها*. اگر از کنارش نکردی *رها B*.

^۶ So *B*, *T*, and *E*. *M* and *W* *شدی زو* instead of *ز*. *A* and *N* *کنون باز*. *B* adds after this a spurious verse which has not even a proper rhyme:

بی او صبر و آرام چون باشدت که نزدیک او رهنما باشدت

Leah's lament over Rachel's premature death (especially in vv. 919 and 920) is conceived in the same vein as Firdausi's famous elegy on the death of his son in the *Shāhnāma*, comp. Spiegel's *Chrestomathie*, pp. 51 and 52, particularly vv. 9, 10, 13, and 14 there.

^۷ *M*, *W*, and *N* *بدان*.

^۸ So all copies (خالص = ناب) except *B*, which has the much weaker reading *جوی آب*.

^۹ *T*, *M*, *W*, and *N* *چه آزاده چه*. *E* has in the beginning of this hemistich an unintelligible *نه* instead of *خروشان*.

^{۱۰} *E* *بیکسر*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۱} *T* *بخون و دل*. Between this and the following verse there are inserted in *B* (which divides the text into eight chapters or reading-lessons, called *مجلس*, and always marks the end of one and the beginning of another *مجلس* by some prayers

شنیدم زگویندۀ نیکراه^۱
 نه بابش بجا مانده بود و نه مام
 بلی^۲ بود عیمای قرخ بجای
 بدش زور و کوشیدن یال و شاخ^۳
 فرستاد یعقوب ناخواسته ۹۴۰
 چه از ابختی و ماده اسپ و شتر
 چنان کردش از خواسته وز گله
 زیعقوب چون کار او خوب شد
 که یعقوب چون شد بدانچایگاه
 جهان خورده بودند و رفته بکام^۴
 ولیکن بُد اخترش دلگشای
 ولیکن بُد دستگاهش فراخ
 بدو بیکران نعمت و خواسته^۵
 چه از گوسفند و چه از گاو و خر^۶
 که گشتش زدل دشمنیها یله^۷
 روانش هوادار^۸ یعقوب شد

¹ *A, E, N, and T* نیکخواہ. Instead of بدانجایگاہ in the second hemistich *M* and *W* read از آنجایگاہ. *N* بر آنجایگاہ.

² *T* کام instead of تمام.

¹ *B* یکی. *M* and *W* ولی, and in the second hemistich زگردون instead of ولیکن.

* This verse, which has a thoroughly Firdausian ring, is only found in *B*, *M*, and *W* (in the latter two with a wrong و between کوشیدن and یال); all three copies read distinctly یال, but as this word is a mere synonym of شاخ (see *Ganjnâma*, f. 32^b, یال = سر ناخن, and f. 104^b, شاخ = دست از = انگشتان تا کتف *Ganjnâma*, f. 168^b, and *Spiegel*, *Chrestomathia Persica*, p. 50, l. 6), a reading that is fully corroborated by two baits of the *Shâhnâma* (one with the same rhyme-words شاخ and فراخ, the other with a similar combination of شاخ, یال, and زور, یال being distinctly written with ی in spite of Vullers, *Lexicon*, ii. p. 379^a, where بال appears as in our copies) quoted in the *Ganjnâma*, f. 104^b, viz.

اگر من روم زین جهان فراخ برادر بجایست با بُرُز و شاخ

بدین چهره چون ماه و این قد و بُرز بدین یال و این شاخ و این زور گرز
 is here used in the same sense as in v. 670, see p. 10, note 1.

⁵ مال و سامان in the second hemistich = خواسته

⁶ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

دشمنی B. که گشت (instead of گشتش in the MS.) از دل او ستمها یله A⁷ زو گله.

* So *B*, *M*, and *W*; the other copies هواخواه. *M* and *W* read in both hemistichs گشت instead of شد. *N* has instead of روانش, a rather strange دانش:

930 که او سوی مینو خرامید گش
همش جای خوبست^۱ و هم عیش خوش
بس است این غم و سوگ و درد^۲ و عذاب
ازین جایگه سوی کنعان شتاب
چو دارنده دادار فرموده بود
یکنعان شتابید یعقوب زود
بجای نیا^۳ رفت و بنگه نهاد
بر و بوم کنعان بدو گشت شاد
زمینهای آن بوم پست و فراز^۴
بیعقوب شد خرم و تازه باز
935 جهان جای بنگاه بود و گله
همیشد گله گرد گیتی یله^۵

طویست بروزن اعی (اعسی) کنم
بخوشی چو رشک معانی کنم
مگر دستگیر گناهان بود
بروزی کجا عرض یزدان بود
بگفتار این ایندم یار بس
بهر کار در یار جبار بس
مجلس دوم از قصه یوسف علیه السلام
روایت کند کعب فرخ سیر
که یعقوب يك هفته آنجا دژم
که بودش قصصهای عالم زبر
همی بود با ناله و درد و غم

¹ So best in *W*. *M* has the same, except چندان for بود آن. *B* also has چندان, and بيك هفته بودند چندین گروه; the other copies بدینگونه instead of بدانگونه.

² On ستوه see v. 466 above (note 5 on p. ۳۳).

³ So best in *M* and *W* (گفتش کر الخ) on the same syntactical principle as, for instance, گرفتش یکی سنگ in the *Shāhnāma*, see Salemann und Shukovski, p. 57, Anmerk. ۱). *B* has گفتش too, but in other respects is like *A*, *E*, *N*, and *T*, which use as rhyme-words از ذوالجلال in the first and منال in the second hemistich, and read گفتا (گفتند *E*; و گفتا *A* and *N*) instead of گفتش.

⁴ So *B*, *M*, and *W*; the other copies گشت خوش جای گش; *M* and *W* (Ganjnāma, f. 152^a). بهشت=مینو; شادمان=(خرامید و گش).

⁵ *A*, *E*, *N*, and *T* غم و درد و سوگ.

⁶ *A*, *E*, *N*, and *T* پدر. *M* and *W* همیرفت از آنجا بُته بر نهاد.

⁷ So *B* and *N*. *M* and *W* زمینهای کنعان نشیب و فراز. *N* has in the second hemistich شد خرم خوش instead of خرم. In the other copies this verse is wanting.

⁸ This verse again in *B*, *M*, *W*, and *N* only; یله here in the sense of دوان و تازان, see Ganjnāma, f. 169^b; for other meanings of the same word, see p. ۳۱, note 9, and p. ۵۲, notes 5 and 8.

سبك خواهر خویش را پیش خواند ^۱	بنزدیکتر جایگاهش نشاند
بیاورد پس یوسفش را و داد ^۲	بدان خواهر پاک فَرخ نهاد ^۳
بدو گفت کاین را ^۴ پس از کردگار	سپردم بدست تو ای هوشیار
نگه دار کین یادگار منست	امید من و غمگسار منست ^۵
955 گرامیتر از وی مرا نیست کس	ندارم جز او پشت فریادرس ^۶
چراغ دل و شمع جان منست	امید همه خاندان منست
خدایم بدو زنده دارد همی	رخ و بخت رخشنده ^۷ دارد همی
همایونتر از چهر وی فال نیست	هنوزش فزونتر زسه سال ^۸ نیست
بدین کودکی مادرش مرده شد	دل از مرگ مادرش پژمرده شد ^۹
960 نیازمند اندر بر هیچکس	بیک جا همی خوی کردست و بس ^{۱۰}

^۱ So *B*, *M*, and *W*. The other copies خواند را بخواند خواهر خویشتن را.

^۲ *A*, *E*, *N*, and *T* بداد را.

^۳ So all copies except *B*, which reads نژاد, less befittingly, as the sister's disposition rather than her extraction is of importance in the matter.

^۴ So *B*, *M*, *W*, and *T*. The other copies read خواهر instead of کاین را.

^۵ So in *T*, *A*, *E*, and *N*. *B* has the weaker زینهار; instead of یادگار, and in the second hemistich قرار منست و قرار منست. The wording of *M* and *W*—

نگه دار کین همچو جان منست (جان تنست *M*) امید همه خاندان منست —is evidently a combination of the present verse with v. 956.

^۶ This and the following verse in *B* only. پشت is thus explained in *Ganjnâma*, f. 48^a: قوت و پشتیبان هر چیزی باشد و آنرا پشتیبان نیز گویند: and the following bait of the *Shâhnâma* quoted:

که افراسیاب از بلا پشت تُست بسان نگین اندر انگشت تُست

^۷ *B* رخ بخت فرخنده.

^۸ *B* فزون از دو سه سال.

^۹ This verse again in *B* only.

^{۱۰} The wording of this and the following verse, which are rather corrupted in the various copies, is according to *T*, which seems upon the whole the simplest and the most consistent with what follows. In the first hemistich *B* has a silly درد این

از آنپس^۱ بُدش روز و شب دوستدار
 945 چو یعقوب فارغ شد از کار او
 بمهر اندر آمیخت آزار او
 همی بُد رخ بختشان دلفروز
 بیوسف دل^۲ مهربان خاله شاد
 و لیکن همه روز بر خواهرش^۳
 غریبیدن آن فروزان چراغ
 همی کرد یعقوب را دل بداغ^۴
 سپردن یعقوب علیه السلام یوسف را بخواهر خویش^۵
 950 یکی خواهرش بود پاکیزه کیش
 کش^۶ از مادر و از پدر بود بیش

¹ This verse is found in *B*, *T*, *M*, and *W* only, but in the last two copies (which read ازینپس) it takes the place of the following verse which is wanting in them.

² *E* رخ. Verses 946-950 are wanting in *B*.

³ So in *T*, *M*, and *W*. *A*, *E*, and *N* read سه ماهش instead; but according to Polak, *Persien*, vol. i. p. 195 (Leipzig, 1865), a Persian child always remains at the mother's breast for two years, and in case of special weakness on the part of the child or particular anxiety on that of the parents even three. In Jâmi's and Nâzim of Harât's epopees of the same title, where the death of Rachel and the handing over of Yûsuf to Jakob's sister (without any mention of Leah's part as foster-mother) are absolutely coinciding events, Yûsuf was nursed by his mother for two years and then—in consequence of her death—put on common diet, see Rosenzweig, p. 24, ll. 1-10, and Nâzim's *یوسف و زلیخا*, India Office MS., No. 184, ff. 18^a, last line, and 18^b, first line:

شراب فطرتش چون شد دو ساله
 پدر دیدش چو دور از دوش مادر
 ز داغ مرگ مادر زد پیاله
 مهش را هاله کرد آغوش خواهر

⁴ *M* and *W* ولی تا جدا گشت از مادرش.

⁵ So in *T*. *E* and *N* read in the first hemistich آن غریبان *A* غریبان. Instead of بداغ at the end *A* and *E* have چو باغ. In *M* and *W* this verse is wanting, just as in *B*.

⁶ So practically the same in *B*, *T*, *N*, *M*, and *W* (except that the last two copies have this strange transposition of words: سپردن یوسف را بخواهر خود یعقوب در بیان رسیدن حضرت یعقوب بکنعان و سپردن حضرت یوسف (علیه السلام) را (the first part of which has been already anticipated by the previous chapter). In *A* there is only an interval. The place assigned to the heading here is according to *B*, *T*, and *A*. In the other copies it is, less appropriately, inserted between vv. 951 and 952.

⁷ *W* and *M* که.

همان مهربانی بجا آوری	بدین گوشداری تو فارغتری
نگهداشتن را تو اندر خوری ^۱	تو اورا کنون راست چون مادری
مشو غائب از دست او یکزمان ^۲	970 نگهدارش از دست این بد جهان
تن و جان گرفتار او کن همه	دل و دیده در کار او کن همه
چنین تحفه ^۳ هیچکس نستدست	که یوسف مرا ^۴ تحفه ^۳ ایزدست
پرستند ^۵ رب جان آفرین	رسول است این مرسل پاکدین ^۶
سبک یوسف اندر کنارش نشاند	چو بر خواهر اندر زمانه بخواند
بدید آن یگانه زن هوشیار ^۷	975 چو فرزند یعقوب را در کنار
بدو داده تایید ^۸ هر دو سرای	زشادی چنان شد که گفתי ^۹ خدای
بدو داد خواهد بدانسان پدر ^{۱۰}	نیامد همی باورش کان پسر
ببوسیدش آن چهره غمگسار ^{۱۱}	گرفتش در آغوش فرزندوار
زبانش بجز نام یزدان نراند ^{۱۲}	برو آفرین خداوند خواند

^۱ Verses 968 and 969 (according to *B*) are represented in the other copies by one bait only. In *M* and *W* v. 969 is entirely missing (in v. 968 همه is substituted for همان in the second hemistich). In *A*, *E*, *N*, and *T* the one bait is made up by the first hemistich of v. 969 and the second of v. 968, viz.:

تو اورا کنون راست چون مادری
همان (همه *A*, *E*, and *N*) مهربانی (مهر مامش *A* and *N*) بجا آوری

^۲ This verse again in *B* only.

^۳ So *B*, *M*, and *W*. The other copies مرا این مر مرا, and in the second hemistich چنین تحفه را.

^۴ رسولست این مرسل پاکدین *M*. مرسل و پاکدین *B*.

^۵ This verse in *B*, *M*, and *W* only. ^۶ *A*, *E*, *N*, and *T* گوئی.

^۷ *M* and *W* (or rather خود کوی گوی).

^۸ This verse in *B*, *M* and *W* only. The latter two copies have, less emphatically, پدر in the first and پسر in the second hemistich.

^۹ So in all copies (only in *M* دیده is substituted for چهره) except *B*, which has the decidedly inferior reading of گرفتشی instead of گرفتش in the first hemistich and ببوسیدش آن دو مع غمگسار in the second.

^{۱۰} So according to *B*. *M*, *W*, *A*, and *E* زبانرا. In *T* and *N* this verse is wanting.

بخواهر سپردست مادر ورا	بود خاله او را کنون مادرا ^۱
زجان بر دل ^۲ وی کرامیتر است	زمهرش همیشه باآتش در است
همی داردش روز و شب در کنار	ندارد مرا ورا بکس ^۳ استوار
ولیکن نیاساید از نوحه هیچ	رخش بر ز اشکست و دل پر ز پیچ ^۴
965 تو بهذیر ازو یوسف خویرا	همی دارش از بهر یعقوب را ^۵
مگر این زنم نوحه ^۶ کمتر کند	زشیون یکی لحظه سر بر کند
چو با یوسفش ^۷ نبود آمیختن	بیاساید از خون دل ریختن

دل, which seems, however, a mere clerical error for پدر. *A*, *E*, and *N* read دل instead of پدر. The second hemistich in *B* and (save some wrong spelling) also in *A*, *E*, and *N* runs ungrammatically thus: دلش (دل *A*) مادر خویش جو بست و بس: *M* and *W* (where this verse is placed before v. 958):

نیارامد از من (me absente) ابا هر کسی دلش مادر خویش جوید بسی
quite unobjectionable, but not so well suited to the following verse as the reading of *T*.

¹ The first hemistich in the same wording in *B*, *M*, and *W* too. In *A* and *N* *ورا* بخواهر سپردش بخواهر ورا *E*. بخواهر سپردست خواهر (وخواهر *A*) ورا. In the second hemistich *B*, *M*, and *W* read همی داردش بهتر از مادرا; the other copies همی داردش خواهر مادرا. The form مادرا seems therefore confirmed by all copies, and we must take the affix ۱ either as vocative or sign of exclamation, for which the reading of *T* is comparatively best adapted: his aunt is for him now 'O mother,' i.e. the person he addresses 'O mother!' or (with regard to all the other copies) as an إشباع (شکلا and شك, ماما and مام, بابا and باب, comp. الف إشباع), somewhat like the affix ۱ in the aorist, comp. v. 589.

² So *B*, *M*, and *W*; the other copies و دل.

³ So *M* and *W*. *B* ندارد بکس مر ورا; the other copies ندارد بهر کس ورا. On *استوار* see vv. 828 and 921.

⁴ *B* زیر instead of پر in both cases.

⁵ This verse is wanting in *M* and *W*.

⁶ So *B*. *M* مگر زینپس آن نوحه. *W* مگر زینپس از نوحه. *T*, *A*, and *E* مگر این زمان نوحه *N*; in the second hemistich *A*, *E*, and *N* read مگر again instead of یکی.

⁷ *M* and *W* چو با آن زنش.

همی داشتش صد ره از جان فزون	از اندازه ^۱ مهربانی برون
بیوسف چنان برش دل گرم گشت	که مهر همه گیتی اندر نوشت ^۲
بدانکار هر چند روز آمدی	دل پاک وی مهربانتر شدی
۹۹۵ تو گفתי که راحیل باز آمدست	ز یعقوب فرزند را بستدست ^۳
دو سالش بدینسان همی داشتی	که یک لحظه از دیده نگذاشتی ^۴
دل افروز یوسف در آن هر دو سال	ببفرزد چندان بحسن و جمال
که هر کس برو دیده بگماشتی	دل و دانش از دست بگذاشتی
پدر آرزومند وی گشت سخت	گران دید بی روی او روی بخت ^۵

^۱ *M* and *W* از اندازه اش *B* reads by mistake in the second hemistich again *فزون* instead of *برون*.

^۲ Verses ۹۹۳-۹۹۵ only in *B*, *M*, and *W*. The wording of v. ۹۹۳ is according to *B*; the other copies have:

چنان گرم شد مهر یوسف برش که شد سرد عالم بچشم اندرش

^۳ In *M* and *W* there are inserted between this and the following verse four more (the first of them in *B* too) which are rather weak, unnecessary, as their contents are practically repeated in v. ۹۹۷ sq., and even objectionable since, by disturbing the close connection between vv. ۹۹۵ and ۹۹۶, they deprive the latter verse of its legitimate subject (the aunt), the more so as the last of the four verses, which is evidently meant to remove the difficulty, betrays its spurious character by the absence of any proper rhyme. The four interpolated verses are:

بتوفیق (ز توفیق *M* and *W*) یزدان پیروزگر همی گشت یوسف نکو روی (هر روز بیننده *M*, *W*) تر
 چو هر روز خور بر زدی سر ز کوه فزون بودی اورا جمال و شکوه
 رخس نور یزدان فزون داشتی جهانرا بدیدار بنگاشتی (بگماشتی *W*)
 چو بر حسن یوسف زیادت (!) شدی دل همه اش مهربانتر (!) شدی

^۴ So *B*. The other copies:

دو سال تمامی همی داشتش که یک ساعت (لحظه *M* and *W*) از دیده نگذاشتش
^۵ *B* هر آنک اندرو, which improves the syntactical relationship between the two hemistichs of this verse, but lacks the connection with چندان in the preceding one. *A*, *E*, *N*, and *T* read درو instead of برو.

^۶ So best in *A*, *E*, *N*, and *T*. *B* has the weaker گران دید بی وی همه روی بخت و بخت *M* (with the same rhyme-word سخت, but in a somewhat different meaning).

۹۸۰ چنین گفت پس ^۱ با برادر بمهر	که ای اختر دادرا چون سپهر
کسی را که یوسف بود در کنار	نیاید خود اندرز کردن بکار
بخاصه که آنکس بود عمتش	که نمود بجز مهر وی همتش ^۲
بجان تو ^۳ نعمت غیبدان	که بر من کرامت راست از روان
من ^۴ اورا اگر نیز مادر نیم	بمهرش ز راحیل کمتر نیم
۹۸۵ بصد سال تسبیح و زهد و نماز	بقربان و اخلاصهای ^۵ دراز
زبزدان ندانستمی خواستن	که بدهد زمانی مرا ورا بمن
کنون من پرستار و مام ویم	گذارند ^۶ زیب و نام ویم
نگه چون دل و چشم و جان دارمش	چه جان بلکه از جان گران دارمش ^۷
تو دلرا بآرام پیوسته دار	روان را ز بیمار وی رسته دار ^۸
۹۹۰ بگفت این و شد سوی ^۹ بنگاه خویش	نشانند آن چراغ دل و دیده پیش
بدو شاد چون تن بجان و روان ^{۱۰}	چو شاهان بتخت و بمخت جوان

^۱ *A, E, N, and T* instead of *پس*.

^۲ Verse 981 is wanting in *M* and *W*, v. 982 in *A, E, N, and T*. *B* reads in the second hemistich of the latter, بجز مهر وی گبودش همتش.

^۳ *E* بجان تو از.

^۴ Verses 984-987 only in *B, M, and W*. *B* has in the beginning here the weaker *من* for *مرا*.

^۵ So *B*. *M* and *W* احرامهای.

^۶ So in *M* and *W*, preferable to *B*:

کنون من پرستار نام ویم گزیننده زین رای کام ویم

^۷ So in *M* and *W* with the same positive, and *از* as equivalent for a comparative, as in v. 19. *A, E, N, and T* read in the second hemistich به چیزست جان به. *B* has دگر instead of نگه in the first hemistich and به از جان بود به. *B* has زجان دارمش in the second.

^۸ This verse again in *B, M, and W* only.

^۹ So *B*, the other copies *تا* به. In *M* and *W* the two hemistichs are transposed and دیده پیش is substituted for کیش و.

^{۱۰} So *B, M, and W* (in the latter two the hemistichs are again transposed); the other copies بدو شاد شد همچو تن با روان.

چاره جستن خواهر یعقوب از بهر یوسف علیه السلام
زن مهربان چاره جُست زود
که از چاره جُستنش چاره نبود
چنان دان که در تخم انبیا
یکی آلتی بود بس با بها
که بُد شکل او همچو صندوق شمع
بدو در همه قرخی بود جمع
مر او را سکینه شنیدیم نام
جز این نام نشنیدم از خاص و عام
که آن چیزها را بُد مثل نیز
زیغمبران مانده بُد چند چیز

¹ So in *M* and *W*, where, however, this heading appears after v. 1011. Similarly *B* چاره کردن عَمَّهٔ یوسف بجاز گرفتن یوسف علیه السلام. *E* درخواست کردن. یعقوب حضرت یوسف را از خواهر خود و حیلَت کردن خواهر یعقوب بدان یوسف سلم طلب نمودن یعقوب یوسف را از خواهر خود و تهمت (?) برای تهمت (or بتهمت) دزدی *T* در صفت سکینه *N* کمر بستن او بیوسف و نگاهداشتن یوسف را دو سال. In *A* as usual only an interval.

² M and W ; \mathcal{H}

³ *M* and *W* چنان دانی از تخم^۳ and in the second hemistich آلتی instead of آلتی. *B* reads بها بی (priceless) instead of بها.

⁴ *A, E, N, and T* بدان در. *B* reads بود فرخی جمع.

⁸ On the سَكِينَة (the ark of the covenant, as a note on the margin of M remarks), comp. Sûrah 2, v. 249: رَبِّكُمْ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ; and Baidâwî, i. p. 128: خَشَبٌ تَابُوتُ الصَّدُوقِ يُرِيدُ بِهِ صَدُوقُ التَّوْرَةِ وَكَانَ مِنْ خَشَبِ الشَّمشَادِ مِمَّا هُوَ بِالذَّهَبِ نَحْوًا مِنْ ثَلَاثَةِ أَذْرَعٍ فِي الْأَرْضِ عَيْنِ السَّكِينَةِ أَيِ مُودِعٍ فِيهَا مَا تَسْكُنُونَ إِلَيْهِ وَهُوَ التَّوْرَةُ وَكَانَ مُوسَى إِذَا قَاتَلَ قَدَّمَاهُ فَتَسْكُنُ نَفْسُ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا يَغْتَرُونَ وَقِيلَ صُورَةٌ كَانَتْ فِيهِ مِنْ زَبْرَجْدٍ أَوْ يَأْقُوتَ لَهَا رَأْسٌ وَذَنْبٌ كُرْأُسُ الْهَيْرَةِ وَذَنْبُهَا وَجْنَاهَا فَتَمِينَ فَيَزِبُّ التَّابُوتُ نَحْوَ الْعِدْوِ وَهُمْ يَتْبَعُونَهُ فَإِذَا اسْتَقَرَّتْ بُنْتُهَا وَسَكَنُوا وَنَزَلَ النُّصْرُ وَقِيلَ صُورُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ آدَمَ إِلَى مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ. Zamakhsharî's كَثَّافٌ (ed. Nassau Lees, i. p. 166) explains تابوت in the same way, and says about the سَكِينَة: صُورَةٌ هِيَ صُورَةُ السَّكِينَةِ وَطُعْمَانِيَّةٌ وَقِيلَ هِيَ صُورَةُ: سَكِينَةٍ; كَانَتْ فِيهِ مِنْ زَبْرَجْدٍ أَوْ يَأْقُوتَ لَهَا رَأْسٌ وَذَنْبٌ كُرْأُسُ الْهَيْرَةِ وَذَنْبُهَا وَجْنَاهَا فَتَمِينَ فَيَزِبُّ التَّابُوتُ نَحْوَ الْعِدْوِ وَهُمْ يَتْبَعُونَهُ فَإِذَا اسْتَقَرَّتْ بُنْتُهَا وَسَكَنُوا وَنَزَلَ النُّصْرُ وَقِيلَ صُورُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ آدَمَ إِلَى مُحَمَّدٍ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ. وعن علي رضي الله عنه كان لها وجه كوجه الإنسان وفيها ريح. The word سَكِينَة appears in the Qurân besides Sûrah 9, v. 29, and Sûrah 48, vv. 4 and 18.

⁶ Only in *B* چند is substituted for پنج.

۱۰۰۰ بخواهر فرستاد پیغام و گفت ^۱	که ای با هنر خویش و با داد ^۲ جفت
دو سالست تا شمع جان و روان	چراغ دل و دیده دودمان
بزنهار پیش تو بنهاده ام	نگهداشتن را ^۳ بتو داده ام
کنون جان من آرزومند اوست	زموده دلم تشنه بند اوست ^۴
همی جویدم دیده دیدار اوی	همی خواهم گوش گفتار اوی
۱۰۰۵ ازین بیش بی وی مرا تاب نیست	بروزم شکیب و بشب خواب نیست
کنون گر بود رای زنهاردار	فرستی ^۵ ورا نزد من زینهار
چو خواهر پیام برادر شنید	دل خویش را کار دشوار ^۶ دید
که بی چهر یوسف شکیبش نبود	بجان اندرون ^۷ جز نهیمش نبود
که یوسف ورا هوش و دلمند بود	بشیرینیش همچو فرزند بود
۱۰۱۰ دل هیچ مادر نماند بجای	که فرزند زو گشت خواهد جدای ^۸

^۱ فرستاد کس را و گفت *M* and *W*. فرستاد و پیغام گفت *T*.

^۲ So *B*. *M* مهر. *W* روی; the other copies که بادت هنر یار و فرهنگ. Between this and the following verse, *B*, *M*, and *W* insert another bait which looks rather spurious and is at any rate fully replaced by v. ۱۰۰۲. It runs thus:

توئی کز جهان اختیار منی بخاصه که زینهار دار منی

^۳ This verse found, like the immediately following one, only in *B*, *M*, and *W*, is, however, quite indispensable for the syntactical completion of the preceding one. *B* reads نگهداشتی instead of نگهداشتن. In *B* there is also a new heading here, باز خواستن یعقوب یوسف را از خواهر خود.

^۴ This verse again in *B*, *M*, and *W* only. *B* reads instead of مویه (= گریه و) تشنه. *M* and *W* have بسته instead of تشنه. تویه, (نوحه و زاری).

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* چشم.

^۶ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* فرستد یکی یار من زینهار (?). *B* فرستش.

^۷ So *B*; the other copies substitute the more common form دشوار. The older form دشوار, however, appears in the *Shâhnâma* in this hemistich (*Ganjnâma*, f. ۷۷^a). گرفت اینچنین کار دشوار خوار.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies (بدلش) *T* بدلش.

که عادت چنان بُد در آن روزگار	۱۰۲۵ بدان ای خردبیشۀ هوشیار
جنایت نبودی برو زخم و دم ^۲	که هر کس ^۳ بدزدی شدی متهم
که فرسوده گردد روانش در آن ^۴	نه زندانش بودی ^۵ نه بندِ گران
که چون بنده کردی پرستش دو سال	بلی آن بُدی مرورا ^۶ گوشمال
نبودی بجز خدمتش هیچ کار	نخدمت ببستی میان بنده وار
نهان ^۷ شد بنزدِ سکینه قراز	۱۰۳۰ شی عجمۀ یوسف چاره ساز
که مانند او کس ندید اندکی ^۸	کمر بُد زاسحاق ^۹ مانده یکی
بیاقوت و فیروزه و دُر و زر	کیانی یکی هفت چشمه کمر
ببالین یوسف چراغ جهان ^{۱۱}	بیاورد آنرا ^{۱۰} و آمد نهان
دل و چشم یوسف بخواب اندرون	ز شب روی گیتی همه قیر ^{۱۲} گون
کیانی کمر بر میانش ببست	۱۰۳۵ بجلدی زن چابک پیشدست
زمویه نگردد روانش تَبه ^{۱۳}	همی بیندش همچنان چند گه

^۱ So *B*; the other copies (or as *A* seems to read, (بدان ای خردمندیا هوشیار).

^۲ *T* هر کس.

^۳ So *B*, *M*, and *W* (the latter two, however, read بدو instead of برو, and distinctly نبودی نه بیش و نه کم *T*. زخم دم *A*. زخم و دم in *N* and *E*.).

^۴ ز زندانش بروی *A*.

^۵ So best in *A*, *N*, *T*, and *E* (in *E* از آن instead of در آن). *M* که فرسوده گشتی. In *W* vv. ۱۰۲۷-۱۰۵۷ are entirely missing. *B* تنش اندر آن.

^۶ *M* بلی مرد را آن بُدی.

^۷ *M* روان.

^۸ So *B*; the other copies, except *M*, کمر بود زاسحاق.

^۹ So *B*. *M* چنانچه نه پر بُد چونان تَبُد در جهان اندکی *M*. و نه اندکی.

^{۱۰} *B* بر آوردش آنرا.

^{۱۱} *E* چراغ جهان.

^{۱۲} *B* substitutes here the much weaker تیره.

^{۱۳} Whether this verse, which is found in *B* and *M* only (in the latter with this beginning: (همی بیندش الی), is authentic or not, is questionable; but another bait that precedes this one in the same two copies is decidedly to be rejected as suspicious, its rhyme-words being identical with those in v. ۱۰۳۱:

بدان تا بدو (برو *M*) تهمت افتد یکی بماند بر عمتش (عمه اش *M*) اندکی

نه دیبا نه گوهر نه سیم ونه زر ^۱	بُد انگشتی و ردا و کمر ^۲
چو نعلین و چون طیلسان و عما	ازین چیزها بُد سَکینه ملا ^۳
در آن جمع کرده بسی روزگار ^۴	بمانده زیغمبران یادگار
همایون بُد آن ^۵ بر همه انبیا	نکردندی از خان و مانشان ^۶ جدا
1020 چو در پیششان ^۷ کارزار آمدی	همایون سَکینه بکار آمدی
بمهر اندرون پیش لشکر براه	براندندی آنرا و رفتی سپاه ^۸
ظفر یافتندی بر اعدای خویش	چو بودی رونده سَکینه بپیش ^۹
مر آنرا همی یاوره نگذاشتند ^{۱۰}	بر عَمّه یوسفش داشتند
که او بود همواره دیندارتر ^{۱۱}	بکار خدائی ^{۱۲} گرفتارتر

^۱ So distinctly in *B*, *M*, *W*, and *E*. *A* and *N* وزر چه از سیم و زر دیبا و گوهر نه از سیم و زر *T*.

^۲ So *M* and *W*. *B* has practically the same reading, with this slight modification only, بُد انگشتی دَر و گوهر کمر; the other copies بُد ردا و کمر.

^۳ So *B*, *M*, and *W*. In the other copies چه نعلین و چه آلیح in the first, and بُد سَکینه ملا instead of بُد سَکینه را in the second hemistich; نَعْلَین is explained in Bostân, ed. Graf, p. 335, lin. penult., by دو نعل و آن یکنوع کفش است; on comp. De Sacy, Chrest. Arabe, first ed., tome ii. p. 577, and Shams-i-Fachrî, p. ۹۰, note ^h to the word لَام.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* درو instead of در آن. Instead of بسی روزگار (*B*) the other copies read بس روزگار.

^۵ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* او. *M* and *W* بد آنها ابرانمیا.

^۶ So *M* and *W*. *B* نکردند از خانه ایشان; the other copies نکردند جدا خاندانش جدا.

^۷ So all copies except *B*, which reads اگر هیچ شان.

^۸ So *M* and *W*. *B* repeats by mistake براه in the second hemistich instead of آنرا (اورا) بپیش سپاه.

^۹ *M* زپیش.

^{۱۰} So best *M*, *W*, and *B* (the latter reads مر او را instead of مر آنرا, and یافه instead of یاوره = یافه; explained in Ganj-nâma, fol. ۱68^b, l. 7, by گم شده); the other copies مر آنرا همه یاوره بگذاشتند.

^{۱۱} *M* and *W* تر (و دو دیده (و دو دیده *W*) همواره تر.

^{۱۲} *B* بکار خدا او.

ببايدت رفتن بنزد^۱ پدر
 ۱۰۵۵ که روز وشبش آرزوی تو است
 کنون باش تا جامه پاکتر
 بیاورد پس جامه شاهوار
 بر آختش^۲ از تن سبک پیرهن
 برهنه شد اندام او سر بسر
 ۱۰۵۶ چو عجمه کمر دیدش اندر میان
 چنین گفت کردست یوسف گنه
 کمر کش ز جدش بمانده^۳ بجای
 که شب رفته اندر سکینه نهان
 دلش با خیانتگری یار شد
 ۱۰۶۰ شدش^۴ لازم اکنون که با من بود
 نیارد^۵ جدائی زمن زود جست

فرمان او نیست روی گذر
 دل و چشم او هر دو سوئی تو است
 بهوشانمت ای همایون پسر^۶
 چو از رنگ مانی برنگ و نگار^۷
 پدید آمد آن گیتی افروز تن^۸
 پدید آمد آن خسروانی کمر^۹
 فروزنده چون اختر آسمان
 ببردست ابلیس ویرا زره^{۱۰}
 ندانم که بودش بدان رهنمای
 بر آورده و بسته اندر میان^{۱۱}
 بکاری چنین زشت دیدار^{۱۲} شد
 بفرمانبری گفت من بشنود
 که حکم خیانت^{۱۳} برو شد درست

^۱ *M* (شبش for شبان in *B* and *B* only in *M* and *B*); v. ۱۰۵۰ only in *M* and *B* (in *B* شبان for شبش).

^۲ *B* سیر.

^۳ So *B* and *M*; the other copies read simply:

که مثلش (ممکن *A* and *N*) نبود اندر آن روزگار

^۴ So *M*. *آختن* = *آختن* contracted, see on the latter, p. ۱۹, note 5.

B has unmetrically *برانگیختش* (کردش *T*); the other copies simply (*T* کرد).

^۵ *A*, *E*, and *N* read *بر* *آن گیتی افروز بدن*. Here *A*, *E*, and *N* read *بر*.

^۶ Verses ۱۰۵۶–۱۰۵۸ in *M* and *B* only; v. ۱۰۵۸ also in *W*. *T* substitutes for v. ۱۰۵۶ the following bait:

سراييد کاین کوکب فرهی
 شاید که این برج سازد تهی
 Instead of *اهریمن* *M* reads *ابلیس* *ویرا*.

^۷ *B* *کمر که ز جدست مانده*.

^۸ *B* *بگفتش ورا از سکینه نهان* *بر آورده* *بسته* *اندر میان*.

^۹ *E* *بیدار*. ^{۱۱} *B* has less appropriately *شدم*.

^{۱۲} *M* and *W* *دور*, *E* *نیز*; instead of *زود* *A* reads *نیاید*.

^{۱۳} So in all copies except *T*, which has here, as already in v. ۱۰۵۹, *جنایت* instead of *خیانت*, see v. ۱۰۲۶, second hemistich.

فرورنده بنمود چهر از فراز	چو بگذشت خیل شب دیر باز ^۱
نسیمی زتاف اندرون تا بقاف	بگسترد خورشید از بهر لاف
تو گفתי جهانرا دو گشت آفتاب ^۲	سر خفته یوسف در آمد ز خواب
بنزدیک آن خواهر دلنواز ^۳	۱۰۴۰ کس آمد ز یعقوب فرزانه ساز
که چشم رخ دوست جوید همی	بدو گفت یعقوب گوید همی
مرا دیده و جان و فرزند و دوست	بیا و بیاور مرا آنرا ^۴ که اوست
پرستنده دین زن چاره ساز	پیام برادر چو بشنید باز
بچسبید حتی روانش ز درد ^۵	بر آوردش از دل یکی باد سرد
دلش همچو از باد شاخ درخت	۱۰۴۵ بر یوسف آمد دژم روی سخت ^۶
بهر درد روی تو درمان من	بدو گفت ای رامش جان من
قرار از دل من بکاهد همی	یدر از منت باز خواهد همی
ز دستم دل و صبر بیرون شود	اگرچه مرا روز وازون ^{۱۰} شود

زبویه، which see note 4 on p. ۱۰۰۰. *B* seems to read *زبویه*, which would be possible too; *بویه* = (۱) پیروی و آرزومندی (۲) طمع و خواری (۳) *Ganjnâma*, fol. 40b, ll. 6-9, where, among others, this bait of the *Shâhnâma* is quoted:

ترا بود^۷ دخت مهرباب خاست زسام و ز زابل دل تو جداست

^۱ So *M* and *B*; the other copies (*A* سر فراز (شب ای سر فراز).

^۲ Verses ۱۰۳۸ and ۱۰۳۹, which exhibit a rather poetical idea, are found in *B* only; a third verse, equally unique in *B*, is unfortunately too corrupted to be admissible:

شد آراسته عالم از رای (روی) او درفشنده خورشید بود آن نه روی (ز رو) نسیم or نسیم in v. ۱۰۳۸ is a garment of gold-brocaded silk.

^۳ So in *B*; the other copies:

بیامد پیام آوری همچو باد بنزدیک آن مایه دین و داد

^۴ *E* که چشم و رخ و دوست

^۵ *M* مرا دریده و جان فرورند (فرورنده) *N* reads *مرا دریا*.

^۶ دوست.

^۷ *A*, *E*, and *N* بدرد. ^۸ *B* روی و سخت.

^۹ *B* بهر دردی (درد) بودی تو.

^{۱۰} *T* ز دستم دلم وازون, comp. p. ۵۳, note 8. In the second hemistich *M* reads *ز دستم دلم* وازون شود.

بر افروخت یعقوب از آن^۱ گفتگوی
همی بود یعقوب يك هفته شاد
پس از هفته^۲ سوی بُنگاه شد
دو سال تمام اندر آن صبر کرد
1080 دو سال دگر عَمّه آرام یافت
چو دو سال بگذشت ازین^۳ داستان
بیوسف چنان آرزومند بود
فرستاد نزدیک خواهر پیام
مرا بیش ازین صبر و آرام نیست^۴
1085 مرا سوی وی بیش دارد شتاب
هم اکنون مرا ورا سوی^۵ من فرست
چو در گوش خواهر شد این گفتگوی
ببوسید فرزند را چشم و روی^۶
ز دیدار یوسف همی داد داد
زدر^۷ دلش چهره چون کاه شد
دل پاك او داروی صبر خورد
ز دیدار^۸ یوسف دلش کام یافت
تَبَد دل بیعقوب همداستان
که گفتی^۹ گرفتار صد بند بود
که حکم خیانت بر آمد^{۱۰} تمام
بجز دیدن یوسفم کام نیست
که باشد دل تشنه را سوی آب^{۱۱}
سر رشته^{۱۲} شادیم ده بدست
همی بر رمیدش دل از گفت اوی^{۱۳}

^۱ *E* زین.

^۲ Between this and the following verse *B* inserts two baits, which are merely an expansion of the same idea (the second bait, moreover, has a somewhat insufficient rhyme), viz. :

یکی هفته بنشست پیشش پدر
میان بسته بُد خواهر مهربان
برویش همی کرد روشن بصر
همش مهربان بُد همش میزبان

^۳ So *T*. *E* زدود. *B* شد باز چون کاه شد (بویه here = بوی).

^۴ *B* دیدار. After دلش *A* inserts (against the metre) همی, which is obviously a various reading for دلش itself. In *T* this verse is wanting.

^۵ *B* از آن سال, and in the second hemistich ز یعقوب instead of چو بگذشت دو سال از آن. Ganj-nâma, f. 165^b, ll. 3 and 4. راضی و همراز = همداستان. بیعقوب.

^۶ *T*, *A*, *E*, and *N* گوئی.

^۷ So *B*; the other copies بر او شد.

^۸ *M* and *W* نیست (اسلام *W*) حال آرام; this verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۹ This verse in *B* only.

^{۱۰} So *B*; the other copies بر.

^{۱۱} So *T*. *M* and *W* از وی خود دل امید دل بریدش امید دل از تن بروی *A* and *N* بروی. همی بر دودش دل از تن بروی *B* بروی. همی پرویش (!) دل از آنج *E* ولیکن تَبَد روی بند و فسون نه گاه چرا بود و نه گاه چون

شَد آگه ازین ^۱ داستان هر کسی	همی گفت ازین گونه عمّه بسی
بیامد ^۲ بر خواهر مهربان	خبر سوی یعقوب شد در زمان
بخواهر چنین گفت آن بُردبار ^۳	سرایا شگفتی ازین طرفه کار
بنزد سکنه پسر چون شدست	۱۰۶۵ ندانم که این ^۴ داستان چون بُدست
ندانم که چون کرد یوسف بسیج	بپاسخ بدو گفت ^۵ خواهر که همه
ندانم همی اصل این کار کس ^۶	کمر دیدمش بر میان بسته بس
که کئی ^۷ سوی این کار کردی شتاب	ز یوسف بپرسید فرخنده باب
که من بیش و کم زین ^۸ ندارم خبر	پدر را چنین گفت قَرخ پسر
کمر بسته بینم همی بر میان	۱۰۷۰ ندیدم سکنه ندارم نشان
گنه ^۹ بر میان منست آشکار	اگر نیز دستم نکردست کار
ز حکم خیانت ^{۱۰} منزه نیم	اگر نیز ازین کار آگه نیم
پرستند ^{۱۱} و یکدل ^{۱۲} و نیکخواه	بر عمّه باید بُدن ^{۱۳} چندگاه
دلَم را بدیدار خود بر گشای	تو ای باب روزی دو ایدر ^{۱۴} بیای
دل خود ز مهر تو چون بگسلم ^{۱۵}	۱۰۷۵ که سخت آرزوی تو دارد دلَم

^۱ از آن *B*.

^۲ بر آمد *W*.

^۳ This verse in *T* only. *مَحْمَل و جفاکش و صبور و حلیم* = بُردبار. see Ganj-nâma, f. 35^a, l. 9.

^۴ *B*, *M*, and *W* پُرسید کین.

^۵ So *T*; *A*, *E*, and *N* چنین داد پاسخ *B*, *M*, and *W*, with the substitution of the Arabic for the genuine Persian word, داد (*B* چنان).

^۶ Verses 1067-1083 are entirely missing in *M* and *W*, where for these seventeen verses the following single one has been substituted:

بدو گفت یعقوب با دین و داد که ای مهربان خواهر نیکزاد

which leads immediately over to v. 1084, see further below.

^۷ *A*, *E*, *N*, and *T* چون.

^۸ So *T*. *B* که من بیش و کم زین *A* and *N* هم بیش ازین هم *E*. که من بیش زینت.

^۹ *B* کمر. ^{۱۰} *T* reads again here, and in v. 1083, جنایت. ^{۱۱} *E* بد این.

^{۱۲} So *T* and *N*; the other copies پرستند و یکدل.

^{۱۳} So *B*; the other copies با من. ^{۱۴} *B* نگسلم.

سپردن عمه یوسف را بیعقوب علیه السلام^۱
 بسنگ و آئین و فرهنگ و ناز^۲
 پدر سوی یوسف همی^۳ بنگرید
 سهی سرو و خورشید تابنده دید
 یکی گیتی آرای و کشور فرورز
 مراورا پراکنده شب سوی روز^۴
 گرفتش در آغوش و بوسید چهر
 بهر يك هزارش فزون گشت مهر^۵
 نهانی ورا شکر بسیار کرد
 ۱۱۰۰ دل و هوش و جان^۶ سوی دادار کرد

جگر خون عمه یوسف گران (کز آن Elliott) درد
 بتدبیری درین (ازین Elliott) آداب پی بُرد
 بلی در کار آن کاین شیوه داند
 کسی کورا بود ناخن زنده‌بیر
 یکی صندوق نام او (آن Elliott) سکینه
 پراز پوشیده پیغمبران داشت
 کمر بندی (کمر بند Elliott) مرصع کار و براق
 چو یوسف شد بخواب از جای برجست
 بدان نرمی و همواری کز آتش
 برویش از لباس افکنده پرده
 چو شد بیدار گریان عمه او
 سرش در جیب آتش سیر میکرد
 که گامش زنده شد نومیدش (ناگامیش Elliott) مُرد
 نیفتد عقده گرفتد نماند
 گره بگشاید از گیسوی زنجیر
 محیط فتح و نصرت را سفینه
 بمیراث دیانت راه (رهبر Elliott) آن داشت
 برون آورد از (از آن Elliott) مخزن ز اسحاق
 نهانی بر میانش آن کمر بست
 نشد موجی (مویی) خبر موی (حب) میانش
 کسی کم در لباس این کار کرده
 بآب مهر سُست آن ماه را رو

The remainder of the story is practically the same as in Firdausi.

^۱ This heading is found in *B*, *M*, and *W* only (*B* substitutes خواهر for عمه).

^۲ So *B*, *M* and *W* با فرهنگ و آئین و ناز. *A*, *E*, *N*, and *T* فرهنگ و آئین و ناز. فرخنده باز and at the end of the second hemistich آن سرو ناز = آرایش و زینت (۱) = آئین. *Ganjnāma*, f. ۱۰۲^b, l. ۵; *ib.* f. ۱۶^b, l. ۱, and f. ۱۳^a, l. ۸. On آئین, see p. ۵۰, note ۱۰.

^۳ So *B*, *M* and *W* یکی; the other copies نکو.

^۴ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* مراورا فراوان گذشت روز. که ماه شبان *B*. آمد و شمس سوز (?).

^۵ *B* بهر. *T* قهر; instead of هزارش *M* and *W* read again فراوان.

^۶ *M* and *W* دل و هوش را.

دل اندر بروی ^۱ شکستن گرفت	وزو هوش و رامش گسستن گرفت ^۲
بناچار بر جست و کرد آب گرم	بشستن ^۳ سرو موی فرزند نرم
۱۰۹۰ بآمیستگی دست و پایش زدود	بر اندام او دست نرمک ^۴ بسود
خود اندام او پاک چون سیم بود	ولیکن زن از مهر خدمت نمود
پس آن جامه شاهوار آورد	بر آن ^۵ سرو سیمین فرو گسترد
بعجم درون سخت ^۶ آتش فروخت	بزیر اندرش عود ^۷ و کافور سوخت
پس ^۸ دست بگرفت و شد نرم نرم	بنزدیک یعقوب دارای شرم
۱۰۹۵ ببرد آن فروزنده خورشید را	که گیتی بدو ^۹ داشت امید را ^{۱۰}

دل آن زن بر *E*. دل اندر بروتن *A*. دل اندر تن او *M* and *W*. So *B* and *T*.
 ز هوش و ز رامش گسستن گرفت *M* and *W*.^۲ دل آمد سرو تن *N* (?).

^۳ *B* and *E* بختی. ^۴ *B* and *E* بشستن *M*.

^۵ *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* بدن. ^۶ *B* بختی. ^۷ *T*, *A*, *E*, and *N* بخت.

^۸ *B* بختی. ^۹ *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* بدن. ^{۱۰} *B* بختی. *B* and *E* بختی.

^۱ *B* So *B*; the other copies read *دگر* instead of *پس* in the first hemistich, and *بنزدیک دریای* instead of *دریای* in the second (only *E* has the queer inversion *دریای* instead of *دریای*).

^۲ *B* and *E* برو. The same story of the trick, played by Jacob's sister in order to detain Joseph in her house, is found both in Jāmī's and Nizāmī's mathnawīs. In Jāmī (see Rosenzweig's edition, pp. 24 and 25) the aunt simply takes a much worn but greatly prized belt (کمربند), girds Joseph secretly with it, and sends the boy thus to his father. After his departure she pretends to discover the robbery, has every one searched, and finds at last the missing treasure in Joseph's possession, whereupon she claims him as slave and takes him home a second time. But soon death closes her eyes (پس از بیکچند اجل چشمش فرو بست), and Joseph is restored to his father. In Nāzīm's mathnawī (India Office, No. 184, f. 19^a; Bodleian Library, Elliott Coll. 363, f. 28^b) the passage runs thus (evidently based on Firdausī's version, whose name appears here for the first time):

زفردوسی شنیدم کاندرا آن حین (دین Elliott)	بهشت ^۱ شرع را بود آب و رنگ این
که هر کس را گرفتندی درین دار	بدزدی اصل ننگ و ریش ^۲ عار
نبودی دار و حبسی (حبش Elliott) لیک بیکچند	شدی کالا خداوندش خداوند
دو سالش در غلامی بودی آنگاه	بآزادی نمودی شارعش راه

همه روزش از چشم نگذاشتی شب در کنار و برش داشتی
 ۱۱۱۵ بروزش بُدی مونس و غمگسار شب در بر و بسترش^۱ جفت و بار
 بدینسان همی داشتش چندگاه بتایید^۲ و توفیق و حکم اله
 شب و روز جانش بدو^۳ شادکام دلش را بدو شادکامی تمام^۴

سبب غم و سختی که بیعقوب علیه
 السلام رسید^۵

در اخبار چونین روایت کنند برین شرح یکسر حکایت کنند^۶
 که پیغمبرانرا جدا هریکی رسیدست سختی و رنج اندکی^۷
 ۱۱۲۰ سببهای سختی و تیمارشان پدیدست یکسر^۸ در اخبارشان
 کز آن درد بسیار بگریستند برنج اندرون چند گه زیستند^۹
 دو بودند پیغمبر کردگار کشان بُد گیرستن فراوان بزار^{۱۰}

^۱ *A* and *E* بر. ^۲ So best *T*. *M* and *W* بستری; the other copies و بستر.

^۳ *B* بتایید. ^۴ *E* and *N* بُدی.

^۵ So *T*. *B* (without any rhyme) نهان instead of تمام. *A*, *E*, and *N* همه instead of بدو. In *M* and *W* this verse is wanting. Verse ۱۱۱۶ is found in *B* on f. ۳۷^b, l. ۱۱, v. ۱۱۱۷ on f. ۴۲^a, l. ۷. The intervening portion, which is misplaced, belongs to a somewhat later part of the poem, viz. the chapter immediately preceding Joseph's first dream, the story of his three dreams, Jacob's interpretation thereof and Joseph's communication of it to his brothers, see further below, v. ۱۱۸۴ sq.

^۶ So *B*. *N* در بیان نازل *E*; در صفت پیغمبران و رسیدن رنج و سختی بایشان. رنج کردن یعقوب گاو بچه *T*; شدن حضرت جبرئیل نزد حضرت یعقوب علیه السلام; *in A* there is a mere interval; in *M* and *W* the text runs on without interruption.

^۷ So *B*. *M* and *W* read in the second hemistich چو در داستانها حکایت کنند. بدین حال شرح و حکایت کند *A*, *E*, *N*, and *T*.

^۸ So *B*. *A*, *E*, *N*, and *T* رسیدست تیمار و درد اندکی; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ *A*, *E*, *N*, and *T* هریک.

^{۱۰} This verse is found in *B* and *T* only (in the latter it is placed after the following verse, with the slight modification of زیاندو instead of بسیار). (کتر آن درد بسیار).

^{۱۱} So *B*, with زار as abstract noun, in the sense of و گریه, see *Ganjnāma*,

که گیتی بدو هوش و دل داده بود	که از وی چنین ^۱ صورتی زاده بود
دلش در تن از خرمی بشگفتید	پسر نیز چون چهره ^۲ باب دید ^۳
بشادی ^۴ برو خویشتن را ببست	باغوش باب اندر آورد دست
برو دوخته خویش را همچو سنگ	زمانی پدر را همیداشت تنگ
خرد را زگیتی برو ^۵ بسته بود	۱۱۰۵ دلش با پدر سخت پیوسته بود
که او را پدر بود و مادر نبود	دلش بر پدر مهر از آن میفزود ^۶
که جز وی ^۷ بُد مهرانش دگر	همه مهر مادر بدش بر پدر ^۸
زخردی که بُد ناپدیدار بود	برادرکش از هر سوی یار بود
بُد جای پیوند مهرش هنوز ^۹	نه از دی خبر داشتی نر تموز
بُد جز پدر مرورا هیچکس ^{۱۰}	۱۱۱۰ پدر داشت اندر جهان یار و بس
پسر شادمان بُد بمهر پدر ^{۱۱}	پدر شادمان بُد بروی پسر
فرزنده از یکدگر چهرشان	بیک جای پیوسته شد ^{۱۲} مهرشان
کشیده سوی او دل و چشم و گوش	پدر بسته در مهر فرزند هوش ^{۱۳}

^۱ *B* چنان. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۲ *M* and *W* چون (مهربانش بدید ? مهربانش دید).

^۳ *A*, *E*, *N*, *M*, and *W* شادی.

^۴ *B* خویشتن را چو. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

^۵ *M* and *W* درو. *E* برو. *B* has a strange *خرد دل بکلی* (perhaps a clerical error for *که خود دل آغ*). In *T* this verse is wanting.

^۶ So *B*, *M*, and *W* (the latter two read *با پدر* as in the preceding verse); the other copies *دلش با پدر مهربانی* *فزود*.

^۷ *B* has *همان* instead of *همه* and *با* instead of *بر*.

^۸ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *B* *بجز وی*. *M* and *W* (less appropriately) *او*.

^۹ Verse ۱۱۰۸ only in *B*, v. ۱۱۰۹ only in *B*, *M*, and *W* (both verses are found in Schlechta-Wssehrd's German translation, p. 28). In *B* there are, by mere mistake, two former baits, viz. 859 and 860, repeated before v. ۱۱۰۸.

^{۱۰} *M* and *W* *یار کس*.

^{۱۱} So *M* and *W*. *B* *بروی پدر*; the other copies read in both hemistichs *بمهر*.

^{۱۲} *B* *بُد*.

^{۱۳} So *B*, *M*, and *W*. *T* *پدر را بمهر پسر عقل و هوش*. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

گشادست هرکس بدین قصه لب ^۱	۱۱۳۰ شنیدست هرکس مر آنرا سبب
که گشتست در گوش هرکس ^۲ کهن	زبانم همان راند خواهد سخن
چو میخواست افتاد در بحر غم	شنیدم که یعقوب گنج ^۳ کرم
کز آن کار بُد درد او را سبب ^۴	یکی کار پیش آمدش بس عجب
هنوزش بچه خُرد بُد ناپسود	مر او را یکی گاو با بچه بود ^۵
وزو طبع بریانکی خورد خواست ^۶	۱۱۳۵ یکی روز یعقوب را دل بکاست
مر آن بچه را پیش مادر بگشت	از آن آز بریان ^۷ برای درشت
دلش در تن از درد و غم بر طمید ^۸	چو مر بچه را گاو زانگونه دید

^۱ *A*, *E*, and *N* read هرکس for هریک in the first hemistich; *E* has هریک also in the second hemistich. In *M* and *W* this verse and the following one are wanting. In *N*, by a clerical error, the first hemistich of v. ۱۱۳۰ is joined to the second of v. ۱۱۳۱, and immediately after it a new heading appears, which is not found in any of the other copies, viz. قربانی کردن یعقوب علیه السلام.

^۲ *E* again هریک.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies کان.

^۴ *B* نهر.

^۵ *B* که آن کار بُد مر ورا آن سبب. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۶ *M* and *W* مر او را یکی بچه گاو بود.

^۷ So according to *T* (where, however, instead of خورد, the abbreviated infinitive of خوردن, which is distinctly found in *E*, *M*, and *W*, خورده is read, just as in *A* and *N*, which may be meant for خُرده (small), since in *B* a distinct خُرد appears, an unnecessary addition, considering that بریانکی is already a diminutive form); *A*, *E*, and *N* read in the first hemistich بخواست (a mistake for خواست); *E* has besides طمع instead of دل as a sort of gloss, to explain the meaning of دل in this connection; *B* رای خاست. *M* and *W* (correctly خاست) خواست, and in the second hemistich وز آن instead of وزو.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies مر آن گاو بچه. *A*, *E*, and *N* read in the second hemistich بر instead of بچه, thus representing the offspring of a cow as a lamb.

^۹ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only. *T*, which places it less appropriately after the following verse, thus interrupting the connection between vv. ۱۱۳۷ and ۱۱۳۸, reads in the beginning of the first hemistich چو آن بچه, and in the second دل گاو زان درد و غم در طمید.

نخست آدم آغاز پیغمبران	که بودند از نسل او دیگران ^۱
دو صد ساله پیوسته گرینده بود ^۲	چو ابر بهار اشک بارنده بود ^۳
دگر بود یعقوب پاکیزه دل ^{۱۱۲۵}	که بگریست پیوسته سالی چهل ^۴
نشد کور آدم بچندان درنگ	که بُد ^۵ سال و مه با غریو و غرنگ
ازیرا که او برگناهان گریست	دلش در دقائق نکو بنگریست ^۶
دل آزرده یعقوب از ایام شور	شد از گریه چشمش بیکسال کور ^۷
بکوری همیراند چل سال اشک	چه اشکی که باران ازو برد رشک ^۸

f. 86^a, where this bait of the Shāhnāma is quoted (relating to the meeting of Rustam and Gūdarz):

گرفتند مر یکدگر را کنار خروشی بر آمد زهر دو بزار
In *A*, *E*, and *N* the second hemistich runs thus: زار: که بُدشان فراوان گریستند زار: in *T* and *W* the wording of this verse is practically the same as that of the preceding one in *B* and *T*, viz.:

بدان درد بسیار بگریستن برنج اندرون چند گه زیستن

^۱ *B*, *M*, and *W* دیگران زو نسل این دیگران

^۲ *M* and *W* سه صد سال گردنده گرینده بود

^۳ *W* (without a proper rhyme, unless we read an abbreviated چو (رانده for رنده) زار: ابر بهاران زرخ رانده بود

^۴ So best in *T* and *B* (in the latter فرزانه instead of پاکیزه and چهل: *A*, *E*, and *N* تا سال چل: *M* and *W* read (with a repetition of the phrase اشک باریدن of the immediately preceding verse):

دگر بود یعقوب پاکیزه کار که پیوسته چل سال بود اشکبار

^۵ *M* and *W* شد.

^۶ So in *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* read از آرو instead of ازیرا in the first hemistich, and بر instead of در in the second. *T*, moreover, places this verse after v. 1129. In *B* this verse is wanting.

^۷ So in *B* only; *M* and *W* substitute for it quite a different verse:

همان گریه یعقوب کرد از فراق که دردی ندانم چو درد از فراق

^۸ So *M* and *W*, the wording of which appears preferable to that of the other copies, viz.:

بکوری چهل سال بُد اشکبار شب و روز یعقوب (نلان و *B*) گریان وزار (زار *B*)

on account of its avoiding the repetition of words, so frequently met with in this chapter.

که آوخ ^۱ چه خواهد رسیدن بمن	همی گفت پیوسته با خویشتن
چه تیمار باید همی ^۲ دیدنم	چه اندیشه خواهد گزائیدنم ^۳
نه نادیدن روی یوسف بدی	۱۱۵۰ ایا کاش ^۴ هر غم که پیش آمدی
توانم همه درد و تیمار دید	که هر غم که باشد توانم کشید
درین غم بر آیم زهر دو سرای ^۵	درین ^۶ يك غم دل نماند بجای
نه آگه ز حکم خدای جهان	همی گفتش این با دل اندر نهان ^۷
خود آن رنج و تیمار باید کشید ^۸	که اورا خود آن درد خواهد رسید
ز دیدار آن راحت جان خویش	۱۱۵۵ فراقش همی ^۹ خواهد آورد پیش
که چون آرد از جان و از دل طراق ^{۱۰}	بدان تا بداند نهیب فراق
همی بود یعقوب دل پر ز آه ^{۱۱}	بر آمد برین داستان چند گاه

^۱ So *M* and *W*. *B*, *T*, and *E* گوئی. *A* and *N* گوید.

^۲ So *B* and *E*. *T* and *N* have گزائیدنم (which verb, however, would usually require the preposition ب or سوی). *A* گرانیدنم. In *M* and *W*, on account of careless writing, the word cannot be distinctly made out.

^۳ *M* and *W* کنون. ^۴ *B* کاش. In *N* vv. ۱۱۵۰ and ۱۱۵۱ are transposed.

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* در آن. *M* and *W* درین غم دل من.

^۶ *A*, *E*, *N*, and *T* ازین غم (می) بر آیم زهر دو سرای.

^۷ *M* and *W* همیگفت این و در اندوه آن.

^۸ So *B*, *M*, and *W* (in the latter two درد again in the second hemistich instead of رنج); the other copies have likewise خواهد again in the second hemistich instead of باید. This verse offers two splendid examples for the frequent use of خود before a demonstrative pronoun in the sense of 'just.'

^۹ *T* همان. *A*, *E*, and *N* فراقش همان. *M* and *W* باید instead of خواهد.

^{۱۰} So *B* (with the substitution of نهاد for نهیب) and *T*. The latter has in the first hemistich a wrong فراق و نهیب, and at the end of the second طلاق instead of طراق, which is however confirmed by v. ۱۱۳۹, to which this verse is the proper counterpart. *M* and *W* که چون آورد از دل و جان طراق. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^{۱۱} So best in *T*. *M* and *W* have the same reading in the first hemistich, but at the end of the second یعقوب فرخ پناه; the other copies:

بر آمد برین داستان گاه چند همی بود یعقوب فرخ نژند
(less good, since instead of گاه چند we should expect گاهی چند).

دش داشت از بچه کشتن خبر ^۱	اگرچه زیانش بُد کارگر
زن در دل آمد همانا طراق ^۲	بدانست کز بچش آمد فراق
وگره نکردی بدینسان ^۳ بسیج	بُد آگه از کار یعقوب هیچ ۱۱۴۰
در آمد ^۴ بیغمبر رهنمای	هم اندر زمان جبرئیل از خدای
همانا کسی را ^۵ بیازرد ^۶	بدو گفت اگر ذلتی کرده ^۷
بسیچیدن عذر بسیار کن	یکی قصد درگاه دادار کن
نه اندک که بسیار خواهد رسید	که سوئ تو ^۸ تیمار خواهد رسید
جهان دیده یعقوب را دل کفید ^۹	۱۱۴۵ بگفت این و از دیده شد ناپدید
که ناگه بر آن بر ^{۱۰} زند باد سخت	بلرزید چون برگهای درخت
بُد هوش وی مانده تا چند روز ^{۱۰}	از آن سخت پیغام نادلغروز

^۱ *M* and *W* read in the first hemistich گراور بُد خود زبان کارگر and in the second بچه کشتن (which is found in *E* too). *B* substitutes for بچه کشته (since the cow had seen the calf killed, but now realised what that killing really meant).

^۲ So in *M* and *W*; طراق is the Arabicised form of the Persian تراك, also spelt تراق and even طراك, a crack or crash, see *Ganjnâma*, f. 53^b, where it is explained by (a) شکاف, (b) بگوش رسد, and the following bait of the *Shâhnâma* is quoted:

هم آنگه بفرمان یزدان پاک از آن باره دژ در آمد طراق

In *B* the hemistich runs thus: بتن در دلش کرد از اندوه طاق. In the other copies this verse is wanting.

^۳ *B*, *E*, and *N* less appropriately بدانسان. On بسیج or پیسج comp. vv. 293 and 695 above.

^۴ میان *E*.

^۵ *A*, *E*, *N*, and *T* بیامد.

^۶ *M* and *W* هر کسی را. *B* has the same, but a silly هر instead of مر.

^۷ *M* and *W* یکی روز. *B* has in the second hemistich چه (= چو) instead of که.

^۸ So *B*, *M*, *W*, and *T*; the other copies گزید (با اول مفتوح).

^۹ So in *M*, *W*, and *B* (in the latter بر). *T* has وزد instead of زند. In the other copies this verse is wanting.

^{۱۰} So in *B*, *M*, and *T*. *A*, *E*, and *N* read دل هوش instead of وی هوش (or هوش او, as *T* has); and *W* has چند يك instead of چند روز.

مبادا بیداری این هیچگاه ^۱	بدل گفت خوابیست این بس تباہ
نهان داشت ^۲ یعقوب از خلق راز	برین خواب بگذشت یکچند باز
از آن خواب و آن سختی و درد و غم ^۳	نبُد یوسف آگاه از بیش و کم
بدبیا و دینار و دُر و گهر	کرامی همیداشت او را پدر ۱۱۷۰
چو خورشید بُد دور از دست میغ ^۴	نبُد جان شیرینش از وی دریغ ^۵
همی رشک بردی به بیگاه و گاه ^۶	دل ده برادر برو سال و ماه
بدیشان درون کین و خشم آمدی ^۷	چو دیدار وی شان بچشم آمدی
مر او را از آنجمله کم خواستند ^۸	ابر وی بسی رنج و غم خواستند

^۱ چند گاه *A* and *N*.

^۲ Instead of نهان داشت *B*, *M*, and *W* read همی داشت; the برین, adopted here at the beginning of the first hemistich, is only found in *B*; all the other copies have the less befitting بدین. In *A*, *E*, and *N* the order of words in the first hemistich is یکچند بگذشت باز.

^۳ So *T*, *A*, *E*, and *N*. *B*:

از آن ساز و آن رنج و سختی و غم
M and *W*:

خود آگاه نبُد یوسف از بیش و کم
از آن سان زرد و زرنج و زغم

^۴ و زرت.

^۵ as equivalent of the more common خوردن دریغ is confirmed by all copies.

^۶ So *A*, *N*, and practically *T*, which has the slight modification of دور از زیر میغ. *E* has the queer wording که خورشید بُد دوری از دست میغ. *M* and *W* بخورشید بُد. *B* ازو بود در زیر میغ. نثارش برو بر چو باران بمیغ.

^۷ So *B*, *M*, *W* (with the slight modification of بدو instead of برو in the first hemistich), and *T* (which has, however, همه instead of همی in the beginning of the second hemistich). *A* and *E* read همه سنگ بردی, with the various reading of تنگ, suggested on the margin. The same تنگ is distinctly found in *N*.

^۸ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only. *M* and *W* read in the first hemistich: چو یوسف بدیدار و چشم آمدی.

^۹ So according to *M* and *W*, with which *B* to some extent agrees, only that it has a wrong بر ایشان instead of ابر وی, and خواستی instead of خواستند in both hemistichs. Quite different and rather peculiar is the wording of this verse—which is wanting in *A*, *E*, and *N*—in *T*, viz.:

از ایشان نشاء و طرب کاستی
که او را از آن جمله به خواستی

همی کرد یزدان پرستی و داد بدرویش و مسکین بسی چیز داد¹
همی خواست عذر از جهان آفرین همی کرد بر وی زجان² آفرین
همی بود همواره در انتظار که برگ درختش غم آرد بهار³

گفتار اندر خواب دیدن یعقوب

علیه السلام⁴

قصارا شبی دید روشن بخواب که ده گرگ با خشم و کین و شتاب⁵
بگرد آمدندی بیوسف برش ببردندی اورا بقهر از برش⁶
ز جمله یکی اندر آویختی ورا در⁷ ربودی و بگریختی
ببردیش دور از بر آدمی نهان کردی اورا بزیر زمی⁸
بدید آن⁹ تبه خواب و بیدار گشت دلش ناله و دردا یار گشت
فراوان غریبید و نالید زار از آن خواب و ازون¹⁰ نابکار

¹ This verse in *B*, *M*, and *W* only. In *B* the second hemistich runs thus: بدرویش درمانده هم چیز داد.

² So *T*; all the other copies مدام.

³ So in *A*, *E*, *N*, and *T* (but in *T* آورد at the end of the second hemistich). که تاکی درخت³ *W*. که تاکی درخت غم آرد بهار³ *M*. که هر بی درختش غم آورد بار³ *B*. This story of Jacob's guilt, not found in Jāmi's or Nāzīm's mathnawīs, appears, however, in Ibn al-Athīr (see Grünbaum in Zeitschrift der D. M. G., vol. xliii. p. 19).

⁴ So in *M*, *W*, *N* (without the گفتار اندر), and *A*, where it is added in pencil on the margin. خواب دیدن یعقوب علیه السلام که ده گرگ خونخوار یوسف علیه السلام را ربودند.

⁵ So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* با کین و خشم و شتاب *M*. با کین و خشم و شتاب *W*. با خشم و تاب *W*.

⁶ *M* and *W* ببردندش. *T* and *B* ببردند instead of ببردندی. *T*, *A*, *E*, and *N* درش instead of برش at the end of the first hemistich.

⁷ *B* بر.

⁸ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only (in the latter two it is wrongly placed before v. 1163); the wording is that of *T*. *B* ببردی ورا in the first hemistich.

ببردندیش از پری و آدمی *M*. ببردندیش از بر آدمی *W*. دور از آدمی.

⁹ *M* and *W* این.

۱۱۸۵ وفا داده بُد مربراهیم را	مرآن اصل تمجیل و تعظیم را
بموسیٰ فَرخ ره ^۱ قرب داد	در قریب خویش بر وی گشاد
صفا داد فرزانه یعقوب را	مرآن شخص شایسته خوب را ^۲
بیوسف نکوئی و تعبیر خواب	بدین علم در بود قولش صواب
هر آنگه ^۳ که خوابی بدیدی کسی	که بودی در آن در عجائب بسی
۱۱۹۰ بتعبیر آن هرچه گفتی نخست	ببودی ^۴ بدانسان که گفتی درست ^۵

گفتار اندر خواب دیدن حضرت یوسف

علیه السلام بار اول

شبی خفته بُد یوسف بر هنر	در آغوش آن کاردیده پدر
بخواب اندرون دید دشتی فراخ	گیاهان ^۶ در آن دشت گسترده شاخ
وی و ده برادر بدان ^۷ دشت در	همه جفت بازی و لهو و نظر
عصاها همه در زمینها زده	چو قومی که آمیخته ^۸ باشد رده
۱۱۹۵ یکایک چو راکع شدندی دوتا	بپیش عصای وی آن ده عصا

v. ۱۱۸۳ is found in *B* on f. 44^a, l. 3 ab infra, v. ۱۱۸۴ on f. 37^b, l. ۱۲, in consequence of the misplacement indicated above in note to v. ۱۱۱۷, that is to say, between ll. 3 and 2 ab infra on f. 44^a, ff. 37^b, l. ۱۲-42^a, l. 6, must be inserted.

^۱ *B* نشان. *M* and *W* چنان. *A* has in the beginning بموسیٰ بفَرخ.

^۲ *M* and *W* have را یعقوب فرزانه in the first hemistich and را بایسته مردانه in the second. *B* also reads بایسته for شایسته.

^۳ *W* حولش. In *B* this verse is wanting.

^۴ *B* در آن شب, and in the second hemistich بدان instead of در آن.

^۵ *E* نمودی (in passive sense).

^۶ *E* گیاهها. Verses ۱۱۹۲-۱۲۴۰ (altogether 49 baits) are entirely wanting in *T*, *A*, and *N*, owing to the mistake of a scribe who jumped from the first dream at once into the third. Consequently these three copies (although differing occasionally very much) must in the main have sprung from the same source.

^۷ *B* در آن, and at the end of the second hemistich پدر (۱).

^۸ *B* پرکردن and انباشتن = آغندن, آغشتن, آغستن; چه (چو) قومی که آغسته *B*, see *Ganjnâma*, f. ۱۴^a; رسته وصف = رده, ib. f. 82^a, last line, where this bait of the *Shâhnâma* is quoted:

سواران ایران همه همگروه
رده بر کشیدند در پیش کوه

۱۱۷۵ گمانشان چنان بُد که گر نبود اوی	پدر سوی ایشان کند رای و روی ^۱
بر ایشان نهد ^۲ مهر دل سربسر	بدیشان دهد خواسته سیم وزر ^۳
ازین روی بدخواه یوسف بُدند	وزین در همه دشمن وی شدند ^۴
همه رای کُشتش همی ساختند	همه چاره مرگش انداختند ^۵
نَبدشان خود آگاهی از کردگار	که چون کرد خواهد بفرجام کار ^۶
۱۱۸۰ خبرشان بُد کو شود پادشاه	بکیوان رساندش یزدان کلاه ^۷
بیابد زجان آفرین یاری ^۸	کند پادشاهی و پیغمبری
شوند ^۹ آل یعقوب خدمتگرش	ببوسند بسیار خالک درش
از آن پیشتر کین رسد سوی او	نمودش بخواب اندرون ^{۱۰} دادجو
بهر خاتم پیغمبری اختیار	یکی چیز دادست پروردگار ^{۱۱}

^۱ *M* has in the first hemistich *از بعد اوی* instead of *اوی* *گر نبود*, and in the second hemistich *آزوی* instead of *رای و روی*; the same *آزوی* is found in *W* and *E*.

^۲ *B* دهد, as in the second hemistich.

^۳ *M* and *W* وزر. *B* repeats here by mistake سربسر.

^۴ *W* has in both hemistichs *از آن* and *وز آن*, and at the end of the first شدند, with a corresponding بُدند at the end of the second. Both *M* and *W* read in the same hemistich *همی* instead of *همه*.

^۵ So *T*, with the abbreviation of *کُشت* from *کُشتن*. *A*, *E*, and *N* *کُشتن* instead of *کُشتش*. *B*, *M*, and *W*:

همه کُشتنش را همی خواستند همه (همی *M* and *W*) چاره مرگش آراستند
The مرگ او خواستند of *B* seems a mere clerical error.

^۶ *T* سرانجام کار. *M* and *W*:

تَبُد آگاهی شان که خود کردگار که چون کرد خواهد بفرجام کار
یکی برکشد The other *B*. *M* and *W* *بکیوان رساند مر او را کلاه*.
سوی کیوان کلاه

^۸ *T*, *A*, *E*, and *N* *داوری*. *T* has besides in the beginning *بیاید* instead of *بیابد*.

^۹ *B* and *T* شود.

^{۱۰} *A*, *E*, and *N* *بخواب اندرش*. In *T* this hemistich runs thus: *جهانی شود روشن* (see on *جهانی* 'a whole world, a great number of people,' Rückert's remarks in *Zeitschrift der D. M. G.* vol. x. p. 186).

^{۱۱} *B*, *M*, and *W* invert the order of words in the two hemistichs thus: *بهر خاتم* (خلص *M* and *W*) *پیغمبری کردگار* - *یکی چیز دادست* (چیز را داشت *M* and *W*)

گر این يك برادر نبودی^۱ زین
 ۱۲۱۵ چه بودی که^۲ این خود نزادی زمام
 زبانش نگفتی بدینسان^۳ سخن
 مگر مهتری را نچستی و نام^۴
 بدین داستان سالی^۵ اندر گذشت
 حدیث گذشته فراموش گشت^۶
 شد آن خواب یوسف زدلها یله
 تو گفتی که خود بُد دروغ و یله^۷

گفتار اندر خواب دیدن حضرت یوسف

علیه السلام بار دوم^۸

چو یکسال بگذشت یوسف دگر
 شبنم دید در خواب وقت سحر
 که با ده برادر بهیضم بُدی
 زمانی شکستی زمانی چدی
 ابا هر برادر بُدی رشته^۹ ۱۲۲۰
 بیستی سبک هر یکی پشته^{۱۰}
 چو بسته شدی پشتها^{۱۱} سر بر سر
 بر افراشته^{۱۲} هر یکی چون سپر
 شدی پشته^{۱۳} یوسف اندر زمان
 شگفته چو در فرودین^{۱۴} بوستان

^۱ *M* and *W* نزادی (as in the immediately following verse). ^۲ *E* بدانسان.

^۳ *B* گَر. ^۴ تمام. ^۵ *M* and *W* ماهی. ^۶ *M* فراموش بگشت.

^۷ So according to *E*, *B* (with the modification of آن بود instead of خود بُد in the second hemistich), and the quotation given by Vullers, *Lexicon*, vol. ii. p. ۱۵۲۸^b. یله is taken here in the double sense of 'let loose, dismissed' (=رها) and 'vain, futile' (=بیهوده), comp. note 9 on p. ۴۱ and notes 5 and 8 on p. ۵۲ above. *M* and *W* read:

چو شد خواب یوسف زدلشان یله تو گفتی که خود بُد دروغ و تله
 (a delusion and a snare).

^۸ Or دیگر as in *B*.

^۹ So *E* and *B* (the latter substituting دستۀ for پشته in the same meaning of 'bundle'). *M* and *W* بیستی سبک هر یکی پشته (where پشته is used in the double meaning of 'hillock, ridge' and 'bundle').

^{۱۰} *B* دستها as before. *E* has بُدی instead of شدی.

^{۱۱} So *B*; the other copies have بر افراشته (which, if correct, would imply an intransitive meaning of this verb, not met with hitherto). The following description clearly refers to Joseph's bundle only, not to all the eleven, as Schlecht-Wssehnd's German translation seems to indicate.

^{۱۲} *B* بسته.

^{۱۳} See on the abridged form فرودین v. ۳۵ (note 5 on p. ۹) above, and Ganj-nâma, f. ۱۱۹^a. *M* and *W* read (with a distinct tashdîd on ر) در فرودین جهان.

وز آن پس چو سجدہ برد آدمی
 چو یوسف بدید آن در آمد خواب
 پدر گشت بیدار و گفت ای پسر
 بدو گفت یوسف کہ دیدم چنین
 1200 بدو گفت تعبیر این روشنست
 بدانند ہر آنکس کہ این بشنود
 بر اخوان^۴ ترا بود خواہد سری
 ولیکن تو این نزد ایشان مگوی
 گر ایشان مر این خوابرا بشنوند
 1205 چو خیل شب تیرہ بگریختند
 بر آمد زمشرق سر^۵ چتر روز
 بشد یوسف و جملہ^۶ خواب نہفت
 شنیدند خوابش یکایک بہوش^۷
 چو یوسف بگفت آن^۸ پسندیدہ خواب
 1210 گشادند ہر دہ برادر زبان
 کہ این^۹ کودک این خوابرا دیدہ نیست
 کہ یعنی کہ من از شما بہترم
 ہم اکنون سر^{۱۰} بہتری دارد او

سراسر نہادند سر بر زمی
 از آن خوابش افتاد در دیش تاب^۱
 چہ بودت یکی خواب دیدی مگر^۲
 چہ تعبیر گوئی تو^۳ ای پاکدین
 بکام تو است و بکام منست
 اگر چند نادانترین کس بود
 کنند این ہمہ مر ترا کہتری
 بلا و نہیب^۴ تن خود مجوی
 ترا تا بجای تو^۵ دشمن ہوند
 بدریای مغرب فرو ریختند
 جہان شد چو روئے بُتان دلفروز
 بنزدیک آن دہ برادر بگفت
 ہم آنگہ زغیرت گرفتند جوش^۶
 برفتند اندر^۷ زمان سوی باب
 از آن خواب آن^۸ یوسف مہربان
 ولیکن مرادش بدین در یکیست
 شما کہترانید و من مہترم
 رہ و رای پیغمبری دارد او

^۱ So B. E. از آن خوابش افتاد دل بر شتاب M and W.

^۲ E has دگر instead of مگر.

^۳ So M and W. E and B داری این تعبیر (تدبیر B).

^۴ So B. W. بایشان E. بدیشان M. بر ایشان B. بلا و اندھان B.

^۵ So B. E. جملہ M. تا بجان جملہ E. In W this verse is wanting.

^۶ So M. W. بر E. سوی. In B this verse is wanting.

^۷ B and W از حسن.

^۸ So E and B (in the latter the weaker بگوش instead of بہوش). M and W

شنیدند خوابش پس آنگہ بہوش.

^{۱۰} E همانا زغیرت گرفتند گوش.

^{۱۱} B and E این. ^{۱۲} E در B. شتابند ہم در E.

^{۱۳} E واز. ^{۱۴} B آن. ^{۱۵} B and E دل.

۱۲۳۵ زو تازه شد دشمنی شان بدوی
ولیکن بُدشان دل و زهره^۲ یار
در آمد دگر آب کینه بجوی^۱
که بر راه دامی نهند آشکار
برین نیز یکسال دیگر گذشت
تپن یوسف از حسن آگنده^۳ گشت
چنان شد که رشک مه و خور^۴ بود
همیدون یکی چشم نور بود
نمودش بدل^۵ دانش و عقل روی
بمیدان دانش در افکند گوی^۶

گفتار اندر خواب دیدن حضرت یوسف

علیه السلام بار سیوم^۷

۱۲۴۰ شبی خفته بُد نیز نزدیک باب
شیدم که آن شب شب قدر بود
جمال جهان یوسف ژرف یاب^۸
درخشنده^۹ مه لیلۃ البدر بود
بخوابش^{۱۰} نمود آنکه خواب آفرید
گل و آتش و باد و آب آفرید
کزین اختران^{۱۱} یازده بر سپهر
ابا ماه تابان و رخشنده مهر
نهادند سر پیش وی بر زمین
ز تقدیر و حکم جهان آفرین
۱۲۴۵ چو آن دیده بُد^{۱۲} یوسف دین پرست
بلرزید و از خواب نوشین بَجَسْت

^۱ *M* and *W* have برو and بجو as rhyme-words. *E* چو instead of در in the beginning of the second hemistich.

^۲ *B* همی زهره.

^۳ آگنده = آغنده (i.e. پُر کرده), see note to v. ۱۱۹۴; *E* تابنده. In *M* and *W* the verse is worded in this way:

برین نیز بگذشت ماه دگر
همی گشت یوسف نکروری تر
(again a 'month' substituted for a 'year' as in the first dream, v. ۱۲۱۶).

^۴ *B* and *E* دل خور. *E* has besides چنین instead of چنان.

^۵ So *M* and *W*. *B* نمود از دلش *E* نمود از دلش و عقل اوی.

^۶ This heading stands correctly between vv. ۱۲۳۹ and ۱۲۴۰ in *B* and *M*; in *W* and *E* it follows less appropriately after v. ۱۲۴۰.

^۷ So *B* and *E*. *M* and *W*:

شبی خفته بود او بنزدیک باب
چنین دید آن یوسف تیز یاب

^۸ *B* درفشنده و لیلۃ *M* and *W* درفشنده; with this verse the interrupted text recommences in *A*, *N*, and *T*.

^۹ *N* بخوابی *E* has a wrong و خاک instead of باد in the second hemistich.

^{۱۰} *M*, *W*, and *E* که این اختران *A* که این اختران.

^{۱۱} *T* ازین دید خود (with دید as noun in the sense of 'sight').

همه لاله رنگ و همه مشکبار	شگوفه دمیدی ازو صد هزار ^۱
همه پشتها بردی اورا سچود	دمیدی ازو ^۲ بوی کافور و عود
زبانش سبک جفت گفتار ^۳ گشت	۱۲۲۵ چو این دیده بُد باز بیدار گشت
دلش را در آن داستان راه کرد	پدر را دگر باره ^۴ آگاه کرد
بخندید در تن ^۵ روان پدر	بدو گفتش آن خوابرا سربسر
که بر کس ^۶ مگو این گرانمایه خواب	دگر باره ^۷ گفتش که ای جان باب
که دشمن شونت سراسر بچان	بخاصه بنزدیک این بیرهان
که خیزد از آن چاره پتیاره ^۸	۱۲۳۰ بسازند روزی مگر چاره
رخ روز تابنده آمد پدید	هنوز این ^{۱۰} شب تیره پرده درید
بنزدیک هر ده برادر دوان ^{۱۱}	دگر باره شد یوسف مهربان
بر آن جوانان پرخاش جوی ^{۱۲}	بگفت این پسندیده خواب نکوی
از آن خواب شاهانه دلپسند	دگر باره شد جان هرده نژند ^{۱۳}

^۱ از آن ده هزار *E*.

^۲ *E* again از آن and also آنرا for اورا in the second hemistich. تیمار *E*.

^۳ کُرت و مرتبه by ۳۲^a, explained in the *Ganjnâma*, f. 32^a, by بار = (as *B* reads here), This verse and the following one are only found in *B* and *E*.

^۴ *E* همه. ^۵ *E* بر. ^۶ Here *E* reads بار and the other copies باره.

^۷ *E* بر کس; the که, adopted in the text, is the emphatic که in implorations, etc., 'I conjure you, do not.' After this verse *E* repeats verbatim v. 1201 (in the first dream), which clearly interferes here with the syntactical connection between vv. 1228 and 1229.

^۸ *M* and *W* زی مکر خود.

^{۱۰} So *M* and *W*. *B* has a queer هوا زین. *E* در نه دمید. (۱) سواش شب تیره در نه دمید.

^{۱۱} *E* روان.

^{۱۲} So *B*. *E* reads (without a proper rhyme) نپوشید از آن هیچ زشت و نکوی. *W* نپوشید از آن ده بده زشت خوی (on the principle of *یک* *یک* ten for ten, all ten); *M* has the same, but between ده and زشت an unintelligible بذر which seems merely misspelt for بده.

^{۱۳} *E* نژند here = خشمگین, see *Ganjnâma*, f. 154^b. In *M* and *W* this verse is wanting.

کزین اختران یازده بر سپهر^۱ ابا ماه تابان و رخشنده مهر
 مرا سجده بُردند^۲ سر تا بسر ز تقدیر جان پرور دادگر
 چو آن خواب دیده یکایک بگفت پدر گشت با کام و آلام جفت
 ۱۲۶۵ زشادی رخس چون گل^۳ تازه شد سپاه^۴ نشاطش بی اندازه شد
 دل یوسف از بهر تعبیر خواب همیداشت پرسیدنش را شتاب^۵
 بهرسید و گفت ای^۶ همایون پدر ز تعبیر این باز گویم خبر
 پدر^۷ گفت تعبیر این خواب تو هم اکنون بگوید ترا^۸ باب تو
 ولیکن بشرطی که با هیچکس نباشد بگفتن^۹ ترا دسترس
 ۱۲۶۵ نخواهم که از گوهر آدمی کسی بشنود این بروی^{۱۰} زمی
 دگر باره گفت ای کرامی پسر حذر کن ازین خواب گفتن حذر
 بدین^{۱۱} ده برادر که داری زمن نگوئی^{۱۲} تو این خواب ای پاکتن

^۱ So *B*, *M*, and *W*, agreeing with the reading of *B*, *T*, and *N* in v. ۱۲۴۳ above; the other copies (including *T* in this case) read as *A* did there: که این اختر یازده.

^۲ *A*, *E*, *N*, and *T* کردند. ^۳ گلی. ^۴ *M* has distinctly سپاس.

^۵ So *B*, *M*, *W*, and *T*; *A*, *E*, and *N* جواب (?).

^۶ *M* and *W* بگویند و گفت ای *B*. Instead of این in the second hemistich, *A*, *E*, and *N* read آن.

^۷ So best in *E* and *N*. *M* and *W* بوی. *B*, *A*, and *T* بدو (but *T* substitutes, in order to have a proper subject, پیغمبر for تعبیر).

^۸ So *M*, *W*, and *B* (in *B* however همی for ترا); *T* بگویند ترا هم کنون; *A*, *E*, and *N* بگویند کنون هم ترا.

^۹ *A*, *E*, and *N* نباشد بگفتن.

^{۱۰} *M*, *W*, and *B* read زروی instead of بروی. *B* (in which this verse is wrongly placed after the next) has besides in the first hemistich می از هر گهر آدمی. In *N* the full forms زمین and آدمین appear. After this verse *M* and *W* insert the fifth verse of Sûrah XII: قال یا بنی الخ.

^{۱۱} *M* and *W* برین.

^{۱۲} So correct ('you shall not relate') in *T*, *A*, and *E*. *N* has مگوئی (mistaken for the proper form of the imperative مگو). *B* مگوئی ای نیکتن. *M* and *W* apparently combine the first hemistich with the preceding verse and read in the second نفس پیش ایشان ازینها مزین.

پدر نیز بیدار شد در زمان
 بیوسف چنین گفت کای دلگشای
 چه بودت کزین سان بلرزیده؟
 چنین گفت فرخ پسر با پدر^۱
 کنون بی گمانم که خوابم درست^۲
 یکی خواب دیدستم ای باب من
 ولیکن نگویم^۳ من این دیده خواب
 نباید بشب گفت خوابی چنین
 همیداشت آن خوابرا در نهفت^۴
 پس آنکه بیعقوب فرزانه گفت^۵
 زتوفیق آن کافریدست هوش^۶
 برو خواند نام خدای جهان
 چه آمد دلت را زحکم خدای^۷
 همانا که خوابی دگر دیده^۸
 که آن خوابها راست بُد سر بر
 که صادق بُد آن خوابهای نخست
 که هرگز ندیدست کس زانجمن^۹
 جز آنکه که سر بر کشد آفتاب
 که خورشید باشد بزیر زمین
 چنین تا گل آسمان بر شکفت^{۱۰}
 که ای با هنر یار و با هوش^{۱۱} جفت
 روانم بخواب اندرون دید دوش

^۱ *M and W:*

چه بودت دگر باره بر روی تاب بیوسف چنین گفت کای جان باب

^۲ *M and W* چه بودت که دیگر بلرزیده؛ *T* reads *بودت* instead of *بوده* *is* خوابی. corrected from خواب in the MSS.

^۳ So *B, M, and W*; the other copies پدر فرخ یوسف بفرخ پدر.

^۴ So *A, E, N, and T*. *B* with a slight modification کنون بی گمانم یقین شد (in all five copies گمان in the sense of 'doubt'). *M and W* read (with گمانی که: 'suspicion' or 'supposition'): ظَنّ 'ظن' as it seems, in the sense of 'doubt'. *M and W* read (with گمانی که: 'suspicion' or 'supposition'). بُردم (که بودم *W*) کنون شد درست

^۵ So *B, M, and W*; the other copies:

یکی خواب دیدم من ای شهریار که هرگز ندیده کسی در دیار

^۶ So correct with the negation in *M, T, E, and N*. *B, W, and A* have a wrong بُردم in the affirmative.

^۷ So all copies except *B*, which has the more prosaic wording:

همیداشت اندر دل آن دیده خواب چنان تازه تا بر دمید افتاب

إذ قال يوسف: After this verse *M and W* insert the fourth verse of Sûrah XII:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

که ای با هنر یار و فرهنگ جفت *M and W* با عقل *E*; the other copies

^۸ So *B, M, and W*. *A and T* نوش و کار زهر است *E and N* زتوفیق حق کار زهر است و نوش

زتوفیق حق کار بهرست و هوش

تو باشی یکی شاه فیروزگر^۱ رساننده بر قرص^۲ ماه سر^۳
 جهاندار یزدان کند^۴ باوری دهد بر سر این جهانست سری^۵
 ۱۲۸۰ ترا مجتبا^۶ دارد از روزگار همان کو ترا هست پروردگار
 بیاموزد علم تعبیر^۷ خواب درین باب^۸ گردد دلت ژرف یاب
 شود نعمتش^۹ بر تو یکسر تمام ابر^{۱۰} اهل بیت من ای نیکنام
 بدانسان^{۱۱} که بودند آبای تو که پیش از تو بودند بر جای تو^{۱۲}
 براهیم و اسحاق روشن روان کز ایشان^{۱۳} نکو بود کار جهان
 ۱۲۸۵ بیابی تو این دستگاه^{۱۴} عظیم که هست ایند تو حکیم و علیم^{۱۵}
 برون شدن یوسف از پیش پدر و خواب
 گفتن برادرانرا^{۱۶}
 همین بود^{۱۷} تعبیر این خواب نغز ازین شاد شد یوسف پاک مغز

^۱ So *B*, *M*, and *W* (the two latter substitute رساننده for رسانیده); the other copies read رسانی ایا قرص خورشید سر. After this verse *M* and *W* insert the sixth verse of Sûrah XII: *وَكَذَلِكَ يُجْتَبِيكَ رَبُّكَ إِلَى الْحَبْلِ*.

^۲ *M* and *W* دهد.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies جهان سروری (سرانت *T*) دهد بر سران.

^۴ *T* حجتی. This verse is found in *B*, *M*, *W*, and *T* only.

^۵ *T* تعبیر علم and علم و between *W* has the same و بیاموزمت علم و تعبیر.

^۶ *M* and *W* کامیاب; instead of یاب *A*, *E*, *N*, and *T* read کار.

^۷ *B* نعمتی.

^۸ So *M* and *T*. *W* بر اهل; the other copies read و بر, which is impossible; comp. on the incorrect و at the beginning of a hemistich the ingenious remarks of Rückert in Zeitschrift der D. M. G. vol. viii. pp. 257 and 317, and vol. x. pp. 169, 172, 202, and 211.

^۹ *B* بودش بر (؟) instead of بودند *B* reads بدینسان *T*; بر آنسان.

^{۱۰} So best in *T*. *B*, *M*, and *W* اجرای تو; *A*, *E*, and *N* کردند اجرای تو (*A* has even a distinct اجدای).

^{۱۱} *B* وز ایشان.

^{۱۲} *B*, *A*, *E*, and *N* علیم و حکیم.

^{۱۳} This heading is found in *B* only. *M* and *W* insert after v. 1287 (v. 1286 is wanting in them) the seventh verse of Sûrah XII: *لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ الْحَبْلِ*. In *N* a heading, similar to this of *B*, follows after v. 1289, viz. بیان خواب کردن.

^{۱۴} For this note see p. ۱۳۸.

زگفتار اهریمن شور بخت	که بر تو یکی گنبد سازند ^۱ سخت
همه خلق را اهرمن دشمنست	چنان دان که شان در دل ^۲ اهریمنست
ترا هر ده ^۳ از رشک دشمن شوند	۱۲۷۰ اگر همسران تو ^۴ این بشنوند
نچویند جز چارهای هلاک ^۵	بکینه میانها ببنندند پاک
که در دل نگهدارد آن دیده خواب	پذیرفت یوسف زفرزانه باب
نه شادی نماید بر ایشان نه غم	نگوید بدان همسران ^۶ بیش و کم
که آگاه باش ای دل و جان باب	پدر پس چنین گفت تعبیر خواب
که پیشت نهادند سر بر زمین ^۷	۱۲۷۵ که آن ^۸ یازده اختران مبین
من و خواهرت باز چون مهر و مه	برادرت باشند هر یازده ^۹
بآئین خدمت بموسیم خاک	که هر سیزده ^{۱۰} پیش تخت تو پاک

^۱ بگفتار. in the second hemistich *A*, *E*, *N*, and *T* read گنبدی آزند *A*.

^۲ So *M* and *W*. *B* چنان دان زهر برگی; the second hemistich is (save the characteristic modification of Satan into Ahriman, comp. Schlechta-Wssehrd's remarks on old Persian reminiscences in this poem, 'Vorwort,' p. vi) a mere translation of the end of the fifth verse in Sûrah XII. In *A*, *E*, *N*, and *T* this verse is wanting. Between this and the following verse *B* puts in a new heading, viz. تعبیر کردن یعقوب خواب یوسف را علیه السلام.

^۳ *W* and *E* همراهان; *W* and *M* از تو. هر يك *B*.

^۴ *M* and *W*: بچویند چاره ابر تو هلاک بکیدت میانها ببنندند پاک

^۵ So *B* and *M*, as in v. ۱۲۷۰; *T* and *W* همراهان. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۶ *T* گزین (the select); instead of مبین at the end, *E* and *N* read متین.

^۷ So *B*, *M*, and *W*. *A*, *E*, and *N* (without any relative connexion, on account of the omission of the following verse in these copies) نهادند پیش تو رخ بر زمین; *T* has the same wording, but connects it with the preceding hemistich by substituting مبین for کاینچنین.

^۸ So in *M* and *W*; *B* بودند این برادرت هر یازده *T*. ابا همسران تو این یازده. In the other copies this verse is wanting. in the second hemistich نیز instead of باز.

^{۱۰} So correct in all (even in *A* and *N*, where the preceding verse is omitted) except *E*, which reads, quite consistently with that omission, یازده. In the second hemistich *M* and *W* have the weaker بموسند instead of بموسیم.

۱۲۹۰ یکی سوی توفیق^۱ یزدان نگر
 برون شد زیش پدر همچو باد
 دمی^۲ در دل وی ننگجید راز
 خلاف پدر کرد و خواب^۳ نهفت
 نیایست کردن خلاف پدر
 ۱۲۹۵ سخن داشت باید بدل در نهان^۴
 بشیمانی آید زگفتار و بس^۵
 که آن خواب چون شد هم آنگه سمر^۶
 از آن خواب دیده دلش سخت شاد^۷
 سبک شد بنزدیک شمعون فراز
 بنزدیک شمعون یکایک^۸ بگفت
 که آخر پشیمانی آرد ببر^۹
 نباید سبک راندنش بر زبان
 پشیمان نگردد زناگفته کس

^۱ *A, E, and N* تحقیق.

^۲ In *M, W, and B* (in *B* this verse is placed between vv. ۱۲۸۶ and ۱۲۸۷) a strange *شجر* instead of *سمر*. *A, E, N, and T* read besides این instead of آن, and the first three *بر شد* instead of *شد*.

^۳ *A, E, and N* شاد *T* بدل بود شاد^۴; *M* alone has دیدن instead of دیده; in *W* this verse is wanting.

^۴ So in *A, E, and N*, more emphatical than the weak *همی* in *B, M, W, and T*.

^۵ *M* and *W* *راز* as in v. ۱۳۰۳ below. In the same manner as here Jâmi's Yûsuf tells his dream to *one* brother only, who informs the others:

بیک تن گفت یوسف این فسانه نهاد آنرا باخوان در میانه

In Nâzîm's poem (India Off. ۱۸۴, f. ۲۵^a, ll. ۷ and ۸) Yûsuf's conversation with his father about the dream is overheard by some anonymous person who betrays the secret to the brothers:

کسی را گوش غمّازی بر آواز
 قضا را بود بر دیوار آن راز
 گیارا برق سوز رستان (?) ساخت
 بر اسباب رفت آن قصّه پرداخت

According to Ṭabarî and Ibn Alathîr this anonymous person was Jacob's wife; see Grünbaum, loc. cit., p. ۴۴۸.

^۶ So best in *T*. *M* and *W* *بسر* آرد; the other copies *بر آورد* (with the past tense to express proverbial maxims which are looked upon as ancient facts).

^۷ This verse is found in *B, M, and W* only; the wording is that of *B*; the other two copies read *اندر نهان*.

^۸ So *B, A, and N*. *M, W, and E* read *آرد* instead of *آید* and, as it seems, *زگفتار پس*; in *T* this verse is again wanting.

نداند جز آنکش خرد^۱ منصفست
که بودند جویند^۲ جان اوی
درازست گفتار^۳ گوینده را

شگفتا که این قصهٔ یوسفست
در احوال او و در اخوان او^۲
نشانه‌است بسیار پُرسنده را^۳

يوسف عليه السلام نزد اسباط. In the other copies the text runs on without interruption. On these three dreams, of which two only are found in the biblical legend (Genesis, chap. 37), and one only, the third, in the *Qurân*, comp. Grünbaum's interesting remarks in *Zeitschrift der D. M. G.* vol. xlv. p. 447 sq. In Jâmi's epopee, as in the *Qurân*, only the third dream (in the short form of two baits) is related, see Rosenzweig's ed. p. 62; the same is the case in Nâzim's *Yûsuf* (India Off. 184, f. 24^b; Bodl. Libr. Elliott 363, f. 34^a), where, however, Joseph's dream is embellished with some novel features, viz. :

شبى در خواب دید آن صبح سيما
نشسته بر مرقع تخت شاهى
هجوم لشکر وشور رعیت
در آن دم درگشودند آسمانرا
بر آمد یازده کوکب از آن در
چو عقد گوهش در پا فتادند
هنوز اختران در سجده کانجا
ازیشان نیز صبح سجده دم زد
بقدر اختران لبها گشودند
چو این آثار دید از حاجبان^۵ جست
بدو گفت ای ظهور صبح آثار

¹⁴ *N* گفت; instead of *B* همين and *E* read هي; *E* has besides in the second hemistich شاداما instead of شاد شد. In *M* and *W* this verse is wanting.

¹ So *B*, *M*, and *W*; the other copies *جز آنکس که او*

² So *B*, *M*, and *W*; *A*, *E*, and *N* از اقوال اقربان و *T*; از احوال او و زاحوان او و اخوان او.

² So B , M , and W ; A and E را جوینده; T را بسیار مربنده; the same را مربنده is found in N too.

⁴ So all copies except *B* and *E*, which read درازست و بسیار.

^a Brit. Mus. Add. 25,819: بدینسان مهر یوسف را افزودند

^b Ib. از جا چنان.

دل ^۱ هریکی گشت با کینه جفت	۱۳۰۵ بهره برادر سبک باز ^۲ گفت
که می کرد باید مر اینرا هلاک ^۳	بیکجای باعم بگفتند پاک
یکی بر کشد سوی کیوان کلاه	نیاید ^۴ که ناگه شود پادشاه
زما نان ستاند بما نان ^۵ دهد	شود چیره ^۶ بر ما و فرمان دهد
شکمه‌های مان خود ببايد درید ^۷	گراین بار ازومان ببايد کشید
که مهرش بدو برگرايد همی ^۸	۱۳۱۰ شگفت از پدر داشت باید همی
ابر ^۹ یوسف و ابن یامین نهاد	هر آن مهرکش آفریننده داد
زما ده تن ایشان کرامیترند	همه سال این هر دو نامیترند

^۱ *T* سبکبار (which is most likely only misspelt for the two words in the text).

^۲ *W* همه.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies وبرا هلاک که سازیم وبرا (ببايد *T*).

^۴ *B* مبدا ; instead of شود *M* reads بُود.

^۵ So *M* and *W*, and probably *B* too, where خیره seems to be a mere mistake ظفر یافتن و غالب is explained in *Ganjnāma*, f. 64^a, first line, by چیره ; چیره for ظفر یافتن and the following bait of the *Shāhnāma* is quoted :

که گر بر خرد چیره گردد هوا نیاید ز چنگ هوا کس رها

T reads شاه instead of چیره ; the other copies شود خسرو و باز فرمان دهد.

^۶ *E* همانا.

^۷ So *B*. *T*:

که این ننگ از وی نیاید کشید شکمه‌های خود را ببايد درید

A, *E*, and *N* substitute a sarcastic نیک for ننگ, and since they have (with the exception of *N*) گر in the beginning, they keep quite consistently ببايد. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read آید سخت instead of برگرايد. This verse is found in *B* on f. 42^a, l. 6, the immediately following one appears on f. 44^a, lin. penult., comp. on this misplacement of verses the notes to vv. 1117 and 1184.

^۹ So according to *M*; the other copies بر. *B* has by mistake again داد in the second hemistich (instead of نهاد), against metre and rhyme. In *T* the second hemistich runs thus: سراسر بدو بست و با اوست شاد (less suitable, as in the immediately following verse the two brothers are distinctly mentioned). *M* and *W* insert after this verse the eighth verse of *Sûrah XII*: إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ الْخ.

سخن تا نگوئی ^۱ بود چون گهر	چو گفתי شد از خاک ره خوارتر
سخن تا نگوئی توئی شاه آن	چو گفתי شود شاهیت در زمان ^۲
سخن تا نگوئی بود زیر پای	چو گفתי ورا بر سر توست جای
۱۳۰۰ چنین گفت موبد بدان مرد ^۳ دوست	که هر مرغ را هم خموشی نکوست
نبینی که مرغی چو گویا شود	مر آنرا دل شاه جویا شود ^۴
کند چارها ^۵ تا بدست آردش	وز آنپس بزندان درون داردش ^۶
چاره کردن اخوان بر هلاک یوسف علیه السلام ^۷	
چو یوسف بگسترد راز نهفت	مر آن خوابرا پیش ^۸ شمعون بگفت
حمد بُرد شمعون وشد ^۹ کینه‌ور	بر آن شمع آفاق و نور بصر ^{۱۰}

^۱ So *B*, *M*, and *W* with the present, on the analogy of the following two verses; the other copies (including *T*, which has نگوئی in vv. ۱۲۹۸ and ۱۲۹۹) read نگفתי; for خوارتر at the end of the second hemistich *T* substitutes تیره تر.

^۲ *T* شود شاه تو از زمان (with سخن as subject); vv. ۱۲۹۸ and ۱۲۹۹ in *B* and *T* only.

^۳ *B* نیک; *M* and *W* موبد نیک دوست; and in the second hemistich که هر مرغی را خموشی الخ.

^۴ *B*, *M*, and *W* بود in both hemistichs; *B* has besides مر اورا for مر آنرا.

^۵ *T* چاره.

^۶ So *B*. *M* and *W* پس آنکه بزندان درون دائما داردش; the other copies نگهداردش.

^۷ So in *B*, where it, however, appears by far too late, after v. ۱۳۲۷; that its proper place is here is confirmed by *T*, which reads here زیاد شدن عداوت برادران. یوسف بجهت گفتن خواب و تمهید گشتن او اندرز کردن برادران در قصد یوسف علیه السلام. *N* has a similar heading, but also further down, after v. ۱۳۲۱, viz.: اندرز کردن برادران در قصد یوسف علیه السلام. In the other copies the text runs on uninterruptedly.

^۸ *A*, *E*, *N*, and *T* نزد. *T* has besides as rhyme-words نهان in the first and عیان in the second hemistich.

^۹ *M* and *W* read (with a clumsy second چون) وشد چو بشنید شمعون وشد.

^{۱۰} So all copies except *B*, which substitutes a less befitting بدان شمع آفاق و نور بصر (شمع) بشر وسمع.

۱۳۲۰ پس از یوسفش ما کرامیتر ایم	پسندیده و نغزو نامیتر ایم ^۱
پس از وی شود کارما بر صلاح ^۲	وز آئین ما مر جهانرا فلاح
همی گفت ازین گونه ^۳ هر يك سخن	نشدشان همی کین یوسف کهن
یکی گفت از ایشان بلفظی درشت ^۴	که اورا نباید بنزدیک گشت
بچاهی در افکند باید ورا	که خود زندگانی سر آید ورا ^۵
۱۳۲۵ وگر نه زیستارگان جهان	کسی باز یابد مر اورا نهان ^۶
هر آنکش بیابد برد زین زمین	بتوران فتد زین گمان ^۷ تا بچین
اگر کرد خواهید ازین چاره هیچ	شمارا جز این نیست روی بسیج
سرانجام چون گفته بُد هر کسی	ازین در سخنها یوسف بسی

p. ۸۸), both here in the sense of سر در گم, see Ganj-nâma, f. ۱۶۸b, where this bait of the Shâhnâma is quoted:

زبان پر زیاده روان پر گناه دوزخ زرد و لرزان تن از بیم شاه

^۱ This verse in *B*, *M*, and *W* only; the wording is that of *B* (in analogy with v. ۱۳۱۲). *M* and *W* کرامی بویم at the end of the first hemistich, and نامی بویم at that of the second.

^۲ So best in *T*; the other copies (except *M* and *W*, where this verse is wanting) read مر; in the second hemistich *T* has a distinct هر for صلاح.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies نوع. *A*, *E*, and *N* read هرکس for هر يك. *W* has at the end of the second hemistich زتن instead of کهن (rhyming in that case with سخن). After this verse *M* and *W* insert the tenth verse of Sûrah XII: قال قاتل منهم لا تقتلوا يوسف الخ.

^۴ So *B*. *T* بلفظ درست (a mistake for درشت, which the rhyme decidedly requires). *M* and *W* بلطفی سرشت and in the second hemistich بنیرنگ که اورا نباید بنیرنگ. In *A*, *E*, and *N* this and the four following verses are wanting.

^۵ This verse is found here in *B*, *T*, and *E* only; in *M* and *W* the same appears after v. ۱۳۳۵, at the very end of the chapter, where also *B* unnecessarily repeats it.

^۶ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۷ Verses ۱۳۲۶ and ۱۳۲۷ in *B* only. گمان perhaps in the sense of 'presumption' here, unless another reading is conjectured, viz. گمانه or گمانه (in the sense of 'well, ditch'); on بسیج in the following verse see the notes to vv. ۲۹۳ and ۶۹۵ above.

ولیکن پدرمان که دین پرورست	جو خورشید روشن بمیغ اندرست ^۱
دلش نیست مارا ازین دوستدار	بجز در ضلال اندر است آشکار ^۲
۱۳۱۵ اگر نبود این ^۳ یوسف خوبروی	نیاید از آن دیگر آن گفتگوی
زیوسف بگشتن بریزیم خون	کنیمش نهانی بخاک اندرون ^۴
وگر نه همی زبردستش کنیم	زکنعان بدیگر زمین افکنیم ^۵
که چون از میان رفت یوسف مگر	سوی ما کند روی فترخ پدر ^۶
نگه سوی ما زین نکوتر کند	چنین یافه از دیگران نشنود ^۷

^۱ This and the following verse in *B*, *M*, and *W* only; the wording here is according to *B*; *M* and *W* read at the end of the first hemistich که پیغمبر است and in the second اندرست جمع.

^۲ So again according to *B* ('except when in error, he is open, clear,' with reference to Jacob as 'sun' and in contrast to اندر 'in clouds'). *M* and *W* read:

دلش نیست با ما زین دوستدار زبهر وصال ایدرست آشکار

^۳ *B* نبود *آن*; *E* نبود *آن*. *W* اگر instead of اگر. *M* and *W* read in the second hemistich ازین instead of از آن ('that other one,' i.e. Benjamin); *A*, *E*, and *N* نیاید دگر ازین این گفتگوی *T*; نیاید ازو دیگر این (آن) گفتگوی *E*. After this verse *M* and *W* insert the ninth verse of Sûrah XII: أقتلو يوسف او اطرحوه: ارثا الخ.

^۴ So *B* and *T*. *M* and *W* substitute here and in the following verse the 2nd person plural imperative, viz. بریزید in the first hemistich and (کنیدش) *W* کشیدش *A* and *N* افکنید and کنید in v. ۱۳۱۷; likewise in v. ۱۳۱۷: نهایان زیر خاک اندرون read زشاهی instead of نهانی.

^۵ So best and simplest in *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* read the first hemistich thus: اگر یافه و دوردستش کنیم (=if not); *B* مگر یافه و دوردستش کنیم: *M* alone has in the second hemistich زمین for زمیئش.

^۶ So *A*, *E*, *N*, and *T* (but *E* and *N* seem to read نگر instead of مگر at the end of the first hemistich). In *B*, *M*, and *W* the rhyme-words are transposed: پدر in the first and مگر in the second hemistich. *M* and *W* substitute besides حتی and *B* فترخ for طتی.

^۷ *B* یافه modified form of یافه; چنین یافه از دشمنان بفگند

بیعقوب قرخ پر از کردگار ^۱	نیایش گرفتند ز آغاز کار
که شد خیره پیغمبر پاکدین	بخواندند چندان برو آفرین
که ای مهربان باب قرخ سیر ^۲	۱۳۴۰ پس آنگاه گفتندش آن ده پسر ^۳
دل ما همیشه بروی تو شاد	زبشت تو پیوسته مارا نژاد ^۴
بدرج تو در سایه ایزدیم ^۵	بکردار نیک تو نامیتریم
تراکی توانیم شد حق شناس	بچندان که داری بما بر سپاس ^۶
سپهر وفا آفتاب هنر	بدان ای همایون ^۷ قرخ پدر
چو یوسف نباشد دگر آدمی	۱۳۴۵ که زیر فلک بر بساط زمی
که مهر دل هر که دیدش خرید ^۸	خدایش چنان خو برو آفرید
که دلهای ما جمله خویش و بست ^۹	دل ما شب و روز پیش و بست

^۱ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read نیایش for ستایش and in the second hemistich بدان قرخی (?قرخ) بند کردگار. In *T* there is besides the *ز* omitted before آغاز.

^۲ *M* and *W* بدو.

^۳ *M* and *W* have distinctly نه پسر (nine sons); instead of گفتندش, *B*, *T*, and *A* read simply گفتند; *E* دوستر ای دوستر گفتندش.

^۴ So in *A*, *E*, *N*, and *T*. *B*, *M*, and *W* read with the same rhyme-word as in v. 1337. که ای مهربونند قرخ پدر.

^۵ *M* and *W* گشاد; in the second hemistich *A*, *E*, *N*, and *T* read دل ما بروی تو شاد و برای تو شاد.

^۶ Verses 1342 and 1343 in *B*, *M*, and *W* only; the wording of both is according to *B*. *M* and *W* substitute here نامی بُدیم in the first hemistich and همسایه for در سایه in the second.

^۷ *M* and *W* بچندان که داریمت از جان سپاس; comp. on the double meaning of سپاس (represented here by the two various readings) the note to v. 522 (p. ۴۹) and Rückert in Zeitschrift der D. M. G. vol. viii. pp. 256 and 284; vol. x. p. 154.

^۸ *M* and *W* همایون تو.

^۹ So *M* and *W*. *B* has the same, but که دیدش instead of که عالم; the other copies read که مهرش دل جمله عالم گزید (خرید).

^{۱۰} Verses 1347-1350 in *B*, *M*, and *W* only; the wording is according to *B*. *M* has here an equally good reading که دلهای ما مهرکیش و بست, but that of *W* مهر جوی و بست lacks a proper rhyme.

ببستند پیمان که^۱ فردا پگاه
 ۱۳۳۰ شفاعت کنیمش بدستان و بند^۲
 که ما را بیوسف یکی شاد کن
 بدان تا یکی سوی دستش بریم
 بیکجای باهم تماشا کنیم
 اگرمان کند سوی او^۳ دسترس
 ۱۳۳۵ که از جان پاکش بر آریم گرد^۴
 بنزدیک یعقوب گیریم راه
 سخنهای چربش بگوئیم چند
 زمانی زتعلیمش آزاد کن
 بهر گوشه^۵ ساعتی بگذریم
 بمازی و لهو و خوشی دم زنیم
 ازین پس نمیند ورا هیچکس
 بیعقوب گوئیم گرگش بخورد^۶

در خواست نمودن برادران از پدر بُردن

یوسف را بستیر صحرا^۷

دگر روز بر وعده رفتند^۸ پاک
 نشستند نزدیک مشفق پدر
 نه سر جای هوش و نه دل جای باک
 سخن را سبک برگرفتند سر^۹

^۱ So *M*, *W*, *T*, and *B* (in *B* بستند); the other copies همانا بگفتند. In the second hemistich *E* reads گیرید instead of گیریم.

^۲ بند here = مکر و حیل, as in the following two baits of the *Shâhnâma* (with the same combination of *دستان* and *بند*):

پس اکنون بدستان و بند و فریب
 نهادم ترا نام دستان زند
 که با تو پدر کرد دستان و بند
 (چرب چرب) چربش
 see *Ganjnâma*, f. 39^a, last line, and f. 39^b, first line; instead of *چربش* *B* has the weaker خویش.

^۳ *T* ازین instead of از آن and in the second hemistich *E* بلهوی چو ما را کند^۴

^۴ گرد بر آوردن از^۵ پایمال کردن و نابود ساختن = گرد بر آوردن از^۶ see *Bostân*, ed. Graf, pp. 12, v. 77, and 124, v. 860.

^۷ So in *N*. *T* بمحرا^۸ آمدن فرزندان یعقوب نزد او بجهت بردن یوسف علیه السلام
 In *M* and *W* a similar heading follows further below after v. 1341, viz. گفتار
 اندر شفاعت کردن از پیش پدر اسباط (اسباط پیش پدر *W*) از بهر یوسف علیه السلام
 In *A* and *E* a mere interval; in *B* no interruption of the text.

^۹ *A*, *E*, and *N* بسر رفتند^{۱۰} *B* has in the second hemistich بسر and بدل clearly against the sense and perhaps a mere clerical error.

^{۱۱} So *A*, *N*, and *T*. *B* has in the first hemistich پدر پیش اسباط and نشستند اسباط پیش پدر
 in the second ثنا instead of سخن. *M* and *W* read in the second hemistich
 چو اختر که باشد بنزد قمر (بدر *W*). In *E* this verse is wanting.

زمینها چو دیبای پیروزه رنگ^۱ بدیبا نهفته همه خاک و سنگ
 بگلزار ماند گیازارها^۲ توان چید گلها بخروارها
 بیاید زمانی تفرج^۳ کند بمازی و لهور و طرب دم زند
 ۱۳۶۵ همه تن بتن گوشدارش بویم ببازگیری جمله یارش بویم^۴
 پاسخ دادن یعقوب مر اسباط را^۵

پدر چون ز اسباط چونان^۶ شنید دلش روی انجباب ایشان ندید
 تو^۷ گفتی همی زد دلش را گمان که آید بلاها^۸ زمان تا زمان
 دگر آنکه در خواب خود^۹ دیده بود دلش سخت از آن خواب ترسیده بود
 چنین^{۱۰} دادشان پس جواب سخن که از دیده نگذارم اورا زین^{۱۱}
 ۱۳۶۵ یکی کودکست این ضعیف^{۱۲} واسیر هنوز از دهانش دمدم^{۱۳} بوی شیر

^۱ چه خاک and in the second hemistich زمینها چه دیبا و سبز چه رنگ *B* (چه standing for the short چه). In *M* and *W* this verse is placed after the next.

^۲ So *M* and *W*. *T* باید چمن زارها, and in the second hemistich گلزار instead of ماند گیازارها; in *B* this verse is wanting; *A*, *E*, and *N* گلها; *A*, *E*, and *N* گلها.

^۳ So in all copies except *A* and *E*, which read تفرج.

^۴ *A*, *E*, *N*, and *T* شویم in both hemistichs. Instead of جمله in the second, *B* reads پاک; *T* has besides (probably as a mere clerical error) گوشوارش instead of گوشدارش.

^۵ So *B*. *T* جواب گفتن یعقوب پسرانرا و رفتن ایشان نزد یوسف علیه السلام. بدانکه اذن بگیرند. مُحاکا کردن یعقوب با اسباط *N*. No interval or heading in the other copies.

^۶ So *B*. *M* and *W* چنین; *A* and *N* زینسان; *T* and *E* اینها.

^۷ *B*, *M*, and *W* زد; instead of گفت *A*, *E*, and *N* read بُد.

^۸ So *A*, *E*, *N*, and *T*; *M*, *W*, and *B* بلا. *T* has besides در زمان instead of تا زمان.

^۹ *M* در; in the second hemistich *W* reads از آن instead of در.

^{۱۰} *T* پس جواب. *B* has a peculiar بی جوابی instead of چنان.

^{۱۱} So *B*, *M*, and *W*. *A* زین; *E* and *N* بتن; *T* زین.

^{۱۲} *A*, *E*, *N*, and *T* ضعیف; *M* دیگر کودکیست و ضعیف.

^{۱۳} So *M* and *W*. *B* has the same, except دمان for دمدم; the other copies read هنوزش دمدم (دهد *T* and *E*) از دهان.

نه از خانه بیرون گذاری همی ^۱	تو اورا زما باز داری همی
بدو مان نداری همی استوار	چه بودت کزینسان نهان آشکار ^۲
گل مهر اورا ببوید همی	۱۳۵۰ مر اورا دل ما بجوید ^۳ همی
بفرمان و رایش سرافکنده ایم ^۴	همه تن بتن مرورا بنده ایم
جهانرا ز نوروشنائی دهد ^۵	چو فردا فلک تاج بر سر نهد
که صحرا کنون جنت الکبرست ^۶	مر اورا تو با ما بصحرا فرست
بهر گوشه يك لحظه بازی کنیم	زمانی چریم و چمیم و زنیم ^۷
زیازیدن و لهو ^۸ خندان شویم	۱۳۵۵ زمانی بر گوسفندان شویم
بگلها بیاراسته دشت روی ^{۱۰}	بهارست و گیتی پر از رنگ و بوی ^۹

^۱ *M* and *W* برون نا گذاری همی. Between this and the following verse these two copies insert the eleventh verse of Sûrah XII: **قَالُوا يَا أَبَانَا مَا لَكَ الْغَيْبِ**.

^۲ = half secretly, half openly; instead of *M* and *W* read برو. On استوار see v. 828 above (note ۱ on p. ۸۰).

^۳ بجوید in *B* is evidently a clerical error.

^۴ So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M*, *W*, and *B* read at the end of the first hemistich بمهر (زبهر) instead of ایم (مادحیم *B*) طالبیم. دلش سر بر ناصحیم.

^۵ Between this and the following verse *M* and *W* insert the twelfth verse of Sûrah XII: **أَرْسَلْنَا مُعْنَاهُ غَدَاً الْغَيْبِ**.

^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies جنت الکبرست.

^۷ So in *T* and similarly in *B* (where چریم و چمیم are transposed). *M* and *W* چریم و چمیم; in the other three copies this verse is wanting. *B* has besides an inappropriate هر لحظه for يك لحظه. After this verse *B*, *M*, and *W* add another which is irreproachable in wording, but interrupts in a rather awkward way the close connection between the two verses, beginning with زمانی, viz.:

چه باشد که فردا تو مارا دهیش شویم از دل پاک هر يك رهیش

^۸ *M* زبازی چو آهوی *W* زبازی هواخواه.

^۹ برنگ و ببوی *B*.

^{۱۰} So *B*, *T*, and *N*. *A* and *E* کوی بیاراسته دشت کوی *M* and *W* بگلها بیاراسته سنگ و کوی.

تن و جانتان را ^۱ نگهدار باد	۱۳۷۵ شمارا خدای جهان یار باد
بدو باز گفتند هر ده پسر	چو بشنیدشان گوش گفت پدر ^۲
نباید ^۳ چنین داستان کرد یاد	که ای مهربان باب فرخ نهاد
نگوید چنین مرد با رای و راه	یکی حجتست این رکیک و تبا ^۴
روانها ^۵ زتن پاک بسترده ایم	چه بودست مارا مگر مرده ایم
بجان و دل و دیده یاریم پاک	۱۳۸۰ که ما خود و راه ^۶ گوشداریم پاک
که مر یوسف پاکتن را خورد ^۷	اگر گرگ بر ما همی بگذرد
سری بی زبان و تنی بی سریم ^۸	چنان دان که ما خائن و خاسریم
نگشت اندر آن آرزو یارشان	پدر هیچ نشنید گفتارشان
سراسر برفتن نهادند روی ^۹	چو گشتند نومید از آن گفتگوی

^۱ *M* and *W* خود ; in the same two copies there is inserted after this the fourteenth verse of Sûrah XII: قَالَ لَئِنْ أَكَلَهُ الْخَبْثُ; in *N* a special heading appears: جواب دادن اسباط یعقوب علیه السلام را; an interval is also marked in *A*.

^۲ So best in *T*. Instead of *A* and *N* read اسباط, and *E* اخوانش; *M*, *W*, and *B* پدر (چو بشنیدشان *B*) گفتگوی پدر *B* has besides in the second hemistich آن instead of هر.

^۳ *M* and *W* باید چه.

^۴ So *M* and *W*; the other copies (except *B*, where this verse is wanting): رکیک و تبا instead of زگرگ تبا. In *N* verses ۱۳۷۸ and ۱۳۷۹ are transposed, and after v. ۱۳۷۹ a new heading is added: ناامید شدن اسباط از یعقوب علیه السلام.

^۵ *M* and *W* روانها. *E* reads in the first hemistich چه و راست مارا مگر مرده ایم.

^۶ *T* که اورا بجان. *B* نه ما مرو را (as question), and in the second hemistich بجان و سرودیده داریم پاک. In *A*, *E*, and *N* verses ۱۳۸۰-۱۳۸۲ are wanting.

^۷ So *M* and *W*. *B*:

مر این یوسف پاکتن را خورد اگر گرگ مارا همی بردرد

In *T*, where the following verse is wanting, the first hemistich runs thus: کجا گرگ بر ما همی بگذرد.

^۸ This verse in *B*, *M*, and *W* only; the wording is according to *B*; the other two copies read in the second hemistich سری بی زبان و زبان بی سریم.

^۹ So *B*. *A*, *E*, and *N* سراسر برفتند از پیش او; *T* the same, except the

نداند تن خویشتن داشت ^۱ گوش	همانا که بر وی شود زهر نوش
شما چون سوئی دشت بیرون شوید ^۲	ندانم که هر یک بدل چون شوید
همه درد و تیمار من هست از آن	که غائب شوید از برش بکرمان
بواجب ندارید ویرا نگاه	شود روز روشن بمن بر ^۳ سیاه
۱۳۷۰ کنید از دل و دیده او را یله	میان چراگاه و پیش گله ^۴
همی ترسدم دل که گرکش برد	زهم بگسلاند تنش را خورد ^۵
شمارا ازو هوش ^۶ غافل بود	ورا نوش زهر ^۷ هلاهل بود
چه گویم شمارا چو آن کار بود ^۸	کجا دارد آنگاه گفتار سود
ابا من مگوئید ^۹ ازین پرده هیچ	ندارد بدین رای وهوشم بسیج

^۱ *T* داد. After this verse there is inserted in *M* and *W* the thirteenth verse of Sûrah XII: قَالَ إِنِّي لَتَكُونُنِي الْخ.

^۲ *B* روید; the second hemistich is according to *B*, *M*, and *W*; the other copies read ندانم بدل (بلب *T*) هر یکی چون شوید.

^۳ *T* بروبر; this verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only, in the latter two copies placed before v. ۱۳۶۸.

^۴ This verse is again wanting in *A*, *E*, and *N*.

^۵ So *B*. *M* and *W* خورد پس خورد; *T* پس آنرا خورد; *A*, *E*, and *N* have خورد in the first hemistich, and in the second برد (*N* و پس) *N* بگسلاند تن و بُن.

^۶ *M* and *W* ازو گوش; *A* and *E* روشهای.

^۷ *B* هر دم. *W* repeats by mistake the second hemistich of v. ۱۳۶۷ in this form (which lacks a proper rhyme): بدانم که هر یک بدل چون بود. On هلاهل see Ganj-nâma, f. ۱۶۴^b, l. ۴ ab infra, where it is explained by هیچ تریاتی با, and the following bait of the Shâhnâma quoted:

همانگاه زهر هلاهل بخورد ز شیرین روانش بر آورد گرد

^۸ So *M* and *W*. *A*, *E*, *N*, and *T* read in the beginning شمارا چه گویم. Instead of چو *A*, *E*, *N*, and *B* have که. *B* besides substitutes کار این کار for چو.

^۹ *E* and *N* نگوئید. *T* بگوئید (?). Instead of پَرده (melody, strain) *A*, *E*, *N*, and *T* read the more prosaic گونه. *B* reads in the second hemistich بدین راه هوشم.

در آشنائی نرانی ^۱ همی	تو باما ببیگانه مانی همی
گل مهربانی زمانی بموی ^۲	مکن ^۳ ای برادر دل ما بجوی
زهر سو بیازی چمیم و چریم ^۴	بیا تا بهم سوی صحرا رویم
نکوتر صورتگر چین شده ^۵	ببینی در و دشت رنگین شده
زهر سو بهر مرغزاری یله ^۶	۱۴۰۰ ببینی جهانی خرامان گله
بنخچیر بر ما ^۷ چه افسون بود	ببینی که نخبچیرگه چون بود
پس آهنگ بر خوردن آن کنیم ^۸	بگیریم نخبچیر و بریان کنیم
تو باشی بدان همسر و یارمان	همه روز ^۹ بازی بود کارمان

^۱ So best in *T*. *M* and *W* نخوانی; *B* without a rhyme نجوئی.

^۲ So *B*, *E*, and *T*; the other copies یکی.

^۳ *M* and *W* گل مهربانی مارا بموی.

^۴ So in *B* (comp. the verses ۱۳۵۳ and ۱۳۵۴ above). Instead of صحرا in the first hemistich *A*, *E*, *N*, and *T* read دشتی. *E* has besides شویم instead of رویم. *M* and *W* دشتت بریم. For چمیم in the second hemistich *M* and *W* substitute جهیم (see note ۷ to v. ۱۳۵۴ on p. ۱۳۶). In *A*, *E*, *N*, and *T* the second hemistich runs thus: زمانی بهر سوی (کوی *E*) بازی کنیم.

^۵ So in all copies (except *M* and *W*, which read شده چین شده) as elliptical expression for 'finer than China's painter could make it' (نکوتر صورت) (وادی *Arab.*); در in the first hemistich=دره, mountain-valley (*Arab.*); Ganjnâma, f. ۷۳^b, l. ۸, explains it rather incorrectly by کوه. In *T* this bait is placed, less appropriately, between verses ۱۴۰۱ and ۱۴۰۲.

^۶ This verse in *B* and *T* only. *B* has instead of خرامان a queer خرخر.

^۷ *A*, *E*, and *N* مارا; *T* زنبخچیر بر ما صد افسون بود. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ So correctly in *A*, *E*, *N*, and *T*. The reading of *B* و زی خوان پس آهنگ زی خوردن has no rhyme. In *M* and *W* this bait runs thus:

ببینی که نخبچیر چون بی کنیم پس آهنگ زی خوردن وی کنیم

^۹ *T* روز، and in the second hemistich همه. In *A*, *E*, *N*, *M*, and *W* یارما and کارما.

۱۳۸۵ زبیش پدر چون برون آمدند ببین تا زنو داستان چون زدند
چه^۱ نیرنگ و افسونگری ساختند چه رای و چه تدبیر پرداختند^۲
فریفتن برادران یوسف علیه السلام را^۳
بخواندند مر یوسف خویرا که شمع روان بود یعقوب را
جو با باب وی^۴ هیچ نشکفتند مر اورا بگفتار بفریفتند
بگفتند گای^۵ راحت جان ما بتو تازه همواره ایمان ما
۱۳۹۰ دل ما همه سوی کام تو است زبانهای ما پر زناپ تو است^۶
زدل هر یکی مهرجوی تو ایم مدام آرزومند روی تو ایم
تو پیرامن ما نگریدی زُن نگوئی کم و بیش باما سخن^۷
دلت نیست باما زُن مهربان نجوئی همی مهر ما بکرمان^۸
که در پیش ما یار و یاور نه^۹ تو گوئی که باما برادر نه
۱۳۹۵ مگر ما نه پیوستگان تو ایم نه همزاد و هم‌رستگان تو ایم^{۱۰}

سراسر برفتند نامید *M* and *W*; از پیش for در پیش evident clerical error of
(ازوی *W*) روی. The same uncommon contraction of نا امید into نا امید appears
in the first hemistich of these two copies.

^۱ *B* and *E* چو; *W* بنیرنگ افسونگری.

^۲ So *M* and *W*. *B* چه تدبیر و رای بد انداختند; *A*, *E*, and *N* چه رای و چه راه. چه رای و چه راهی بر انداختند *T*; بد انداختند.

^۳ So *M*, *W*, *B*, and *N*. *T* رای فریفتن برادران یوسف را بجهت بردن بصحرا. In *A* and *E* a mere interval.

^۴ *B* خود. This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۵ *T* and *E* ای; *A* and *N* یا. ^۶ This verse again in *B*, *M*, and *W* only.

^۷ This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only.

^۸ This verse in *B* and *T* only (*T* reads in the first hemistich بر ما زن and in the second نجوید).

^۹ So *M* and *W*; the other copies (except *T*, where this verse is wanting) read instead مارا *E* has besides in the second hemistich کم و بیش باما تو یار نه of باما.

^{۱۰} Verses ۱۳۹۵ and ۱۳۹۶ again in *B*, *M*, *W*, and *T* only. *B* reads in the first hemistich (؟) مگر ما زیوستگان همیم (with a corresponding همیم in the second hemistich). *W* (؟) زمانی به پیوستگان تو ایم.

رفتن فرزندان روز دیگر پیش پدر^۱

دگر روز شبگیر ^۲ پیش پدر	سراسر بخدمت نهادند سر
زیوسف سخن برگرفتند باز	بگفتند هر يك زمانی دراز
۱۴۱۵ که باما ببايد فرستادنش	يك امروز يوسف باما دادنش ^۳
ببیند ^۴ در و دشت و خرم شود	همه روز باما بازی رود
چو ایشان بنو این ^۵ سخن ساختند	زهرگونه گفتن در انداختند
همایون پسر ^۶ یوسف نیکخواه	شنیدم که حاضر ^۷ بُد آنجایگاه
بآن آرزو نیز برای خاست	بخواهش ز یعقوب فرخنده ^۸ خواست
۱۴۲۰ چنین گفت کای شمع پیغمبران	چه باشد گر امروز با همسران ^۹
شوم شادمانی و بازی کنم ^{۱۰}	گل شادی از باغ دولت چنم
زیوسف چو بشنید باب این سخن	درخت مرادش ^{۱۱} بر آمد زبن

در خواست کردن والتماس نمودن *B*. *So in the shortest form in M and W.* *B* خواست کردن برادران یوسف را علیه السلام و نیز در *N*. برادران یوسف را تمتا کردن اسباط بار دویم بجهت *T*. خواستن یوسف عم که بانها بسیر صحرا رود. بردن یوسف و رضا نشدن یعقوب و خواهش نمودن یوسف علیه السلام از پدر. In *E* there is a mere interval, in *A* no interruption at all.

^۲ *T* رفتند; instead of سراسر in the second hemistich *B* reads سرانجام.

^۳ In *A*, *E*, and *N* the two hemistichs are transposed. *M* and *W* read بازی instead of ببايد in the first hemistich; *M* has دیگر instead of یوسف in the second.

^۴ *M* and *W* رود at the end of the second hemistich *A*, *E*, and *N* read بود. *T* همه روزمان یار و همدم شود.

^۵ *M* and *W* زهنای, and in the second hemistich آراستند زهرگونه گفتن.

^۶ *B*, *M*, *W*, and *N* seem to read بسیر. *M* and *W* نیکراه instead of نیکخواه.

^۷ *T* خفته.

^۸ *T*, *A*, and *E* فرزانه.

^۹ *T* همراهان.

^{۱۰} *B*, *M*, *W*, and *E* شوم شادمانان و بازی کنیم. *E* چنیم and کنیم. In the second hemistich *M* and *W* read گل دولت *T*. از باغ دولت از شاخ بازی instead of شادی چنم.

^{۱۱} *M* and *W* نشاطش.

بدین داد ^۲ هر ده ترا یاوریم	شبانگه ترا شاد باز ^۱ آوریم
سخنهای ایشان بدل در شگفت ^۳	1405 دل یوسف از کودکی در گرفت
مرا و نیزه همزاد و همگوهرا	بدیشان ^۴ چنین گفت کای مهتران
که ما چون تنیم او بتن در سرست ^۵	بدین آرزوتان ^۶ پدر داورست
من این باب را میشناسم کلید ^۷	بفرمان او من توانم چمید
بگوئید ای پاک دل راستان	بیائید با او ^۸ همین داستان
شوم من بدین آرزو یارتان	1410 گر او نشنود ^۹ هیچ گفتارتان
بدست شما زود بسپارم	بخواهش ^{۱۰} بخوام ^{۱۰} که بگذارم
اگرشان غمی بود بیغم شدند ^{۱۱}	زگفتار او پاک خرم شدند

^۱ *M* and *W* شاد.

^۲ *Bostân*, ed. Graf, p. ۲۶, last line); *T* substitutes راه. In *B* the hemistich runs thus: ببارت بریم و بنار آوریم.

^۳ So best in *T*: here = 'to take fire.' *M* and *W* have in the second hemistich again در گرفت (there = 'to take effect'). The other copies have as rhyme-words بر فریفت (as it seems, in a hitherto unknown passive sense) and در شکفت (perhaps misspelt for بر فرفت and بر شکفت). After this verse appears in *M*, *W*, and *N* an unnecessary new heading, viz. جواب دادن (so *N*). سخن گفتن یوسف با برادران (so *M* and *W*) or یوسف علیه السلام برادرانرا (so *N*).

^۴ *M* and *W* ولیکن; instead of مهتران *T* has مهربان (which seems a mere clerical error, as a plural is absolutely needed here).

^۵ *T* بدان آرزومان. ^۶ *E* بتن برترست. *T* بتن سرورست.

^۷ This verse in *M* and *W* only.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies با وی. *M* and *W* read in the second hemistich بگوئید پیش پدر باستان.

^۹ The affirmative بشنود in *T* seems a clerical error again; in the second hemistich *M* and *W* substitute آرزو for داورى.

^{۱۰} So correct in *M* and *A*, instead of the negative form نخواهم in some of the other copies; *B* بخااهد (?); *T* بخاوهید خواهش. *E* substitutes نیز for زود in the second hemistich.

^{۱۱} This verse is wanting in *M* and *W*.

سخن هرچه گوید ازو بشنوید يك امروز فرمانبر او^۱ شوید
 نکاهد ازین هیچ چیز از شما مرا جسته باشید رای و رضا^۲
 چنان کش کنون^۳ از بر من برید بدانگونه خواهم که باز آورید^۴
 عهد بستن اسباط با یعقوب علیه السلام^۵
 ۱۴۶۰ چو فارغ شد از پند و اندرز^۶ مرد ببستند پیمان و سوگند خورد
 کزین هرچه گفתי بجای آوریم وزین بیش^۷ فرهنگ و رای آوریم
 بجان و دل و دیده با وی بویم بدان ره که اومان نماید رویم^۸
 چنان کش سپاری بما از نخست سپاریم^۹ بازش بتو تندرست
 ترا ای پسندیده کردگار نیاید کنون^{۱۰} این نصیحت بکار
 ۱۴۶۵ که یوسف نه از گوهر دیگرست که باما زيك شاخ و از يك برست^{۱۱}
 برادر چنو^{۱۲} نیست مارا دگر بدیدار و گفتار و درج هنر
 بدو مهرمان^{۱۳} است از آن بیشتر که هوش تو پندارد از ما پدر

^۱ فرمان او را.^۲ This verse is wanting in *M* and *W*.^۳ So *A* and *N*. *T* درست; *M* and *W* همی; *E* برید هم از من برید *B*; که گفتیم هم از من برید.^۴ So in *B* and *N* (in the latter کردن instead of بستن). In *E* there is also a new chapter indicated after v. 1460. In the other copies the text runs on without interruption.^۵ *T* آموز (apparently used here as an abstract noun). In the second hemistich *A* reads بمان و سوگند خورد. In *E* this verse is by mistake placed after v. 1461.^۶ *T* و از آن پیش, and a wrong آوریم at the end of both hemistichs.^۷ This very suggestive verse, which is also found in Schlechta-Wssehrd's translation, appears in *T* only.^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies بیاریم.^۹ *M* and *W* همی; *A*, *E*, and *N* (!) بوزن; این نصیحت ترا بکار نیاید; بوزن = this advice of thine answers no purpose, is not needed.^{۱۰} *M* and *W* و يك گوهرست.^{۱۱} چنان. This verse only in *B*, *M*, *W*, and *T*.^{۱۲} So no doubt to be read instead of مهربان in *T*. *M* and *W* مهرما هست ازو; که پنداری ای نامه برده پدر بیشتر, and in the second hemistich پدر; this verse only in *M*, *W*, and *T*.

نورزد مرا دل بجز مهر اوی	نبیند مرا چشم ^۱ جز چهر اوی
دگر آنکه همتای او اندکست	یکی از پی آنکه او کودکست
زبی مادری در دلش آذرت	سه دیگر ^۲ که تنها وی مادرست
چو مادر ندارد شکسته دل است	اگرچه همه کام او حاصل است ^۳
که فرجام این کار نیک آیدم	کنون از شعا آن بسی ^۴ بایدم
بزنهار یزدان و سوگند چند ^۵	پذیردش از من بهیمان و پند
نداریدش اورا پیاده براه	که دارد هر ده مر اورا نگاه ^۶
نه بار بست سنگین نه چیزی درشت ^۷	بنوبت کشیدش یکایک بهشت
نباید که یابد دلش رنج و تاب ^{۱۰}	چو تشنه شود پیشش ^۸ آید آب
مدارید ازو خوردنی هیچ باز	سو ^۹ خوردنی چون گرایدش آ ^{۱۱}
مبادا که تنها فرو ماند اوی	مگردید ^{۱۲} غائب ازو هیچ روی

^۱ *M* and *W* دید؛ *B* چهر. In *A*, *E*, and *N* the first hemistich is thus worded: نزیبد مرا چهره جز چهر اوی.

^۲ *M* and *W* سینه جز. In *A* and *N* the second hemistich runs thus: نورزد دلم نیززد مرا سکه جز مهر اوی *E* مهر جز مهر اوی.

^۳ So *M* and *W*. *B* and *T* دگر آن. In *A*, *E*, and *N* this verse and the two following ones (vv. ۱۴۴۸-۱۴۵۰) are entirely wanting. In *B* also verses ۱۴۴۹ and ۱۴۵۰ are wanting.

^۴ *T* اگرچند فرزند با حاصل است.

^۵ *M* and *W* من همی.

^۶ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۷ *A*, *E*, and *N* چو دیدار اورا و مارا نگاه *M* and *W* (؟) که دارد همه برادر نگاه *N*؛ اورا instead of از بن in the second hemistich.

^۸ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۹ *T* پیش. Verses ۱۴۵۴ and ۱۴۵۵ only in *M*, *W*, *T*, and *B* (in *B* they are placed after v. ۱۴۵۷).

^{۱۰} *T* دلش instead of تنش. In *B* نباید که او آیدش رنج و تاب.

^{۱۱} *B* بگردد باز. *M* and *W* گراید باز, and in the second hemistich مدارید سو^۹ instead of بوی in the beginning. *T* has in the beginning (*W* and *T* ندارید) از خوردنی الخ.

^{۱۲} *T* نگردید, and in the second hemistich مبادا instead of نباید. This verse in *M*, *W*, and *T* only.

خداوند هفت آسمان وزمین	که ^۱ تَسْمُرِد بایم بجان آفرین
که چون من ببايدش بکروز ^۲ مُرد	بکمت ^۳ یکی بندۀ او سْمُرِد
که بر وی قضا کرده بُد کار پیش ^۴	نه کم گفت یوسف حدیث ونه بیش
گرفتش بهشت ^۵ اندرون با شتاب	پذیرفت روبیل اورا زیاب
گذشتند و گفتار بگذاشتند	۱485 یکایک ره دشت بر داشتند
جهان شمع یعقوب را باز گشت	بدان ساعت اندر ^۶ که دادند پشت
دلش پاک از دیده بیرون چکید	روانش تو گفתי زتن بر دمید ^۷
همی کرد بر چهر یوسف نگاه	بمحب ^۸ همی رفت یک حُت راه
بر افراز تل بر شد آن هوشمند	یکی تل بُد از گوشۀ ره ^۹ بلند
همی دید تا نیم فرسنگ راه ^{۱۰}	1490 بیوسف همی کرد زان تل نگاه
که داند که اورا چه آندۀ رسید	چو ^{۱۱} از چشم یعقوب شد ناپدید
سراسیمه از بخت شوریده رای	زمانی بدان ^{۱۲} تل همی بُد بیای

^۱ *T*, *M* and *W* read بایم instead of جانم. ^۲ *M* and *W* بیکهتر.

^۳ So best in *T*; the other copies read ببايد (*M* and *W* ویرا) که چون من یکی روز.

^۴ *T*, *M*, and *W* خویش.

^۵ So correctly *M* and *W*, see vv. 1500 and 1502 below; the other copies read رفتن. After this bait there appears in *M* and *W* the following heading: اسباط از پیش پدر و بردن یوسف را علیه السلام. In all the other copies the story goes on without interruption.

^۶ *M* and *W* آنگه. Instead of باز in the second hemistich, *T*, *M*, *W*, and *E* read بار (burden, trouble).

^۷ *W* پرید. This verse in *M* and *W* only.

^۸ *M* and *W* بر عقب شان, and in the second hemistich در instead of بر.

^۹ *M* and *W* تلی بود بر گوشۀ ره, and in the second hemistich بر افراز آن تل شد بر گوشۀ ره. آن هوشمند.

^{۱۰} This verse is wanting in *M* and *W*.

^{۱۱} *M* and *W* پس, and in the second hemistich که داند چه آندۀ اورا رسید.

^{۱۲} *M* and *W* بر آن. همانجا; in *E* there are besides the two hemistichs transposed.

روانرا همیدار زانديشه پاک	مباش از پي او تو اندوهناک
بندديک يعقوب قرخ نهاد ^۱	ازين در چو کردند ^۲ بسيار ياد
که باشند يکتادل و مهربان	۱۴۷۰ بسوگندها بسته شد عهدشان ^۳
بياورد پس جامه پاکتر	شنيدم که يعقوب قرخ سير
بشانه زد آن موی دلبنده را	بپوشيد ^۴ آن جامه فرزند را
همان کوزهارا ^۵ پر از آب کرد	بسی خوردنيها بياورد مرد
بهر يك مر آن مایه داد و دين ^۶	سپردش باولاد و کرد آفرين
که او بود مهتر سرائيل را	۱۴۷۵ پس آنگاه بر خواند روبيل ^۷ را
بدست اندرش دست يوسف نهاد	باميد روبيل بر باد داد ^۸
اميد من و يادگار منست	چنين گفت کين زينه ^۹ ار منست ^{۱۰}
زهر بد مرا ورا نگهدار باش	سپردم بدست تو بيدار باش
دل مهربان در تنش گفت آه	چو يوسف چنان ^{۱۱} دید بر جایگاه
چه تيمار بايد ^{۱۲} کشيدن مرا	۱۴۸۰ چه پتياره خواهد رسيدن مرا

^۱ بسیار کردند *T*; گردید *A*.

^۲ نژاد *E*.

^۳ *M* and *W* شان روان. In both copies there is added here another bait, which is quite faultless, but rather an unnecessary repetition of what has been said in v. ۱۴۶۱ already:

شودشان دل وهوش با داد جفت بجای آورند آنچه يعقوب گفت

^۴ بپوشاند *E*.

^۵ کوزهای *B*; this verse is wanting in *M* and *W*.

^۶ So *B*, *T*, *A*, *E*, and *N*, and if we refer آن مایه داد ودين, as seems most befitting, to Jacob, and not to Joseph, we have مر here as emphatic particle before the subject of the sentence, see note ۱ on p. ۸۷. Instead of مایه *E* reads پایه (comp. note 8 on p. ۵۰); *M* and *W* بدان پاکرایان با داد ودين.

^۷ On the form روبيل see note ۱۰ on p. ۷۵. Instead of آنگاه *B* reads آنگه برش خواند.

^۸ *M* and *W* باميد نيکي و فرياد و داد.

^۹ چنين گفت زنه^{۱۰}ار يار منست *W*.

^{۱۰} *T* در, چنين, and in the second hemistich بر instead of در.

^{۱۱} In *T* again خواهد. On پتياره in the first hemistich see note ۱ on p. ۸۷.

قصه یوسف که برادران در محرائی برده
با وی چه کردند^۱

کنون قصه یوسف مهربان	بیا بشنو ای مؤمن پاکجان ^۲
ببین تا روانش چه تیمار دید ^۳	چه جور و جفا و چه آزار دید
1500 ببرند ویرا زمانی بناز	بگفتارهای خوش و دلنواز
چنین تا زیعقوب شد ناپدید	جهان پرده شرم ایشان درید
زیشتش فگندند بر روی خاک	زیانها بوی برکشیدند پاک
بیکبارگی خیره کردند روی	ورا دزد خواندند و ناراستگوی
بدو هر یکی گفت کای بدنشان	چه نیک اختری دیدی از آسمان
1505 که بر پشت ما باشدت جایگاه	زمانی پیاده نهوئی براه
بکن دیده و همچو ما گام زن	کت آن کام دل رفت و آن یار تن ^۴
چو آن دید یوسف دلش چاک شد	امیدش زجان و روان پاک شد

the same surprise of Joseph at his father's action is expressed on f. 65^b, ll. 10 and 11:

چو یوسف از پدر این حرف بشنید برو بشگفت و در دل غنچه گردید
که بایستی بخلاقم سپردن ز مخلوقی چه آید وای بر من

In Jāmī's eposée Jacob's assent is obtained by the mere boasting of the brothers that *ten* men would be a sufficient match for *one* wolf. In both poems the story of Joseph and his brethren is interrupted by a long preamble about Zalikhâ.

¹ So in *N*; a similar heading in *T*: ابتدای داستان یوسف با برادران و قصد کشتن او کردن و مانع شدن یهودا از قتل آن. In *A* there is a mere interval; in the other copies the text runs on without interruption.

² *M* and *W* سمع کن بگوش دلت یکزمان

³ *M* and *W* قصا با وی از شوربختی چه کرد خورد, and in the second hemistich

⁴ *N* چشم.

⁵ *M* and *W* برو برگشادند.

⁶ *B* دید; *T* زاسمان; *M* and *W* داری.

⁷ So *T*. *M* and *W* have the same except ناز تن (which is found in all the other copies too). *B* and *E* read in the first hemistich همچو دیده; *A* and *N* که آن نگردیده; all four have in the second hemistich شد.

⁸ *M* and *W* وجهان. *N* has in both hemistichs گشت.

دش بی شکیب و تنش با گداز	پس آمد غریوان ^۱ بُنگاه باز
که آید شبانگاه خورشید و ماه	بامید بنشست دیده ^۲ بر راه
که روز من امروز باشد دراز	۱۴۹۵ همی گفت یعقوب بادل براز
ازین راستر چیز با دل نگفت ^۳	جهاندار یعقوب با داد جفت
درازیش گوئی چهل سال بود	که آن روز او سخت بدفال بود

^۱ *M* and *W* read *پس آنگاه آمد*. Instead of *شکیب* *A* and *N* read *ناشکیب*.

^۲ *M*, *W*, and *T* *ودیده*.

^۳ This verse, which forms a useful syntactical link between vv. ۱۴۹۵ and ۱۴۹۷, is only found in *M* and *W*.

^۴ So in *N*, confirmed in some way by the reading of *M* and *W*: *سخت* که آن بود *روز سیاه* *T* has *بیمال* instead of *بدفال*. *B* and *A* *بیمار*, which gives no rhyme; *E* an unintelligible *اهمال*. In the second hemistich *M* and *W* read *که آنرا درازی چهل سال بود*. Firdausi's psychological masterstroke (in the preceding chapters) in making the brothers enlist Joseph's own sympathy and childish delight on their side, and thus secure the success of their trick by the intercession of the very victim of that trick, is imitated (but in a much feeblier way and with rather inflated language) by Nâzım, India Off. ۱۸۴, f. ۶۳^b, ll. ۹-۱۳ (the brothers' action):

بافسون خانی (خوانی) و جادو زبانی	طلب کردند یوسف را نهانی
که بیخود شد ز تأثیرش چو مستان	برو خواندند چندان مکر و دستان
حریص آهنگ همراهِش دیدند	چو استقبال آگاهیش دیدند
سوی بزم پدر احرام بستند	چَرس بر محمل ابرام بستند
تضرع بار کردند ابر گفتار	بعرض مدعای خود دگر بار

and f. ۶۴^a, ll. ۲-۴ and ۷-۹ (Joseph's intercession):

چنین رخ بر زمین پیش پدر سود	چو مژگان تر زیان شد گریه آلود
چو دُر بر چهره ام قفلِ ملاست	که دل در خانه ام پژمرده حالست
شوم روزی بمحرابال افشان آغ	اجازت ده که همپرداز اخوان
که از دامان مادر طفل محزون	همان بیتم زسیر دشت و هامون
جهان سوز آتشی بود آب گردید	پدر چون موج لُحاح پسر دید
که پیچد سر ز استرهای محبوب	بفرمان محبت دید ناخوب

In Nâzım 'it is also Reuben to whose particular care Joseph is entrusted, and

زشتی بجانم رسیدست کار
 ۱۵۲۰ چه دیدید ازین بیکس ناتوان^۲
 چه زشتی بجای شما کرده ام
 که بر من چنین کینه ور گشته اید
 خردتان تبا هست و دلها^۳ درشت
 رسیده بلب جانم از درد و تاب^۴
 ۱۵۲۵ بیزدان که یکقطره آبم دهید
 نماندست از تشنگی طاقتم
 چو روبیل بشنید ازو این سخن
 سبک دست برد داشت از کین و خشم
 شمارا نه شرم است و نه^۵ زینهار
 که افتادتان^۶ این عداوت میان
 دل پاکتانرا بیازرده ام^۷
 همه شرم و آزریم خود و شسته اید^۸
 مرا بی گناهی بخواید کشت
 شده آرزومند یکقطره آب
 پس آنگه بخنجر جوابم دهید^۹
 بیکره گسست از روان راحت^{۱۰}
 تو گفستی مگر^{۱۱} داشت کین کهن
 ز دش یک طبا نچه برخسار و چشم^{۱۲}

^۱ *B* ونی. After this bait *M* and *W* insert another one, which is rather suspicious by the mixture of singular and plural in the same hemistich :

چه بودت که چونین سیه دل شدید بخون خوردن من برون آمدید
 چه (چو) دیدی (*T*) بیکس و بیزبان *B*, *T*, and *E* ; *A* and *N* ^۲ So *M* and *W*.
 .زمن بیکس و مهربان (ای مهربان *B* better)

^۳ *T* افتادمان. *B* has آن instead of این.

دل پاکتان من کی *M* کی آزرده ام *A* and *E* ; نیازرده ام *T* ^۴ So *B* and *N*.
 .دل پاکتان کی من آزرده ام *W* ; آزرده ام

^۵ So *T*, with the combination of the two synonyms as in the following verse of the *Shâhnâma* :

برادر که اورا زمن شرم نیست مرا سوی او راه آرم نیست
 see *Ganjnâma*, f. ۱۲^b, ll. 4 and 3 ab infra. *B*, *A*, and *N* read
 همه شرم تان پاک بنوشته (پیوسته) *E* has the same wording,
 همه جامه شرم برکنده اید *M* and *W* بنوشته instead of بگسسته except

^۶ *W* دلتان.

^۷ *M* and *W* رسیدست جان بر لب از رنج و تاب شدست.

^۸ *M* and *W* پس آنگه بخنجر مرا سر برید. On the emphatic که in the first hemistich see note ۱ on p. ۸۸.

^۹ This verse is found in *M*, *W*, and *T* only. ^{۱۰} *M* and *W* ازو.

^{۱۱} So *B*, *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* substitute بگشاد for داشت *T*:

سبک دست بگشاد در خشم و کین ز دش یک طبا نچه بروی حسین

سید شد برو ^۱ روی تابنده روز	فتاد اندرو آتش روحسوز
جهان شد برو تیره آشوفته	بمچید چون مار سر کوفته ^۲
۱۵۱۰ بدل گفت کامد زمانم فراز ^۳	نباید سخن کرد دور و دراز
دل گرم او در زمان سرد شد	رخ سرخ او در زمان زرد شد
دم اندر کشید و همی رفت تیز	نه جای سخن ^۴ بُد نه جای گریز
بعمداً همی تاختندش براه	باندک زمان پای وی شد تباه
نه درمان عذر و نه سامان جنگ	نه جای گریز و نه جای درنگ ^۵
۱۵۱۵ بُد ^۶ رفته تا نیم راه گله	که پایش همه گشته بُد آبله
در آندم برو ^۷ تشنگی کار کرد	جهانرا همه پیش وی خوار کرد

تصریح نمودن یوسف با برادران^{۱۰}

بنزدیک روبیل مسکین ^{۱۱} دوید	بدو گفت جانم سوې لب رسید
نه پایم درستست و نه دل بجای	فتاده دل و آبله ^{۱۲} گشته پای

^۱ *T* بر آن. *M* and *W* برو هور.

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ *T* زمان فراز. *M* and *W* (where this bait is placed after v. ۱۵۱۱) read in the second hemistich کردن دراز. نباید سخن پهن کردن دراز.

^۴ *B* and *E* کشیده همی.

^۵ *M* and *W* حذر. *B* substitutes for the second جای (as below in v. ۱۵۱۴ for the first) پای and *E* راهی (راه or رای?).

^۶ So *T* in agreement with v. ۱۵۱۲. *B* نه پای گریز و نه جای درنگ; *A* and *N* نه جای گریز و نه پای درنگ. In *M*, *W*, and *E* this verse is wanting.

^۷ بشد^۷.

^۸ So *T*, *M*, and *W*; the other copies همی. Instead of بُد آبله (which is in agreement with the wording of v. ۱۵۱۸) *T*, *B*, and *N* read پُر آبله.

^۹ *T*, *A*, and *N* بدو; *M* and *W* here یکایک instead of در آندم.

^{۱۰} So in *B*; *N*, where the heading is correctly placed after v. ۱۵۱۶, reads: زاری رفتن یوسف پیش روبیل و شفاعت کردن. *M* and *W* کردن یوسف علیه السلام نزد روبیل. In *B*, *M*, and *W* the heading is inappropriately put after v. ۱۵۱۷, thus disturbing Joseph's words. In the other copies the text runs on without interruption.

^{۱۱} *M* and *W* مهتر.

^{۱۲} *M* and *W* کفیدست دل آبله.

نه سوگند دادی^۱ بیزدان پاك
كه داری بدین كودك خُرد گوش
پیاده نرانی براه اندرش
نداری ورا تشنه و گرسنه^{۱۵۴۵}
كزین شرطها نگذری سر بسر
كنون این چه دیوست كت در فتاد
بهم بر زدی پند و پیمان^۲ باب
پیاده همی تازیم همچو سگ
لب از تشنگی خُشك چون سَنَك و خاك^{۱۵۵۰}
مكن^۳ ای برادر زیزدان بترس
بخون من بیگنه دل میند
مرا گر كنی بی گناهی هلاك^۴
چه گوئی چرا رنجتم خون او
پدر را چه گوئی بپیش خدای^{۱۵۵۵}
بآب و باتش بباد و بخاك
بجان و دل و دیده و رای و هوش
نگردی تو خود یكزمان از برش
زغم پاك داریش چون آئنه
فزون زین بجا آوری در بدر
دل پاكْت از رای و دین بر فتاد
برون بُرد^۵ سر ز راه صواب
بتن در فسرده همه خون و رگ^۶
شكْم گرسنه دل پُر از ترس و باك^۷
زیاداش دادار گیهان^۸ بترس
كه این نیست نزد خدا ارجمند^۹
چه پوزش بری نزد یزدان پاك
بخونم بهانه چه داری بگو^{۱۰}
چو دعوی كند با تو آن نيكرای

^۱ So corrected from دادت in the MSS., in agreement with خوردی in the verse of the other copies. ^۲ B, M, and W سوگند.

^۳ This verse is wanting in M and W; T reads تازیم for داریم in the first hemistich, and مرا for همه in the second.

^۴ M and W: لب از تشنگی گشته چون سنگخار شكْم گرسنه دل زغم بیقرار.

^۵ A and N یکی. ^۶ B زیاداشتش همچو گیهان.

^۷ So best in T. B (دلپسند) پسند; the other copies نزد خدای (پیش M and W خرد دلپسند).

^۸ M and W have as rhyme-words تپاه in the first, and اله in the second hemistich, besides again پیش instead of نزد.

^۹ So in M, W, and T (but in the latter نجوئی in the beginning of the second hemistich instead of بخونم). B has the same, but رنجتم instead of رنجتم (in which case we should expect خون من instead of او خون); in the other copies this verse is wanting.

^{۱۰} T نيكرای instead of پاكرای. M, W, E, and N read بر تو نيكرای (as an ironical address to Reuben); M and W have besides با تو instead of نيكرای.

که از زخم آن مرد بیدادگر
 ۱۵۳۵ چنین گفت کای بدرک^۲ تیره روز
 ز بهر چه از ما^۳ همیخواهی آب
 کت از آل یعقوب بگزیده اند
 ترا ما هم اکنون ببریم سر
 بمینیم تا این^۴ مه و آفتاب
 ۱۵۳۵ چگونه رهانند از دست ما
 ز روبیل چون یوسف^۵ آن زخم خورد
 چنین گفت روبیل بیراه^۶ را
 پدر با تو پیمان بدینسان^۷ نهاد
 فراموش کردی تو پند پدر
 ۱۵۴۰ شکستی همه عهد و پیمان اوی
 نه او با تو زاغاز پیمان گرفت
 دو چشمش برون خواست چستن^۸ ز سر
 بگفتار و کردار نادلفروز
 برو آب خواه از مه و آفتاب
 بهیشت زمین^۹ هر دو بوسیده اند
 بسوزیم بر تو روان پدر
 که کردند سجده ترا گاه خواب
 چه سان میشوی^{۱۰} بر جهان پادشا
 شنید آن سخنهای بیروی و سرد
 که ای غره^{۱۱} مر دیو بدخواه را
 زبانش بدینسان ترا پند داد
 بچندانکه غائب شد از چشم سر^{۱۲}
 بمردی سر از عهد و فرمان اوی
 نه او کردت اندر رهای شکفت

^۱ A, E, and N افتد.

^۲ N کودک.

^۳ A, E, and N از من.

^۴ M and W زمین پیش تو.

^۵ آن T.

^۶ M and W شوی.

^۷ Or according to M and W یوسف چون. In the second hemistich T reads: سخنها که بر روی شمرد.

^۸ T has بدخواه instead of بیراه, and گمراه instead of بدخواه. Ganjnâma, f. 116^b, ll. 4 and 5.

^۹ M and W read نخستین instead of بدینسان in both hemistichs; E has in the first hemistich, and N in the second, بدانسان.

^{۱۰} Verses 1539-1547 only in M and W; the other copies substitute one single bait for these nine, viz.:

نه سوگند خوردی و پیمان گرفت
 گوا بر تن خویش یزدان گرفت

We have admitted the above into the text, as they are found in Schlechta-Wssehrd's copy too (see his translation, p. 49), and very well represent, by the repeated and somewhat exaggerated accusations against Reuben, Joseph's frame of mind at that moment.

کش از سنگ و فولاد اورا دلست ^۱	تو گفתי سرشتش نه زاب و گیلست
کز آن بانگ گر گشت گوش زمین ^۲	یکی بانگ زد بر برادر بکین
برو بر جفا ^۳ کرد زاندازه بیش	براندش بخواری ز نزدیک خویش
دل آزرده نزدیک شمعون دويد	ازو یوسف امید یکسر برید
سرشکش چو خون چهره چون سَنَدُروس ^۴	۱۵۷۰ در افتاد در دست و پایش بموس
بفریاد من رس دمی زینهار	بدو گفت کای شاخ فرهنگبار ^۵
فرمانده بی یار و بی یاورم ^۶	نه بیگانه ام با تو همگورم
نهنگ بلا تا مرا ^۷ یافتست	زمن بخت من چهره بر تافتست
بدان آتش اندر دلم را بسوخت	زمانه یکی آتشی بر فروخت ^۸

^۱ So simplest in *T*; the other copies read:

تو گفתי سرشتی نه آبست و گل
کش از سنگ و فولاد (پولاد *M* and *W*) دادست (کردند *M* and *W*) دل

In *B* the bait is quite corrupted.

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ *E* چنان.

^۴ سَنَدُروس (بدال مضموم) = (بدال مفتوح) سَنَدُروس, which is thus explained in *Ganjnāma*, f. ۱۰۲^b: آن صمغی است زرد رنگ که از آن روغن کمان بهزند و آن شبیه (a yellow-coloured resin, somewhat like amber). The bait of the *Shāhnāma*, usually quoted for the meaning of this word (see *Vullers, Lexicon*, ii. p. 33۰^a), appears here in two versions, viz.:

مشو ایمن اندر سرای فسوس که گه سندر است و گهی آبنوس
(as example of سَنَدُروس), and

مچو ایمنی زین سرای فسوس که گه سندروسست و گه آبنوس
(as example of سَنَدُروس). *E* reads in the first hemistich در افتاد بر پشت پایش. *B* reads in the first hemistich بموس.

^۵ *B* alone substitutes یار فرخنده for فرهنگبار. In the second hemistich *M* and *W* read یکی دمی for یکی.

^۶ This verse in *M*, *W*, and *B* only; *B* reads at the end of the second hemistich بی داد و بی داووم.

^۷ So *B* and probably *T* (where تا مران seems a mere misprint for مرا); *M* and *W* ممر مرا; the other copies بلاها مرا.

^۸ *M* and *W* آتش غم فروخت. *N* substitutes in the second hemistich ایدر اندر for اندر.

مر این فرش بیداد را در نورد ^۱	مکن ای برادر ازین بازگرد
زدرگاه نیک اختری رانده ام	بخشای بر من که در مانده ام
ندارم سویی نیکبختی دلیل	غریبم اسیرم نژند ^۲ و ذلیل
هلاکم بدین نیت آورده ^۳	وگر دل بمرگم یقین کرده ^۴
که از تشنگی رفت خواهد نفس ^۵	۱۵۶۰ بیک شربت آبم بفریاد رس
پس آنگه کنی جانم از تن تهی ^۶	اگر شربت آب سردم دهی
که از کشتن من نبینی ^۷ عذاب	بدان ^۸ آب چندان بیایی ثواب
چو سیل بهاری زدیده برون	همی گفت این و همی ریخت خون ^۹
بروبیل را آن سخن سرسیر ^{۱۰}	نگشت از بن پند او کارگر
که نتوان گرفتن شمارش بیاد ^{۱۰}	۱۵۶۵ نداد آب و چندان دشنام داد

^۱ This verse in *M*, *W*, and *T* only.

^۲ So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* اسیر و نژند. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *M* and *W* نیت بر هلاک من آورده اید and in the second hemistich آورده اید.

^۴ So all copies (only در تشنگی instead of تشنگی in *T*) except *M* and *W*, which read تشنگی گشت خشکم نفس.

^۵ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۶ بر آن *N*.

^۷ *M*, *W*, and *B* نیایی. ^۸ *M* and *W* همی راند خون.

^۹ This verse, which is quite indispensable to connect v. 1563 with v. 1565, as without it the change of subject from Yûsuf to Reuben is not indicated at all, only appears in *M* and *W* (بن پند has been corrected from پند, which might be retained, if we adopt the reading of *W* in the second hemistich: بروبیل را آن (read بارور) being in that case = بن, see below, note 7 on p. ۱۵۳). The use of the preposition ب with a following را, as here, has as yet been found only in Jewish Persian texts, for instance, بتسمیع گفتن را in the headings of Psalms ۱۴ and ۲۱ in Benjamin of Bukhârâ's translation of the Psalms, Vienna, 1883 (by the way, the Jews now living in Bukhârâ had their original abode in Tûs, the modern Mashhad, the native town of Firdausî himself, from whence they migrated to Transoxania), and درم بزنبیلی را نهادند, see Zotenberg in Merx' Archiv i. p. 386 ult. (the latter example kindly communicated to me by Prof. Nöldeke), but as, even in the Shâhnâma, combinations like از بی - را, از بهر - را, etc., now and then appear (comp. also the common ازیرا 'therefore'), the possibility of such an expression as this in a Firdausian poem can scarcely be doubted.

^{۱۰} This verse is in *M* and *W* less appropriately placed after v. 1568.

بدین هر دو ^۱ باشیم فریادرس	زما خنجر و کارد یابی و بس
دلش را بتمیغ جفا کرد ریش	براندش بخواری و زاری زبیش
کزو هم سیه دید روز سفید	۱۵۹۰ ازو نیز ببرد یوسف امید ^۲
شده کام ازو پاک و دام ^۳ آمده	فرماند بیچاره و سرزده
چو یاقوت بر لوح دینارگون	چکان بر رخ زردش ^۴ از دیده خون
بنزدیک لاوی شد ولایه ^۵ کرد	وز اندیشه جان و از رنج و درد
بخواندش برو صد هزار آفرین	نهادش ^۶ دو رخ پیش وی بر زمین
ببخشای بر من غریب و غمی	۱۵۹۵ بدو گفت کای مایه ^۷ مردمی ^۸
سیه گشته روز و تبه گشته فال	گسسته زمن کام ^۹ و آرام و هال

two copies insert after this verse a new bait, which is quite unnecessary as it simply repeats the same idea:

تو از ما نه آب و نه نان هم میخواه بر تو دهندت همی مهر و ماه

^۱ بدین هر دو با شمت *M* and *W*; بدین چیز *T*.

^۲ *B* reads in the second hemistich بود instead of دید. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ ازو دام پاک *T*. برگل زردش *M*. برگل سرخش *W*; بر رخ خویش *T*.

^۴ لایه = لایه, see *Ganjnâma*, f. ۱۴۲^b, where among others the following two baits of the *Shâhnâma* are quoted:

ازین لایه و ناله زار تو بکوشم کنون از یی کار تو

همی ریخت با لایه از دیده خون همیخواست آمرزش از رهنمون and

^۵ *A*, *E*, and *N* نهاد. In the second hemistich *M* and *W* read گشادش بوی
بر در آفرین.

^۶ So in all copies except *W*, which has نام^۷ مردمی (comp. further below in v. ۱۶۱۰, where this designation is properly bestowed upon Judah), and *T*, where this hemistich runs thus: بدو گفت کز مهر و از مردمی. In the second hemistich *T* substitutes این for من, probably because من is not connected by an *Idâfah* with غریب, as in the case of بیگنه above in v. ۱۵۵۲; but as both these treatments of من are permissible (comp. Blochmann's Contributions, p. ۵۱, l. ۲۶), and as moreover in v. ۱۵۹۹ below, all copies read بمن خسته, there can be no objection to the reading adopted.

^۸ *T* هوش; حال again corrected from هوش.

۱۵۷۵ فرومانده ام بیکس و بی پناه
 گرفتار گشتم^۲ بفرمان دیو
 همی بینی^۳ آئین روبیل پاک
 بمن بر چنین سخت کردست دل
 بنختم سیه کرده رخسار و چشم
 ۱۵۸۰ مرا جامه مرگ برد همی
 تو خود^۴ گیر دستم بیک شربت آب
 چو شمعون سخنها یوسف شنید
 برخ بر طباچه^۵ زدش چار و پنج
 بدو گفت کای ناکس و شوم و دزد
 ۱۵۸۵ که باشی تو ای ناکس تیره راه
 برد سجده خورشید و مه پیش تو
 مه و خور که شان دیده بودی بخواب
 شده روز روشن بچشم سیاه^۶
 گسسته زمن مهر گیهان خدیو
 که چون جامه مهر کردست چاک
 مرا کرده زینسان ذلیل و خجل^۷
 گرفتست بر من^۸ بدینگونه خشم
 بیک شربت آبم نخرد همی
 رهاکن روان مرا زین عذاب
 چو شیر دژم سوی یوسف دوید
 که بُد همچو دندان مار شکنج
 مرا خوردن خون تو هست مُزد
 که جوید سر موی تو تاج و گاه^۹
 شود^{۱۰} سدهای فلک خویش تو
 بگو تا بمخشدت امروز آب^{۱۱}

^۱ The second hemistich is in the wording of *T*; the other copies (except *M* and *W*, where this verse is wanting) read (B یختی) شده روی بختم (که ناگه *E*) زناگه (که ناگه *E*) زناگه، a statement which rather clashes with that given in v. 1573.

^۲ *T* and *B* seem to have گشته; *M* and *W* read دوتا گشته ام من بچنگال دیو.

^۳ *M* and *W* همی بینی تو; *E* نیمینی تو. ^۴ This verse in *M*, *W*, and *T* only.

^۵ *A* گرفتش بر من; this verse is wanting in *M* and *W*.

^۶ *M* and *W* have بر instead of خود, and in the second hemistich مر مرا.

^۷ In *T* and *B* distinctly spelt طباچه. The second hemistich of this verse runs thus in *M* که شد همچو دیدار مار شکنج; in *B* که شد همچو اندام مار شکنج; in *N* که بُد همچو دندان مار گنج.

^۸ So in *A* and *N*. *T* has the same, except سر موی for سر شوم. *M* and *W* چو دیدی *E*; که جوید سر تو سوی تاج و گاه *B*; که جوید سرت همچو شاهان کلاه. *B* سر موی تو تاج و گاه.

^۹ *W* بود. *E* reads کیش instead of خویش; *A* repeats by mistake پیش (which gives no rhyme).

^{۱۰} *T* reads in the beginning of the first hemistich بانها که شان. *M* and *W* have چرا می نمخشدت. The same داری instead of بودی, and in the second hemistich.

دش با غم و درد انباز گشت ^۱	ازو نیز یوسف دژم باز گشت
بلا به همی خورد خاک زمین	سوی نه برادر بشد همچنین
که جانش همی کرد بر لب شتاب	ازیشان همی خواست یکشربت ^۲ آب
چه تیغ زبانش که بر جان زدند ^۳	ندادند و زخمش فراوان زدند
گهش ناکس و گاه بدبخت ^۴ و خوار	گهش دزد خواندند که خاکسار
که او نام ^۵ مردمی خوانده بود	از آن ده برادر یکی مانده بود
در آن کار او بُد که دل تنگ داشت	یهودا که اورنگ و فرهنگ ^۶ داشت
که دیدش چنان خیره و تیره بخت ^۷	دش بر برادر همی سوخت سخت
که بودند آن نه برادرش بد ^۷	و لیکن همی دم نیارست زد
ولیکن دش از نهان بُد بجوش	همی دید زیشان ^۸ و میبُد خموش
که بُد پشت امید او گشته کوز ^۹	بپذیرفته یوسف بر او هنوز

^۱ So in *B*, *M*, and *W*. *T* has in the first hemistich *دژم*, and in the second *درد و تیمار گشت*.

^۲ *T* یکقطره.

^۳ *T* (without a proper rhyme):

ندادند آبش فراوان زدند بزویمین (= نیزه) غم جانش آذر زدند

This and the following verse are wanting in *B*.

^۴ So *M*. *W* ناکس شوم و بدبخت *T* ناکس و خُرد و بدبخت.

^۵ In *M* and *W* these two words are transposed, فرهنگ و اورنگ; the second hemistich is according to *M* and *W*. *T* بدان حال او بُد الخ; *B* بدان ده هم او بُد الخ.

^۶ *W* سرگشته و حیران here = شور بخت.

^۷ *M* and *W*:

ولیکن همی می (زد) نیارست دم که بودند آن نه برادر دژم

^۸ So correct in *T* (زی as preposition = سوی); the reading of *B* زایشان gives no sense; *M* همی بود زانسان; *W* همی دید از آنسان. Instead of *T* میبُد و خموش, but as *ولیکن* follows immediately in the second hemistich, the adopted reading seems preferable.

^۹ This verse in *M*, *W*, and *B* only,—the latter two read *یوسف بر او هنوز پذیرفته* (?). see *Ganjnâma*, f. ۱۳۲^a, where a bait of the *Shâhnâma* is quoted with exactly the same rhyme-words as here:

چو دی رفت و فردا نیامد هنوز نباشم زاندیشه امروز کوز

[III. 6.]

x

در ایشان زُن نیست رحمت پدید
 ۱۶۳۰ فراموش کردند روی پدر
 ندانم بدیشان چه بد کرده ام
 که چونین بکینم کمر بسته اند
 شدم پیش این نه برادر فراز
 بدین نه برادر بگفتم درست
 ۱۶۳۵ ندادند یکشربت آبم کسی
 نخواهند رحمت نمود از بُنه
 زیزدان داور چگونه رهند
 بدان کردگاری که چرخ آفرید
 که بخشایش آری بدین بیکی
 ۱۶۴۰ بجو ای برادر تو درمان من
 خردشان زیزدان بخواهد برید
 هم آن عهد و آن گفتگوی پدر
 ندانم که کی^۲ شان بیازرده ام
 بخون ریختن مهر پیوسته اند^۳
 بسی لایه کردم نمودم نیاز
 یکی شربت آبم دهید از نخست^۴
 بدینسان که دیدی زدنم بسی
 کشندم همی تشنه و گرسنه^۵
 که زینسان بلا گستر و بیرهند
 ستاره نمود و زمین گسترید
 که آخر بفریاد جانم رسی
 که هر دم بر آید زتن جان من

^۱ *A*, *E*, and *N* وهم. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۲ *A* has کجا instead of کی. ^۳ This verse in *M* and *W* only. ^۴ *T* آن.

^۵ This verse as well as the following one in *B*, *M*, *W*, and *T* only. *M* and *W* read in the first hemistich of this bait چُست روان چاره جُست *T* reads که گرتان بمرگم روان چاره جُست; *T* reads in the second hemistich که یکجریه آبم دهید از نخست.

^۶ *M* and *W* ندادم یکی آب از ایشان (زان نه *W*) کسی.

^۷ This verse in *M*, *W*, and *T* only; the wording of the first hemistich is according to *M* and *W*; بُنه here = بُن (بمنح و بنیاد) see above, note to v. ۱۵۶۴, and *Ganjnâma*, f. ۳۹^b, last two lines, where the following bait of the *Shâhnâma* is quoted:

مگر بومشان از بُنه برکنیم ببار و بمرگ آتش اندر زیم
T has here an unintelligible (?) از شبه. در ایشان زرحمت نمود از شبه. The wording of the second hemistich is according to *T*, which seems preferable to that of *M* and *W* که گشتم همی تشنه و گرسنه.

^۸ *M* and *W* have in the first hemistich رهید (as address to the brothers), and in the second hemistich اید بگسترده اید.

^۹ *M* and *W* که رحمی نمائی برین (the reading of *B* آرد is a mere mistake), and in the second hemistich آبمی instead of آخر. *T* که آخر تر باید.

^{۱۰} *B*, *M*, and *W* بخواه. *M* and *W* read in the second hemistich که در دم بر آید (بیاید *W*). *E* has آمد همی جان من.

نیارست رفتن دمی سوی او
گمان داشت کو نیز چون دیگران
دهد خیره دشنام و خوارش^۱ کند
سرانجام آهنگ وی کرد نیز
۱620 ببوسید خاک زمین پیش او
چنین گفت کای ویژه همسر مرا^۲
همان مادرت خواهر مادرم
همی بینیم^۳ تیره روز و دژم
گرفتار در دام تیمار و درد
۱625 ازین نه برادر بینم هلاک
خردشان تباہ است و دلشان سیاه^۴
چنین روز بر من سیه کرده اند
سوی^۵ خون من شان درستست رای
که از وی کند آبرا جُست و جو^۶
کشد دست بر وی بگرزگران^۷
شکسته کند یا فگارش کند
برو آفرینها بگسترد نیز
بمالید بر خاک صد بار^۸ روی
زعقوب فترخ برادر مرا
ترا همگهر من زهر دو سرم
سیه کرده بر من بلا و ستم
سرشکم زغم^۹ سرخ و رخساره زرد
بمن بر چنین کینه ور گشته پاک^{۱۰}
بخوانند کُشتن مرا بی گناه
بهانه بخورشید و مه کرده اند^{۱۱}
بدیشان درون نیست بیم خدای

^۱ So *B*. *M* and *W*:

که از وی کند آبرا آرزوی
نیارست رفتن همی نزد او
نیارست رفتن بر او همی
کند دست داشت in the first, and دست
^۲ So *B* and *T*. *M* and *W* read بُرد instead of داشت

in the second hemistich.

^۳ خوارش in *T* seems a mere defective spelling for خارش.

^۴ In *M* the phrases بر خاک and صد بار are transposed.

^۵ *M* and *W* read مرا همسرا.

^۶ So *M*, *W*, *A*, *E*, and *N*. *B* and *T* read بینم همی. In the second hemistich *B*, *A*, *E*, and *N* read ما instead of من.

^۷ *T* *برخ*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ This verse is wanting in *B*. In *A*, *E*, and *N* it appears after v. 1639. *E* substitutes here the following bait:

ازینان که هر يك برادر منند
بلا بینم و هم بلا گستر اند

^۹ In *E* سیاه and تباہ are transposed.

^{۱۰} In *T* the second hemistich runs thus: بمن زندگانی تبه کرده اند.

^{۱۱} So in *M* and *W*. *T* *پی*; in the other copies this verse is wanting. The immediately following bait also in *M*, *W*, and *T* only, but in *T* further down, after v. 1637, and beginning ازیشان زمن الخ.

یهودا چو آن ¹ دید از جای چست	گرفتش سبک دست و خنجر بدست
بپنچید و بستد ² ازو خنجرش	بقوت گرفت آنچنان در برش
بیشرد اندام او را چنان ³	که خردش همخواست کرد استخوان
پس آنکه چنین گفت کای کم خرد ⁴	زدانا چنین کار کی در خورد
1655 چو کردست این خرد کودک بما	که خواهیم کردن سراز تن جدا ⁵
هر آنکس که او را بدینسان گشد	بهر دو جهان خشم یزدان گشد
مرا نیست با خشم یزدان شکیب	کجا پای دارم چو آید نهیب
گراو نیستی جز یکی تیره مار	کس او را نکشتی چنین خوار خوار ⁷
بدین ⁸ بیهدد کار وازون زشت	بر آئیم ما از خدا وز بهشت ⁹

¹ *A*, *E*, and *N* چو این; *B*, *A*, and *N* read in the second hemistich سبکدست خنجر بدست.

² shortened form of بستاد; the substitution of بستید in *W* and *N* is useless, as no verb بستیدن exists. *T* بگرفت (less appropriate, as both in the immediately preceding and the immediately following hemistich the same verb is used); in the second hemistich *M* and *W* read آنزمان instead of آنچنان, and *T* همچنان از برش.

³ *M* and *W* یکزمان او را چنان; in the second hemistich *E* has a silly استخوان for آسمان.

⁴ *M* and *W* بدو گفت ای بدخرد *T* پس آنکه بدو گفت ای بدخرد; in the second hemistich *B* reads زما اینچنین کار کی در خورد *M* and *W* have در خورد instead of بر خورد.

⁵ *M* and *W* کردش سراز وی جدا *T* کردن سراز وی جدا.

⁶ *T* چو دارم نهیب *M* and *W* کجا یاد دارم الخ *B* که *T*.

⁷ This good verse is found in *T* only. *M* and *W* have two clearly interpolated verses instead, the first of which (the second is quite unintelligible) runs thus:

نباشم بدینکار خرسند هیچ نخواهم بدینکار کردن بسیج

⁸ *T* بدین کار وازون⁸ *M* and *W* بدین بیهدد کار و این روز زشت *A* and *N* برین زشت; on تیره زشت and its various spellings see above, p. ۵۳, note 8.

⁹ So *M* and *W* (but وبهشت for which the above reading has been substituted). *B*, *E*, and *T* بر آیم بحشر از خدا از بهشت *N* بر آیم بحشر از خدا در بهشت *A* بر آیم خدا (بر آیم جدا read) از خدا از بهشت.

شوی پیش یزدان تو هم شرمسار ^۱	گر از تشنگی من شوم جانسپار
روانش خلید از غم و دل کفید	یهودا چو آن زاری و لابه دید ^۲
که دودش بر آمد سوئی مغز سر	زبان ز دش آتشی بر جگر ^۳
که گفتی بتن آتشش بر فروخت	دلش بر برادر بدانسان ^۴ بسوخت
که از درد یوسف روانش بخت ^۵	۱645 سبک سوی او بُرد با آب دست ^۶
چو شیر دژم گشت و چون پیل مست	چو شمعون چنان ^۷ دید بر پای جست
که داند که چون کرد بر وی عتاب ^۸	رود از یهودا سبک جام آب
بسی شور و برخاش و پتیاره کرد ^۹	مر آن آبدانرا بصد پاره کرد
یکی خنجر آبگون بر کشید	بدان خشم و کین سوی یوسف دود ^{۱۰}
روانرا زیندش رهائی دهد ^{۱۱}	۱650 که از تن سرش را جدائی دهد

^۱ که *T*. *A*, *E*, and *N* چو.

^۲ This hemistich has a different wording in almost every copy; the reading here adopted is that of *B*; somewhat similar is that of *E* دار همی شرم یزدان; *T* مرا تکیه نی بجز گردگار *A* زیهر خدا یکدم آیم بیار *N* چگوئی جوابم بروز شمار *M* and *W* مگرتان نگیرد بر آن کردگار (as ironical question).

^۳ *A*, *E*, and *N* بدید *W* یهودا چو زاری و لابه بدید; in the second hemistich *W* reads روانش خلید (وز) غم دل کفید.

^۴ *B* and *A* بر جگر اندر جگر *N* آتش در جگر instead of جگر.

^۵ *E* بدینسان; in the second hemistich *T* and *A* read تو که, and *M* and *W* آتشش for آتشی.

^۶ So best in *B* and *T* (the latter has پر آب instead of آب). *M*, *W*, and *E* read سبک برد پس او سوئی (پس سوی او *W* has a silly) آب دست *A* and *N* سبکدست او برد با آب دست. In *M* and *W* there is added after this verse another bait, which is evidently spurious, and merely put in, as it seems, to introduce the آب جام mentioned afterwards in v. 1647:

سبک خواست یوسف ازو جام آب که داند که چون داشت یوسف شتاب

^۷ *T* چنین; instead of بر پای *B* reads از پای *M* and *W* از جای; the second hemistich runs thus in *M* and *W*: چو شیر زیان یا که چون پیل مست.

^۸ *M* and *W* ز دش بر یکی سنگ با خشم و تاب

^۹ *M* and *W* بسی شور و تیمار و پتیاره کرد; on پتیاره see note 1 on p. ۸۷.

^{۱۰} *N* بدید.

^{۱۱} This verse is wanting in *M* and *W*.

بدینسان عدو ^۱ برادر نیم	۱۶۶۰ نرزم من این خون که ^۱ کافر نیم
روانتان نترسد همی از خدای ^۲	اگر مر شمارا بخونست رای
پس آنگه بیوسف توان راه جُست ^۳	همی خون من رخت باید نخست
رخ نه برادر شد از خشم زرد	یهودا چو آن ^۴ داستان یاد کرد
چدا هر یکی گفت کای یاوه گوی	بتندی برو بر ^۵ نهادند روی
چه باید بخود راه غم برگشاد	۱۶۶۵ چه باید ترا این سخن ^۶ کرد یاد
نخواهی شد امروز همداستان	تو با نه برادر بدین داستان
بخنجر شود بند جان تو سست ^۷	مگر دل همی خواهدت کز نخست
بنزدیک ما آبرویت مبر	مگو ^۸ این سخن را که گفתי دگر
بدادیم دلها بعصیان همه	بکاری که بستیم پیمان همه
ازین کار خواهی همی روی تافت	۱۶۷۰ تو اکنون همی باز خواهی شکافت ^۹
نبایستی آمد پیمان نخست	دلت گر چنین داوری ^{۱۰} خواست جُست

^۱ *A* and *N* و. In the second hemistich عدو (which is correctly spelt in *E*) appears in *B*, *T*, *M*, *W*, and *A* with the usual wrong ی for a simple Idāfah as عدوی. *N* reads with the real abstract noun عدوی (enmity) thus: بدینسان عدوی: بر آور نیم.

^۲ In *M* and *W* the first two words are transposed, روانت; نترسد همی از خدای.

^۳ *A*, *E*, and *N* چاره جُست.

^۴ *M*, *W*, *A*, and *N* این.

^۵ *M*, *W*, and *E* درو در *N* برو در (an impossibility, see Rückert in Zeitschrift der D. M. G. viii. p. 257); in the second hemistich *M* and *W* read گفتش ای for گفت کای; on گفت کای in this sense, see above, p. ۱۳۲, note 7.

^۶ *E* سخن; in the second hemistich *M* and *W* read چه باید بخود بر در غم; زن سخن; چه باید بخود بر در غم; on همداستان in the following verse, see above, p. ۱۰۷, note 5.

^۷ This verse is wanting in *W*.

^۸ *W* and *E* have distinctly بگو (ironically), and, as it seems, also ببر for مبر in a similar sense at the end of the second hemistich; *B* reads چو instead of که.

^۹ So *M*, *W*, and *T*; the other copies have شتافت; in the second hemistich *M* and *W* read ازینکار تافت همی روی.

^{۱۰} *W* and *E* have distinctly بگو (ironically), and, as it seems, also ببر for مبر in a similar sense at the end of the second hemistich; *B* reads چو instead of که. ^{۱۰} So *M*, *W*, and *T*; the other copies have شتافت; in the second hemistich *M* and *W* read ازینکار تافت همی روی. ^{۱۰} *W* and *E* have distinctly بگو (ironically), and, as it seems, also ببر for مبر in a similar sense at the end of the second hemistich; *B* reads چو instead of که. ^{۱۰} So *M*, *W*, and *T*; the other copies have شتافت; in the second hemistich *M* and *W* read ازینکار تافت همی روی. ^{۱۰} *W* and *E* have distinctly بگو (ironically), and, as it seems, also ببر for مبر in a similar sense at the end of the second hemistich; *B* reads چو instead of که. ^{۱۰} So *M*, *W*, and *T*; the other copies have شتافت; in the second hemistich *M* and *W* read ازینکار تافت همی روی.

بنالید و بگریست بر خویشتن
ز چشمش دل خسته آمد برون^۱

چو چَه دید آن^۱ کودک پاکتن
۱695 گشاد از رَه دیدگان^۲ سیل خون

^۱ B has a strange چو دیدنش آن.

^۲ E گشاد از دل و دیده W has in the second hemistich ز چشمش instead of ز چشمش. In Jāmi's poem the altercation between Joseph and his brothers is sketched in a rather general way, without any reference to special individuals, as Reuben, Simeon, Judah, etc. In Nāzīm's version, on the other hand, Firdausi's treatment of this episode is somewhat more closely followed. After a general description of the hostile attitude of the brothers (India Off. 184, f. 66^a, l. 9 sq.):

بظاهر رشک باطن را نمودند	در بیداد بر یوسف گشودند
یکی ناخن که بر دل تیز گردد	یکی شد تیغ تا خونریز گردد
یکی آتش که موی را گدازد	یکی شد دود تا بر دیده تازد
یکی برق بهشتی سوز گردید آغ	یکی طوفان کشتی سوز گردید

and Joseph's fruitless supplication (f. 66^a, last line sq., and f. 66^b, l. 7 sq.):

تضرع را لب نالش بیان داد	باَه گرم زاری را زبان داد
نمیدانم چه بُد کردم چه تقصیر	که از من زود گردیدند دلگیر
شما گل باغ دین را من گیاهم	ولی چون خرد سال و بیگناهم
نمی رنجم اگر رنجیده باشید	اگر از من خطائی دیده باشید
مرا خوش خویش را مسرور دارید	سزد گر زحمت از من دور دارید
مرا عاجز شمارا بنجور کرد	گرم نیرنگ تان دور از پدر کرد
که باشد قدرتش بیش از پیمبر	بترسید از خدای عجز پرور
اگر باشد بدی (?) بدین) سرحد نباشد آغ	برادر با برادر بُد نباشد

Judah's compassion for Joseph and his interference with Simeon's murderous attack upon the latter are sketched (f. 67^a, l. 3 ab infra sq.) exactly as in Firdausi and the older Arabic legends, which the author of the *Shāhnāma* took as his authorities (those in Ṭabarī, for instance, see Grünbaum, p. 24):

نکرد الا یهودا زان جماعت	کسی بر حال آن لب تشنه رحمت
بگیر این جام آب تشنگی سوز	بخواندش پیش و گفت ای حسرت افروز
که شمعون تند برقی شد زجا چست	هنوز آن جام یوسف داشت در دست

که با ده برادر بمازی درم	تو پنداری ای باب نیک اخترم
ببین در بُن چه رسن بازیم	من ^۱ ای باب فترخ نه در بازیم
وگر جوئیم در بُن چاه جوی	دل و دست تا حشر ^۲ از من بشوی
بحیلت مرا بستدند ای پدر	۱۷۰۵ زدست تو اخوان من ^۳ سربسر
که دارندم امروز همتای جان	بخوردند ^۴ سوگندهای گران
همی خورده سوگندها بشکنند ^۵	زتن جانم اکنون جدائی دهند
ازین پس بسوگند شان استوار ^۶	مدار ای پدر تا تو باشی مدار
بود پاک ^۷ سوگندهاشان دروغ	که شان نیست در دل زرحمت فروغ
که با ^۸ دشمنان سوی دشت آمدم	۱۷۱۰ دریغا بسوگند غره شدم

rhyme. After this verse *M* and *W* insert two new baits, not found anywhere else, and merely expressing the same idea, as the two immediately following ones:

ازین محنت وزاری و تاب من	نه آگاهی ای مهربان باب من
رسانید ازین بخت روزم بگور	بآمید بازی مرا جُست شور

^۱ *M* and *W* که (perhaps in the elliptical sense of 'but I say, I tell you'). In the second hemistich *A* reads *ببین تو درین چه الخ*; *N* *ببین اندرین چه الخ*; *M* and *W* *که اندر بُن چاه سربازیم*.

^۲ *M* and *W* محشر.

^۳ *M* and *W* این گمراهان.

^۴ *T* *که خوردند*; *M* and *W* have the second hemistich in the following strange way: *که دارند با من بهمتای جان*.

^۵ This verse in *T*, *M*, and *W* only; *M* and *W* read in the first hemistich *زجانم*; *T* uses in the second hemistich *شکستن* as intransitive verb: *زسوگند خورده همی بشکنند*.

^۶ *M* and *W* *بسوگندها استوار*; *T* *اعتبار*.

^۷ *M* and *W* *شود باز*.

^۸ *T*, *M*, and *W* *با*; the following two verses are found in *M* and *W* only, but are essential as they form the connecting link between vv. ۱۷۱۰ and ۱۷۱۳ and appear also in Schlechta-Wssehrd's translation; if they were to be left out, v. ۱۷۱۳ would have to be dropped too, as has quite consistently been done in *T*, where all three verses are missing and Joseph's lament ends with v. ۱۷۱۰. Between vv. ۱۷۱۰ and ۱۷۱۱ there is another bait in *M* and *W*, clumsily worded and evidently spurious, viz.:

دریغا که هرگز نکرده گناه	همی گشته (گشت read) خواهم بزاری تباہ
--------------------------	--------------------------------------

زای کردن یوسف علیه السلام در فراق پدر
چنین گفت پدر: باش ای پدر
گسسته شد آمدم از روی تو
ز دیدار تو چشم من دوختند
جهان آتش مرگ من بر فروخت
جوانی و جانم شد از من¹⁷⁰⁰ بباد
ندانی که با من زمانه چه کرد
که کار من آمد زگیتی بسر
بریدند پای من از کوی تو¹⁷⁰¹
مرا آیت دوری آموختند
مرا و ترا ای پدر هر دو سوخت¹⁷⁰²
بمرگ من اکنون ترا صبر باد
جهان با تن من چه زنفار خورد¹⁷⁰³

گرفت از مستی غفلت زدستش
لبود آن خشک لب را بر زمین بر
یهودا بار دیگر جوش بر داشت
گرفتش دست و خنجر کرد بیرون

لبالب کرد چون گل پس شکستش
که تر سازد گلویش را بخنجر
چنان کز مغز شمعون هوش بر داشت
بقهرش گفت کای شاگرد گردون الخ

The chief difference between Nâzim and Firdausi is this, that in the poem of the former Judah does *not* suggest to his brothers to throw Joseph into a pit; they meet (as in Jâmi) the pit accidentally on the road (بجای راه شان افتاد ناگاه), and simply avail themselves of this lucky chance to get rid of the boy without bloodshed.

¹ So in *B* and *N*. *T'* بچاه انداختن برادران یوسف را و زاری کردن او (the first part of this heading is an anticipation of the next chapter, see further below after v. 1713). In the other copies the text runs on without interruption.

² Or *یدرود*, as *A* and *N* distinctly have, see on the double spelling of this word p. ۴۵, note 8. In the second hemistich the words are thus transposed in *M*, *W*, *A*, and *N*: *که کار من از گیتی آمد (آید W) بسر*.

³ In *M* and *W* the two hemistichs are transposed; the *اميدم*, adopted in the text, is taken from these two copies; the others read simply *اميد*.

⁴ In *M* the second hemistichs of verses 1698 and 1699 are by mistake transposed. Instead of جهان in the beginning of v. 1699, *E* reads چنان.

⁶ شد آخر *T*. In *M* and *W* this hemistich runs thus: چه دانی که جانم شد از من با (as abbreviation of یاد) at the end of the second hemistich.

⁶ *E* and *N* کرد چہ بھانہ من با تن جہان با تن *T* چو instead of چہ *A* has the same wording as the adopted one, but instead of خورد again کرد, which gives no

عذاب الیمست و رنج دراز	کفن کنند از مردم مرده باز
مرا بی کفن در میفکن بگور	مکن ^۱ ای برادر خرد را مشور
بپیراهنی دار ارزانیم	۱۷۲۵ مگردان تو آئین و گردانیم ^۲
نزید که عورت برهنه شود	تن کودک خرد عورت بود
پدر را بدین ^۳ کار آزم دار	زیزدان و از روی من شرم دار
در افکند خواهی بتاریک چاه	که ^۴ فرزند او را چنین بی گناه
بجای کفن گیر پیراهنش	مگردان بخواری برهنه تنش ^۵
تو گفתי مگر داشت کین کهن	۱۷۳۰ ازو هیچ نشنید شمعون سخن ^۶
بدین هر دو دست و زبان برگشاد	طبایچه ز دش چند و دشنام داد
تَبُد مهربان جز یهودا کسی ^۷	جز او دیگران هم زدندش بسی
که ترسیده بُد سخت بر خویشتن	ولیکن همی دم نیارد ^۸ زدن
شد اندام یوسف سراسر پدید	سرانجام پیراهنش بر کشید
پدید آمد آن پیکر روشنش	۱۷۳۵ شنیدم که چون کند ^۹ پیراهنش
بپیوست تا ساق عرش خدای	یکی نور از اندام ^{۱۰} آن دلگشای
در آن ^{۱۱} خیره شد هم زمین و زمان	فرروزان شد از نور هفت آسمان

^۱ تو خود را خرد را *B* reads; instead of *A* یکی.

^۲ = but (if) thou *will* turn (change, pervert) the custom with regard to me.

In *T* the first hemistich runs thus: چو از عالم زندگی رانیم.

^۳ *B* ازین.

^۴ *T* چو^۴; instead of بتاریک چاه in the second hemistich *N* reads بچاه برهنه.

^۵ *E* تنم, and in the second hemistich پیراهنم.

^۶ *E* ازو هیچ شمعون نکردی سخن^۷. *M* and *W* کسی^۷ تبُد جز یهودا بمهرش.

^۸ So corrected from the unmetrical نیارست in *M* and *W*, the only two copies that have this verse, which, however, is almost indispensable, as furnishing an explanation for Judah's non-interference in Simeon's doings in v. 1734. It is therefore admitted by Schlechta-Wssehrd into his translation too.

^۹ *A* and *N* شنیدم که چون گشت عریان تنش *B*; چو برکنند *E* reads بدیدند آن *ع* hemistich.

^{۱۰} یکی نور اندام *B*.

^{۱۱} *M* and *W* هم زمان *A* and *N* read زمان; instead of در آن *T*; *M* and *W* درو.

کسی کش در افتاد در خانه آب	تواند بتدبیر کردن صواب
چو آبی ازین خانه موج آورد	خرد رای آن چاره چون گسترد
دریغا مرا دشمن از خانه خاست	ازیرا ^۱ چنین کار من بینواست ^۲
بجاه انداختن حضرت یوسف علیه السلام ^۳	
همیگفت ازینسان سخنهاى زار	همیکرد خون از دو دیده نثار
۱۷۱۵ کشیدندش ایشان ^۴ بخواری همی	بدان زاری و سوگواری همی
چو دزدی که خونی بود ریخته	برو بر شود فتنه انگیزته ^۵
چنان مستمند و چنان خاکسار ^۶	کشیدندش اورا بدان چاهسار
نه روی رهائی نه امید کس ^۷	نه جز ایزدش هیچ فریادرس
سبك جست ^۸ شمعون که پیراهنش	برون آرد از نازدیده تنش
۱۷۲۰ غریبید یوسف دگر باره زار	بغلطید بر خاک ره زار و خوار ^۹
چنین گفت زنهار پیراهنم	بمن بخش و عریان مگردان تنم
کسی کو بمیرد ^{۱۰} کندش کفن	کفن گیر بر من تو این پیرهن

^۱ So *M* and *W*, decidedly more suitable than the reading of *B*, *A*, and *N* ازیرا
دریغا که کارم الخ *E* has که کارم چنین بینواست.

^۲ This heading is found in *T* only, but less befittingly after the next verse.

^۳ *M* and *W* آنگه; instead of همی at the end of both hemistichs, *A*, *E*, and *N* read همه.

^۴ *M* and *W* آویخته.

^۵ *M* and *W* سوگوار (an unnecessary substitute, as خاکسار and چاهسار can very well form a proper rhyme, سار in the former word being 'like' and in the latter 'place'); in the second hemistich (which is taken from *M* and *W*) the other copies read (without a proper object) کشیدند نزدیک آن چاهسار.

^۶ *T* نه روی نه امید بودش بکس. *M* and *W* have in the beginning of the second hemistich بجز instead of جز.

^۷ *M* and *W* رفت, and in the second hemistich نازک تنش instead of بر آرد کند رنجه نازک تنش; *B* reads کرد.

^۸ *M* and *W* بگلطید در خاک چون گشته مار; in the same two copies the following eleven verses (1721-1731) are entirely wanting.

^۹ So in *T* and *B*; the other copies بمرده; instead of کندش *B*, *E*, and *N* read فگندش; *A* فگنده.

که یعقوب از آن کورو غمگین شود	بمَسْکَن درون زار و مسکین شود ^۱
۱۷۵۰ الهی مرا درد او هست بیش	ازین زار و از حسرت مرگ خویش ^۲
همه چیزها را چه مهتر چه خُرد	خدایا همه بر تو باید سپرد ^۳
که جز تو خداوند پروردگار	نه پروردگارست و نه گوشدار
مرا گر برویل بسپرد باب	کنون گو همی بین ^۴ بلا و عذاب
که روبیل ببنم همی ^۵ بر کند	کنون سرنگونم بچاه افگند
۱۷۵۵ الهی اگر کرد یعقوب سهو	سپردم ^۶ برویل از بهر لهُو
من اکنون سپردم بتو خویشتن	الهی تو باشی ^۷ نگهدار من
چه در آسمان و چه در قعر چاه	توانی زید داشت مارا نگاه ^۸
همیگفت زینسان و میرنخت ^{۱۰} خون	زدو دیده بر چهر دینارگون
دگر باره بر لابه ^{۱۱} بیکران	زاندیشه ^۹ جان گشادش زبان

^۱ *E* has in both hemistichs بود ; in *T* the second hemistich begins برون و درون بود ; in *E* there is by mistake substituted for it the first hemistich of v. ۱۷۵۱. زار الخ

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ *M* and *W* الهی بتو دوست باید سپرد. In *B* this verse is placed after the following one.

^۴ *T* هان ; in *W* this verse is wanting.

^۵ *M* and *W* کُنُون بِنَم از وی بلا و عذاب ; *E* reads کُنُون بِنَم از وی بلا و عذاب.

^۶ *M* and *W* همه خاکسارم بچاه افگند. *E* reads همه خاکسارم بچاه افگند. After this verse *N* inserts a new heading: دعا و خواستگاری نمودن یوسف علیه السلام بجناب باری عز اسمه.

^۷ *M* and *W* have a distinct but unintelligible سپردش ; *M* reads besides از راه instead of از بهر.

^۸ *M* and *W* تو باشی الهی.

^۹ *M* and *W* تو دانی زید داشت بنده بگاه ; in *E* this verse is wanting.

^{۱۰} *E* چهر زردگون ; in the second hemistich *B* and *T* read چهر زردگون instead of چهر دینارگون. the more characteristic.

^{۱۱} See on لابه, note 4, p. ۱۵۹. *A* reads با لابه instead of بر لابه. The wording of the second hemistich is according to *M* and *W* ; all the other copies have (or as distinctly in *B*, *A*, and *E* گذارش) جان گدازش without a finite verb.

سرش را یکی سوی دادار کرد	بنالید یوسف از آن داغ و درد ^۱
نگارنده بر آسمان اختران ^۲	چنین گفت کای داور داوران
سخنهای گوینده را بشنوی ^۳	نگهدار هرچ آفریده توئی ۱۷۴۰
یگانه خدای توانا ^۴ توئی	چه گویم که دانا و بینا توئی
مگیرش بگفتار وزو در گذار	بر آن بنده پیر بخشایش آر ^۵
خدایا بآتش مکن شوربخت	زبانش یکی سهو گفتست ^۶ سخت
که بازی کنم با رفیقان بسی	مرا چون همخواست کردن گسی ^۷
بدو پند و اندرزا بر شمرد	۱۷۴۵ برویل نامهریادم سپرد ^۸
مسوزان بمرگ من اورا روان	خدایا خطا بر مگیرش بر آن ^۹
که کرد از سپردن زبانش ^{۱۰} خطا	خدایا تو در دل فگندی مرا
که خواهد مرا محنتی اوقات	دل من همانکه گواهی بداد

^۱ *E* and *N* درد داغ را ; سرش in the beginning of the second hemistich (found in all copies except *M* and *W*, where خود روی is substituted) is an example of the use of the personal instead of the reflexive pronoun, a use met with in the *Shāhnāma* too.

^۲ *M* and *W* نگارنده اختر آسمان.

^۳ This verse in *M* and *W* only (in *W* the second hemistichs of this and the following bait are by mistake transposed).

^۴ *M* and *W* خدا و توانا. ^۵ *M* and *W* بدن پیر بخشایش و رحمت آر.

^۶ *E* کردست ; *N* has in the second hemistich بآتش instead of زبانش.

^۷ گسی (وداع) گسیل = گسی comp. Rückert in Zeitschrift der D. M. G. x. p. ۱۶۸. *M* and *W* read گسیل with سبیل as rhyme-word in the second hemistich, but گسیل رفیقان سبیل does not fit into the metre. In *B* and *E* the first hemistich is hopelessly corrupted.

^۸ This reading of *M* and *W* seems preferable to that of the other copies: برویل سپرد, since it furnishes a proper object to سپرد (in the other version سپرد in the preceding verse would have to do duty for both sentences). In the second hemistich *E* has برو instead of بدو.

^۹ *T* بدن ; *M* and *W* خطا بر زبان. *A* and *N* substitute at the end of the second hemistich زمان for روان.

^{۱۰} *E* برویل (correctly to fit the metre روبل) instead of زبانش. *M* and *W* که هست از سپردن زبانش خطا.

که یعقوب از آن کورو غمگین شود
 ۱۷۵۰ الهی مرا درد او هست بیش
 همه چیزها را چه مهتر چه خرد
 که جز تو خداوند پروردگار
 مرا گر برویل بسپرد باب
 که روبیل بیغم همی^۱ بر کند
 ۱۷۵۵ الهی اگر کرد یعقوب سهو
 من اکنون سپردم بتو خویشتن
 چه در آسمان و چه در قعر چاه
 همیگفت زینسان و میرنخت^{۱۰} خون
 دگر باره بر لایه^{۱۱} بیکران
 بمسکن درون زار و مسکین شود^۱
 ازین زار و از حسرت مرگ خویش^۲
 خدایا همه بر تو باید سپرد^۳
 نه پروردگارست و نه^۴ گوشدار
 کنون گو همی بین^۵ بلا و عذاب
 کنون سرنگونم بچاه افگند
 سپردم^۶ برویل از بهر لاهو
 الهی تو باشی^۷ نگهدار من
 توانی زید داشت مارا نگاه^۸
 زدو دیده بر چهر دینارگون
 زاندیشه^۹ جان گشادش زبان

^۱ *E* has in both hemistichs بود ; in *T* the second hemistich begins برون و درون بود ; in *E* there is by mistake substituted for it the first hemistich of v. ۱۷۵۱.

^۲ This verse in *M* and *W* only.

^۳ *M* and *W* الهی بتو دوست باید سپرد. In *B* this verse is placed after the following one.

^۴ *T* هان ; in *W* this verse is wanting.

^۵ *M* and *W* کنون بینم از وی بلا و عذاب ; *E* reads کنون بینم از وی بلا و عذاب.

^۶ *M* and *W* همه خاکسارم بچاه افگند ; *E* reads همه خاکسارم بچاه افگند. After this verse *N* inserts a new heading : دعا و خواستگاری نمودن یوسف علیه السلام بجناب باری عز اسمه.

^۷ *M* and *W* have a distinct but unintelligible سپردش ; *M* reads besides از راه instead of از بهر.

^۸ *M* and *W* تو باشی الهی.

^۹ *M* and *W* تو دانی زید داشت بنده بگاه ; in *E* this verse is wanting.

^{۱۰} *E* چهره زردگون ; in the second hemistich *B* and *T* read چهره زردگون instead of چهره دینارگون.

^{۱۱} See on لایه, note 4, p. ۱۵۹. *A* reads بر لایه instead of لایه. The wording of the second hemistich is according to *M* and *W* ; all the other copies have لایه (or as distinctly in *B*, *A*, and *E* گذارش) without a finite verb.

سرش را یکی سوی دادار کرد	بنالید یوسف از آن داغ و درد ^۱
نگارنده بر آسمان اختران ^۲	چنین گفت کای داور داوران
سخنهای گوینده را بشنوی ^۳	نگهدار هرچ آفریده توئی ۱۷۴۰
یگانه خدای توانا ^۴ توئی	چه گویم که دانا و بینا توئی
مگیرش بگفتار وزو در گذار	بر آن بنده پیر بخشایش آر ^۵
خدایا بآتش مکن شوربخت	زبانش یکی سهو گفست ^۶ سخت
که بازی کنم با رفیقان بسی	مرا چون همخواست کردن گسی ^۷
بدو پند و اندرزا بر شمرد	۱۷۴۵ برویل نامهریادم سپرد ^۸
مسوزان بمرگ من اورا روان	خدایا خطا بر مگیرش بر آن ^۹
که کرد از سپردن زبانش ^{۱۰} خطا	خدایا تو در دل فگندی مرا
که خواهد مرا محنتی اوقات	دل من همانکه گواهی بداد

^۱ *E* and *N* درد داغ را ; سرش in the beginning of the second hemistich (found in all copies except *M* and *W*, where روی خود is substituted) is an example of the use of the personal instead of the reflexive pronoun, a use met with in the *Shāhnāma* too.

^۲ *M* and *W* نگارنده اختر آسمان.

^۳ This verse in *M* and *W* only (in *W* the second hemistichs of this and the following bait are by mistake transposed).

^۴ *M* and *W* خدا و توانا. ^۵ *M* and *W* بدن پیر بخشایش و رحمت آر.

^۶ *E* کردست ; *N* has in the second hemistich بآتش instead of زبانش.

^۷ گسی (وداع) گسیل = گسی comp. Rückert in Zeitschrift der D. M. G. x. p. 168. *M* and *W* read گسیل with سبیل as rhyme-word in the second hemistich, but رفیقان سبیل does not fit into the metre. In *B* and *E* the first hemistich is hopelessly corrupted.

^۸ This reading of *M* and *W* seems preferable to that of the other copies: برویل سپرد, since it furnishes a proper object to سپرد (in the other version سپرد in the preceding verse would have to do duty for both sentences). In the second hemistich *E* has برو instead of بدو.

^۹ *T* بدن ; *M* and *W* خطا بر زبان. *A* and *N* substitute at the end of the second hemistich زمان for روان.

^{۱۰} *E* برویل (correctly to fit the metre رویل) instead of زبانش. *M* and *W* که هست از سپردن زبانش خطا.

یهودای فرزانه را دل بسوخت	وز آن خشم ^۱ چون آتشی بر فروخت
چو شیر دژم جَست و چون پیل مست	گرفتش سبک دست یوسف بدست ^۲
بدان ^۳ بیرهان گفت کاین نیست روی	نباید زمین چنین بُرد گوی
فگندن بچاه اندرش سر نگون	از آن سختتر کش بریزید ^۴ خون
۱۷۷۵ که چون سُرْمه گردد سرو گردنش	شود استخوان ریزه اندر تنش ^۵
نباید بدین ناخوشی کُشتنش	درین چاه باید فرو هشتنش ^۶
پس آنکه بیزدانش بگذاشتن	که یزدان خودش جان ستاند زن
شمارا بزه کم بود اندرین	که کُشته نباشید ویرا بکین
یکایک رسن خواستند آنزمان	باشتاب بستندش ^۷ اندر میان
۱۷۸۰ بچاهش فرو هشت شمعون بخشم	برون کرد آب محابا ^۸ ز چشم
رسن را بکردند بروی ^۹ دراز	همی رفت در چاه ماه از فراز
دلش با یگانه ^{۱۰} خدای جهان	که داند همی آشکار و نهان
سپرد ^{۱۱} تن و جان بفرمان او	امیدش بلطف فراوان او
چو در نیمه چاه تازی رسید	شنیدم که لاری رسن را برید

^۱ *M* and *W* درد.^۲ *M* and *W* گرفته دل را بدست.^۳ بر آن *E*.^۴ So *T*, *M*, and *W*; the other copies بریزند.^۵ *E* ریزها اندرش.^۶ In *M* and *W* this bait runs thus (with reference to v. ۱۷۷۹ below):

رسن را یکی بست باید برش فرو هشت باید بچاه اندرش

^۷ *B* and *E* بستند; *M* and *W* have in the beginning باشتاب (an apocopated form of the 3rd plural preterite as usual in the dialects of Yazd, Gūrān, etc.).^۸ *T* آب حیارا; in *M* and *W* this verse is wanting.^۹ *T* در چه; in *A* this verse is wanting. Between vv. ۱۷۸۰ and ۱۷۸۱ *E* and *N* have a new heading, *E* در چاه حضرت یوسف را برادران کردن برادران حضرت یوسف را و بجزیرتیل حکم حضرت عزت رسیدن *N*; in *M* and *W* there is inserted after v. ۱۷۸۱ the fifteenth verse of the Kūrān: فَلَمَّا ذَهَبُوا آلَ:^{۱۰} *N* با نگاه.^{۱۱} *M* and *W* (which place v. ۱۷۸۳ before v. ۱۷۸۲) read سپردش, and in the second hemistich the same again instead of امیدش.

مگردید بر معصیت کامدار ^۱	۱۷۶۵ چنین گفت کای مهتران زینهار
بدین کودک خُرد رحمت کنید	جوانمردی و مهر عادت کنید
خردمندی و مردمی گسترید	زبزدان دارنده یاد آورید
ازین ^۲ غم مسوزید یعقوب را	مکارید این تخم ناخوب را
که از من بسختی بر آید روان ^۳	شمارا چه افزونی آید از آن
بجز محنت و درد و داغ پدر	۱۷۶۵ بجز رنجش خالق دادگر ^۴
که بس ممتحن بود و بس تیره بخت	همیسوخت بروی دل سنگ ^۵ سخت
ستاره زرد دلش خون ^۶ گریست	که داند که یوسف زغم چون ^۷ گریست
برحمت بُدشان همی ^۸ دسترس	از آن نه برادر برو هیچکس
کشیدند نزد سرچَه فراز	مراورا چنان مانده از چاره باز ^۹
بدان زرف چاه سیاه اندرون	۱۷۷۰ فگندن همی خواستندش نگون

^۱ On *کامگار* the *Ganjnāma*, f. 123^b, makes the following remark: هم براد دهنده باشد وهم بمعنی خداوند کام چه کام مرادست وگار کلمه ایست که هم معنی فاعلیت بخشد وهم معنی خداوندی چون آموزگار و سازگار و خدمتگار وستمگار وکله امروز در جنگ یاری کنید - برین دشمنان کامگاری کنید.

^۲ *M* and *W* بدین.

^۳ *T* که از من بزاری بر آید جان.

^۴ *M*, *W*, and *E* دادگر آورد؛ *A*, *E*, and *N* read in the second hemistich وداغ و درد پدر.

^۵ So in all copies except *M* and *W*, which read تنگ سنگ here in the literal sense of وزن وگرانی, see *Ganjnāma*, f. 102^b (on the figurative meaning of the same comp. note 2, p. 109). Instead of تیره بخت in the second hemistich, *M*, *W*, and *E* read شوربخت.

^۶ *M* همی چون; the reading of *W* همی خون, as well as that of *E* همی جان, lacks a proper rhyme.

^۷ *M*, *W*, and *E* زردش همی خون.

^۸ So best in *T*; the other copies substitute a second برو for همی.

^۹ So *B* and *T*. *A*, *E*, and *N* read چاره ساز instead of باز. *M* and *W* سوی; in the second hemistich *M* and *W* substitute مرورا چنان خوار و وا مانده باز for نزد.

جهان از حدیث تو آگه شود	بسر تاج تو همسر مه شود ^۱
که چونتو بُد دادگستر شهی	۱۷۹۵ زمشرق بمغرب رسد ^۲ آگهی
سر دین مارا تو اختر شوی	ابا پادشاهی پیمبر ^۳ شوی
ترا زخم و درد چه آورد پیش	پدرگر ^۴ سپردت برویل خویش
کنیمت یکی نامور پادشا	تو چون ^۵ خویشتن را سپردی بما
بسر بر یکی خسروی تاج زر	رسانیمت ^۶ آنگه بفرخ پدر
هر آنچت ببايد ترا آن دهیم	۱۸۰۰ برین ده برادرت فرمان دهیم ^۷
که خواهی برایشان شدن شهریار	شوند ^۸ آگه این ده برادر زکار
در آن حکمها هست ^۹ بیم و گزند	ولیکن زما بر تو حکمیست چند
جهان نام ^{۱۰} نام تو گسترده ^{۱۰}	چو آن حکمها بر سرت بگذرد
بفرمان باری بر چه شافت ^{۱۱}	چو روح الامین امر ^{۱۱} دادار یافت

^۱ In *E* this hemistich is worded in a rather strange way: بسر تاج تو مملکت

مه شود.

^۲ *B* بُود.

^۳ So *B*, *E*, and *T*; the unintelligible همیسر in *M* and *W* is either misspelt for پیمبر (since both words look in badly written MSS. much alike) or corrupted from the reading of *A* and *N* همسر.

^۴ *M* and *W* کو, and in the second hemistich پیش آوریدند; *E* درد از چه *A* and *N* درد و چه *E* آمد instead of آورد.

^۵ *M* and *W* تو گر, and in the second hemistich دادگر instead of نامور.

^۶ *M* and *W* نمائیمت, and in the second hemistich تاجور instead of خسر.

^۷ The plural form again in *N* only; instead of برین *A* and *N* read بر آن; instead of آنچت in the second hemistich *B*, *A*, *E*, and *N* have آنچه.

^۸ *T* شود; *M* and *W* زکار آگه این برادرت.

^۹ So correct in all copies except *M* and *W* (and perhaps *E* too), which read نیست.

^{۱۰} This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only.

^{۱۱} *T* and *N* حکم; in the second hemistich *B* reads برین چه. *M* and *W* سر چه *T*; بفرمانبری سوی آن چه شافت (with the modern use of سر as preposition in the sense of بر, comp. Wahrmund, Monsieur Jourdan, Vienna, 1889, p. ۴, l. 8: (سر تو آمده است).

۱۷۸۵ بدان ^۱ تا بنزخم اندر افتد بجاء	شود پیکرش خُرد و گردد تباہ
خدای جهان حق و جبار ^۲ و فرد	سوی جبرئیل امین وحی کرد
که آن بنده را اندر آن تیره چاه ^۳	بپرهیز و از آب دارش نگاه
بُن چاه همچون کن از روشنی	که آن معتحن را بود ایمنی ^۴
بآب اندرش جایگه ساز خشک ^۵	همه چاه را کن پر از بوی مشک
۱۷۹۰ بگستریکی فرش حور ^۶ از بهشت	ملون چو بستان در اری بهشت ^۷
برو ^۸ حله و میوه و مزده بر	بگویش که رنج تو آمد بسر
سه روزت فزون نیست اینجا درنگ	دگر ^۹ دل نداری ز اندیشه تنگ
کزین ژرف ^{۱۰} چاهت رهائی دهیم	وز آن پس ترا پادشائی دهیم

^۱ *E* بر آن; *T* reads آید instead of افتد; the second hemistich runs thus in *M* and *W*: شود گردنش خرد و پیکرتباہ.

^۲ خدای جهاندار جبار; *M* and *W* دادار.

^۳ So in *M* and *W*; the other copies read قعر for تیره, and این بنده (which, however, does not agree with آن معتحن in the following verse) for آن بنده. *T* also substitutes اندرون for اندر آن. *A* reads in the second hemistich بپرهیز از آب و دارش نگاه.

^۴ *M* and *W*:

بُن چه چنان کن که از ایمنی مر آن معتحن را بود روشنی

E substitutes بر for بُن; *T* زینسان for همچون (here=اینچنین), and *A* and *N* که آن for کز آن.

^۵ *M* and *W* خشک جای او ساز خشک; in the second hemistich *T*, *M*, and *W* read پر کن instead of پر کن.

^۶ So *B*, *A*, *E*, and *N*; *T* has خوب; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۷ *T* بستان اری بهشت.

^۸ *T*, *M*, and *W* بدو; *M* and *W* میوه و مزده; in the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* substitute the weaker آید for آمد.

^۹ *M* and *W* مگر; *E* اگر.

^{۱۰} *M* and *W* تنگ; instead of وز آن پس *T* has وزین پس. The plural form دهیم (which agrees with کنیمت and رسانیمت in vv. ۱۷۹۸ and ۱۷۹۹) is only found in *N*; all the other copies have دهم in both hemistichs.

چه خلقی که دارد دلم بر تو مهر	بهرسید و گفت ای همایون بچهر
بپیغام یزدان زبان برگشاد	1815 ورا جبرئیل آشنائی بداد
که پیغمبرانرا شوم دلگشای ^۱	منم گفت روح الامین از خدای
ازو یوسف رنج دیده شنود	بداد آن رسالت که آورده بود
دل و جان او شد تضرع نمای	بسجده در افتاد پیش خدای
شده مر سپاس ^۲ ورا حق شناس	زبان برگشادش بشکر و سپاس
همخواند برگردگار آفرین	1820 بچندان که دم داشت ^۳ آن پیش بین
عطای ترا نیست وصف و کران ^۴	همی گفت ای داور داوران
بر آورد سر یوسف با وفا ^۵	چو بُد ^۶ کرده بسیار شکر و ثنا
که مرتار و بود ورا کس نرشت	بتن در یکی حلقه دید از بهشت
برش میوه و آب شایسته دید	بزیرش یکی ^۷ فرش بایسته دید
بفرمان دارای چرخ و زمین ^۸	1825 نشست برش جبرئیل امین
بهنگام سختی و آسیب جان	هر آنکو بود با خدای جهان
یکی دل برین داستان برگمار	بدینگونه باشدش ^{۱۰} فرجام کار

همه چهار^۹ او شگفتش نمود: In *M* and *W* the second hemistich runs thus: (apparently referring to Joseph's face, whereas the adopted reading seems to refer to Gabriel in accordance with the following verse).

^۱ *T* با.

^۲ *M* and *W* بهنمای ; in *B* vv. 1809-1816 have been arranged in a very peculiar way, viz. 1809, 1816, 1815, 1810-1814.

^۳ See, on سپاس, notes to vv. 522 and 1343.

^۴ *M* and *W* دانست instead of داشت دم, and in the second hemistich همی کرد instead of همی خواند (*B* خواند).

^۵ This verse in *T*, *M*, and *W* only.

^۶ *M* and *W* شد ; *B* and *E* چو پُر کرده.

^۷ *N* شکر و سپاس ; *M* and *W* حق شناس ; with a corresponding *با نوا* in the first hemistich, a repetition of the rhyme in v. 1819.

^۸ So *T*. *M* and *W* بزیر اندرش ; the other copies همه بزیرش.

^۹ *A* and *N* چرخ برین.

^{۱۰} So best with the pronoun, referring back to آنکو, in *T*. *M*, *W*, *A*, and *N*

بچاه اندرون یوسف نیکخواه^۱
 برو چاه روشن شد و دلگشای
 درو میوه و آب عنبر^۲ سرشت
 عدیلش بچاه اندرون جبرئیل
 ۱۸۴۰ اگر با خدایت بود رای و هوش
 بدانحایگه کت رسد کام^۳ پیش
 شنیدم که یوسف بچاه اندرون
 خدایش رهانید از آن بیرهان
 زجان آفرین حله و مزده یافت
 ۱۸۴۵ دو صد بار از آن خوبتر شد که بود^۴
 رخس فر و اورنگ^۵ را شاه گشت
 اگر حور دیدی رخ روشنش
 سپردش تن و جان بحکم اله
 بگسترد فرش و پسندید جای^۶
 دری برگشاده برو از بهشت
 که دیده ازو بانواتر عدیل^۷
 زبان و دل و چشم بینا^۸ و گوش
 نگاهت بدارد باحسان خویش
 چو ایمن شد از کید دیو نگون^۹
 رها کردش^{۱۰} از کید بدخواه جان
 رخس باز چون مهر رخشنده یافت^{۱۱}
 جهان آفرین حسن و زبش^{۱۲} فزود
 ستاره زحسن رخس ماه گشت
 بجوش آمدی جان و دل در تنش

^۱ *M* and *W* بیگناه; in *A* and *N* this verse is wanting.

^۲ *B*, *M*, and *W* جای instead of رای.

^۳ So all copies except *T*, which reads و آب و عنبر instead of برو in the second hemistich (referring to Joseph) *B* reads درو (in the pit).

^۴ *T* دلیل. An equally good reading of the second hemistich is that of *M* and *W*: کرا بود ازو بانواتر عدیل.

^۵ Verses 1840 and 1841 in *M*, *W*, and *T* only; the wording in both is according to *M* and *W*; *T* substitutes و دانش و چشم بینا for و چشم بینا.

^۶ *T* کار, and in the second hemistich بر آرد بگامت.

^۷ (وارون) or وازون and شوم here = نگون.

^۸ So *T*. *B* رها کرد; *M* and *W* رها گشته; *A* and *E* رها گشتش (رها as noun).

^۹ So *M* and *W*; the other copies مه بتافت.

^{۱۰} So in *M* and *W*, preferable to the reading of the other copies: دو صد بار از آن, as there is nothing added to which آن could refer.

^{۱۱} *M* and *W* ویرا; *T* حسن رویش.

^{۱۲} See, on اورنگ, note 10, p. ۵۰; only *B* reads فر اورنگ then in the usual sense of 'throne'.

براهیم کو بُد خلیلِ خدای	شنیدی در آن قصهٔ دلگشای ^۱
که نمرود کان آتشی ساختش	در آنکه که بر آتش انداختش
۱۸۳۰ براهیم را اندر آن ^۲ جایگاه	باخلاص دل بسته شد با اله
برو لاجرم پاک یزدان ^۳ فرد	مر آن آتش گرم را سرد کرد
زدوخ یکی بوستان آفرید	وز آن نرگس ولاله آمد پدید ^۴
سماعیل را چون براهیم باز ^۵	بدان جای قربان کشیدش فراز
دلش با خدای جهان راست ^۶ بود	ببین تا خدایش چه نعمت نمود
۱۸۳۵ مراورا فدا کرد کیش عظیم ^۷	چنین است کار خدای رحیم

read باشد سر انجام *B* باشد چو فرجام. In *E* vv. 1826 and 1827 are wanting; *M* and *W* have in the second hemistich بدین for برین.

^۱ This verse, which seems to be indispensable in order to explain more distinctly the meaning of the pronouns in ساختش and انداختش in the following verse, is found in *M* and *W* only.

^۲ *M* and *W* زی; *B* در آنکه بر آن; *T* در (آنکه) ورا. *M* and *W* have besides in the first hemistich دشمنی instead of آتشی and as rhyme-words ساختند and انداختند. *A* has an entirely different reading in the second hemistich (anticipating the description of the garden, given in v. 1832), viz. خداوند باغی. بپرداختش.

^۳ *M* and *W* اندرین.

^۴ *M* and *W* خالی خلق; in *E* this verse is wanting.

^۵ *M* and *W* درو نرگس ولاله زاران دمید.

^۶ *M* and *W*:

دگر آن سماعیل گردن فراز بدان جای قربان کشیدند باز

Instead of جای بدان *A* reads بدامان.

^۷ *T* یار. *E* has at the end of the second hemistich فزود instead of نمود.

^۸ So in *B*, *E*, *N*, and (with the exception of خدا داد instead of فدا کرد) in *M* too; *T*, *W*, and *A* substitute (no doubt by mistake) کیش instead of کیش, the first also with خدا داد, the last with فدا کرد before it. Instead of رحیم at the end of the second hemistich *A* and *N* read کریم.

چنان بُد که یوسف^۱ که همتا نداشت همی سر سویی آسمان بر فراشت
هر آنکش عنایت بود^۲ از خدای همه کام بایستش آید بجای^۳

^۱ So *T*; the other copies (چنین *A* and *N*) بود یوسف.

^۲ *A* and *N* رسد; the second hemistich is according to *M* and *W* (the latter of which reads آمد for آید); *N* بجای آید; *T* and *B* have a peculiar reading, the former کام خواهش (!) آمد بجای, the latter همه. اگر کام طلبد رساند خدای: *E* (without a rhyme). کام خواهشش (!) آید بجای. The contents of this chapter are much condensed in Jāmi's epopee, which lacks altogether that deep human interest which is aroused by the passionate entreaties of Joseph and the cruel treatment he suffers from his brothers in Firdausi's mathnawī. There Joseph, when stripped of his shirt and hurled down into the pit, is not caught, as here, in Gabriel's arms, but alights by chance on a stone or rock that projects from the water (the same precious stone which, in our poem, appears after Gabriel's arrival) and illumines the dark abyss by the moonlike brightness of his face (see here v. 1844 sq.). He is further protected by the possession of an amulet (تعویذ), which contains the shirt sent to Abraham to guard him against Nīmrūd's fire and to change it into a rose-garden (comp. the reminiscence of Abraham's adventure in vv. 1828-1832 in our poem); with this shirt Gabriel, at his arrival, covers Joseph's nakedness and then comforts him with glad tidings. Nāẓim in his mathnawī tries, as usual, to imitate his great model more closely. When Joseph is stripped of his garment, the beauty of his face makes of earth and sky one meadow of light (India Off. 184, f. 68^b, l. 5):

تن یوسف چو شد از پیرهن عور زمین تا آسمان شد یک چمن نور
(comp. vv. 1736 and 1737 in our poem). After he is half-way down the pit, the rope is cut (as in Firdausi); Joseph then addresses a fervent prayer to the Lord, who thereupon sends Gabriel to his rescue (ib. f. 68^b, l. 3 ab infra sq.; collated with Brit. Mus. Or. 25,819, f. 89^b, l. 4 sq.; and Elliott 363, f. 79^a sq.):

چو از چہ نیمه (نیمه ره Br. Mus.) ملی کرد یوسف	بریدند آن رسن از بی تأسف
دلش بگسست از خلق و مراعات	بخلاف جهان کرد این مناجات
که ای سیراب ساز دل سرایان	برحمت پرور لازم غذایان
بکشت یاس تخم آرزو کار	بخاک مرده آب زندگی بار
بتیر بخطا یعنی قضایت	برای راستی یعنی رضایت
بآن شدت که آگاه از فرج نیست	بهیماری که درمانش جرح نیست

نباشد چنین آدمی بر زمی ^۱	تَبْد چهر وی چهر آدمی
همیکرد در آب روشن نگاه	شنیدم که یوسف در آن ژرف چاه ^۲
زخورشید دیدار خود بیش دید	۱850 بآب اندرون ^۳ صورت خویش دید
که حسن رخس بُد زاندازه بیش	شگفت آمدش حسن دیدار ^۴ خویش
که کردست ارزانیم ذو الجلال	بدل گفت با این کمال و جمال ^۵
بدین زیب و خوشی که اکنون منم	همانا اگر ^۶ بنده بودی تنم
که همسنگ خود زربه ارزیدمی	یقین آشکارا همی دیدمی
ولیکن قضا راه همچون نمود	۱855 برو این سخن از زبان ^۷ سهو بود
بدل قیمت خویش کردش نهان ^۸	بیازرد زو کردگار جهان
ببین تا چه کرد ایزد بی نیاز	که بود اندر آن قیمتش کبر و ناز
دل هوشمندت زمن بشنود	بگویم چو هنگام گفتن بود
بدان خوش لقائی و ان خوشگویی	بدانسان ^۹ که یوسف بد از نیکوئی
ندانست کس قیمتش جز خدای	۱860 بدان حسن و آن هوش و فرهنگ و رای ^{۱۰}

^۱ This verse is found in *T*, *M*, and *W* only. *M* and *W* read in the first hemistich *بچهر آدمی*.

^۲ So *B*; the other copies *که اندر بُن ژرف چاه*; instead of *در* in the second hemistich *T* has *بر*.

^۳ *W* *بآب اندر آن*.

^۴ So *E*; all the other copies have the less befitting reading *دیدار*.

^۵ Or *کمال و جمال* as *T*, *M*, *W*, and *E* read.

^۶ *M*, *W*, *A*, and *N* *هما نا که گر*.

^۷ So best in *T*; the other copies, except *E*, read *در زمان*. Instead of *همچنان* (*E*) in the second hemistich *T* reads *زینسان* (see the same double reading in v. 1788 above). In *M* and *W* the second hemistich runs thus: *ولیکن قضا را چنانش نمود*.

^۸ So in *B*, *A*, *N*, *E* (where *کرده* appears instead of *کردش*), and *T* (where *بدان* is substituted for *بدل*). *M* and *W* have the equally good reading *بدان قیمت خویش کردن چنان*.

^۹ *E* *بدانسان*; *M* and *W* *بدانگه*.

^{۱۰} So *T*; the other copies read *بدان حسن و آن فرهنگ و رای*.

همه خاک بر سر همه جامه چاک
 همه بُرد^۱ فرزندا انتظار
 همه دست بر چشم و سر میزدند
 دلش را هم اندر زمان گفت دیو
 همانا که شد جان پاکش بیاد
 قضای سپهری چه محنت نمود
 چرا او نه اندر میان شماست
 چه آورد حکم خدایش بیش
 همه پرد^۲ صبر بر من^۳ درید
 بگفتند کای باب فرهنگباب
 کز و گشت پرداخته این سرای
 بما بر نهان شد کم و بیش اوی
 که از ما کدامین بود^۴ پیشرو
 هُش و دانش از دل برداختیم^۵
 زآفت کجا آگهی داشتیم

چو آمد شبانگه برفتند پاک
 پدر بر سر راه بُد سوگوار
 شبانگه چو ایشان^۶ فراز آمدند
 ۱۸۷۰ چو یعقوب دید آن خروش و غریو
 که یوسف بدام بلا افتاد
 سبک باز پرسید و گفت^۷ چه بود
 امید دل و کام^۸ جانم کجاست
 نبینم همی راحت جان خویش
 ۱۸۷۵ بگوئید کز بیم جانم خلید
 سراسر غریوان و دیده پر آب^۹
 بیوسف ترا مژده باد از خدای
 برفتیم یکساعت از پیش اوی
 ببستیم باهم سراسر گِرو
 ۱۸۸۰ بدینسان همی یکزمان تاختیم
 ورا نزد بنگاه بگذاشتیم

^۱ کرد *M* and *W*.

^۲ *B* and *T* بدانسان. In *M* and *W* the last words of the second hemistich run thus: و بر سر زدند.

^۳ *M* and *W* گفتش (the pronoun اش to be connected with بود چه and referring to Joseph). Instead of سپهری *A* and *N* have سپهرش, with the same reference to Joseph. *A* reads خجلت instead of محنت.

^۴ *E* امید دل و *M* and *W* امید دل و جان پاکم کجاست *T*; امید دلم کام^۴ جان من کو کجاست.

^۵ So in *M*, *W*, and *A*; the other copies substitute بر تن. *M* and *W* read همه for همی.

^۶ *M* and *W* بگفتند کای کار فرمای باب, and in the second hemistich باب فرهنگباب.

^۷ *M* and *W* شود.

^۸ This verse (which is also found in Schlechta-Wssehrd's translation) appears here in *M* and *W* only. *W* reads باختیم for تاختیم and همه دانش for هُش و دانش.

رفتن برادران نزد یعقوب وزاری کردن جهت یوسف^۱
 کنون گوش بر^۲ حال یعقوب دار
 چو^۳ اولاد یعقوب دانش پناه
 ۱۸۶۵ بنزد رمه زود گشتند باز
 کشیدند بزغاله را فراز
 بکشتند و آن پیرهن سرسرسر
 بخون در سرشتند و کردند تر^۴

بابری کافتاب حسن بارد
 بمرغ دل که آتش خانۀ اوست
 بنوری کافتابش در غمام است
 بمظلومی که چون دم بر فروزد
 بدرد بی پدر طفلی که در بر
 کزین سیلاب آفت موج خونخوار
 دعایش را اجابت افسر آمد
 بجمریل این ندا آمد در آن دم
 که در یاب این کرامی بنده ام را
 بگیری دست کز پا افتد اندوه
 بگو کز ما چو دولت خواه گشتی
 بدمقانی که تخم عشق کارد
 سمندر در سمندر دانۀ اوست
 بشمشیری که دستش در نیام است
 بآهی چرخ هيجارا (تا ماهی Elliott) بسوزد
 نمیگیرد کسش جز داغ مادر -
 کف خاک مرا سالم نگهدار
 در آن چاه آفتابش بر سر آمد
 زمستوری که باشد کاسف (کاشف others) غم
 سزای رحمت پابنده ام را
 بده رویش که بر دیده است مکروه
 بده فرمان که صاحب چاه گشتی الخ

Gabriel takes Joseph up in his arms and bears him company for three days; the same precious stone, as in Firdausî and Jâmî, serves Joseph as a seat. Of the vanity of the latter, in admiring his own beauty, which, in Firdausî, accounts for the subsequent troubles, there is no mention made in Jâmî or Nâzim.

^۱ So in *B*. *M* and *W* 'باز گشتن فرزندان یعقوب پیش یعقوب علیه السلام'; زاری کردن اسباط پیش پدر *N*; خون آلوده کردن اسباط پیرهن را و بردن نزد یعقوب *T*. In *A* and *E* the text runs on without interruption. جهت یوسف علیه السلام.

^۲ *M*, *W*, and *E* 'کنون گوش کن حال یعقوب زار'; *B* 'زنی'; *T* reads in the second hemistich 'زمانی دل و هوش بر وی گمار'; *N* has 'زمانی دل و هوش و هوش دل و هوش' instead of 'برو'.

^۳ *M* and *W* 'که'.

^۴ After this bait there is inserted in *M* and *W* the sixteenth verse of the Kūrân: وَجَاءُوا الْحَیَّ; the next two verses, ۱۸۶۷ and ۱۸۶۸, are wanting in *E*.

1890 بروی اندر افتاد آن مرد ^۱ پیر	گسسته دم و چهره همچون زریز
بدان بیهشی بود یکپاس روز	بمیخ اندرش اختر دلفروز
سر انجام چون شد دلش هوشیار	بنالید پیغمبر کردگار
در آمد بفریاد و بانگ و غریو	بدانسان که بر وی بمخشود ^۲ دیو
فتادش بدل در بدانسان غرنگ	که از درد او خون چکانید سنگ ^۳
1895 چنین گفت کای بیوفا پیرهن	نه تنها ^۴ برون رفتی از پیش من
چو از پیش چشم نه تنها شدی	ای ^۵ او بتنها چرا آمدی

reads *ازو*, *M* and *W* *زین*, instead of *درو*. On *توان* as noun, see note 6 on p. ۱۶; *M* and *W* add after this another, rather feeble, verse:

بچندانکه مردی دو فرسنگ راه ببوید همی بود زار و تبا^۶

^۱ *M* and *W* *زریز* in the second hemistich is thus explained in *Ganjnāma*, f. 88^a: گیاهی باشد که جامها را بدان رنگ زرد کنند و آنرا اسپرگ نیز خوانند: and the following hemistich from the *Shāhnāma* is quoted: دلش بود بیجان و رخ چون زریز. *E* reads *حریر* (silk) instead of *زریز*.

^۲ So *T*. *N* *بمخشود*; *B* and *E* *بخشود*; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ So *M* and *W*. *B*:

فتادش بدانسان غریو و غرنگ که از درد او خون چکاند بسنگ

In the other copies this verse is wanting.

^۴ Only *M* and *W* have an unsuitable *بتنها*.

^۵ *بی=ابی* (*Pârsî*: *awé*); the *Ganjnāma*, f. ۱6^b, lin. penult. sq., calls the initial *ا* an (الف) وصلی آنست که بر اول لغاتی که بی الف موضوع است: الف وصلی در آورند و در معنی آن اختلافی راه نیاید مثل *با و بی* و *بیداد* که چون الف بر آن افزایند *آبا و آبی* و *آبیداد* شود و همان معنی افاده نماید. As illustration for the following two baits of the *Shāhnāma* are quoted:

چنین داد پاسخ که شاه سترگ	ابی زینهای نباشد بزرگ
بهشتم نشست از برگاه شاه	ابی یاره و گرز و زرین کلاه

and

This *ابی* is evidently hidden under the corrupted reading of *B* and *E* *الی* and *الی* *و* *الی*; *T* has a wrong *آبا*. *A* and *N* substitute *شدی*. In *M* and *W* this and the following verse are wanting.

یکی گرگ ناگاه اورا ببرد تنش خورد و جانش بیزدان سپرد^۱
نداری تو مان صادق ای دادجوی^۲ اگرچند هستیم ما راستگوی
چنین بُد که کردیم گفتار یاد خدایت چنین مزد بیمار دهاد^۳
۱۸۸۵ یکی سوی پیراهنش کن نگاه بدان تا بدانی^۴ نشان تباہ
پس آورد لای برش^۵ پیرهن نهادش بنزدیک آن پاکتن
بیالوده^۶ یکسر بخون دروغ دروغی که میداد چون مہ فروغ
زاری کردن حضرت یعقوب علیہ السلام و مخاطب نمودن پیراهن خونین را^۷
چو یعقوب زانسان^۸ تباہی شنید بخون اندر آغشته آن جامہ دید
توگفتی زتن برمیدش^۹ روان نماندش درو هیچ زور و توان

¹ This verse differs in wording in most of the copies. The reading adopted here as the simplest is that of *A*. *T* has the same, except *ویرا ربود* at the end of the first and *نمود* at the end of the second hemistich. *B*, *M*, *W*, and *E* combine the two alternative verbs *ربودن* and *بردن* in the same hemistich: یکی گرگ بریود / یکی گرگ تَر بود ویرا ببرد. *N* reads یکی گرگ تَر بود ویرا ببرد (ویرا وبرد *M*).

² This verse in *T*, *M*, and *W* only; the wording of the first hemistich is according to *T*; the other two copies have *صادق دادجوی* (both adjectives referring to the brothers).

³ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only. *B* reads:

چنین بُد که کردیم پیش تو یاد خدایت بدین کار صبرت دهاد

⁴ *M* and *W* بمینی. *T* تباہ. *E* بدانی.

⁵ *A* and *N* برو, and in the second hemistich نهاد.

⁶ A good example of *ب* before a past participle. In the second hemistich *M* and *W* have again یکسر instead of مہ. In *B* the order of vv. 1883-1887 is: 1883, 1885, 1887, 1884, 1886.

⁷ So best in *T*. *B* آوردن برادران یوسف پیراهن خون آلودہ نزد یعقوب. In *M* and *W* no interval, nor in *A*; in *E* an interval after v. 1892.

⁸ *B* and *N* ازیشان. *A* and *E* زینسان. *M* and *W* پیامی instead of تباہی.

⁹ So *T*, *A*, and *N*; *E* بر میدش; *M* and *W* بر پریدش; *B* (where this verse is placed after v. 1891) توگفتی زتن رفت یکبار جان. In the second hemistich *B*

چه از د کنون زندگانی مرا
چنین روز گر مرگ پیش آمدی^۲
بیوسف مرا جان و دل بُد بکار
کنون چونکه شد یوسف من زمن
۱۹۱۵ گراز خشم یزدان نترسیدمی
چو دوزخ یکی آتش افروختمی
دریغا دریغا دل و جان من^۳
دریغا نکوروی فرزند من
دریغا چنان^۴ زاده سرو جوان
۱۹۲۰ دریغا شگفته گل اندر بهار^۵
دریغ^۶ آن فروزنده خورشید و ماه
دریغ آن گرانمایه دُر یتیم
دریغ آن کرامی و فَرخ پسر

که شد کُشته جان و جوانی^۱ مرا
مرا راحت روح بیش آمدی
بدان شادمان و بدان کامکار
نه جان باد هرگز مرا و نه تن^۳
وگر نه ره عاقبت دیدمی^۴
درو جستمی تا فرو سوختمی^۵
که بی او سیه گشت سامان من
که بگسست بی او همه بند من
دریغا که بر کندش از بوستان
بباد خزان اوفتاده زبار
که پوشیده شد زیر میغ سیاه
که همتا نبودش جدید^{۱۰} و قدیم
که بر مرگ وی سوخته شد پدر^{۱۱}

^۱ چنان جوانی. ^۲ N اگر روز پیش آمدی.

^۳ This verse in *M* and *W* only.

^۴ So *M* and *W*. *T* وگر نه نه فرجام را دیدمی. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۵ So *B*. *T* سوختم and افروختم; in the other copies this verse is wanting.

^۶ *M* and *W* دریغا نکوروی جانان من. In *T* vv. ۱۹۱۷ and ۱۹۱۸ are transposed.

^۷ *M*, *W*, and *T* چنین. *B* has the weaker reading نو جوان. *M*, *W*, and *E* substitute روان for جوان, and *T* راد for زاده; in the second hemistich *M* and *W* read که باد آمد و کندش از بوستان.

^۸ گل نوبهار.

^۹ Here and in all the following verses *B* and *E* continue the form دریغا instead of the new آن دریغ; in the second hemistich *M* and *W* read او ناپدید. زمیغ سیاه.

^{۱۰} *M* and *W* حدیث.

^{۱۱} So *M* and *W*; the other copies سوخت جان پدر. *B* reads بر جان وی instead of بر مرگ وی. Between this and the following verse *M* and *W* insert another,

روان من و جان دل‌بند ^۱ من	میان تو در بود فرزند من
بس آشفته و بد نشان تو است ^۲	کنون خون او در میان تو است
مرا زین نشان بی پسر ^۳ کرده	نشان بد از دوست آورده
نکورفتی و سخت زار ^۴ آمدی	۱۹۰۰ یوسف مرا یادگار آمدی
شگفته بهار و گل و بید تافت ^۵	چو رفتی ز تو نور خورشید تافت
دل و جان یعقوب سوزی همی	چو باز آمدی خون فروزی همی
که بر جای ^۶ خورشید خون آوری	کجا باشد این داد و این داوری
که خُرسند باشم ز یوسف بخون	دل و جان من کی پسندد کنون
من این روز بد کی توانم ستود ^۷	۱۹۰۵ من این داستان کی توانم شنود
ز جان و دل و دیده بتریدمی	من این گر ^۸ بخواب اندرون دیدمی
دگر باره از هوش و دل شد برون ^۹	بگفت این و از درد شد سرنگون
روان در تنش زار و پژمرده شد	دگر باره نامرده ^{۱۰} چون مرده شد
فراقش بجان آتش اندر فروز	چنان بود یکپاس دیگر بروز ^{۱۱}
بر آورد سرگفت ای وای من	۱۹۱۰ دگر چونکه هُش باز گشتش بتن ^{۱۲}

- ^۱ *A* and *N* دل‌بند. ^۲ *B* reads هست in both hemistichs.
- ^۳ *M*, *W*, and *N* بی بصر.
- ^۴ *M* و زار باز, which gives no rhyme and ought to be corrected either into *W* or into زاربار (as *W* has).
- ^۵ *E* یافت; *T* یافت. In *A* and *N* this verse is wanting.
- ^۶ So *T*, *A*, and *N*. *M* and *W* که بر جان (in *W* this bait follows after v. 1912); که از ماه و خورشید خون آوری *B*; که با جان *E*.
- ^۷ So in *M* and *W*. *T* has شنید at the end of the first hemistich and چون توانم at the end of the second. In *B*, *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.
- ^۸ *M* and *W* (without the necessary object) اگر من.
- ^۹ *E* دگر باره شد هوش از وی برون *M* and *W* از هوش از دل برون.
- ^{۱۰} So *T*, *E*, and *B* (in *B* باره instead of باره, as already in the preceding verse).
- A* and *N* دگر باره آن مرد. In *M* and *E* this verse is wanting.
- ^{۱۱} *M* and *W* چنان بخبر بود او یک دو روز. In the second hemistich *W* reads بجان بتن. *T* substitutes بجان اندر آتش فروز.
- ^{۱۲} *M* and *W* بنوئی چو هُش باز گشتش زتن. In *T* this verse is wanting.

که تا من^۱ بوم زنده اندر جهان
 ۱۹۳۵ چو بجان شود جسم^۲ تارک من
 برم^۳ همچمین پیش یزدان بخون
 بگویم که فرزندان خویشان^۴
 ببازی فرستادمش سوی دشت
 زخلف تو گرگ آمد اورا بخورد
 ۱۹۴۰ خدایا تو زان گرگ دادم بخواه
 یهودا و شمعون و روبیل و دان
 چو این بشنویدند^۵ بیدل شدند
 بر آورد هر يك بکیوان خروش
 از آنرو^۶ که این گرگ ایشان بُدند
 ۱۹۴۵ پدر چون بدان ده پسر بنگرید
 شده هر ده از درد چون بیهشان^۷
 چنین گفت محنت رسیده پدر

¹ *M* and *W* تا همی. *T* reads at the end of the second hemistich بجان instead of جو جان.

² *A*, *E*, and *N* چشم.

نماید. M and W کفن؛ بود پیرهن در تن من کفن B ؛ آنم T ^۳

⁴ *T* شوم. Instead of همچنین *B*, *A*, *E*, *N*, and *T* read همچنان.

⁶ *M* and *W* خوب من. ⁵ *A* and *N* رهنمون ای بداور که ای.

زچشم و دلش $T(?)$

⁸ See on these names and their corruptions the notes to vv. 787-790 above.

⁹ *M* and *W* شنیدند *E* چو اینرا شنیدند. Instead of همه in the second hemistich *M* and *W* read همی.

¹⁰ *T* و درونشان

¹¹ *M* and *W* از اینا; *T* ازینرو. Instead of *M*, *W*, and *B* read ان گرج.

¹² *B* بدینگونه; *M* and *W* زار و گریان بدید. In the same two copies this verse is put after the following one.

¹³ *A* and *N* خوان از درد فرياد. *M* and *W* read in the second hemistich as in v. 1942 همه instead of هي.

دریغ آن فروزان رخ روشنش	دریغ آن دل مهربان بر منش
1925 دریغ آن پدر خواندش هر زمان	بآواز دلگیر ^۱ و شیرین زبان
دریغا که او رفت و من مانده ام	زشادی و نیکی ^۲ بر افشاند ام
ایا کاش رفتی چو ^۳ من صد هزار	بدی مانده آن سرور کامگار
کنون بر دلم از خرد بند نیست	مرا دل برین باب خُرسند نیست ^۴
جوانی چو گل تازه ^۵ و دلگشای	شود کُشته و پیر مآند بجای
1930 گمانم چنان ^۶ بُد که او مرگ من	بسازد بآئین و گور و کفن
کنون مُرد او پیرهن ^۷ ماند ازو	همی مالم اندر سر و چشم و رو
من این پیرهن گوشدارم کنون	نشویم زوی هرگز این تیره خون ^۸
کرامیتر از مال ^۹ و چیز منست	که این پوشش آن عزیز منست

rather weak, bait, which also appears in a slightly modified form, in *B*, but much further down after v. 1992 (see note to that verse):

دریغ آن جوانی و فرهنگ اوی دریغ آن همه (آبادان = آبدان *W*) فرواورنگ اوی

^۱ *A* and *N* بآواز تکبیر; *E* بآواز باریک.

^۲ *T* زشادی وی زار و درمانده ام; *M* and *W* زشادی و نیکی. This and the following verses are a striking counterpart to Firdausi's elegy on the death of his son in the *Shāhnāma*.

^۳ *M* and *W* زمین; in the second hemistich the same two copies read بدی مانده آن سرو خورشید وار.

^۴ This verse in *M*, *W*, and *T* only. *T* reads in the second hemistich مرا دل بدین تاب و خُرسند نیست.

^۵ *M* and *W* چنان تازه; in the second hemistich *A* and *N* read مانده instead of مآند. After this verse *B* has an unnecessary new heading نوحه کردن یعقوب از فراق یوسف.

^۶ چنین *B*.

^۷ *T* کُنون پیرهن را (?) بمانده ازوی; *M* and *W* کُنون چاک یک پیرهن; with a corresponding روی (و موی *W*) in the second hemistich (here is another example of the use of ب before the past part., see above v. 1887); *E* کُنون مرده ازو.

^۸ *M* and *W* نشویم من این پیرهن را زخون. In *B* and *E* this verse is wanting.

^۹ *M* and *W* کرامیترین مال; on چیز in the sense of 'precious thing,' see note to verse 90.

بگیرادتان ایزد غیبدان	بدین داوری و بدین داستان
بدادی زید مهری خویش داد	۱۹۶۰ بدادی ^۱ شما یوسفم را بباد
جدا هر یکی خون من ^۲ خورده اید	مرا بیدل و بی پسر کرده اید
نگه کرد بر وی ^۳ نشیب و فراز	بگفت این و پس پیرهن کرد باز ^۴
زدست و زندان ^۵ گرگ ^۶ زبان	همچست بر وی زهر سو نشان
ندید آن نشانها ز هر سو که جست ^۷	سرایای آن پیرهن بُد درست
دل بهشش ^۸ و سوسه در گرفت	۱۹۶۵ شکفت آمدش بود جای شکفت
که این ^۹ شاخ غم چون بر آورد سر	سبک باز پرسید از آن ده پسر
قضای بدین ^{۱۰} تعزیت چون نمود	خود آغاز این محنت من چه بود

¹ This—so far unprecedented—combination of the *second* pers. singular of the verb with a pronoun in the plural (a combination frequently occurring in connection with the *third* person, see Salemann and Shukovski, *Persische Grammatik*, p. 58) is found in *T* and *E*, and indirectly confirmed by the modifications of the other copies, viz. *B* بدادید شما and بدادید زید, where the restitution of the د upsets the metre, and *A* and *N*, viz. بدادید بی مهری and بدادید تان, where to make the metre correct, in the first hemistich شما is replaced by تان (which can only be used as pronominal suffix), and in the second by the omission of the indispensable ز. In the preceding verse *M* and *W* read کردگار جهان instead of ایزد غیبدان.

² *T* خون بتن. *M* and *W* substitute for vv. ۱۹۶۰ and ۱۹۶۱ the following two baits, the second of which is a mere paraphrase of v. ۱۹۵۹:

جدا هر یکی خون من خورده اید	شما بیرهان دل سیه کرده اید
بدر دل من بگیرادتان	جهان آفرین ایزد غیبدان

The second bait is also found in *T*, where it follows after v. ۱۹۶۱.

³ باز here = گشوده, as in the verse of the *Shâhnâma*:

بمخشید بر هر که بودش نیاز	بهشتم در گنجها کرد باز
---------------------------	------------------------

⁴ *M* and *W* در وی.

⁵ So all copies except *M* and *W*, which read دندان و جنگال as a kind of gloss to دست in the sense of 'claw.'

⁶ So all copies except *B*, which reads بُجست.

⁷ *E* دل پیش بین. *M* and *W* read در گرفت. *T* آن.

⁸ So *W*, *E*, *T*, and *N*; *M* and *A* قضای بد این; *B* (where vv. ۱۹۶۷ and ۱۹۶۸ are transposed) points distinctly to این.

دلیران و گردان و زیرک سران ^۱	که ای شیر مردان نام آوران
چنین سوگواری نمودن چراست	شمارا چنین زار ^۲ بودن چراست
نبودی چنین بختان ^۳ تیره رای	۱۹۵۰ اگر تان دل و هوش بودی بجای
بکردم صد ^۴ اندرز با هر یکی	سپردم بدست شما کودکی
کنون لاجرم گل فرو شد بگل	بانداز من ^۵ تان بُد هوش و دل
کنون تان نراندی همه دیده جوی	گر آنجا شمارا بُدی دل بدوی ^۶
چه گوئید پیش جهان آفرین	خدا گر بپرسد شمارا ازین
کدامست آن پوزش ^۷ دلپذیر	۱۹۵۵ اگر تان بپرسد خدای قدیر
همه با دلیری و با زور و دست	که ده مرد مانند پیل ^۸ مست
بکهر برادر ندارید ^۹ گوش	همه با خردمندی و رای و هوش
بدر و خیره گرگ ^{۱۰} سترگ	که هر ده ^{۱۰} دهیدش بدندان گرگ

^۱ *A* and *N* سران. و ویژه سران. ^۲ *W* خوار. In *E* this verse is wanting.

^۳ *M* and *W* من. بخت من. *E* بخت از بخت رای. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۴ *A* and *N* من. بکردم. *M* and *W* صد. بگفتم.

^۵ *T* مان. This verse is found in *M*, *W*, and *T* only.

^۶ So all copies except *B*, which reads چستجوی. The wording of the second hemistich is according to *A* and *N*; *B*, *E*, *M*, and *W* read کُنون تان نراندی زدو جوی. کُنون تان نراندی هم از دیده جوی *T*; دیده جوی.

^۷ *T* نورس. This verse is found in *M*, *W*, and *T* only.

^۸ *B* and *W* چون. ماننده. The wording of the second hemistich is according to *M*, *W*, *E*, and *T*. *B* reads قوی بازوان سخت و با زور و دست. *A* and *N* دلیران قوت و قدرت (see *Ganjnāma*, f. 75^b, l. 8, and Vullers, *Lexicon*, i. p. 851^b, where the same combination of زور and دست appears in a quotation from the *Shāhnāma*).

^۹ So *A* and *N*; *T* ندادید; *M* نکردید; *W* نکردند; *B* and *E* ندارند; *B* substitutes besides بیکهر for بیکتن.

^{۱۰} *M* and *W* بهر ده; *W* seems again to read دهند for دهید; خیره in the second hemistich is either = کجوج (pugnacious), *Ganjnāma*, f. 71^b, ll. 7 and 8, where the same bait of the *Shāhnāma* is quoted as in Vullers, *Lexicon*, i. p. 770^b, ll. 6-9, or = رند و دلیر و بی شرم (impudent), *Ganjnāma*, ib.

ندیدست او روی ^۱ گرگ سترگ	بیوسف نبودست آهنگ گرگ
که چون یافت یوسف بلا و ستم	ولیکن نبود آگه از بیش و کم
که ویرا بگشتند جای نهان	گهش دل بدیشان ^۲ همیزد گمان
از آنست کز حلق او ریخته است	۱۹۸۵ درین ^۳ پیرهن خون که آمیخته است
بدینگونه بیره نباید شدن	گهی ^۴ گفت چونین شاید بُدن
اگر خون او ریختی بر زمین ^۵	گرایشان همی در ره خشم و کین
بلا زاسمان با شتاب آمدی	برایشان همانکه ^۶ عذاب آمدی
شدندی بهفتم زمین در نهان	از ایشان نماندی ^۷ یکی را روان

^۱ *T*, *W*, and *B* روی *A* and *N* سترگ گرگ سترگ (ندیدست *N*) و آزرده گرگ سترگ.

^۲ So in *A* and *N*, referring back to v. ۱۹۸۱; *B*, *T*, and *E* بدانسان; *M* and *W* همانسان.

^۳ So best in *M* and *W*, as speaking of a thing close by; all the other copies have در آن; instead of آمیخته *T* reads آمیخته.

^۴ *T*, *E*, *A*, and *N* دگر; instead of چونین (in *M* and *W*) *A*, *E*, and *N* read شاید; *W* in both نهان; *T* زینسان; *M*, *W*, and *N* have in both hemistichs شایستن and بایستن Rückert's ingenious remarks in *Zeitschrift der D. M. G.* x. p. ۲۱۲. *A* and *N* have in both hemistichs بُدن.

^۵ The wording of this verse differs very much in the various copies. The text adopted is that of *T*, in which, with the emphatic repetition of گرگ in the second hemistich, ریختی in its active sense acts as predicate to ایشان (an example of the singular verb combined with a subject in the plural, see above, note to v. ۱۹۶۰). The reading of *M* and *W* is nothing but an attempt to harmonize the number in subject and verb, viz.

کز ایشان یکی درگم خشم و کین اگر خون او ریختی بر زمین

B has the same, but ریختند (an example of the ending *nd* treated as a mere *n*, see Rückert in *Zeitschrift*, x. p. ۲۲۰, comp. also note ۷ on p. ۱۷۷); *E* گرایشان همی که استادمی درگم خشم و کین الخ; *A* and *N* کردی (کرد read) درخشم و کین الخ. In the last two copies the first hemistich is syntactically complete, and ریختن in the second is taken in its intransitive sense.

^۶ *T* باید. Instead of با شتاب *M* and *W* read بدانسان که باید *T*.

^۷ *M* and *W* نماندی بتن بر; as to the seventh earth comp. the verse of the *Kurân*, *Sûrah* ۶۵, v. ۱۲: *اللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْاَرْضِ يَثَلْهِنَّ*.

بگوئید از نو که چون بود کار
 بیعقوب گفتند هر ده پسر
 ۱۹۷۰ زمانی همه سوی بازی شدیم
 نشاندم یوسف بنزد ربه
 یکی گرگ ناگه بدو باز خورد
 بچستش بسیار بشتافتیم
 چنین گفت یعقوب روشن روان
 ۱۹۷۵ که چون گرگ مر یوسفم را کشید
 چرا مانده پیراهن او درست
 وگر بود یوسف برهنه بتن
 پس این خون پیراهنش چون رسید
 ندانم که این داستان چون بدست
 ۱۹۸۰ ایا کاش آن گرگ را دیدمی
 دل پاک یعقوب را شد درست

چه پتیاره^۱ پیش آمد از روزگار
 که ای پاکدل کار دیده پدر
 ز کید زمان جمله غافل بُدیم
 نهاده برش جامه ما همه^۲
 ربود از چراگاهش و بُرد و خورد
 شد آن گرگ و ما پیرهن یافتیم
 که هوشم همی خیره ماند در آن^۳
 تنش را بدنجان همی^۴ بر درید
 بدانسان که بر دوختم از نخست
 بر آخته^۵ بُد از تنش پیرهن
 اگر گرگ ویرا برهنه کشید^۶
 ندانم که یوسف نهان چون شدست
 کم و بیش ازو باز^۷ پرسیدمی
 که گفتار ایشان دروغست و سُست

^۱ *B* پتیاره; on پتیاره see above, vv. 890, 1231, 1480, and 1648.

^۲ *M*, *W*, and *T* آن. Instead of پاکدل in the second hemistich *M* and *W* read مهریان.

^۳ So *T*, *A*, and *N*; the other copies همی. Instead of بازی *T* reads باطل, and in the second hemistich شدیم غافل.

^۴ *B* جامهای همه.

^۵ ملاقت کردن = باز خورد. *B* substitutes the phrase گذر باز کرد; the wording of the second hemistich is according to *M* and *W* (with the object expressed in the suffix); the other copies read و بخورد و بُرد و از چراگاه.

^۶ *M* and *W* هم اندر زمان تیز بشتافتیم; *E* بتن هر ده بسیار بشتافتیم.

^۷ *T* and *E* بدان; *A* and *N* بچان.

^۸ *B* زهم. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ همانست من دوختم الخ. *M* and *W* هست, and in the second hemistich *T* مانده.

^{۱۰} So *B*; the other copies برون کرده.

^{۱۱} *M* and *W* درید.

^{۱۲} *A* and *N* ایا کاش اگر.

^{۱۳} *B* از آن گرگ.

همی بود با جان شیرین بکین	همی ^۱ زد تن خویشتن بر زمین
نماندی بگیتی درون یکرمان	همی ^۲ خواستی کش گسستی روان
همی کند جان و همی گشت تن	۲۰۰۰ بدینسان همی بود بخویشتن ^۳
شنیدند این گفتهها سرسیر	زعقوب فرخ چو آن ^۴ ده پسر
سبک بر بهانه بسیچان شدند	زشرم گنه پاک پیچان شدند ^۵
نیاز زده دندان و چنگ دده	که پیراهن ^۶ غرقه در خون شده
گوا بود بر زشت کردارشان ^۷	گوا بود بر خام گفتارشان
ترا کام دل رفته دام آمده ^۸	۲۰۰۵ یعقوب گفتند کای غمزده
که این محنت از گرگ شد آشکار ^۹	اگرمان نداری همی استوار

^۱ *M* and *W* have instead of همی in the beginning of both hemistichs گهی.

^۲ *M* and *W* have again گهی. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

^۳ *A* and *N* have *B* با خویشتن. Instead of همی گشت in the second hemistich, *M* and *W* read همی گفت.

^۴ *B*, *A*, *E*, and *N* have. Instead of این in the second hemistich, which *B* and *T* have, the other copies read آن.

^۵ So *B* and *T*; *E* شدند بی جان شدند پاک بی جان شدند *A* and *N* have the same, but *M* and *W*: *پیچان* instead of *بسیچان* in the second hemistich.

زشرم پدر پاک بی جان شدند سبک زان سخن نیز پیچان شدند

^۶ *M* and *W* have *B* پیراهنش. Instead of دده و چنگ in the second hemistich *T* reads زده چنگی زده.

^۷ So *M*, *W*, and *B*. *T* and *E* have *کردارشان* و *بدانگونه زشتی*; in *A* and *N* this bait runs thus:

که آلوده بد خام گفتارشان بدانگونه زشتی و کردارشان

in the sense of 'unsound, unreliable,' with regard to assertions, as here, appears in the following hemistich of the Shâhnâma: همه خام بودست گفتار تو (Ganjnâma, f. 64^b, l. 10).

^۸ So all copies except *M* have *رفته باز آمده* and *B* *ماتم زده*. In *M* v. 2005 is placed by mistake after v. 2006.

^۹ This verse, indispensable for the proper explanation of *ویرا* in the following bait, is only found in *B*.

همی کرد زاری بدان پیرهن	۱۹۹۵ ازین در ^۱ همیگفت با خویشتن
چه کردی بدان کودک پاکداد ^۲	همی گفت ایا گرگ ناپاکزاد
چگونه تن نازک ^۳ آزدیش	کجا بُردی اورا و چون خوردیش
که پیراهنش هست یکسر دُرست	ورا چون دریدی ^۴ بدنجان چُست
بپیراهنش بر بُدی مهربان	دریدی تنش را و خستی روان
نبودی و بودی بر آن پاکتن	۱۹۹۵ ایا کاشکی مهر ^۵ بر پیرهن
گلی بود تازه بر آورده سر ^۶	که او از جوانی بُد خورده بر
همی کرد بر خویشتن رستخیز	همی گفت ازینسان و خون ریز ریز ^۷

^۱ *M* and *W* در *E* از آن سان. In the second hemistich *M*, *W*, and *E* read بدان بر آن.

^۲ The wording of this bait is not satisfactory in any of the copies. *M*, *W*, *A*, and *N* have in both hemistichs پاکزاد, which gives no rhyme; *B* and *T* read in the first hemistich ناپاکزار, and in the second شرمسار (but the former is not a correct adjective formation, unless it be misspelt for ناپاکوار); *E* has in the second hemistich a senseless باد شرم. Instead of ایا *M*, *W*, and *E* read ای; *T* با *A*; *A* کای *T*.

^۳ *M*, *W*, and *E* پاک. After this verse *B* repeats by mistake v. ۱۹۲۳, viz.:
دریغا کرامی و قرح پسر که بر مرگ او سوخته شد پدر
and adds after it the rejected verse of *M* and *W* (see note to v. ۱۹۲۳):

دریغا جوانی و فرهنگ اوی دریغ آن همه ارج و اورنگ اوی

^۴ *B* دریدش (in the sense of چابک و جلد, quick, active) is the reading of *T* only, whereas the other copies have the feeble نُخست; but an indirect confirmation of the adopted reading is found in *E*, where the second hemistich runs thus: که پیراهنش بر بدن بود چُست (here = تنگ, tight, see on the double meaning of the word, *Ganjnâma*, f. 62^a).

^۵ *M* and *W* مهر (instead of پیرهن); *T* has مر مرا پیرهن; and in the second hemistich مر آن instead of بر آن. *B* substitutes مُمتحن for پاکتن. In *A*, *E*, and *N*, vv. ۱۹۹۴ and ۱۹۹۵ are wanting. *B* adds this strange verse:

ایا کاشکی مر مرا خوردمی مر آن کودکم را نیازدمی

^۶ This verse is wanting in *A* and *N*.

^۷ *M* and *W* زینگونه او اشک ریز *T* زینگونه او اشک ریز و بدینسان و خون ریز ریز.

هنرمند ^۱ یعقوب قرخ نژاد	ز درد دل و جان بها ایستاد
زمانی عبادت همی گسترید	بنزدیک آنکو عباد آفرید ^۲
چو حتی دعا بر زبانش براند	ز اخلاص دل مر خدا را بخواند ^۳
2020 چنین گفت الهی بالای خویش	باجلال و اعزاز و نعمای خویش ^۴
که گویا کن این گرگرا ^۵ تا ازوی	کنم این سخنها همه ^۶ جستجوی
بدانم که این گفتهها راستست ^۷	و یا نه دروغست و پیراستست
هم اندر زمان داور دین و داد	بدان گرگ بسته زبان نطق داد ^۸
سؤال کردن یعقوب علیه السلام گرگرا ^۹	
بپرسید یعقوب ازو در زمان	که ای بیوفا گرگ نا مهربان
2025 چرا خوردی آن ^{۱۰} کام جان مرا	مر آن آفتاب روان مرا
مر آن مؤنس و غمگسار ^{۱۱} مرا	مر آن هوش و هال و قرا ^{۱۲} مرا

^۱ بنزدیک آنکس (آنکش read) سزد هم سزید *B* ^۲ خردمند *B*.

^۳ از اخلاص دل چند بارش بخواند *M* and *W* مر خدا را instead of مر دعا را *N*.

^۴ بعز و جلال و بنعمای خویش *M* and *W*; باجلال و اعزاز اسمای خویش *A* and *N*.

^۵ *M* and *W* گرگرا *on* که *in* implorations, see note 8 on p. ۱۲۲.

^۶ So *B*. *M* and *W* یکی جستجوی (سخنها *W*) *A* (کنیم *N*) *کنم* این سخنها ازو جستجوی این سخنها ازو جستجوی.

^۷ *Instead of* و یا نه *in* the second hemistich *B* has وگر نه *E* این گفته راستست *T*.

^۸ So *B*. *T* بر گشاد *M*, *W*, *A*, and *N* از آن گرگ بسته زبان بر گشاد *in E* this bait is hopelessly corrupted.

^۹ So *M*, *W*, and *N* (in *N* از گرگ instead of گرگرا). *B* (where the next heading is omitted) پرسیدن حضرت از *T*; سؤال یعقوب از گرگ و گویا شدن گرگ با یعقوب پرسیدن حضرت یعقوب گرگرا که یوسف من چه *E*; گرگ که چرا یوسف مرا خوردی *In A*, as usual, a mere interval.

^{۱۰} *E* این. Verses 2024-2046 are by mistake left out altogether in *M* and *W*.

^{۱۱} *In B* spelt غمگسار; the second hemistich is according to *B* (with the usual correction of هال into حال, see above, note ۱۱ on p. ۸۱, and also vv. 859 and 1596); the other copies read مر آن هوش جان (و جان *E* and *A*) فگار مرا *E*.

شتابیم از ایدر^۱ هم اکنون همه
 بگیریم پیش تو آریم زود^۲
 چنین گفت یعقوب نیک آیدا^۳
 ۲۰۱۰ بگفتند ای باب فرمان بریم
 هم اندر زمان هر ده^۴ از پیش او
 رفتن اسباط بطلب گرگ و آوردن گرگ^۵
 بگشتند بکلیخت^۶ بر هر کران
 بخونش سرشتند چنگ و زفر^۷
 بگفتند بیداد^۸ این گرگ کرد
 ۲۰۱۵ ستمدیده یعقوب کردش نگاه
 بخون مزور فرو کرده رنگ^۹
 بجوئیم ویرا بگرد رمه
 بدانی که این محنت از گرگ بود
 مگر از غم جان بفرساید
 بگیریم و در پیش تو آریم
 نهادند چون باد بردشت روی
 گرفتند گرگی چو شیر زبان
 کشیدند ویرا بنزد پدر
 تن یوسف این سهمگین گرگ خورد
 در آن گرگ بیچاره بیگناه
 همان خونس آلوده بر هر دو چنگ

^۱ ازین در *M* and *W*; ایدر *A*, *E*, *N*, and *T*.

^۲ *B* Instead of محنت in the second hemistich *M* and *W* read کار.

^۳ See on the forms آیدا and فرساید note 3 on p. ۵۷; *از* in the second hemistich is partitive, 'something of, a portion of'; this verse as well as the immediately following one is only found in *B*. The repetition in v. ۲۰۱۰ of the same phrase as in v. ۲۰۰۸ does not necessarily prove that vv. ۲۰۰۹ and ۲۰۱۰ are spurious; on the contrary, it may serve to emphasize more strongly the pretended eagerness of the brothers to satisfy their father's desire.

^۴ *B* هر يك. Instead of باد in the second hemistich, *A* and *N* read یوز (panther or hound), and instead of بر *M* and *W* *B* در.

^۵ So in *M* and *W*. *T* کیفیت رفتن *E*; آوردن اسباط گرگرا بخدمت حضرت یعقوب. In *N* the heading follows, less appropriately, after v. ۲۰۱۳ thus: آوردن اخوان گرگرا پیش یعقوب علیه السلام. In *A* an interval after the same verse, in *B* neither heading nor interval.

^۶ *A* and *N* يك لحظه. Instead of بر *T* reads در.

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies کردند.

^۸ *B* بیدادی (unnecessary, since بیداد itself is commonly used as abstract noun in the sense of 'injustice').

^۹ So in *T*, *A*, and *N*. *E* substitutes دروغ (read دروغی) for مزور. *M* and *W* read بخونش مرا و زفر کرده رنگ *B*; بخون بر تن او همی کرده رنگ.

بفرمان یزدان زبان برگشاد
 بمن خسته دل بدگمانی مبر
 ۲۰۴۰ خداوند کردست بر ما حرام
 نخوردیم هرگز نخواهیم خورد
 معاذ الله ای سایه دادگر
 نگشتم بنزدیک فرزند تو
 بیزدان که گر چهر روی دیدمی
 ۲۰۴۵ من ارگوسفند تو بینم بدشت
 چو درگوسفندت همی ننگرم

چنین گفت کای رهبر دین و داد
 که از امر یزدان نیایم بدر^۱
 تن پاک پیغمبران و السلام
 نگاه اندر ایشان نیاریم کرد
 پسندیده پیغمبر پر هنر^۲
 ندیدم خود آن پاک دلبد تو
 بنزدیک او خاک بوسیدمی
 نیارم بهیرامنش هیچ گشت
 دل و دیده و جان را چون خورم^۳

باز پرسیدن حضرت یعقوب از گرگ احوال

حضرت یوسف^۴

بدو گفت یعقوب پس باز گوی^۵ که چون بود احوال و سامان اوی
 مراوراکه بُرد و که خورد و که گشت^۶ بوی بر چه آمد ز نرم و دُرشت

^۱ So *B*. *T* مایه^۱; *A*, *E*, and *N* (the پیغمبر پاکزاد in *A* is a mere clerical error).

^۲ So *B*. *A* and *N* بدر^۲; *T* and *E* گرایم بدر.

^۳ So all copies except *B*, which has here the same نیاریم as in the second hemistich; instead of اندر ایشان in the second hemistich *T* reads اندر آن هم.

^۴ In *T* the rhyme-words are کردگار and نامدار.

^۵ So *B*; the other copies روی او.

^۶ So in *T*, and with the slight modification of ننگرم in *B* too; *A*, *E*, and *N* have distinctly بنگرم ('since I only look at thy sheep').

^۷ So in *E*. *N* پرسیدن یعقوب از گرگ^۷; سؤال کردن یعقوب علیه السلام از گرگ^۷; in *A* and *B* there is no interruption of the text.

^۸ *N* یاد گوی^۸; *M* and *W* با من بگوی. In the second hemistich *E* transposes سامان and احوال.

^۹ *A* and *N* have the following order of words, which, from a mere logical standpoint, would appear preferable: خورد و که گشت و که بُرد و که گشت; but

چه بد دیدی از من^۱ که فرزند من بدینسان گسستی ز پیوند من
چنین بی پسر زار بنشانیدیم ز گیتی و مینو^۲ بر افشانیدیم
یوسف بدل در چه کین داشتی کش^۳ اندر جهان زنده نگذاشتی
تن^{۲۰۳۰} نازکش را گسستی زهم وز اندام او سیر کردی شکم
بجائی که بُد بیکرانه رَمه^۴ چرا سوی او تاختی زان همه
ترا گوسفندی ازو^۵ به بُدی که باری گران سنگ و فربه بُدی
بدینسان چرا کردی ای بهمنر ورا بی روان و مرا بی پسر^۶
کجا خوردی اورا بمن بازگوی مگر باز یابم یکی شاخ موی^۷
^{۲۰۳۵} که تا زنده ام یادگارم بود بگور اندرون غمگسارم بود
بگفت این و بگریست از درد دل سرشکش همی خاکرا کرد گیل^۸
جواب دادن گرگ بمعقوب علیه السلام^۹
چو بشنید گرگ این^{۱۰} سخنها ی زار ز یعقوب آزرده دلفگار

^۱ چه دیدی تو از من *T*.

^۲ *N* ز گیتی هستی *E* has instead of بنشانیدیم and افشانیدیم the present tenses افشانیم and بنشانیم.

^۳ So best in *B*; the other copies have a simple که without the pronominal object.

^۴ *A* and *N* رَمه آن بیکران بُد رَمه *T*; بیکران آن رَمه^۵; and at the end زین همه.

^۵ *T* از آن *A* and *N*:

مرا (sic!) گوسفندان از آن به بُدی که بازو گرانبار و فربه بُدی
instead of گران سنگ is found in *T* also.

^۶ So best in *B*; *E* مرا بی روان و دگری بی پسر^۷; *A* and *N* (with the repetition of the verb) مرا پیر آن. *T* has a very corrupted reading (بی روان کردی و بی پسر) (perhaps misspelt for روان و دل بی پسر).

^۷ So in *B*; پاره=شاخ (Ganjnâma, f. ۱۰۴^b, last line); the other copies read (موی ازوی *E*) موی اوی.

^۸ So in *N*. *T* (where this heading is, less appropriately, put after v. ۲۰۳۵) جواب دادن گرگ حضرت یعقوب را^۹; بزبان آمدن گرگ و برات جستن ازین قهمت
که من یوسف را نخورده ام. In *A* a mere interval; in *B* no interruption of the text
(see the remark in note 9, p. ۲۰۱).

^۹ *B* آن.

ظاهر نمودن گرگ احوال خود را بحضرت یعقوب^۱
 ۲۰۶۰ ز نو^۲ اینچنین داد گرکش جواب که ای پاك پیغمبر کامیاب
 یکی بینوا گرگم آند^۳ زده بدین دشت کنعان زشام^۴ آمده
 که از من یکی بچه^۵ گم شدست همانا بکنعان زشام آمدست
 من از بهر آن بچه آسیمه سار^۶ همی کردم اندر جهان سوگوار
 زهر دشت و هر در^۷ همی جویمش بهر کس نشانها همی گویمش
 ۲۰۶۵ بامید آن کز یکی^۸ دشت و در کنون اندرین دشت فرزند جوی
 بمن باز خوردند^۹ این ده جوان ندانستم از هیچ در چارشان
 چو گشتم گرفتار کردند تر^{۱۰} سرانجام گشتم گرفتارشان
 بخون چنگ من با زبان و زفر

^۱ So in *E*; a similar heading in *N*, viz. جواب کردن گرگ از احوال خود, is wrongly placed after v. ۲۰۷۰, where also *A* shows an interval; *T* سؤال نمودن یعقوب از گرگ. که از کدام ولایتی و بچه کار اینجا آمدی without interruption.

^۲ So all copies except *E*, which has زبس, and *B* بنوئی چنین. In the second hemistich *B* reads که ای ویزه پیغمبر زرف یاب.

^۳ So all copies except *B*, which substitutes زمصر for زشام. In *M* and *W* the two verses ۲۰۶۰ and ۲۰۶۱ are represented by one only, viz.:

چنین گفت آن گرگ آند^{۱۱} زده ابر دشت کنعان زشام آمده

^۴ *M* and *W* بچه ضائع; in the second hemistich *B* has again زشام فرارز instead of فرار. *M* and *W* زمصر.

^۵ *T*, *E*, *A*, and *N* بچه ای شهریار. *M* and *W* have as rhyme-words آسیمه سر جهان سربسر and.

^۶ *T* دره = در; هر در^{۱۲}. ^۷ *A* and *N* کز پی.

^۸ *M* and *W* همی جست^{۱۳}; *M* has besides کو بکوی.

^۹ See on باز خوردن, v. ۱۹۷۲ above.

^{۱۰} *B* با ظفر و کردند تر, and in the second hemistich با ظفر (ظفر in this case seems merely a wrong spelling for زفر). *T*: چو گشتم گرفتار بستند تنگ

بخون چنگ من در زمان کرده رنگ

In *A* and *N* this verse is wanting.

چنین گفت پس گرگ آندۀ گسار	که پرده ندرد همی کردگار ^۱
۲۰۵۰ یکیم من که بر خلق پرده درم	نه من ضد آئین دادآورم
من اورا نخوردم ندانم جز این	نداند کس این جز جهان آفرین ^۲
میمبر چو بشنید گفتار گرگ	بدانست از آثار و هنجار گرگ
که اولاد او خائند و خجل	که خورشید اندوده دارد بگل
بدل گفت کین قصه آمد پدید	نباید کنون پردهاشان درید
۲۰۵۵ کز آوردن گرگ نزدیک من	دریدند خود پرده خویشان
بپرسید پیغمبر از گرگ باز	که آگه شدم من ز پوشیده راز
هر آنکو درین کار دارد گناه	سرو کار او نیست جز با اله ^۳
تو اکنون مرا قصه خویش گوی	بدان از دل من تفکر بشوی
شکارت چه بودست امروز و چون	که آغشته چنگی و دندان بخون ^۴

the wording of the second hemistich, viz. *یوسف آمد ز نرم و زرد*, falls decidedly short of the adopted reading, since *نرم* and *درد* form a less befitting contrast than *نرم* and *دُرشت*.

^۱ This verse is wanting in *M* and *W*. In *B* there is before it a new heading : جواب گرگ یعقوب را علیه السلام.

^۲ This verse is put in *E*, by a strange mistake, between vv. ۲۰۴۷ and ۲۰۴۸.

^۳ *M* and *W* *چو یعقوب*.

^۴ *B* اسباب. The second hemistich is according to *B* (only the *دارند* of the MS., which might stand, according to the note to v. ۱۹۸۷ above, having been corrected into *دارد* on the analogy of *T*, *A*, *E*, and *N*, the singular verb in connexion with a plural subject, see note to v. ۱۹۶۰ above); *T*, *A*, *E*, and *N* read *همی بخورشید اندوده دارد بگل*. *M* and *W* have the strange reading *شمس اندوده دارد بگل* دارند بگل.

^۵ *A* راز. Instead of *نباید* in the second hemistich *W* and *E* read *نشاید*; in *B* the order of words is *کنون پردهاشان نباید درید*.

^۶ *A* اگرچه که یوسف شده ریشتن. After this verse there is in *N* only the following new heading: سؤال کردن یعقوب علیه السلام از گرگ بار دیگر.

^۷ This verse is found in *B* and *T* only; *T* has in the beginning *هر آن کاندن*.

^۸ *N* (without an *idâfah* between *دل* and *خویش*) *گویی* *خویش* *دل* *راز* *مرا* *اکنون*.

همی گفت ازینسان سخنها بدرد^۱ همی ریخت از دیده خوناب زرد
 غریوان شده گرگ با وی بهم بزاری همی ریخت از دیده نم
 که اورا همان^۲ درد و تیمار بود همان محنت و رنج و آزار بود
 ۲۰۸۵ چو یعقوب دُخست^۳ غمزده غریبید بسیار با آن دده
 بفرمود دادند ویرا طعام شکم سیر کرد آن و دریافت کام^۴
 دعا کرد پیغمبر کردگار بر آن گرگ دُخست^۵ سوگوار
 چنین گفت الهی بدین^۶ بیزبان بخشای وزی بچه بازش رسان
 برو این غم آسان کن ای دادگر که دردی ندانم ازین صعبتر
 ۲۰۹۰ پس آنکه باولاد^۷ خود کرد روی چنین گفت یعقوب فرهنگجوی
 نکو کرد نفس گنه کارتان بچشم شما زشت کردارتان^۸
 خدا از نهان شما آگه است ولیکن شمارا سوې او ره است
 بهاداش اینتان^۹ نکوئی دهد مرا اندرین درد و غم صبر باد
 کنم صابری مر^{۱۰} دلم را دلیل که در کارها صبر باشد جمیل
 ۲۰۹۵ جهان آفرین بس بود مستعان بدین^{۱۰} وصف پیدا و فعل نهان

^۱ E سخنهاى درد.^۲ T همین.^۳ So B, M, and E. W, A, and N read شکم سیر کردند T; آن دده یافت کام. واو یافت کام.^۴ بر آن دد که ای داوری (داور) با وقار A; دُخسته و سوگوار B.^۵ M and W برین. In the second hemistich A and E read بخشای و بر بچه; بخشا بر بچه N.^۶ B باسباب; instead of فرهنگجوی in the second hemistich M, W, and N read فرهنگ خوی, and T (by a mixture of both wordings) فرخنده خوی.^۷ So in T, E, A, and N (the latter two read in the beginning of the first hemistich مگر for نکو); M and W این گنه کارتان; B (بچشم) بچشم شما این گنه کارتان (نکو); M and W شما این گنه خوارتان.^۸ M and W (read تان) بپاداشت شان. Instead of باد at the end of the second hemistich M and T have داد.^۹ A and N کنون صابری شد B; کنون صبر من مر.^{۱۰} M and W برین.

کنون سر بر سر هست فرمان ترا	۲۰۷۰ بدینسان کشیدند پیشت مرا ^۱
نماندش بجان ^۲ اندرون هوش و هال	چو از گرگ بشنید ^۳ یعقوب حال
دلش را چه تیمار مالد همی	چو آگاه شد ^۴ کز چه نالد همی
شدش دیده گریان ^۵ چو ابر بهار	بنالید چون رعد و بگریست زار
ترا صحبت اکنون ابا ^۶ من نکوست	چنین گفت کای گرگ گم کرده دوست
تو بر بچم خویش و من بر پسر	۲۰۷۵ بیا تا بگرییم با یکدگر ^۷
مرا و ترا هر دو بچه شدست ^۸	ترا و مرا هر دو محنت زدست
فراق پسر مرا زار کرد	فراق بچه با تو زنهار خورد ^۹
فراق پسر مرا جان بسوخت ^{۱۰}	فراق بچه مرا ترا دل فروخت
پراگنده کردست هر سو دوان	فراق بچه مرا ترا در جهان
بیشگند بی پا و بی دست کرد ^{۱۱}	۲۰۸۰ فراق پسر مرا پست کرد
فراق پسر جان من ^{۱۲} کرد چاک	فراق بچه هوش تو بُرد پاک

^۱ In *B* the order of words is کشیدند بدینسان مرا.

^۲ *M* and *W* have پرسید instead of بشنید; in *A* and *N* the order of words is چو یعقوب بشنید از گرگ حال.
^۳ *B* بتن اندرون; *T* بدل. هال is, as several times before, corrected from the wrong حال.

^۴ *M* and *W* (هر) کز (ا) instead of مالد in the second hemistich *T* reads باید; *M* and *W* باید (ا).

^۵ So *M*, *W*, and *T*. *A*, *N*, and *E* have باران instead of گریان. *B* ببارید باران.

^۶ So *B*. *T*, *E*, *A*, and *N* با امروز; *M* and *W* اکنون بر.

^۷ *T* بگرییم یک با دگر; *B* بگوئیم و با یکدگر *T*.

^۸ In *M* and *W* the two hemistichs are transposed.

^۹ *A* and *N* کرد; instead of زار in the second hemistich *B* reads خوار; *A* has besides in the beginning of the second hemistich again فراق بچه. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۰} So *B*. *T* has in both hemistichs بسوخت, which gives no rhyme, unless we read with *M* and *W* in the second again دل بسوخت, and take ترا and مرا as rhyme-words.

^{۱۱} This verse is wanting in *T*.

^{۱۲} *E* مر مرا. In *W* the two hemistichs are transposed. After this verse *B* and *T* repeat (with a slight modification) v. ۲۰۷۵, viz.:

بیا تا بگرییم یک با دگر (و با یکدگر *T*)
 نو بچه همی جوئی و (تا *B*) من پسر

که این آن^۱ عتابست کز پیش گفت
 ۲۱۰۵ بخواهیست^۲ اندر بلا آزمود
 بناکام یعقوب فرخ نهاد
 یکی خانه پرداخت بر دوردست^۳
 ورا بیت الاحزان^۴ نهادند نام
 در آن خانه یعقوب دائم حزین
 ۲۱۱۰ گسست از همه کار و پیوند^۵ خویش
 نکردی نگه بیش و کم سوی کس
 شب و روز با درد و غم زیستی
 دد و دام و وحش از جهان سوی اوی
 زبس ناله و نوحه^۶ زار زار
 که ما کرد خواهیم غم با تو جفت
 صبری کن اکنون که بود آنچه بود
 در آن^۷ درد و تیمار کردن نهاد
 در آن خانه در شد بتنها نشست
 که بُد خانه حُزن و آنده تمام
 فشاننده^۸ از دیده خون بر زمین
 تیمار هجران فرزند خویش
 نبودی^۹ بجز نوحه آئین و بس
 زمانی نبودی که نگریستی^{۱۰}
 بتیمار بُردن نهادند روی^{۱۱}
 گریستند با او چو ابر بهار

^۱ *T* از *E*.

^۲ *T* بخواهیست with the singular form, which does not agree with the preceding plural خواهیم. The اندر of *B* is a mere clerical error for اندر.

^۳ *B* بدان.

^۴ So with دوردست as noun in *T*, *A*, *E*, and *N*. *B*, *M*, and *W* read پرداختش دوردست with دوردست as adverb; the spelling of دشت in *A* and *E* is a mere mistake, as the rhyme-word نشست proves. Instead of در آن in the second hemistich *B*, *M*, and *W* read بدان.

^۵ *M* and *W* احزان. Instead of تمام at the end of the second hemistich *B* and *N* read مدام.

^۶ So *A* and *N*; the other copies have فشانیده (better فشانید).

^۷ So *T*. *B* از همه خلق پیوند *A*, *E*, and *N* پیوند کام. Instead of تیمار هجران in the second hemistich *T*, *B*, and *N* read تیمار و هجران. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۸ *B*, *M*, and *W* (less appropriately, since it breaks the continuity of the Imperfects) نبودش, in which case آئین is not forming a compound adjective with نوحه, but represents a separate noun. *W* has besides بآئین.

^۹ Only in *A* a wrong بگریستی is found.

^{۱۰} So *T*, *M*, *W*, and *E*. *A* and *N* read in the first hemistich (وحش و *N*) وحش جهان and in the second بتیمار بودن. In *B* the verse runs thus:

دده دام وحشی همه سوی اوی بتیمار بیرون (!) نهادند روی

^{۱۱} In *T* ناله and نوحه are transposed.

صبر کردن حضرت یعقوب و ساختن بیت الاحزان

و آمدن جبرئیل و پیام دادن^۱

بدانسان ^۲ کزو ابر ماندی شگفت	بگفت این وز آنپس ^۳ گیرستن گرفت
جهانرا بسختی و محنت گذار	بدل گفت ای دل کنون پایدار
ترا داغ و درد آمد و کام شد	ترا روز شادی و آرام شد
که هرگز نخواهد شدن روز باز	شبی پیش آمد سیاه و دراز ^۴
نخواهی از آن هرگز آمد برون	فتادی بدریای درد اندرون ^۵
که نتوان نشاندهش تا ^۶ رستخیز	یکی ^۷ آتشت این فروزان و نیز
که آمد برو ^۸ جبرئیل از خدای	درین بود یعقوب فرخنده رای
ترا اندرین صبر کردن نکوست	بهرسید و گفتش که این ^۹ حکم اوست

^۱ So in *E*. *B* *در بیت الاحزان نشستن یعقوب علیه الصلوة والسلام* (*T* (where this heading is placed, less appropriately, before v. 2095) *زاری کردن حضرت یعقوب*؛ و خطابات باخود و آمدن جبرئیل که در مفارقت فرزند صبر نما و رفتن از نزد او؛ *M* and *W* insert here the 18th verse of *Sûrah* 12, from the sixth word onwards: *قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ* (see above, v. 2091, where the first hemistich is almost a literal paraphrase of the Arabic from *سَوَّلَتْ* to *أَمْرًا*, vv. 2093 and 2094, where *صبر* and *جمیل*, and v. 2095, where *مُستعان* is quoted). In *A* no interval.

^۲ *E* reads *گیرستن* instead of *بگفت و از آنپس* *A*؛ *بگفت این و زینپس* *M*. *شگفتی* *T*؛ *شگفتن*.

^۳ *بدانسان* که زو ماند باید شگفت *T*؛ باز *E* and *N* read *از آنسان* *B*.

^۴ *B*, *M*, and *W* *سختی و ستم*؛ *T* *درد و غم*.

^۵ *B* and *W* *سیاه دراز*.

^۶ *M* and *W* *فتادی بدری که اندر (ایدر) درون*. In the second hemistich *B* has *بسوزی چو اخگر* with quite a different wording *از آن* and *ازو* for *ازو* and *برون*.

^۷ *که نتوان شدن رسته تا* *W*؛ *نشاندهش ابا* *T*.

^۸ *بدو* *M* and *W*.

^۹ *بهرسیدش و* *E*؛ *بهرسید و پس گفت این* *T*, *A*, and *N*؛ *بهرسیدش و* *B*, *M*, and *W*. *گفت این*.

کیفیت چاه و بیرون آمدن یوسف و باقی حالات او^۱
 ۲۱۲۰ شنیدم ز گوینده دلغورز که یوسف بچاه اندرون بُد سه روز

ازین ناخوش نوا یعقوب غمناک کشید آهی و رفت از خویشتن پاك
 چو باز آمد بخود رفت آنچنان باز چنین شد چند نوبت هوش پرداز
 گرفت آنگاه خونین پیرهن را تهی فانوس شمع خویشتن را

Jacob makes here the same shrewd observation as in Firdausi's poem, viz. that the absence of any rent in Joseph's shirt is scarcely compatible with the account given; he says, for instance (f. 71^a, last two lines):

گهر را گر بود يك شهر دشمن صدف تا نشکند نتوان شکستن
 درون بیضه مرغی را که خون ریخت که آوّل بیضه با آفت نیامیخت

The brothers thereupon catch a wolf, besmear the beast with blood, and bring it to Jacob (f. 71^b, l. 11 sq.):

بچالاکي ره صحرا گرفتند مصیبت دیده گرگی را گرفتند
 دهانش را بخون کردند گلگون بر آن بی چاره مالیدند این خون
 رسن بر دست و پایش کرده زنجیر بر یعقوبش آوردند چون شیر

The power of speech is granted by God to the wolf, and he solemnly protests against the accusation brought against him, in a speech which reads like a mere paraphrase of Firdausi's words (f. 72^a, l. 9 sq.):

ز اولاد پیمبر طعمه خوردن معاذ الله خوشایبی قوت بُردن
 ازین تقصیر بی تفریط و افراط چنان دورم که صدق از حرف اسباط
 یکی سرگشته ام گم کرده فرزند درین صحرا دلیل شوقم افکند
 بدین نیت که یابم زاده خویش شدم زین سان شکار دام تشویش
 بیندم دست و پا فرسوده کردند دهانم را بخون آلوده کردند
 چنان بر من پسندیدند بیداد که صحرا کرد شیون کوه فریاد

The brothers are put to shame; Jacob builds his بیت الحزن and dwells henceforth therein, shutting the door against his sons, and drowning his grief in the wine-cup (this the only original idea of Nāzīm in the whole episode!), see fol. 72^b, ll. 7-9:

در آن بیت الحزن محزون و ناشاد نشست و بست در بر روی اولاد
 گر از ذکر خدا میگشت خاموش خیال یوسفش می برد از هوش
 بمخموری رضا گردید تا کی دهد پیمانه دار قسمتش می

Of Jacob's blindness, no mention is made here.

¹ So in T' (where, however, this heading is already put after v. 2017). با سر B

۲۱۵ همی راند خون بر فراقِ پسر بدینگونه تا کور گشتش بصر^۱
 گرش دیده زان درد بینور بود روا^۲ بود حقا و معذور بود
 کسی کش چو یوسف پسر گم بود زخون راندنش دیده تاری شود^۳
 ز یعقوب کردیم یکچند یاد که بنیاد تیمار او چون نهاد
 ز یوسف کنون راند باید سخن فرو خواند آن داستان کهن^۴

^۱ So *B* and *N* (except *بر فراق* in the latter instead of *فراق*). The same *فراق* is found in *T* and *A*. Instead of *گشتش* in the second hemistich *T* and *A* have *گشتی*. In *M*, *W*, and *E* this verse is wanting.

^۲ *A* has an incorrect *روان*. *E* *روا بود حقا که*; *B* *روا بود حقا که*.

^۳ So *B*, *M*, and *W* (the latter two substitute *چشم* for *دیده*). The other copies read:

کسی کش (کسی کو *A* and *N*; کسی را *E*) چو یوسف پسر گم شود
 زخون راندنش دیدها کم شود

^۴ Or *یکچند کردیم* as *N* has. The second hemistich is according to *B*. *M*, *W*, *A*, *E*, and *N* read *فتاد* instead of *نهاد*. *T* *افتاد چون*.

^۵ So best in *T* and *E*. *M*, *A*, and *N* *فرو خواندن داستان کهن*; *B* *فزون اندر آن*. In *W* this verse is wanting. Jāmī in his mathnawī omits the whole story of the return of the brothers to Jacob, of the grief of the latter, his interview with the wolf, his retreat into the 'house of mourning,' and his final blindness, and adds, immediately after the episode of Gabriel's appearance in the pit, the account of the caravan (see the next chapter). Nāzīm, on the other hand, follows Firdausī step for step and tries, as usual, to eclipse him by his high-flown language. The brothers return home with all the ostentation of heart-felt grief, and tell their father the mournful story of Joseph's death (India Off. 184, f. 70^b, l. 6 sq.), producing at the same time his blood-stained tunic (سِرِّتال) or shirt (پیرهن):

بر آوردند شیون ماتمی وار بفریاد و فغان کردند اظهار
 که یوسف بر کنار مرغزاری دمی آسود چون خرم بهاری
 هوای سیر مارا تاخت در سر جدا گشتیم زان فترخ برادر
 ولی با خویشتن در جنگ بودیم که از تنهاییش دلتنگ بودیم
 صلا گرزد بهار خلد بر ما چو مژگان چشم بستیم از تماشا
 ز راه فتنه برگشتیم چون باد ندیدیمش بجای خویش فریاد
 همانا گرگی اورا بُرده باشد بسان گوسپندش خورده باشد
 که ما هر چند هر جانب دودیدیم بجز سِرِّتال خونینش ندیدیم

عدیلش بچاه اندرون جبرئیل	زجنت بسی چیده برگش خلیل ^۱
چهارم چنان بُد زحکم اله	که آمد گشن ^۲ کاروانی زراه
خداوند آن کاروان عظیم	یکی مرد پرهیزگار و کریم ^۳
یکی بر هنر مرد ^۴ بُد با شکوه	ورا مالک دُعر خواندی گروه
۲۱۲۵ شتر داشت بسیار و بار ^۵ تمام	شب ورور کردی ره مصر و شام
چو آمد زره نزد آن چاهسار	بنزدیک آن چاه بنهاد بار
دو مملوک بُد مر ورا ^۶ بینظیر	یکی زان دو بُشری و دیگر بشیر
بفرمودشان تا ^۷ شتاب آورند	وز آن چاه یک حُت آب آورند
سبک آستین بر زده ^۸ هر دو تن	دویدند با مَشک و دَلو و رَسَن

بودن یوسف در چاه سه روز و رسیدن *E*; حدیث یوسف آمدن علیه الصلوة والسلام رسیدن کاروان بر سر چاه و آگاهی *N*; مالک سوداگر و بر آوردن غلامان او یوسف را از چاه (یافتن اوشان) یافتن. In *A*, as usual, an interval; in *M* and *W* the text runs on without interruption.

^۱ So *B*, *T*, *E*, and *W*. *A* and *N* have also خلیل, but substitute (like *M*, which has بسی چیده for بسنجیده (خلیل).

^۲ گشن (geshen or geshn) = بسیار و انبوه; see Ganjnama, f. ۱۳۸^a, l. 5 ab infra sq. *N* reads برش. Instead of زراه (see v. ۲۱۲۶ below) *T*, *M*, and *W* have برای.

^۳ *W* and *N* (with the same initial words as in the following verse) *W* قدیم; یکی بر هنر مردکاری کریم.

^۴ *M* and *W* again پرهیز (or مالک زعر, as the MSS. seem to have), i.e. Mâlik bin Dhu'r (in agreement with the spelling of that name in Zamakhshari and Baidâwî, see Grünbaum in Zeitschrift, vol. 44, p. 460), *A* and *N* read (or دغره) مالک دُعره (comp. the name given to the master of the caravan in the Leyendas de José, Grünbaum, loc. cit., viz. Malik ibnu Dogzi), and مالک العزّی.

^۵ *T*, *M*, and *W* و مال.

^۶ *T*, *E*, *A*, and *N* بُد هر دو آن.

^۷ *T*, *E*, *A*, and *N* بفرمود تا (تا *A* and *N*). For آورند in both hemistichs *M*, *W*, *A*, and *N* substitute آورد. In the latter two the second hemistich runs thus: وز آن جایگه حُتّی آب آورید.

^۸ *B* بر زد آن with the singular of the verb, see notes to vv. ۱۹۸۷ and ۲۰۵۳ above; *M* and *W* بر زدند (on the pronunciation of *nd*, see the name-notes). The second hemistich is according to *B*, *M*, *W*, and *E*. *T* has دَلو و مَشک و رَسَن. *A* and *N* (probably با دَلو و مشکین رَسَن).

سوی دَلُو دیدند بدر منیر	نگه کرد بُشْری و فرَخ ^۱ بشیر
بدیدند در چهر روی چهر خویش	زبس نور رخسار آن خوب کیش ^۲
نبود آدمی شمس بُد والسلام ^۳	زجَه بر کشیدند ویرا تمام ^{۲۱۴۰}
کزو خیره شد روی ^۴ تابنده مهر	یکی نور پیوست ازو بر سپهر
زتن شان جدا خواست شد رای و هوش ^۵	بر آمد دل هر دو بنده بجوش
گشادند بر روی در آفرین ^۶	نهادند رخ پیش او بر زمین
که ای نیکمختان و فرخندگان	چنین گفت یوسف ^۷ بدان بندگان
که بخشنده اویست و فریادرس ^۸	زمین پیش دادار بوسید و بس ^{۲۱۴۵}
که او آفرید آسمان و زمین	مر اورا رسد ^۹ سجده و آفرین
که نوری زچاه اندر آمد پدید ^{۱۰}	بشارت زبُشْری بمالك رسید
چگونه بر آمد زجَه افتاب	بیا تا ببینی که بر ^{۱۱} جای آب
فروزنده خورشید دید آشکار	سبك مالك آمد بر ^{۱۲} چاهسار
بدین ^{۱۳} ماه تابان و شمس منیر	۱۲۵۰ بُشْری چنین گفت مُزده پذیر

^۱ بفَرخ *M* and *W*.

^۲ در چهر او روی خویش *T*, *B*, and *M* read *W* کیش. *W* در روی او چهر خویش.

^۳ This verse is wanting in *B*.

^۴ So *M*, *W*, and *B* (in *B* کز آن *E* کزو for *T*, *A*, and *N* کزو تاره شد نور). تازه شد نور.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies عقل و هوش. In *T* alone زسر is substituted for the general زتن.

^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies هزار آفرین.

^۷ *M* and *W* خواجه. Instead of فرخندگان at the end of the second hemistich *T*, *E*, and *A* read فرزندگان.

^۸ So in all copies except *B*, which has فریادرس و پُشت.

^۹ *T* سزد, a mere gloss for رسد (here = سزاوار بود).

^{۱۰} So *A*, *E*, *N*, and *T*. *M* and *W* پدید (اندر آمد *W* پدید *M* and *W* پدید *B* که بدی زچاه آمد اندر (اندر آمد *W* پدید *M* and *W* پدید *B* که بدی زچاه آمد پدید).

^{۱۱} *N* در. *B* از. *M* and *W* read که.

^{۱۲} *T*, *A*, and *N* سوی.

^{۱۳} *E* وشمس for و بدر *B* has بُد این (distinctly) *A* برش *M* and *W* برش *B* برین *E*.

که نوری همی تابد اندر جهان	۲۱۶۰ بگفتند باهم ^۱ هم اندر زمان
که افکنده ^۲ بر مشک و کافور شرم	نسیمی همی گسترده باد نرم
مگر سر بر آورد یوسف زخاک	چه شاید بُد این ^۳ بوی و این نور پاک
که تابد همی نور از آن جایگاه	مگر دادش ایند رهائی زچاه
گل کامشان گشته بُد جمله خار	دویدند بشتاب تا ^۴ چاهسار
بدیدار انبوه بشناختند ^۵	۲۱۶۵ بنزدیک چاه آنکهی تاختند
نشسته ستوده رسول چهی	بدیدند انبوه در ^۶ انبهی
زده نور رخسار وی بیخ و شاخ	زکشور ^۷ بکشور جهان فراخ
همی برگل و مشک بنهاد زنگ	بتن در یکی حله ^۸ کز ^۹ بوی و رنگ
خرد زین شگفتی تواند گرفت	هماندند هر ده برادر شگفت

^۱ با خود *E*. ^۲ که افتد ابر *B*. This verse is wanting in *M* and *W*.

^۳ چه شاید بدن (بُد این *W*) نور و این (و آن *W*) *M* and *W* چه باشد بدن *B*; بوی پاک.

^۴ نور از سوی چاه (*B* without a proper rhyme); نور در *W*; نور آن *T*.

^۵ دویدند خود تا سر چاهسار *M* and *W*; از (!) *B*; در *T*. Instead of خار at the end of the second hemistich *M* and *W* read خوار.

^۶ This verse is corrupted in most copies (in *M* and *W* it is wanting). The wording adopted is that of *A*, with the correction of the silly بشناختند (a mixture of شتافتن and شناختن) into بشناختند. The confusion between these two verbs is visible in *T* too, where تاختند in the first hemistich, and بشتافتند in the second, give no rhyme. *N* and *E* بشتافتند and تافتند (no rhyme either); *B* (with a correct rhyme, but partly anticipating the contents of the next verse):

بنزدیک چاه آنبهی یافتند بدان انبهی نیک بشتافتند

^۷ *M*, *W*, and *B* چهی in the second hemistich (which in *A*, *E*, and *N* is distinctly spelt چاهی, as if it meant 'the prophet of the well') = چاهی, adjective to جاء, dignity, high rank. *B*, *M*, and *W* read رسول بهی; *T* رسول چهی.

^۸ که کشور *B*.

^۹ یکی دجله از *B* (a Tigris of fragrance and colour!). Instead of رنگ in the second hemistich *B* and *W* read سنگ (which seems merely a wrong spelling for رنگ); *T* and *E* رنگ. In the conjoint use of ب and همی before a past participle is noticeable.

2195 چه باشد که اکنون نکوئی کنید
 شما چون شبانید^۲ و من چون رَمه
 نباشد شب قمره اندر جهان
 رود^۳ در جهان جنگ پنداشتی^۴
 مرا با شما خود زُبُن^۵ جنگ نیست
 2200 چه باشد اگر تخم مهر افکنید
 از آزار من تان^۶ شود دل تهی
 ز دل بر شما مهربانی کنم
 ببندم کمر^۷ پیش تان بنده وار
 اگر بست باید^۸ چو بنده کمر
 2205 یهودا زگفتار یوسف بدرد
 یویری بسی لایها^{۱۰} گسترید
 دل سخت ایشان نشد هیچ نرم

¹ *T* بعَمَدًا (avoiding here as in v. 2183 above the expression بِعَيْرِي). Instead of هُنَّ in the second hemistich *B* reads رَوَان.

² So with the more characteristic *T*, *M*, *W*, and *N*; the other copies *بر کشید*.

¹ On شبان see above, verses 548, 560, and 561.

⁴ So *B*; the other copies *بود*. *T* substitutes in the second hemistich *شود* for *بود*. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁵ *M, W, A, and N* بعد از این. The second hemistich runs in *T'* thus: دلم بند / آزار از آن تنگ نیست (!)

دم زنید B .

⁷ *M* and *W* خود از آزار تان. On (غلام و چاکر) = *rehi*, see note to v. 235.

^a *M* and *W* میان. Instead of دشوار *M* and *W* read دشوار, see on both forms, p. 100, note 7. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

⁹ So *B*, *A*, and *N*; the other copies اگر بسته باشم.

¹⁰ *A* and *N* لا بد; *M* and *W* لا بد، and in the second hemistich بسی نیز گفت و; in *B* this verse is put before v. 2205, as if referring to Joseph.

¹¹ So *M* and *W*; *A*, *E*, and *N* زسر; *T* بسر. *B* بُدشان زبد مهران (!) همه شرم

کنون یافتیمش درین چاهسار	بجستش کردیم هر گونه چار ^۱
زبانرا بعیری بیاراستند	چو گفتند چونانکه ^۲ میخواستند
که گر تو جز این چیز گوئی دگر ^۳	بگفتند با یوسف پر هنر
بر آریم از جان پاکت دمار ^۴	هم اکنون بشمشیر زهر ابدار ^۵
که گفتارشان بد چو کردارشان	بترسید یوسف ز گفتارشان ^۶
که ای با تو خوبی و فرهنگ جفت	بهرسید ازو مالک دعر و گفت
کدامی تو آزاد یا بنده ^۷	بس آهسته و سخت فرخنده ^۸
ز مالک نسب کرد یوسف نهان	ز تهدید و از بیم آن بیرهان ^۹
بگشتندیش ^{۱۰} گر بگفتی کیم	نیارست گفتن که بنده نیم ^{۱۱}
مر این مهترانرا پرستنده ام ^{۱۲}	بناکام گفتش یکی بنده ام
که همواره بودست و باشد بجای	ولیکن بدل گفت با آن خدای ^{۱۳}
بنزدیک اخوان زمین بوسه ^{۱۴} داد	از آنپس بلا به زبان برگشاد

^۱ So *B*, *A*, *N*, and *T* (in *T* کار instead of چار). *E* بجستش بکردیم الخ. *M* and *W* بدین. Instead of درین in the second hemistich *B* reads بدین.

^۲ So *B*, *M*, and *W*. *T*, *E*, and *A* آنها که; آنها چو^۳. Instead of بعیری in the second hemistich *T* reads بنوعی.

^۳ *T* and *W* خبر. In *A* and *N* this hemistich runs thus: که گر جز برین چیز. ززم گردنت گر بگوئی دگر^۴; in *E* دگر^۵; گوئی دگر.

^۴ So *B*. *M* and *W* دمار از جان و از دل دمار; *T*, *A*, *E*, and *N* بر آریمت از جان و از دل دمار. as in *Bostân*, ed. Graf, p. ۱۳۶, l. ۱; compare on this word, Rückert in *Zeitschrift* viii. p. 271.

^۵ *E* بگفتار.

^۶ *M* and *W* پس. In *E* verses 2187-2206 are entirely wanting.

^۷ *A*, *N*, and *T* گمراهان (*T* این).

^۸ *B* بگشتندیش, with the conditional ی added to the suffix.

^۹ So *B*. *M* and *W* (which have in the first hemistich (!) read (یناچار گفتی) instead of سرافکنده ام; *T*, *A*, and *N* have مهترانرا instead of همسرانرا.

^{۱۰} Instead of خدای (to which بنده or پرستنده of the preceding verse must be understood) *B* and *W* read بنده خدای, with an unjustifiable omission of the idāfah, see *Zeitschrift* x. pp. 177 and 273.

^{۱۱} *T* چنین کرد یاد.

شمارا بُدی گر بُدی این دوست	بگفتا که اینست ازین ^۱ بیش نیست
ستد یوسف و آن درمها بداد	بدینسان ^۲ خرید و فروخت افتاد
فُرختند آن بوستان بهشت ^۳	۲۲۲۰ بهژده درم قلب معدود زشت
خرد بود خرَسند و دل شادخوار	فروشندگانرا در آن زشت کار
فروختن غرض بود و بهبود شان ^۴	تَبُد میل ایشان سوی سودشان
بیامد بر یوسف پاکرای	هم اندر زمان جبرئیل از خدای ^۵
سلامش رسانید از گردگار	نهان از همه کس ^۶ برو آشکار
که در آئنه چهره ^۷ خود ببین ^۸	۲۲۲۵ چنین گفت از قول جان آفرین
وز آن هست حُسنت فراوان فزون	همانی ^۹ که بودی بچاه اندرون

^۱ *B, M, and W* In the beginning of the second hemistich *B* reads شمارا for شمارا.

^۲ *A* بدانسان. Instead of فروش *T* has فروش. Instead of افتاد *W* reads درمها. In the second hemistich *M* and *W* substitute شان for درم.

^۳ *T*:

گرفتند هجده درم قلب و زشت بدادند آن بوستان بهشت

N and *E*:

بهژده درم قلب و زشت و درشت فروختند آن بوستان بهشت

Instead of فروخته شد آن *B* reads فرختند آن. Instead of بوستان بهشت *A* has بوستان در بهشت.

^۴ So *T, A, and N. B* and *E*:

تَبُد میل شان سوی سود و زیان فروختن غرض بود شان (بود و بهبود شان *E*)

In *M* and *W* vv. 2221 and 2222 are wanting. After this verse *M* and *W* insert a new heading, viz.: فرود آمدن جبرئیل بر یوسف علیه السلام. *T* also has a heading after the next verse, viz.: آمدن جبرئیل خدمت (الخدمت) حضرت یوسف که چون صورت خود در آب دیدی برای خود قیمت معین کردی و آخر بر هجده درم فروخته شدی.

^۵ *E* جبرئیل خدای. In the second hemistich *M* and *W* read درآمد for آمد and *T, E, A, and N* پاکرای for نیکرای.

^۶ *B* شد. ^۷ *A* and *N* که چهره^۷ خود ببین *B* چهره^۷ خویش بین *B* شد.

^۸ *B* and *T* همانا. Instead of حُسنت *B* reads هست حُسنت. *A* and *N* وز آن هست حُسنت فزون و فزون *E*; نیز هستی *M* and *W*; نیز حُسنت *B* از آن هست حُسنت فراوان کنون.

بکینه گزیدند انگشت و دست	بسی بر یهودای دانش پرست
بدان کینه جویان ^۱ بی زینهار	چنین گفت مالک سرانجام کار
نباشد خریدار کس در زمین	۲۲۱۰ که ^۲ این بنده را با سه عیب چنین
بدان تا شوید از غم او رها	بلی من خرم این زبهر شما ^۳
ندارد چنین جامها هر کسی	بها جامه بدهم که دارم بسی ^۴
که هست ^۵ این تجارت بر ما صواب	بمالک چنین داد شمعون جواب
درم آرزوی تو آرد بجای	ولیکن بجامه نذاریم رای
همه دبی ^۶ رومی و زر نگار	۲۲۱۵ اگر مان ^۷ دهی صد شتر باردار
رضای تو چسته شود لاجرم	نخواهیم و گر ^۸ مان دهی ده درم
زهزده درم کم نبود و نه بیش	گشاد از میان ^۹ کیسه و ریخت پیش

^۱ *B*, *M*, and *W* رایان. *E* has بر آن instead of بدان.

^۲ So *B*; all the other copies مر. Instead of کس in the second hemistich, *M* and *W* have an inappropriate او.

^۳ So best in *B*; the other copies کنون از شما. Instead of او in the second hemistich *T* has آن; *E* reads again بر آن for بدان.

^۴ So best in *B*; the other copies (except *E*) بسی. *E* reads بدهم بس; *E* has بدهم بس, and in the second hemistich جامها, and in the second hemistich جامها. *E* reads بدهم بس. *E* has بدهم بس.

^۵ So *B*, *A*, *E*, and *N*. *T* حکایت; *M* and *W* بغایت.

^۶ So *B*, *M*, and *W* here as well as in the following verse; the other copies have میدهی. Another example of the necessary omission of the *idâfah* is شتر باردار, see also further down in v. ۲۲۲۰ درم قلب in its correct form appears in *T* only; the other copies (except *E*) have وارب^۷; *E* reads وبار (خواربار = خواربار).

^۷ So correctly in *M*, *W*, *A*, *N*, and *E*. *T* نخواهم; *B* بخوایم گر (which leaves the preceding conditional sentence without an apodosis). Instead of تو رضای *T* reads از تو رضا.

^۸ *T* سر. *B* adds after this a new verse which merely repeats the contents of the preceding one, and is moreover strangely worded in the first hemistich:

بهزده درمها ولیکن درست همان بود هر چند از آن بیش چست

بدان مالکِ ذعر گنجِ کرم ^۱	فروختیم ویرا بهزده درم
که آن عیبها هست با وی مقیم	ولیکن بشرط سه عیبِ عظیم
گرستن چو مادرِ بمرگِ پدر	گریزنده پائی ^۲ و دزدیِ دگر
بدان بر هنرِ مهترِ سرفراز	2240 چو دادند آن خط بگفتند باز ^۳
بگوئیم هر چار داری روا ^۴	که بر چار شرطِ او فتد بیعِ ما
نداری تو این بنده را یکزمان	یکی آنکه بی بند و غل ^۵ گران
که او نیست این ^۶ جامه را حق شناس	دگر آنکه پوشانیِ او را پلاس
بود جای او بر همونِ حرون	سه دیگر چو ^۷ باشد براهِ اندرون
نه بالای او رختِ الوان بود	2245 نِشَسْتَنَش بر ^۸ خشکِ پالان بود
که هرگز نداند بدین گوشه راه	چهارم بری تا ^۹ بدان جایگاه
بدین شرطها بیعشان شد درست	نهادند این شرطها را نخست
بدان تا در آن ^{۱۰} شرط ناید شکست	گرفتند پیمان و دادند دست

گریزنده پایست *M* and *W* have a wrong. و گنجِ درم (*T* and *E*!) ^۱

چو دادند *A* as well as that of *A* چو دادند خط و بگفتند باز^۳ *T* The reading of *T* lacks the completing part of the sentence. *A* has besides in the beginning of the second hemistich for *بدان*.

^۴ So *B*. *M* and *W* have the same, except the strange *بیگمان* and *روان*, as rhyme-words, in the two hemistichs. *W* substitutes besides *رو* for *شرط*. The other copies have quite a different wording, viz.:

مر این بیع را شرط باشد چهار بگوئیم یک یک پیش (بتو *E*) آشکار

^۵ *B* and *N* بی غل و بند.

^۶ So *B* (with reference to the precious garment given him by Gabriel); *M*, *W*, *A*, *N*, and *E* هر^۷.

^۷ *T*, *E*, and *A* که.

^۸ So best with the suffix in *B*; the other copies بر. *The second hemistich is according to T, E, A, and N. M and W read دیبای الوان* نه بر روی دیبای الوان بود *B* بود.

^۹ *E* تو, and in the second hemistich ندارد *T* has in the same hemistich برین.

^{۱۰} *M* and *W* بدان. *E* reads مانند درست.

نکو تر نمودت ^۱ همی زافتاب	بچاه اندرون چهره دیدی در آب
بهای تن خویش نشناختی ^۲	تن خویش را قیمتی ساختی
همی یاد دار این سخن بیش و کم	فروشدت ^۳ اکنون بهژده درم
بها بستدند آن درم چند را	۲۲۳۰ چو بفروختند آن هنرمندرا ^۴
خط دستشان خواست اندر زمان	از آن ده جوان مالک ^۵ کاردان ^۶
وز آنپس بهانه نیفتد بکار	بدان تا شود بیعشان استوار
بدان پرهیز مرد قرخ نهاد ^۷	خطی زود بنوشت شمعون و داد
یهودا و شمعون و روبیل و دان	چنین بُد نوشته ^۸ که ما ده جوان
و اوشیر و یستاجر گنج داد ^۹	۲۲۳۵ زبالون و نفتال و لاوی و جاد
بدو مادرش نام یوسف نهاد	یکی بنده بود مان ^{۱۰} خانه زاد

^۱ So *B* ('it appeared to thee'); the other copies نمودی ('thou didst appear'). Instead of زافتاب *A* reads هم از آفتاب.

^۲ Only *A* and *N* have the affirmative بشناختی, in an ironical sense.

^۳ *B* فروختند. In the second hemistich *A*, *E*, and *N* read همیدار یاد این الخ. فروختن اخوان. In *M* and *W* this verse is wanting; after it *B* adds a new heading: یوسف را علیه السلام بمالک ذعر بچهار شرط.

^۴ خردمندرا^۴.

^۵ So best in *B* and *T*, 'the experienced Mâlik'; *A*, *E*, and *N* مالک کاروان 'the master of the caravan'; *M* and *W* کامران, and at the end of the second hemistich خط دستشان بستد اندر زمان. *B* reads هم در زمان.

^۶ نژاد.

^۷ *M* and *W* نوشتند چونین.

^۸ *A* and *N* گنج زاد (!). On the various corruptions of the names of the ten brothers, see above, p. ۷۱; some new distortions of the same may be culled from the different copies here, viz. زهارون (*T*) for زبالون (*E*), ایشال (*E*), and تقیا (*M*) for نفتال (*E*) یوشیر (*E*) اوشیر (*M* and *W*) خام (*E*) جاد, in which case the corresponding rhyme-word is respectively گنج رام and گنج وا.

^۹ *E* یکی بنده ما بُد و. In the second hemistich *B* has پدر و مادرش, with the legitimate omission of the idâfah (the پدر و مادرش in *M* is quite impossible).

نه آگاه از آن جز خدای جهان	بدینسان همی گفت ^۱ با دل نهان
بسخت و بسست و ببند و گشای	تن و جان سپردم ^۲ بحکم خدای
که ابر بهاری شدی زو بر شک	بدینسان ^۳ همی راند بر چهره اشک
کشیدش سوې بارگه کاروان	سر انجام آنکس که بُد ساربان ^۴
بر اشتر همی بست هر گونه بار ^۵	۲۲۶۵ بسامان رفتن همی ساخت کار
وز آنپس نمی خواست بودن درنگ ^۶	چو یوسف بدیدش که شد کار تنگ
چنین گفت کای خواجه ^۷ سر فراز	بشد با سیه نزد مالک فراز
بیک حاجت این بنده را دست گیر	همی رفت باید کنون ^۸ ناگزیر
یکی بسپرم تا سر چاه راه	مرا ده تو ^۹ دستور تا با سیاه

^۱ *B*, *M*, and *W* راند همی. *W* and *T* have in the beginning بدانسان; and *T* has besides دل نهان.

^۲ So with the *first* person as words of Joseph in *B* (سپردم تن و جان), *T*, *A*, and *N*; the other copies سپرده. *B* has in the second hemistich a much inferior reading بسخت و بسست و بنیک و برای. In *B*, *M*, *W*, *T*, and *E* this verse is, less appropriately, put after the immediately following one.

^۳ So *B*; the other copies بدانسان, and in the second hemistich برو (ازو) بر چهره. *T* has besides in the first hemistich از چهره instead of بُد رشک. After this *B* adds another useless verse:

بدانسان همی گفت با دل نهفت زرازی که بود آن بدل در شگفت

^۴ Or, as *B* has, ساروان. In *B* another legitimate example of the omission of the idāfah.

^۵ *T* reads, without a proper rhyme, کار, هر گونه همی بست.

^۶ So *A*, *E*, and *N*, with درنگ as subject to بودن. *T* reads بُردن, with Joseph as subject. *M* and *W*:

چو یوسف نگه کرد و شد کار تنگ وز آنپس نمی خواست کردن درنگ

The same in *B*, but instead of نمی خواست there appears the affirmative همی خواست, which gives a possible sense too ('and since he wished to delay after that').

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have again مالک. ^۸ *A* and *N* شدن.

^۹ *B*, *M*, and *W* باش (either an abbreviation from باشد, or a contraction of با = be there to me permission for this that'). This verse is wanting in *E*.

پس این^۱ ده جوان بر لب چاهسار
 ۲۲۵۰ بدان تا بپینند^۲ با بند و غل
 بشد مالک دعر اندر زمان^۳
 بگردن برش^۴ نیز بنهاد غل
 مر اورا بپشمین بپوشید تن
 یکی بنده بودش سیه تر ز دود
 ۲۲۵۵ همیکرد یوسف در آنها^۵ نگاه
 وز آن کبر و آن قیمت خویشتن
 نهانی چنین گفت^۶ کای ذو الجلال
 بچاه اندرون من خطا^۷ کرده ام
 ندانستم اکنون جزا یافتم
 ۲۲۶۰ زندانی^۸ عفو کن مرا
 بعدا گرفتند جای قرار
 سهی سرو نازان و شمشاد و گل
 یکی بند بنهاد بر وی گران
 که دیدست با غل مه و سرو و گل
 چه ناخوش بپشمین لباس^۹ سمن^{۱۰}
 سپردش بدان بنده زشت زود
 همی آمدش یاد از آن آب چاه
 پسندیدن طلعت خویشتن^{۱۱}
 ترا زبید و خود تو داری کمال
 تن خویشتن را بها کرده ام
 خدایا از آن چهره بر تافتم^{۱۲}
 که عفوست و لطفست پیشه ترا^{۱۳}

^۱ آنجا. *A* and *N* instead of جای in the second hemistich *M* and *W* read آنجا.

^۲ *W* has طَوَّق instead of بند. The second hemistich runs thus in *A* and *N*: سهی سرو آن نازه شمشاد و گل.

^۳ *B*, *M*, and *W* هم در زمان. Instead of بر وی گران in the second hemistich *E* reads بود آن گران.

^۴ *M* and *W* ابر گردنش. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

^۵ So *A*, *N*, *E*, and *T* (in *T* چو instead of چه and at the end خشن لباس); the other copies (*B* نیستن) ناخوش بود پشم بر پاکتن.

^۶ *B*, *M*, and *W* آنجا. *N* has in the second hemistich یاد آن.

^۷ So best in *B*, *M*, and *W*; the other copies put طلعت in the first hemistich, and قیمت in the second. *T* has besides و پسندیدن. In *A* and *N* the second hemistich runs thus: پسندیده شد قیمت خویشتن.

^۸ *B*, *M*, and *W* همی گفت. ^۹ غَلَط *W*.

^{۱۰} So *B*; *T*, *M*, *W*, and *E* have the same, except خبر instead of جزا, and روی for این روی. In *A* and *N* the hemistichs are transposed and run thus:

خدایا از آن روی بر تافتم بدانستم اکنون جزا یافتم

^{۱۱} *B*, *M*, and *W*:

زنادانی من عفو کن مرا بلی عفو و لطفست (که فضلست و عفوست *B*) پیشه ترا
 همیشه ترا نزد خدا *E* has

مر آن همسرانرا همه خفته دید	2280 چو یوسف بنزدیک آن چه ^۱ رسید
که او مهربان و وفادار بود	یهودا از آن جمله بیدار بود
دل خستش از دیده بیرون چکید	چو همزاد خود را چنان ^۲ بسته دید
خروشدن بیدلان در گرفت	پذیره شدش زود ^۳ و در برگرفت
بنقرید ^۴ بسیار بر شور بخت	ز در دل و جان بنالید سخت
که یوسف سرایای در آهنت	2285 چنین گفت کین شور بخت ^۵ منست
ندیدی چنین روز واژون ^۷ و شور	ایا کاش ^۶ چشمم شدی هر دو کور
که یوسف چو دزدان ببند اندرست	چه زن ^۸ بیشواتر چه زن بدترست
همی گفت زنسان بمانگ ^۹ بلند	یهودای بیچاره مستمند
بجستند از خواب شوریده سر	از آواز او خفتگان سر بسر
سرایای گشته گرفتار بند	2290 بدیدند همزاد خود را نژند

همرهانرا In the second hemistich *A*, *E*, and *N* read *همی بر سر چه* *B* instead of همسرانرا.

2 *T* چو همزاد را آنچه^۲ *A*, *E*, and *N* have *دل خستش* as *B* reads in the second hemistich, *T*, *A*, *E*, and *N* have *دل خسته*; *A* and *N* substitute besides کشید for چکید. In *M* and *W* this verse is wanting.

3 *M* and *W* *شد وزود*; *استقبال* = پذیره; see Ganj-nâma, f. 45 b, ll. 1 and 2, where the following bait of the Shâhnâma is quoted:

چو آمد بنزدیک آن جایگاه
سیاوش پذیره شدش با سپاه

It is also pointed sometimes پذیره in the sense of قبول, as in this verse of the Shâhnâma:

مگر کاین سخنها پذیره شویم
همه با درفش و تبیره شویم

بر گرفت see ib. loc. cit. ll. 3-5. At the end of the second hemistich *M* and *W* have *در گرفت* for *در گرفت*.

4 So *B* and *T*; *M* and *W* *بنقرین*; *E* *بیغزود*; *A* and *N* *سخت* بنقرید بسیار و شورید سخت.

5 *M* and *W* *شور*; *بخت*; this verse is found in *B*, *M*, and *W* only.

6 *B* *کاشک*, but comp. Rückert in Z. D. M. G. viii. p. 260.

7 Or *وارون*, as *M* reads distinctly, see notes to vv. 556, 1048, and 1659; *E* has *ندیدم* چنین ظلم زاری و شور.

8 *A* *کزین*; *T* *چو زن*.

که پیوند مارا که یزدان^۱ ببست
 فراق آتشی کرد^۲ افروخته
 گرفتم یکی راه نادیده پیش
 گرفتم^۳ همیشه اندرون یک سفر
 فگندم یکی تخم اندر زمین^۴
 چنان بند بیگانگی مان^۵ ببست
 قلم رفت و حکم قضا کار کرد
 کنون کاسمانی^۶ چنین بُد قضا
 که از من باندازه^۷ بحر و بر
 برسیدش^۸ از من نهان و آشکار
 برو مهربانی و شَفَقَت کنید
 زیکدیگر اکنون بخواهد گسست
 که پیوند ما زان شود سوخته
 که بازم نبینید^۹ از امروز بیش
 که هرگز نبیند دو چشم پدر^{۱۰}
 که بارش فراقست تا یوم دین
 که شد رشته^{۱۱} آشنائی ز دست
 سروصل مارا نگویند کرد^{۱۲}
 یکی حاجتم هست سویی شما
 درودم رسانید سویی پدر
 مگر گردش روز دشوار خوار
 یکی بر نمیدیش رحمت کنید^{۱۳}

^۱ *B* and *T* ایزد.

^۲ *A* and *N* فراقی که کرد آتش *E*. Instead of فراق آتشی شود in the second hemistich *T* reads شد از آن.

^۳ So best in *T*, *M*, and *W*; the other copies have نبیند with راه as subject. In *E* verses 2304-2306 are wanting.

^۴ *B* حفر. In *A* and *N* this hemistich is rather corrupted; in *E* it appears after v. 2310. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ So best in *T*, *A*, and *N*; *B* and *M* تخم را بر زمین; *W* تخم را در زمین. In the second hemistich *B* substitutes (here unnecessarily) the Persian روز for the Arabic یوم.

^۶ *W* تان. This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۷ So in all copies (only *B* has a wrong اصل for وصل) except *M* and *W*, which read همه بند و پیوند مان (تان *W*) خوار کرد.

^۸ So best in *B*; all the other copies read without the simply آسمانی که.

^۹ *T* نزد.

^{۱۰} So *T*, *M*, and *W*; the other copies have simply برسید except *B*, which reads بموسیدش. Instead of از من *M* and *W* have اکنون. On دشوار in the second hemistich (in *B* only, the other copies read دشوار) comp. p. ۱۰۰, note 7.

^{۱۱} This verse in *B* only; نا امیدي = نومیدی or نَمیدی (despair).

چو سوهان همی سود اندام و دشت	تن نازکش در ^۱ پلاس درشت
شتابید نزدیک ایشان بمهر	چو یوسف بر ایشان برافکند ^۲ چهر
پس آنکه غریویدن اندر گرفت	جدا هر یکی را به بر در گرفت
که بگریست با او زمین و زمَن ^۳	چنان زار بگریست بر خویشتن
همه مهتران و همه بهتران	۲۲۹۵ چنین گفت کای ویژه همگوهان ^۴
ببینید چونانکه میخواستید	بدینسان شما کارم ^۵ آراستید
که پشمنه و بند دیوانه راست	مرا هست تشبیه دیوانه راست ^۶
بدیدید هم کامه ^۷ خویشتن	چنین بود کام شما تن بتن
مرا بی خود ^۸ و بی پدر کرده اید	بنادانی و جهلم آزرده اید
تن آنده روان رنج و جان آبله ^۹	۲۳۰۰ بسی از شما دارم دل گله
که هنگام مهر و گه آشتیست ^{۱۰}	ولیکن نه هنگام پنداشتیست

^۱ تن. پاكش اندر *B*. Instead of سود همی in the second hemistich *M* and *W* read سودش. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۲ بیفکند *W*.

^۳ So *B*, *M*, *W*, and *E* (only in *M* *بر* instead of *وی*); *A* and *N* read زمان و زمَن (as shortened form of زمین, which seems rather doubtful); *T* has زمان و زمین, which gives no rhyme.

^۴ So *M*, *W*, and *B* (in *B* پیغمبران is substituted for همگوهان); the other copies read, with an unnecessary repetition of the subject: چنین گفت یوسف که ای: سروران (*T* همراهان).

^۵ So in *B*, *W*, and *E*; *T* کار; the other copies read کام, which, however, appears more appropriately in v. 2298. Instead of چونانکه in the second hemistich *T*, *A*, and *N* have زانسانکه; *E* زینسانکه; *T* and *A* substitute besides بیستید for ببینید.

^۶ So all copies except *T*, which reads پشمنه و بند راست.

^۷ On کامه see note to v. 579; *T* هنگامه; *B* reads همه کامه.

^۸ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read مرا خسته.

^۹ So *M* and *W*; *B* (read آبله و جان و دل آبله). In the other copies this verse is wanting.

^{۱۰} *B* هنگام هنگامه (meeting) آشتیست.

۲۳۲۵ چنان زشت شد نام ما در جهان
 هر آنکس که این داستان بشنود
 مزایاد چون ما ز مادر دگر
 همیگفت ازینسان و گریان چو ابر
 بدو گفت یوسف که ای پاکدل^۵
 ۲۳۳۰ نمودی بسی دوستیهای گرم
 ترا مهریانیست بر ما روان
 فرامش مکن یکزمان مهر من
 بازرم من بیکس سرزده^۹
 هر آنجا^{۱۰} که بینی یتیم و اسیر
 که تا جاودانه نماند^۱ نهان
 نکوهنده^۲ و دشمن ما شود
 که زینسان نمائیم رای و هنر^۳
 دریده دلش پرد^۴ هوش و صبر^۴
 تو باری نه شرمسار و خجل
 ولیکن قضا را نبود از تو شرم^۶
 همیدون همیدار دل مهریان^۷
 بدل در نگاریده کن چهر من^۸
 یتیم و اسیر و تبه دل شده
 نوازش کن اورا و اندر پذیر

^۱ *M* and *W* نگرد. *B* reads (without a proper rhyme):

چنان زشت شد در جهان نام ما که جاوید پنهان نگردد زما

^۲ So corrected from the نکوهیده of the MSS. This verse appears in *B*, *M*, *W*, and *E* only.

^۳ So *N*, *B* (except راه for رای), *M*, and *W* (except چونین for چوین). *T* reads in the first hemistich مادر مگر (as ironical question: 'I wonder, did our mother remind us, that we should, etc.?'). *E* has a strange تان چون تان من واو و چون تان من واو; in *A* the wording of this verse is somewhat strange too:

کزینسان نمائیم رای و هنر بود جایجا تا سزا (? ناسزا) سرسیر

که ای کام دل *A* and *N* ازو رفته آرادش و هوش و صبر *M* and *W*

^۶ نبودست شرم *B*.

^۷ در دل نهان *B*.

^۸ *M* and *W*:

فرامش مکن مهر ما یکزمان بدل در نگاریده کن چهر مان

^۹ Or according to *N* and *E* سرزده. بیکس. Instead of بازرم من (see on آرم notes to vv. ۱۵۲۲ and ۱۵۹۷ above) *A* and *N* read بیاد من; *B* بازار من.

^{۱۰} So *B*, *M*, and *W*, in agreement with vv. ۲۳۳۸, ۲۳۴۳, and ۲۳۴۶ below; *T*, *A*, *N*, and *E* بهر جا. Instead of و اندر پذیر at the end of the second hemistich *T* reads چو پسرش پذیر *E*; و آند پذیر.

در امرش مسازید کفران بسیج	بآزار او ^۱ دل مبندید هیچ
روا نیست آزدنش بیش از آن	خود ^۲ آزرده است آن دل مهربان
امید از منش پاک بگسسته اید	۲۳۱۵ بتیغ فراق منش خسته اید ^۳
گناهی بعذرش نباشد گران	کنون عذر خواهید از آن ^۴ خسته جان
بتیمار و آزار و درد پدر ^۵	مگیرادتان ایند دادگر
غریب و ذلیل و نژد و تباہ	بدرد من خسته بیگناه ^۶
فشاندند از دیدگان خون گرم	همیگفت ازینسان وایشان زشم ^۷
کزو شرمساری همی یافتند	۲۳۲۰ ازو هر یکی رخ همی تافتند
که باشد کسی از کسی شرمسار	بتر زین ^۸ چه باشد بگیتی بیمار
همی خون چکانید ازین ^۹ گفتگوی	یهودای فرزانه ^{۱۰} نیکخوی
چگونه رهم از خدای جهان	همیگفت ای وای ما بیرهان
ببیدانشی دوزخ اندوختیم	دل خویش و جان پدر ^{۱۰} سوختیم

^۱ So *T*; the other copies این; *M* and *W* آزار. The second hemistich is according to *A* and *N*; *M*, *W*, *B*, and *E* read در امرش میارید کفران و بیج; *T* وز; *T* در امرش میارید کفران و بیج; on *T* see p. ۲۷, note 5.

^۲ *M* and *W* این دل. *B* has دل از دل for این دل.

^۳ *B* سوخته اید; *M* and *W* سوختید, and as rhyme-words in the second hemistich; the same three copies read in the beginning of the second hemistich پاک; *B* has besides باز for پاک; امیدش زمن.

^۴ *M* and *W* ازین. In the second hemistich *B* alone reads بعذری for بعذرش.

^۵ *M* and *W* پدرهای دردهای پدر.

^۶ بیگنای بیگناه; *M* and *W* خسته و بیگناه; *E* بیگنای.

^۷ *M* and *W* بشم. ^۸ *M* and *W* زان. Instead of بیمار *T* reads شمار.

^۹ *B*, *T*, *M*, and *W* از آن گفتگوی *E*; از آن گفتگوی *E*.

^{۱۰} So *B*; *A*, *E*, and *N* پدر و دل و جان خویش و پدر *T*; دل و جان خویش و پدر *M* and *W*. In the second hemistich اندوختیم of *B* and *E* is replaced in the other copies by افروختیم.

هر آنجا که دزدی بینی دگر	که باشد گرفتار غل و بتر ^۱
مرا یاد کن زانکه من نیز هم	بزدی شدم در جهان متهم
چو بینی یکی روز ^۲ چاهی عظیم	بگو یاد باد آن اسیر و یتیم
که بی جرم و بی زشتی و بیگناه	گرفتار بوده درین ^۳ ژرف چاه
2350 هر آنکه ^۴ که بینی کنار پدر	که در وی نباشد نشسته پسر
بدان ساعت اندر زمن ^۵ یاد کن	بدان مایه جان پدر شاد کن
بجان تو کز من هزاران درود	رسانی بدان پیر بدبخت ^۶ زود
بگفت این ویس هر یکی را جدا	ببر درگرفتش بمهر و وفا
بموسیدشان چشم و بدرود ^۷ کرد	جدا گشت ازیشان بصد داغ و درد
2355 غریوان همی شد گسسته نفس	همی رفت ^۸ گریان نگه باز پس
یهودا و هر کس ^۹ که بودند پاک	ازین غم بسر برفشاندند خاک
ازیشان بر آمد غریو بلند	بهمچران آن کودک مستمند
زمانی بدانسان خروشان شدند ^{۱۰}	چنان زار و گریان و جوشان شدند

^۱ Verses 2346-2352 are again wanting in *M* and *W*.

^۲ *E* تو يك روز. Before this verse *B* inserts another spurious one, which is partly made up from the present one and gives no reasonable sense.

^۳ *B* بُد در بُن. ^۴ هر آنجا^۴ *T*.

^۵ *B* مرا, and in the second hemistich, like *E*, بدان for بدین.

^۶ *B* رسانی بنزدیک; *T* reads (less emphatically than all the other copies) بی بخت *B*.
بابم تو زود.

^۷ Or بدرود as *B* and *N* again have distinctly, see note to v. 1696 above. Instead of بتمار و درد *B*, *M*, and *W* read بصد داغ و درد.

^۸ *B* کرد.

^۹ *E*, *W*, *A*, and *N* وهر يك. In the second hemistich *B*, *M*, and *W* read از آن درد بر سر الخ.

^{۱۰} *M* and *W* have in both hemistichs بُدند, and سوزان instead of جوشان; *E* has in the first hemistich شدند and in the second بُدند. *A*, *N*, and *E* read besides چنان زار و جوشان و گریان الخ. In *A* the two hemistichs are transposed.

۲۳۳۵ فرو مال شان دست بر سر بمهر ^۱	که دادار داند زهفتم سپهر
یتیمان همه خوار و عاجز بوند	که کس شان نباشد که نزدش روند ^۲
من امروز آن خوار و آن عاجزم	که شادی نخواهد بُدن هرگز
هر آنجا که بینی ^۳ یکی بنده نیز	همی دار در دل مر اورا عزیز
نباشد زُبن بنده را آب و جاه	بخواری کند هر کس اورا نگاه ^۴
۲۳۴۰ نه مادر شناسد ورا ^۵ نه پدر	بآهو ^۶ شمارند ازو هر هنر
بخاصه یکی بندۀ بی نوا ^۷	که هژده درم باشد اورا بها
من امروز آن بی بها بنده ام	چنین بی نوا ^۸ و سرافکنده ام
هر آنجا که دیوانه بینی یکی	بخشای بروی بمهر اندکی ^۹
که دیوانگان از در رحمتند	گرفتار بند غم ^{۱۰} و محنتند
۲۳۴۵ من امروز آن بسته دیوانه ام	که از خویش و پیوند بیگانه ام

^۱ *B* and *T* زمهر. Instead of زهفتم in the second hemistich *M* has بهفتم; in *A* and *N* the second hemistich runs thus: که داد آید ایدر زهفتم سپهر.

^۲ *M* and *W* شوند; in *T* که نزدش is replaced by the less suitable نزدش.

^۳ *A* and *N* باشد. The second hemistich runs in *B* مر اورا عزیز.

^۴ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۵ So *T* and *E*. *A* and *N* شناسی ورا; *B*, *M*, and *W* شناسندش و نه.

^۶ آهو = عیب, as frequently in the *Shâhnâma*, for instance:

هر آنکس که آهو تو با تو گفت همه راستیها گشاد از نهفت

see *Ganjnâma*, f. 16 a, l. 3 ab infra. Instead of بآهو *E* has بر آهو; instead of شمارند *T* has شناسند. A rather clever (but perhaps practically not quite correct) modification appears in *A* and *N*: نه آهو شمارند ازو نه هنر.

^۷ *M* and *W* بی بها, which gives no proper rhyme. In *E* this verse is wanting.

^۸ *M* and *W* again بی بها; *T* سرافکنده ام; *B* (substituting by mistake the second hemistich of v. 2345) که از خویش و پیوند بیگانه ام.

^۹ Verses 2343-2345 are wanting in *B*, *M*, and *W*; v. 2344 is placed in *E* after v. 2347.

^{۱۰} So best in *T*; *A* and *N* have بند و غم.

۲۳۷۵ کشید اشتراز پیش آن ساریان^۱ برفتن در آمد گشن کاروان
 زمین مال شد دست و پای شتر با آواز آمد درای شتر
 شب تیره چون روی دیو نژند فروزان ستاره زجرخ بلند
 شتابان شتر در بیابان چو دیو^۲ دل یوسف اندر غرنگ و غریو^۳

رسیدن یوسف علیه السلام بگور مادر
 وزاری کردن او^۴

سحرگه بهنگام بانگ نماز رسید او بر گور مادر فرار
 ۲۳۷۵ چو یوسف^۵ نگه کرد و آن گور دید دل مستمندش زتن بر رمید
 از اشتر سبک خویشتن در^۶ فگند تن خویش بر گور مادر فگند

^۱ Or ساروان, as *B* has; instead of آن in *T* the other copies read در.

^۲ Or according to *M*, *W*, and *B* در آوا. آوا is a curtailed form of آواز (بمعنی) (آواز باشد و آنرا بی مد بفتح اول و ثانی نیز گویند *Shāhnāma* :

چو ترک دلور مر اورا بدید بر آنگونه آوی اورا شنید
 خروشیدن اسب و آوی مرد بگوش آمدش در شب لاجورد
 and
 see *Ganjnāma*, f. 15 a, ll. 10-12; چرس = درای, as, for instance, in the *Shāhnāma*:

بر آمد زهر دو سپه کوس ونای خروشیدن زنگ و هندی درای
 see *ib.*, f. 73 a, last two lines.

^۳ So *A* and *N*; *T* چشم (as in Schlechta-Wssehrd's translation too); the other copies رای. Instead of زجرخ in the same hemistich *T* reads زجرخ.

^۴ *B* بیابان دیو.

^۵ So in *M* and *W*, where, just as in *N*, this heading follows after the next verse; *N* has the same, except برقبر مادر; *T* بگور; رسیدن حضرت یوسف بسر قبر مادر; و گریه و زاری کردن; in the other copies there is no interruption of the text.

^۶ *A* سهر, compare on this modern use, p. ۱۷۹, note 11; *T* سهر.

^۷ *B* سوار, and in the second hemistich, as in *N* too, دمید instead of رمید. In *E* this verse is wanting.

^۸ *T* در (comp. note 1 on the following page). Instead of بر گور in the second hemistich *T*, *A*, and *E* read در گور.

ز دلشان همی آتشی بر فروخت	که مر ^۱ سنگرا دل برایشان بسوخت
حسودی چنان کار فرمودشان	2360 اگرچند بر وی ^۲ حسد بودشان
ز تیمار وی شان روان بر دمید ^۳	هم آخر چو وقت حقیقت رسید
بُدند از یکی کان سرانجام کار	که ^۴ هر یازده گوهر آیدار
بتن در بجوشیدشان خون مهر ^۵	چو ببریدشان از مه و مهر چهر
برادر هم آخر برادر بود	اگرچه حسودی زهر در بود
ولیکن گریستن نمیداشت سود ^۶	2365 گریستند یکچند وزاری نمود
سر رشته از دست گم گشته بود ^۷	که آن کار از اندازه بگذشته بود
قضای خدا رد نگردد برای	چنان بود حکم قضای ^۸ خدای
بماندند آن یاور کاران خجل ^۹	سر انجام یوسف بشد خسته دل
فراز یکی اشتر بی مهار	نشانند آن خسته را خوار وزار ^{۱۰}

^۱ خود. *T*. In the second hemistich *T* reads آتش اندر فروخت; *M*, *W*, and *B* پیرهن (۱) بر فروخت.

^۲ *B* and *E* روزی.

^۳ This verse, which is the necessary complement to v. 2360, is only found in *B*.

^۴ So *B*, the other copies چو. In *M* and *W* this and the following verse are again wanting. Instead of کان *B* reads سر.

^۵ *B* has this rather strange wording:

ببریدشان خواست از چهره چهر بتن در خروشید خویشان (?خونشان) بمهر

^۶ This verse is again wanting in *M* and *W*.

^۷ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۸ *A*, *M*, and *W* حکم و قضای. The second hemistich runs in *M*, *W*, and *B*: قضای خدای نگردد جدای (برای *B*).

^۹ So in *T*, *A*, *N*, and *E*; *M*, *W*, and *B* read:

سر انجام شد یوسف خسته دل بماندند ایشان هم آنجا (آن یافه رابان *B*) خجل

^{۱۰} So according to the wording of *T* and *N*; *A* خسته خوار وزار; *E* بسته را خوار وزار; *B* بسته را راهوار. After this verse *B* inserts another, evidently spurious one, viz.:

یکی خشک پالان برو بسته بس بدان کاروان سرسبز باز بس

ایا مادر آنگه که زادی مرا
دل از مهر من زود بر داشتی
چو زادی مرا تیغ فرقت زدی
2390 مرا بیتو شوریده شد روزگار
سر بخت نمیکم نگوئسار شد²
مرا ده برادر که همسر³ بُدند
بی آنک از من آزارشان بود هیچ⁴
همه مهر و میوند بر هم زدند
2395 بدشتم کشیدند جائی که کس
پسم⁵ دزد خواندند و کردند خوار
بگرمای گرم و تپ آفتاب
چو من کردمی آب ازیشان طلب
کجا دارد آن کودک خرد⁶ تاب

ازین درد صحت ندادی¹ مرا
مرا خوار و بیچاره بگذاشتی
زیموند من زود سیر آمدی²
درختم بجای گل آورد خار
فرورنده روزم شب تار شد
یکایک بد اندیش و دشمن شدند
گرفتند مرا کشتنم را بسیج
بنیرنگها از پدر بستدند
نَبُد جز خدا هیچ فریادرس³
فراوان طبانچه زدند استوار
من از تشنگی در عنا و عذاب⁴
طبانچه زدندیم بر چشم و لب⁵
که دشنام و زخمش بود نان و آب

¹ So *A* and *N*; *M* and *W* بدادی; ازین درد صحت *T* and *E* (ندادی) *E*. In *B* this verse is wanting.

² This verse in *B*, *M*, and *W* only.

³ So *B*, *M*, and *W* (the latter two substitute in both hemistichs شد for گشت);
سر بخت من چون نگوئسار شد *A*, *N*, and *E*; مرا بخت من چون نگوئسار شد *T*.

⁴ *E* همه.

⁵ So in *B*, to which the utterly corrupted reading of *E* آنگه من آنگه seems to point too; *T* زمن هیچ آزارشان بود هیچ *A* and *N*; نه آن کز من آزارشان بود هیچ *E*.

⁶ So *T*, *A*, *N*, and *E*; *M* and *W* (with a similar idea) نَبُد مهربان جز که فریادرس (decidedly against the whole tendency of Joseph's belief). *B* فریادرس و نه مهربان.

⁷ *M* and *W* مرا.

⁸ *E* و عتاب گرم in the first hemistich in the sense of acute, or = گرم sorrow.

⁹ *M* and *W* طبانچه زدندی بر چشم و لب *B*; طبانچه زدندی بچشم و لب *E*.

¹⁰ *A*, *E*, and *N* کودک طفل *E* این is substituted for آن (unnecessary, as he speaks of himself as a kind of other person in the past); *T* has آرد for دارد.

چنان گور مادر بپر در گرفت	که ماندی ازو هوش مردم شگفت ^۱
بدان ^۲ روی بنهاد پس رعدوار	خروشی بر آورد و بگریست زار
ازو های های گریستن بخاست	تو گفתי مگر ابر رعد است راست ^۳
۲۳۸۰ زبیده یکی سیل خون برگشاد ^۴	که سر سوی دریای قلزم نهاد
غریوان همی گفت کای مادرم	زدر ^۵ فراق تو در آذر
فراق تو بر من نه محمود بود	زجان و روانم بر آورد دود
بر آور سراز خاک و در من نگر	ببین آن ^۶ کرامی و فترخ پسر
که چون زار و خوار است و چون مستمند	چو دیوانه و دزد بسته ببند
۲۳۸۵ ایا مادر آگه نه از پسر	که اورا پس از ^۷ توجه آمد بسر
بسا ^{۱۰} شوربختی و سختی که دید	بسا بار آنده که جانم کشید

^۱ *M* and *W* که ماندند هر يك بدان در شگفت. In *B*, where vv. 2376 and 2377 are by mistake contracted into one, the second hemistich runs thus: که ماند در آن هوش مُرده (!) شگفت.

^۲ *B* پرو.

^۳ This verse is wanting in *M* and *W*. Instead of ابر رعد, as *B* and *E* have, *T* (where this bait follows, less appropriately, after the next) reads رعد و ابر; *A* and *N* رعد و ابر. *B* substitutes تو گوئی for تو گفתי.

^۴ *A* گشاد. Instead of سر سوی in the second hemistich *W* reads سیل پر خون. Between this and the following bait *B* inserts the heading نوحه کردن یوسف علیه السلام برسوگ مادر سوي.

^۵ *M*, *W*, and *B* زداغ. ^۶ *A* در. This verse is wanting in *N*.

^۷ So correct, as referring to what he formerly was, in all copies except *E*, which has این.

^۸ *B*, *M*, *W*, and *N* زاروار. Instead of و پس *T* reads و چون, and instead of چو in the beginning of the second hemistich که.

^۹ *B* پس تو; in *M* and *W* چه آمد and پس از تو are transposed.

^{۱۰} So in both hemistichs in *B*, *M*, and *W*; the other copies have بسی. Instead of the more vivid جانم only *B* reads جانش.

2410 غُل و بند برگردن و بای من
 برندم چنین² در جهان سوگوار
 ایا مادر آنگه که رفتی همی
 بدان خوش مَیش بودی³ ای پر هنر
 گمانت چنان⁴ بُد که من جاودان
 2415 کنونم ببین کز⁵ جهان رانده ام
 نه یعقوب دارد مرا در کنار
 دریغا که بی مادر و بی پدر
 ایا مادر مهربان زینهار
 بیاد همان مهرهای کهن
 سیه گشته روز دلّاری من¹
 چو تاراجیان زار و بدبخت و خوار
 دل از مهر⁶ من برگرفتی همی
 که کردی مرا در کنار پدر
 بوم در کنار پدر شادمان
 بدریای تیمار در مانده ام
 نه راحیل باشد مرا خواستار⁷
 چنین مانده ام یاوه و خیره سر⁸
 یکی هوش دل⁹ را بمن برگمار
 بنزد خود اندر مرا جای کن¹⁰

¹ So *B*; *M* and *W* read in the beginning: نگر غُل تو برگردن الخ. and, with *A* and *N*, گشت instead of گشته. Instead of برگردن *T* and *W* have در گردن. In the same two copies روز is replaced by روی, and in *A* by رای.

² *B* همی. Instead of تاراجیان (pillagers, robbers) *T* has چنان زار الخ. که نارد (!). In *M* and *W* this verse is wanting.

³ *B* از بهر.

⁴ So *B* (except بدین for بدان) and *T*; *A* and *N* (*N* خوشدمی). بدان خوشدلی (خوشدمی). In the second hemistich only *T* has مرا خوشتر آن بودی; *M* and *W* بودم. که باشم در آغوش فرخ پدر. viz. که باشم در آغوش فرخ پدر.

⁵ *T* چنین. Instead of من *B*, *M*, and *W* read تا.

⁶ *A* and *N* در; in *T* this verse runs thus:

کنونم ببین در غُل و بند خوار بدریای غم مانده ام استوار

⁷ So *T*, *A*, and *N*; *B* راحیل مهر مرا خواستار (without a verb); *M* and *W* نه راحیل بُد خود مرا خواستار.

⁸ *M* and *W* و بخیر. This verse is wanting in *B*.

⁹ گوش دل *B*; هوش و دل *T*.

¹⁰ So in *T*; *B*, *M*, and *W*:

بیاد آور آن مهرهای کهن مرا پیش خویش (خود *M*) اندرون جای کن
 In *A* and *N* this verse is wanting.

برهنه در انداختند بچاه	2400 چو از تشنگی حال ^۱ من شد تباه
فرج داد از آن پس مرا ذو المثن	سه روز و سه شب چاه بُد ^۲ جای من
برون آمد از میغ تابنده ماه	چو گفتم شدم رسته ^۳ از رنج چاه
مرا بر سر چاه دریافتند	همان بیرهان باز ^۴ بشتافتند
بتیز آتش در نشانند باز	گریزنده و دزد خواندند باز
همه شادیم غم شد و نیک بد ^۵	2405 زدندم فراوان بمشت و لکد
بی آتش مرا جان و دل سوختند	پسم ^۶ بنده کردند و بفروختند
نیامد فروتر زهزده درم	بهای من ای مهربان مادرم
بآزادگی شیر دادی مرا	تو ای مادر آزاد زادی مرا ^۷
بزاری و خواری سرافکنده ام	کنون کم بهاتر ^۸ یکی بنده ام

^۱ So all copies except *M* and *W*, which read جان من.

^۲ *T* شد. Instead of فرج *W*, *E*, *A*, and *N* read قَرَج (the old confusion reigning in many MSS.).

^۳ *B* فارغ. Instead of رنج *M* reads بند. The second hemistich runs in *M* and *W* thus: برون آمدم همچو تابنده ماه. In *E* verses 2402-2421 are entirely wanting.

^۴ *M* and *W* نیز (perhaps 'quickly'?). Instead of بیرهان *T* and *A* have در. Instead of بر in the second hemistich *T*, *M*, and *W* read همسران, سروران.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; *T* (read نیک و بد (نیک بد). This verse is also wanting in *A* and *N*.

^۶ *T*, *A*, and *N* مرا. The بی آتش of *B* in the second hemistich finds its corroboration in the reading of *A* لاجرم سوختند, and the utterly corrupted wording of *N* زاتشم آبی seems to point to the same. It is, moreover, the reading of Schlechta-Wssehrd's copy, as both his translation and note prove. بی آتش, to burn without fire = to inflict the most bitter mortification. *M* and *W* have the commonplace آبا آتشم لاجرم سوختند (*T* likewise); آتش.

^۷ So *B*, *M*, and *W*; the other copies (with the same wording as above in v. 2387) تو ای مادر آنگه که زادی مرا.

^۸ *T*, *A*, and *N* بی بهاتر. *N* has in the second hemistich بخواری; بزاری و خواری.

باواز یوسف بیوسف رسید	چو بکلخت راه آمد آوا ^۱ شنید
طبایچه زدن سخت بر روی و چشم	زیوسف دلش بود پر کین و خشم
دلش جای غم گشت و جان جای تاب ^۲	۲۴۳۵ چنان کز دو چشمش برون چست آب
به پیچید چون مار بر خویشتن ^۳	از آن درد و غم یوسف پاکتن
شدش ^۴ دیده تازی و کرگشت گوش	دل و مغزوی گشت بی حال ^۵ و هوش
بلرزید هفت ^۶ آسمان و زمین	ز پیچیدن یوسف پاکدین
که او نامه ^۷ درد یوسف نخواند	بهفت آسمان یک ^۸ قرشته نماند
بنالید بر داورم دادگر	۲۴۴۰ شنیدم که یوسف بر آورد سر
نهانی ندا کرد و بگریست زار	زیر دل خویش با کردگار

to that story is omitted, although, with the exception of *N* (see below after v. 2449) no further heading appears. *M* and *W* خبر یافتن زنگی از غائب شدن (after v. 2431) *E* یوسف علیه السلام گریستن حضرت یوسف بر گور مادر خود و آمدن نگهبان و طبایچه زدن بر روی یوسف خیردار شدن (also after v. 2431) *N* غلام سیاه و آزدن یوسف علیه السلام in *A* an interval after v. 2431; in *B* no interruption of the text at all.

¹⁰ خبر یافت از آن *A*; خبر یافت از او *N*.

¹¹ *T* اورا, and in the second hemistich از راه *B*, *M*, and *W* read:

براشتر نگه کرد یوسف نبود هم آنگاه سر باز پس کرد زود

¹ On آوا = آواز see note 2 on p. ۲۳۵; *E* reads شنید و آمدست و شنید, and in the second hemistich again دید instead of رسید.

² *T* and *N* have again جای آب, which gives no rhyme.

³ *T* has an entirely different wording of this hemistich: چکانید خون بر رخ (less appropriate, as a similar idea is already expressed in the first hemistich of v. 2435).

⁴ So best in *B*; see on حال note ۱۱ on p. ۸۱ etc. The other copies, except *M* and *W*, have the less befitting بی جان; *M* and *W* بی رای.

⁵ *T* and *E* گشته and شده. Instead of تازی *M* and *W* have تارک.

⁶ So all copies except *T*, which has مر (see on the use of مر before a nominative, p. ۸۷, note ۱, and p. ۱۴۸, note 6).

⁷ So *M* and *W*; the other copies در. In the second hemistich *B* only reads که او نامه^۷ درد و ناله نخواند.

همان کودک شیرخوار تو ام	همان یوسف غمگسار ^۱ تو ام
مدام در آغوش بر داشتی	همانم که ^۲ از چشم نگذاشتی
نبودت زمن هیچکس بیش	گرامیترت بودم از جان خویش
چرا صحبت من نخواهی همی	کنون چونکه رنجم نگاهی همی
چرامان جدائیست از یکدگر	نه تو مهربان مادری من پسر
تو از من شکیمبا شدستی ^۳ مدام	۲۴۲۵ شکیمبا نباشد زفرزند مام
دلم آشکار و نهان با تو است	مرا هوش و جان ^۴ و روان با تو است
چنین زنده مانم ^۵ زمانی دگر	نخواهم که من بیتو و بی پدر
شدی هم کنون جانم از تن جدا	ایا کاش دادار کردی قضا ^۶
نه آگاه ازو جز جهاندار فرد	بدینسان همی گفت ^۷ گریان بدرد
نه مالک بُد آگاه ونه ^۸ ساریان ^۹	۲۴۳۰ همی شد براه اندرون کاروان

خبر شدن سیاه را از نبودن یوسف و پیدا کردن

و زدن و بر خاستن رعد و برق^{۱۰}

که میداشت آن خسته دلرا نگاه	قصارا خبر یافتش آن ^{۱۰} سیاه
سراسیمه در راه وا پس دوید	بر اشتر نگه کرد یوسف ^{۱۱} ندید

^۱ Or غمگذار, as *B* has.

^۲ *T*, *A*, and *N* مرا یکدم. Verses 2421-2423 are wanting in *M* and *W*, the last two of them also in *A* and *N*.

^۳ *T* از تو از من شدستی گریزان in both hemistichs 'away from,' 'without;,' this verse only in *T*, *A*, and *N*.

^۴ *T*, *A*, and *N* مرا جان و هوش. This verse, as well as the following one, is wanting in *B*.

^۵ *M* and *W* باشم. This verse is also wanting in *A* and *N*.

^۶ So *M*, *W*, *T*, and *A*; *B* and *N* قضا (اگر *N*) داد کردی قضا. *A* یا کاشکی (کاش اگر *N*) داد کردی قضا. Instead of هم کنون in the second hemistich *T*, *A*, *N*, and *E* read این زمان; *T* has besides رها for جدا. *B* reads در رها زتن. *B* شدی جانم اکنون زتن در رها.

^۷ *M* and *W* همی گفت ازینسان. ^۸ Or ونی, as *A*, *N*, and *E* have.

^۹ So best in *T*, where the heading includes at once the story of the Simoom, but is placed, less befittingly, after v. 2432. In all the other copies the reference

[For notes ^{۱۰} and ^{۱۱} see next page.]

که می بگسلانید از بُن درخت	بر آمد بدانسان یکی باد سخت
که گفتی بر آمد همی ^۱ رستخیز	2455 چنان بود غریب باد تمیز
بر آن قافله بند محنت گشاد	بر آمد یکی حُت طوفان عاد ^۲
حصا و مدر بود و خاک گران	هر آنچ اندرون وادی بیکران
بدان کاروان اندر آنباشت باد	ز روی زمین پاک بر داشت باد
بفرمان دادآور دادجوی	همه گفتشان بر سر و چشم و روی
کز آن خاک و آن ریگ خسته نبود	2460 رخ و چشم کس ^۳ هیچ رسته نبود
همی تاخت ^۴ بر چهره چون سیل آب	ز چشم همه قافله خون ناب
فنا ^۵ گشت بانگ و نوای درای	نگند اشتراک سراسر زیبای
بر آمد غریب از دل ساریان ^۶	خروش اندر افتاد در کاروان
زبانسان دعا خواند اندر دهن	بلرزیدن افتاد جانسان ^۷ زتن

^۱ *M* and *W* یکی. Verses 2455-2459 are wanting in *N*.

^۲ So best in *T*, 'something of the whirlwind (Arabic مَرَصَر) of the 'Ādites,' referring to the well-known legend of the *Kurān*, see *Sūrah* 41, 12 sq.; 46, 20 sq., etc. The other copies substitute باد (which, however, appears as *radif* immediately afterwards in v. 2458). Instead of حُت *M*, *W*, *A*, and *E* read صعب, *B* سخت. *B* has besides in the beginning of the second hemistich بدان for بر آن. *T* and *A* substitute for this second hemistich the corresponding hemistich of v. 2458, the first half of which as well as the intervening verse 2457, and the immediately following verse 2459, are entirely wanting there. *E* omits the whole of vv. 2457-2459.

^۳ *M* and *W* چشمشان. Instead of خاک in the second hemistich *T* reads باد.

^۴ *T* substitutes ریخت for تاخت, and چهره شان for چهره چون. This verse in *B*, *M*, *W*, and *T* only.

^۵ *A* and *N* نهان (a mere gloss to فنا); *B* تفا.

^۶ Or ساریان, as *B* and *E* have. *T* بر آمد غریب از دل ساریان.

^۷ *B* جان جان. The second hemistich is according to *T*. *B* has دعا زبانسان در دهن; *M* and *W* read (without a proper rhyme):

بلرزید و افتادشان جان بلب زبانسان دعاگوی شد با دو لب

In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

هم اندر زمان جبرئیل امین	فرود آمد از نزد ^۱ جان آفرین
رسانیدش از پاک ^۲ یزدان سلام	پس آنکه چنین داد ویرا پیام
که گوید همی کردگار جهان	که آتش ببارم بر این ^۳ کاروان
2445 بر ایشان ^۴ چه رنج و عذاب آورم	دو طوفان ز آتش زآب آورم
دگر و شکافم ^۵ زمین را زهم	برمشان بخاک اندرون بیش و کم
ندا کرد یوسف سوی کردگار	که ای داور دادگر زینهار
عذابی میاور بدین ^۶ قافله	که گردد زن جان ایشان یله
بلی هم کنون قدرتی شان نمای	که آگه شودشان دل از تو خدای ^۷
2450 هنوز این بُد گفته یوسف تمام	که جبرئیل پَر زد علیه السلام
که و دشت ^۸ و دریا بلرزید پاک	در افتاد بر چرخ گردان تَرک
ستاره سیه گشت و چهره نهفت	جهان سربسر با بلا گشت جفت ^۹
چنان تیره شد ^{۱۰} روی هفت آسمان	که گشتند سیّاره یکسر نهان

^۱ Quite like the Hebrew מִצֵּי. ^۲ *M* and *W* again نزد.

^۳ So *M* and *W*; *B* بدین; the other copies در این.

^۴ *N* ایشان. The wording of the second hemistich is according to *B*, *M*, and *E* (in the last copy آب و آتش); *T* آورم در آب آورم; *A* and *N* دو طوفانی از نار و آب آورم. In *W* this verse is wanting.

^۵ So *B*; *T*, *A*, *N*, and probably *E* (which is somewhat corrupted in the beginning) ویا بر شکافم; *M* and *W* باز دارم.

^۶ *A* and *N* برین; *E* درین. Instead of زن in the second hemistich (which is the correct reading of *B*) *M* and *W* have زن; *T* and *E* ازین; *A* and *N* از آن. یله to get loose, dismissed from; see, on the various applications of یله, notes to vv. 498, 547, 935, and 1217.

^۷ After this verse *N* inserts a new heading (see ll. 1 and 2 in the notes on p. ۲۴۱): وزیدن باد سیاه طوفان بر آن کاروان و حیران شدن مردمان کاروان و نجات از دعاء یوسف علیه السلام.

^۸ *M* and *W* دشت. Instead of در افتاد بر in the second hemistich the same two copies read در افتاد, and *B* بیفتاد در. On تَرک or طَرَق see p. ۱۱۴, note 2, and p. ۱۴۴, note 1.

^۹ This verse is wanting in *E*.

^{۱۰} *M* and *W* بُد. Instead of سیّاره یکسر (*B*) in the second hemistich *M* and *W* read یکسر ستاره, the other copies استاره یکسر.

سر انجام یزدان خداوند داد
 که بر چست و بر کاروان بانگ زد
 2480 کسی کرده^۲ دارد گناهی عظیم
 بدین در گرفتست مارا خدای
 زما بیرهان هر که دارد گناه
 بخواید پوزش^۳ یزدان پاک
 وگرنه هم اکنون زما بیگمان^۴
 2485 سیاه گنه کرده^۵ چون آن شنید
 بدو گفت کای مهتر^۶ نیکخواه
 بدان کین نکو روی عبری^{۱۰} پسر
 مگر داشت آهنگ راه گریغ^{۱۱}
 بدان^۱ مالک^۱ ذعر الهام داد
 که ای مردمان این نشانست بد
 که آمد یزدان عذاب الیم
 نماندست جان و تن ما بجای
 بیائید با ما بخوانید^۸ اله
 مگرمان رهند ز طوفان و خاک
 بسختی ستاند جهاندار جان
 هم اندر زمان نزد مالک دود
 مرا افتاد این نمونه گناه
 فرو چست از اشتر بدین راه در
 مرا گشت از آن جان و دل تندریغ^{۱۲}

مر آن کاروان شد زاکین و برگ only *B* reads برگ; بشد کار و برگ for و برگ
 before the nominative, see note to v. 2438. On برگ comp. p. ۳۷, note 11.

^۱ *A* and *N* بدین.

^۲ *B* در چست و در.

^۳ *T* (!) کورچه. Instead of the nomen unitatis گناهی all copies, except *B*, read گناه. In the second hemistich *B* has آمد.

^۴ *E* بدان; *B*, *M*, and *W* بدینسان. Instead of جان و تن in the second hemistich *M* and *W* read جان و دل.

^۵ *A* and *N* substitute خواندن نام اله (یزدان) = invoke God. for the characteristic 2nd pers. plural the weaker 3rd singular از اله بخواند عفو; the same in *E*, but with this strange wording: اله (perhaps زیاب?) بخواند عفو.

^۶ *A*, *N*, and *E* again with the 3rd pers. singular بخواند نوازش, and in the second hemistich مگرتان.

^۷ *M* and *W* بیرهان.

^۸ گنگار *B*.

^۹ *A* مالک. *M* and *W* have نیکرای for نیکخواه, and in the second hemistich مرا افتاده نمونه گناه; *E* مرا افتاده نموده (!) بهای.

^{۱۰} *A* and *N* عنبر (amber-coloured, dark), see note to v. 2595 further below.

^{۱۱} گریغ (*T*, *A*, *N*, and *E*) = گریز, 'flight,' as it appears, with the same preceding را, in these two baits of the *Shâhnâma* (see *Ganjnâma*, f. 136^b, lin. penult. sq.):

[For note ^{۱۲} see next page.]

۲۴۶۵ از آن رنج و سختی شبان با رمه ^۱	به یا رب زیان برگشاده همه
در افتاده ^۲ هر يك بروی زمین	همی کرد برگردگار آفرین
همی گفت کای دادگر زینهار	زما این عذاب و بلا درگذار
زما گر بنادانی آمد گناه	برحمت عفو کن تو ^۳ ای دادخواه
همی کرد هر کس بدینگونه یاد	همی شد فزون هر زمان شور ^۴ باد
۲۴۷۰ جهانرا همی خواست کردن زین	نمیداشت سود آن دعا و سخن
چو شب روز شد روز هم تیره بود	دل دیو از آن تیرگی ^۵ خیره بود
تَبْد قَرَصْ شمس گیتی فروز	ز شب تیره تر بُد بسی ^۶ رنگ روز
همان باد و طوفان ^۷ و خاک سیاه	همی زد بر آن قافله بی پناه
شدند آن اسیران سراسر ستوه ^۸	از آن شورش باد با آن شکوه
۲۴۷۵ برایشان ^۹ همی مرگ نزدیک شد	دل و دیده نومید و تاریک شد
تَبْد ^{۱۰} شان دعاها همی کارگر	نیامد همی خشم یزدان بسر
مر آن کاروانرا بشد کار و برگ ^{۱۱}	نهادند ناچار دلها بمرگ

^۱ *T* ستاده همه. Instead of گشاده in the second hemistich *B* reads گشادند (on *nd* treated as a mere *n*, comp. p. ۱۹۷, note 5; p. ۲۰۴, note 4; and p. ۲۱۲, note 8).

^۲ So *B* and *T*; the other copies در افتاد. *T* has besides خواند for کرد in the second hemistich.

^۳ *B* عفو مان کن; *T* نیکخواه ای. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۴ *T* بُد باد; *W* گرد باد.

^۵ *M* and *W* خیرگی (perhaps a mere mistake of the pen).

^۶ *B* بود بس. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۷ *E* همان بود طوفان. In the second hemistich *B* reads بی گناه. *M* and *W* بدان for بر آن.

^۸ On ستوه see p. ۴۳, note 5. In the second hemistich *M* and *W* read بر آن شورش, and *T* substitutes سوزش for و باد شکوه, از آن شکوه.

^۹ *M* and *W* بدیشان.

^{۱۰} *B* نشد. Instead of همی *T* and *E* have بسی; *A* and *N* کسی.

^{۱۱} So *A*, *N*, and *E*, with the affirmative بشد 'had gone'; only *T* has a negative شد آئین 'there was not or came not'; *M* and *W* substitute a synonymous

ازین ^۱ زنگی زشت کین باز خواہ	بیوسف چنین گفت کای دین پناہ
برہ در ^۲ طبانچہ زدستت بروی	شنیدم کہ آزرده گشتی ازوی
فرستاده مارا خدا این بلا	2500 تو از درد رخسار ^۳ کردی دعا
کہ او زندہ و مُردہ ہر دو یکیست	کنون این سیہ را بکش پاک نیست
بس آنگہ دعا گستر و آفرین	بر آر از دل آن درد ^۴ و آزار و کین
ہمانند این بیگناہان بجای	مگر زین بلامان ^۵ رہاند خدای
بجز روی بخشایش از بُن ندید	چو یوسف زمالک بدانسان ^۶ شنید
کہ جانسان ہمی خواست گشتن بلہ ^۷	2505 بخشود بر مالک و قافلہ
من دل خلیدہ نہ زان گوہرم ^۸	بمالک چنین گفت کای مہترم
بزشتی کسی را مُکافا ^۹ کنم	کہ مردم کُشم یا طبانچہ زنم
ندانم ^{۱۰} نمودن بھیچ آدمی	کہ من جز نکوکاری و مردمی
من از دل عفو کردم اورا گناہ	اگر جُستش ^{۱۱} آزار من این سیاہ

ازین زنگیت کین خود را بخواہ *B*; از آن *M* and *W*.

^۲ *E* ده; *M*, *W*, and *B* بر.

^۳ *T*, *M*, and *W* رخسار. In the second hemistich *T*, *A*, *N*, and *E* read دعا. the unbecfitting بلا only *B* substitutes for; فرستاد بر ما.

^۴ So *B*, *M*, and *W*; the other copies برون کن زد دل درد. Instead of آفرین and *W* read ای پاکدین *M* and *W* in the second hemistich.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have a less good بلاہا.

^۶ *T*, *A*, *N*, and *E* بدینسان. Instead of زبن in the second hemistich (*B*) *M* and *W* have آنجا; the other copies اورا.

^۷ This verse in *B*, *M*, and *W* only. In *N* vv. 2505-2520 are entirely wanting.

^۸ *E* (probably as question) نہ من دل خلیدہ از آن گوہرم *A*; کہ من الخ *T*. On the construction of من with a following adjective, see vv. 1552, 1595, and 1599 above.

^۹ مُکافا abridged from مکافات = پاداش دادن, as مفاجات from مفاجا, see v. 1684 and note.

^{۱۰} *T*, *E*, and *A* نخواہم.

^{۱۱} So in *B*, *M*, and *W*, with the pleonastic or rather strengthening and emphasizing ش, as in several cases before; see Rückert's remarks on this point in Z. D. M. G. x. pp. 186-187 and 195. *T* (where آن سیاہ is substituted for این سیاہ),

دویدم زمانی بهر پهلوتی	شدم باز پس جستم ^۱ از هر سوئی
فتاده بر افراز گوری تباه	2490 سر انجام دیدمش بر شاهراه ^۲
زیانش همی نامۀ نوحه ^۳ خواند	دو چشمش چو باران همی اشک راند
بخشمش زدم یکطباچه بروی	دلم کینه ور گشت لختی بروی ^۴
همش دزد خواندم همش بد نشان	بیاوردم ^۵ اورا بخواری کشان
نهانی سخن گفت با کردگار ^۶	بپیچید یکلخت و نالید زار
که هم در زمان تیره شد روی بخت	2495 همانا که ^۷ بر ما بنفرید سخت
همانکه جهان خواست گشتن هلاک	همانگاه بر خاست این باد و خاک
مر اورا بنزدیک یوسف کشید	چو مالک سخنها ی زنگی شنید

نه گرز و سنان یادت آید نه تیغ
زشمیروز نیزه و گرز و تیغ
نیمینی تو در جنگ راه گریغ
تو گفستی ندانند راه گریغ
and
پرسه ستیز M, W, and B have گریغ, and in the second hemistich as rhyme-word. B reads آهنگ ز راه^۱ for اینک ز راه^۲; که کردست آهنگ آید.

¹ So correct in T; ریغ = کینه; the reading of A, N, and E پر دریغ (full of sorrow) does not fit.

² T زمانی دویدم. In the second hemistich T, A, N, and E read زهر پهلوتی.

³ So in B, with the necessary object in دیدمش; the other copies have partly دیدم بدان شاهراه (M and W), partly دیدم بر شاهراه (T, E, A, and N).

⁴ So M, W, and B (only in B روانش instead of زیانش); the other copies نوحه. On مویه see p. ۱۰۰, note 4, and p. ۱۰۳, note ۱۳. E substitutes besides مویه for همی.

⁵ T, M, and W بدوی. Instead of بخشمش in the second hemistich M and W have زخشمش, and B (by a mere mistake in pointing) بخشمش.

⁶ T, A, N, and E چو آوردن. Instead of بد نشان in the second hemistich N has بی نشان, and E پاسبان (as if 'watchman' was occasionally a term of mockery, like the German 'Nachtwächter, Schnurre').

⁷ This verse is wanting in B.

⁸ M and W (contrary to the real fact) همانکه, and in the beginning of the second hemistich بر (همانگاه بر) correctly. E ما بیفزود. هم اندر زمان. In A this verse is wanting. N (correctly) بنفرید سخت.

وگر بایدت گل بر آری زبید
نه در خوردت آئین همی ساختم
بچونین^۲ بلا در کجا ایستی
درشتست مانند دندان داس^۳
ازین پس شگفتیم باید گرفت
کزین بنده جایی مکن غل و بند^۴
که چندان^۵ درخت بلا کاشتند
همه پند و پیمانشان بشکنم
پسندم نباشد چنین یافه^۶ رای
طریق نکوکاری اندر گرفت
که چون نقش مانی بُدش نقش بوم

۲۵۲۰ سیه را کنی هم بساعت سفید
ترا من بدین پایه^۱ نشناختم
تو اندر خور بند و غل نیستی
تنت نیست اندر خور این پلاس
از اولاد یعقوب ماندم شگفت^۴
۲۵۲۵ که گفتند چندان بییمان و بند
ندانم که با تو چه کین داشتند
من آن^۷ عهدها جمله برهم زرم
ازین پس ندارم ترا بسته پای
بگفت این و پس بند ازو^۸ برگرفت
۲۵۳۰ درو جامه پوشید دیبای^{۱۰} روم

گونه. Only in *A* the affirmative بشناختم appears ('now I have recognised').

^۲ *T*, *A*, *E*, and *N* بچندین.

^۳ So *M*, *W*, *A*, *E*, and *N*. *B* has an entirely different wording in both hemistichs:

تنت نیست اندر خور این و پس بتو این نباشد روا زین سپس
appears also in the *Shâhnâma*, for instance, in the following bait:
که آمد بتنگ اندرون روزگار نبیند مرا زین سپس شهریار
(see *Ganjnâma*, f. 94^a, ll. 5 and 4 ab infra).

The second hemistich is according to *T*, *E*, *A*, and *N*. *B* has ازیشان شگفتم باید الخ; *M* and *W* ازینسان شگفتیم الخ.

^۵ So *B*; *T* بند و غل و بند. Verses 2525-2529 are only found in *B* and *T*.

^۶ *T* چندین. ^۷ *T* رای, and پاک instead of جمله.

^۸ Or یاوه as *T* has; see on both forms, p. ۸۸, note ۱; p. ۸۹, note ۱۰; p. ۱۰۲, note ۱۰; p. ۱۳۲, note 7; and p. ۱۶۱, note 5.

^{۱۰} *T* بندرا.

On بوم (fundus panni acu phrygia picti) see Vullers, *Lexicon*, i. p. 280^b, where a bait of the *Shâhnâma* is quoted;

سبك مالك ذعربى گفت و گوى	بیاورد ^۱ آن خط بدادش بدوى
ستد يوسف آنرا و تعويذوار	فرو بست بر ^۲ بازويش استوار
ندانست كس جز خداي جهان	كه آنرا چه تفسير ^۳ بد در نهان
ازين داستان چون بپرداختند	دگر باره برگز شدن ساختند ^۴

^۱ و دادش *M and W* ; بدادش *for* داده and بر آورد *B*.

^۲ *W* با. ^۳ تعبیر *E*.

^۴ *T* has by mistake خواستند. Both in Jāmī's and Nāzīm's epopees, the story of Joseph's adventures from the moment of the arrival of the caravan to the present stage of the narrative is much shorter, and compressed into a single chapter. Jāmī simply relates the few leading facts of the Biblical legend without any additional features of artistic or poetical interest. The bucket is let down into the cistern, Joseph steps into it, and the brothers sell him as their alleged slave for a few pence (بغلسى چند) to Mālik, after which follows immediately the arrival in Egypt. Nāzīm is again somewhat more explicit and not only adds, as usual, some rhetorical flourishes, but also varies the story itself in one essential point. When Joseph comes up to light in Bushrā's bucket, the whole desert is illumined (India Office 184, f. 73^a, l. 7):

در آن صحرا زرويش تافت نورى كه شد ريگش دُرِي سنگش بلورى
(comp. vv. 2141, 2159, 2160, and 2531 above). All rush up to see this wonderful sight, and Joseph's brothers too (ib. f. 74^a, ll. 6-9):

بيوسف چشمشان افتاد ناگاه	كه بود آن هالهُ توفيق را ماه
تنش پوشيده ديدند از لباسى	برون از كارگاه هر قياسي
يقين كردند كش خياط قدرت	بريده برقد آن تشریف رحمت
ولى از دل حسد بيرون نكردند	لباس فعل بد بيرون نكردند

They warn Joseph, in Hebrew, not to contradict any of their assertions (ib. ll. 11-13):

لب تهديد بر يوسف گشودند	بلحن عبري اين دستان سرودند
كه از ما هر چه بيني باش خاموش	وگرنه از سر خود كن فراموش
اگر دم برخلاف ما بر آرى	شود تابوت روح زخم كاري

With regard to his splendid garment, they say to Mālik (f. 74^b, l. 5 sq.):

چه پست و بلند و چه نزدیک و دور	ز رخسار یوسف جهان یافت نور ^۱
بنزدیک یوسف دویدند زود	هر آنچ اندر آن قافله مرد بود
نیایش گرفتند بر جان اوی	یکایک بسودند ^۲ بر خاک روی
بدو یافتند از عقوبت نجات	که دیدند ازو فرقه ^۳ معجزات
که ای پاکدل یوسف سرافراز	۲۵۳۵ چنین گفت پس مالک دعر باز
که حاجات تو یکسر از من رواست	زمن چند حاجت بیایدت ^۴ خواست
اگر عمر خواهی بجای آیدت	بخواه ای پسر هر چه رای آیدت
بگفتار تو زهر من گشت نوش	بدو گفت یوسف که ای مرد هوش
همه سال و ماه بر تو فرخنده باد	ترا جاودان عمر پاینده باد
دل من بدان برگشاید همی ^۵	۲۵۴۰ مرا از تو یکچیز باید همی
بدان خط غم از دل بکاهم همی	خط دست اسباط خواهم همی
نهال چنین ننگ در کشته اند ^۶	که بر بوع من نیز بنوشته اند

comp. زمین in the same sense, ib. ii. p. ۱۴۳^a, and the English 'ground.' This verse is again wanting in *A*, *N*, and *E*.

^۱ So *B* and (with the exception of چنان for جهان) also *N*; the other copies have تافت نور (M and W دیگر چنان), a reading that does not fit syntactically well into the second hemistich. In the following verse *T* reads اندرون for اندر آن.

^۲ So *B*, *M*, and *W*; the other copies نهادند. In the second hemistich *T* and *E* read ستایش for نیایش, and *E* has besides جای for جان.

^۳ *T* آنچنان; *A*, *E*, and *N* خسروان. In *B* this verse is, less appropriately, placed after v. ۲۵۴۵. After this verse *E* inserts a new heading: رفتن کاروان بمصر: و خلاص شدن از عذاب باد و باران.

^۴ *T* and *E* بیایست; *A* حاجات شاید; *M* and *W* (?) حاجت ترا باز. In the second hemistich *M* and *W* read یکسر آرم بر است.

^۵ *M* and *W* گر. In *B* the bait runs thus:

زمن ای پسر هر چه رای آیدت که گو امر خواهی بجای آیدت

^۶ *M* and *W* گنج.

^۷ *B* ترا جاوید.

^۸ *B* بدان چیزها غم بکاهد همی (a mixture of this hemistich with the second of the following verse, which is wanting in *B*).

^۹ So *T* and *N*; *A* and *E* الخ (نیک *E*) نهانی چنین ننگ. In *B*, *M*, and *W* this verse is wanting.

رستن کاروان از عذاب و رفتن ایشان بمصر^۱
سبک^۲ مالک دعر پاکیزه کیش یکی اشتر بختی آورد پیش

چه سود از حسن خوش ظاهر غلامی که دارد باطنش بغض تمامی
غلام خوینرو دارد سرنواز نظر بر حسن خدمت کی کند باز
ندارد چشم بر صورت هنرجو که از دل کار می آید نه از رو

(the hypocrisy of the brothers is here even still more sharply accentuated than in Firdausi!). Mâlik buys Joseph for eighteen dirhems of inferior quality (هزده درهم), in the next line denoted as فلسی چند (فلسی چند), and the latter takes leave of his brothers with a few bitter and cutting words in Hebrew (f. 75^a, ll. 4, 5, 7, 8, and 10):

بعبری گفت با آن ده برادر کزین سودا شمارا چیست بر سر
طلسم معصیت باید چنان بست که باشد بر شکستش توبه را دست
بترسید از قوی قدرت الهی که کوهی را بسوزاند زکاهی
گرفتم تیره راهی بد نهادم نه آخر از شما از یک نژادم
مرا از بندگی کس چه پروا شما بدنام میگردید و رسوا

So far Nâzîm agrees with Firdausî, but the remaining portion of his story is different. Mâlik, who has an intuitive feeling that the brothers have wronged Joseph, shows him at once great kindness and affection, and at last requests him to reveal his true position, but Joseph declines (f. 75^b, l. 11 sq.):

پس از دلجوئی و خاطر نوازی بدو گفت ای نهال سرفرازی
ز رویت دیده ام تا دل منور ز رویت برگ تا بارم معطر
باعزاز تو کوشم تا توانم نیم مالک ترا گر بنده دانم
دل و طبع از تو پیدا و نهانی چنان خرم که پیری از جوانی
بگو اینها که بودند او ترا چیست نژاد گوهرت از مخزن کیست
که می بینم زسیمای تو تابان فروغ جبهه اختر نژادان
کشید آه از دل پردرد یوسف که ای بر هستییم صاب (صافی) تصرف
زلب راز دلم بیرون نیاید که از زخم سمندر خون نیاید
مرا معذور دار از راز گفتن بخار خشک نتوان شعله رفتن الخ

Mâlik gives him as token of his esteem a splendid camel-litter (مَحْمِل), and

[For notes ¹ and ² see next page.]

شتابید هم در زمان سوی آب ^۱	۲۵۶۵ چراغ جهان یوسف ژرف یاب
که گردد برهنه در آن رودبار	فرو ماند آنجا دلش شرمسار
ازو خواست یاری و ستر نظر ^۲	سبک آفرین کرد بر دادگر
بستر دل بندگان ناظری ^۳	چنین گفت الهی تو آگه‌تری
روا کرد حاجت خدای جهان	چو یوسف دعا کرد هم در زمان
ببالا و پهنا چو ده ^۴ زنده پیل	۲۵۷۰ یکی ماهی بود در رود نیل
که پرده شو آن بنده را یکزمان	بدان ماهی آمد ندا زاسمان
بدان ^۵ طاعتش بود بيمر شتاب	برآمد پس آن ماهی از قعر آب
چو کوهی عظیم و بلند و دراز	سبک پرده شد پیش آن سرفراز
بیامد بتقدیر رب عزیز	زبالا ^۶ یکی قبه از نور نیز
چنین بد چنین بد نشیب و فراز ^۷	۲۵۷۵ فراز سر یوسف استاد باز

in *M* and *W*, which have *پاک* بکن خویش پاک. After this verse *T* inserts a new heading: در آب رفتن حضرت یوسف و حجاب از برای او آمدن.

^۱ This and the immediately following hemistich are according to *T*, *A*, *E*, and *N*. *B*, *M*, and *W* read *آب آمد بنزدیک* و شتابید; and in the following verse *دلش بود در مانده* و شرمسار.

^۲ *شرف و نظر* in *E*; *ستر و نظر* in *B* and *N* as well as the *ناظر* in *E* are out of place; *M* and *W* read *ظفر* و *یاری* و هم *زو ظفر*.

^۳ So *B*; the other copies, except *M* and *W*, read *بنگری*. *M* and *W* have in the first hemistich *دل بنده ناظر* و *تو حاضر* و *تو ناظر*.

^۴ So *B*, *M*, *W*, and *N*; *A* and *E* *پیل*; *T* *دو*.

^۵ *M* and *W* *بر آن*. Between this and the following verse *A*, *E*, and *N* insert three special baits, which, although the second and third of them are also found in *T*, and in Schlechta-Wssehrd's translation, seem nevertheless a later interpolation, both on account of the rather far-fetched idea expressed in them, and of the decidedly modern addition of a final *ا* to common nouns like *ماهی*, *شاهی*, *یونس*, and *مونس*. They run as follows:

زکعب این خبر را روایت کنند
که آمد پدیدار آن ماهیا (! ماهیان *T*)
رسولی که بد نام او یونسا
که او داشت بر ماهیان شاهیا (! شاهیان *T*)
در آن بطن او بود بی مؤنسا

^۶ *T* *رب العزیز*. *N* has in the second hemistich *تقدیر*, and *E* *رب العزیز*.

^۷ This verse is found in *B* only.

۲۵۵۵ شب تیره آن ابر پنهان شدی
 کریم خدا یا که این کار اوست
 عجب ماند زان^۲ مردم قافله
 همیراند مالک شبانروز چند^۳
 چنین تا ره مصر بنوشت پاک
 ۲۵۶۰ بنزدیک شهر آمد آن نیکبخت
 یکی ساخته منزلی^۴ بس جلیل
 چنین گفت پس مالک پر هنر
 که خیز ای خردمند آزاده^۵ خوی
 سر و موی و تن تا^۶ ازین گرد و خاک
 چو روز آمدی زود^۷ باز آمدی
 خُنگ آنکه داردش دادار دوست^۸
 ز دلشان همه هوشها شد یله
 بدل شادکام و بتن بیگزند
 بر آباد و ویرانش بگذشت پاک^۹
 فرود آمد آنجا و بنهاد رخت
 زمینی فراخ و لب رود نیل
 بفرزانه یوسف چراغ بشر^{۱۰}
 بدین رود نیل اندرون تن بشوی
 باندک زمان گرددت هر سه پاک

^۱ So *B*; the other copies repeat ابر.

^۲ So *B*; *T* and *A* دوست داردش داشت *N*; خوشا آنکه دادار داردش دوست *M* and *W* (without a proper rhyme): کریم خدا یا که (خداوند *W*) این کار تست خنگ آنکه امیدوارش (ا) بتست

^۳ *A* and *N* روز *T*; عجب آمد از *T*. The second hemistich is according to *B*, *E*, *M*, and *W* (in *W* همه for همه); *A* and *N* have الخ ز دلشان همه هوششان الخ *T* ز دلها همه هوششان الخ.

^۴ So *B* (except, that the شبانروزی of that copy, which, although grammatically more correct, is clearly against the metre, has been changed into شبانروز); همه راند مالک شب همیراندند مر شبانروز چند *M* and *W*; بتن شادمان (شادکام); the other copies read, less befittingly, روز چند بدل بیگزند.

^۵ This verse is in *M*, *W*, and *B* only. *B* reads بآباد instead of آباد.

^۶ So *M* and *W*; *B* has مسجدی. The second hemistich is according to *B*; *M* and *W* have زمین. This verse again is wanting in the other copies.

^۷ *T* and *N* بصر.

^۸ *M* and *W* پاکیزه. Instead of اندرون in the second hemistich (*B*, *M*, and *W*) the other copies read آندر.

^۹ So best in *A* and *N*; the other copies, except *B*, have را *B*; سر و موی خود *B* را. The second hemistich differs from the adopted reading only از عرق گرد و خاک.

بدو حُلّه آورد روح الامین	2585 چو تن شسته بُد ^۱ یوسف پاکدین
بدان حُلّه شد یوسف ^۲ آراسته	زنور خداوند پیراسته
بهشت برین شد رخس بمحجاب	چو پوشید او ^۳ آن بهشتی ثیاب
همی خیره شد خور زدیدار او	بیغزود بر ^۴ نور رخسار او
زرویش فروزان فراز و نشیب	سوی بنگه آمد بدان حسن وزیب ^۵
یکی نغز نایافته جامه دید	2590 بدان ^۶ حُلّه مالک نکو بنگرید
همه نور پیوسته بُد نار نه ^۷	که نه بود بودش ورا تار نه
ترا این نه من داده ام ^۸ زان کیست	زیوسف بهرسید کاین جامه چیست
که فرمائش بر چرخ و هامون رواست ^۹	بدو گفت کاین زان آن پادشاست
پس آنگه نهان با دل اندیشه راند	دل مالک از کار او خیره ماند

^۱ *B* has a wrong شد. Instead of بدو in the second hemistich *M* and *W* read برو.

^۲ *E* نور. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *M*, *W*, and *B* چو پوشیده شد. Instead of بهشتی ثیاب *M* reads بهشتی بهشتی. In the beginning of the second hemistich *B* has again بهشت صواب *W*; ثواب *B*. This verse is found in *T*, *B*, *M*, and *W* only.

^۴ *A* بیغزوده بُد. In the second hemistich *B*, *M*, and *W* read خور شده خور.

^۵ *A* and *N* سوی مالک آمد بدان زین وزیب.

^۶ *T* بدان حُلّه مالک درو بنگرید *B*; در آن *T*.

^۷ *E*: همه نور پیوسته و نی زنار که نه بود بودست او را نه تار. In *B* the first hemistich is hopelessly corrupted. In *M* and *W* vv. 2589-2591 are wanting. woof, thus explained in Ganj-nāma, f. 49^a, l. 1: ۱: ریسمانی را گویند که در عرض کار ببافند. Both words are, as here, combined in the following bait of the Shāhnāma (ib. f. 49^a, ll. 1 and 2):

زیزدان و از ما بر آنکس درود که تارش خرد باشد و راد (و داد) بود

^۸ *T* ترا من نه این داده ام.

^۹ This verse in *A*, *N*, *T*, and *E* only. The wording of the first hemistich, with the form of از آن for the possessive genitive (as in the immediately preceding hemistich) is according to *A* and *N*. *T* has بدو گفت این جامه زان پادشاست; بدو گفت یوسف بدان پادشاست *E*.

سبك جامه از خويشتن بر كشيد	چو يوسف فراز سرش ^۱ سايه ديد
كه رخشنده شد زو زمين در زمان	يكي نور گسترد ^۲ ازو در جهان
توگفتي كه بُد پر زشمع و چراغ	همه شهر مصر و همه راغ ^۳ و باغ
يكي نورديدند چون نور خور	همه مردم مصر و آن بوم و بر ^۴
كه عالم زجه روشنائي گرفت ^۵	2580 بماندند زان مردمان در شگفت
زروي زمين يا زروي هواست	ندانست كس كان فروغ ^۶ از كجاست
بشست اندر آن آب تنرا تمام	شنيدم كه يوسف عليه السلام
شد آن رود سر تا بسر مشكبي	بمايد ^۷ اندام و بگذارد موي
جهان پاك رنگين شد از روي اوي	همه رود مشكين شد از بوي ^۸ اوي

¹ See another example (with the same سرش) of the use of the personal for the reflexive pronoun in v. 1738 above. *B* reads چو يوسف بدین نیکوئی یار دید. In the second hemistich *M* and *W* have جامه خويشتن.

² گستردن here evidently used in a passive or reflexive sense. The second hemistich is according to *T*; *A*, *E*, and *N* have زمين و زمان, which is rather peculiar; *B*, *M*, and *W* بماندند زان مردمان بر زمين آسمان.

³ See on راغ, p. ۹, note 3. *B* دشت (simply a kind of gloss for the less common راغ); *M* and *W* بوم و راغ. The second hemistich is according to *B*, *M*, and *W*; the other copies read, with a tedious repetition of رخشنده شد چون چراغ.

⁴ *M* and *W* و آن باغ و بر.

⁵ *B*, *M*, and *W* (with the phrase ماندن شگفت = شگفت ماندن):

بماندند زان نور مردم شگفت کجا زو جهان روشنائي گرفت

⁶ *A* and *N* ندانسته كان قرحی.

⁷ The بنالید of *B* and the بوی at the end of the first hemistich in *M*, *A*, and *N* are mere clerical errors. *W* has بوی in the first hemistich too, but, in order to procure a proper rhyme, has added the second hemistich of the next verse (which is wanting there) with the following modification: شد آن پاك و رنگين شد. از بوی اوي (!).

⁸ *M* and *B* موی. Instead of رنگين in the second hemistich *T* has روشن پاك *A*; از موی اوي, just as *A* and *N*, از روي اوي, and instead of رنگي *E*; و رنگين.

2600 که در مصر بود اندر آن روزگار
 یکی پر هنر بود خطروس^۶ نام
 فلک داده ویرا همه نام و کام
 مر آن شاهرا بوالحسن بُد لقب
 فلک داده ویرا کمال و ادب
 توانا^۷ یکی دادگر شاه بود
 که ایوان او همسر ماه بود

بنام خداوند هفت آسمان
 شناسند آشکار و نهان
 توانا و سازنده کارهاست
 جهان آفرین سپید و سیاه
 برافراشت گردون خورشید و ماه
 بدریا نهنگ و بهامون هزیر
 همه کرده نیروی فرمان اوست
 دم خاک خشک و نیم آب ابر
 محمد رسولش بخلق زمین
 بهر دو جهان هر چه هست آن اوست
 محمد که بُد ختم پیغمبران
 که بود از رسولان همه بهترین
 گزیدش زعالم خدای جهان
 نبودی در رحمتش را کلید
 بمانندی در رستگاری ببند
 نبودی همه سود بودی گزند^۸
 کنون بر سر قصه شاید^۹ شدن
 زگفت خدا شاد باید شدن
 مجلس چهارم از قصه یوسف علیه السلام

^۶ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۷ So *B*; *T*, *A*, *E*, and *N* دادگر; *M* and *W* داور.

^۸ So *T*; *B* خطروش; all the other copies give the king as real name (not as a mere Kunyah or Laqab, as it is called here) Abulḥasan, and contract this and the following verse into *one*, viz.:

مر آن شاهرا بوالحسن بود نام
 فلک داده ویرا همه نام و کام
 (A, E, and N و نام و کام)
 That the double verse of *T* is the original one, is confirmed by *B*, where also *one* bait only appears, but with the real name in the first hemistich, viz.:

مر آن شاهرا بود خطروش نام
 فلک داده ویرا همه نام و کام
 In Schlechta-Wssehrd's translation the king is called 'Abdulḥasan.

^۹ *M* and *W* توانگر.

^۸ همه سود بودی گزند. Corrected from the wrong text of the MS.

^۹ Corrected from باید in the MS., which gives no rhyme.

2595 که این کودک عبری^۱ ماهروی بدین معجزات و بدین رنگ و بوی
 بدست من از دولت آمد و بخت زخاکم رساند بر افراز تخت^۲
 پس از جایگاه^۳ رخت برداشت باز سوی مصر شد مالک سرفراز
 زبوسف همه مصر تابنده گشت چه بازار و برزن^۴ چه کوه و چه دشت
 خبر یافتن ریان وزیر پادشاه ابو الحسن که شاه
 خطاب او را عزیز داده بود و طلبیدن مالک را^۵
 همی کعب احبار گوید نخست روایت من از کعب دارم درست^۶

^۱ *A* and *N* عنبرین, comp. note to v. 2487 above.

^۲ So according to *B*, *T*, *M*, and *W* (except that *T* substitutes نشانند for رساند and *M* and *W* read بافراز). In the first hemistich *A*, *E*, and *N* have که خاکم نشانند و بر دست من از دولت انداخت بخت
 زخاک سیاهم بر افراخت سخت *N*; زخاک سیاهی بر افراخت تخت *A*; افراخت تخت
 پس آنجایگاه^۳ *M* and *W*.

^۴ On کوچه و محله را گویند و نیز the *Ganjnāma* (f. 35 b, l. 6 sq.) remarks برزن for the first and most common meaning of the word this bait of the *Shāhnāma* is quoted:

زبرزن همی سوی برزن شتافت بفرجام پیکار مردی نیافت
 for the second the following one:

بنزدیکی تخت بنشاختش بمرزن یکی جایگاه ساختش

^۵ So best in *E*; *M* and *W* در بیان پادشاه مصر گوید *N*; در زیخا و رغبت کردن او بدیدن یوسف علیه السلام
 وارد نمودن حضرت یوسف را *T*; بمرز و بردن او را بازار بجهت فروختن. In *A* the usual interval. In *B* there
 is, instead of a new heading, the ending of the third and the beginning of the fourth majlis (the beginning of the third is not marked, see the remark on the
 division of Bland's copy into eight majlis on p. ۹۰), indicated by a string of
 fourteen spurious verses, similar to those on pp. ۹۱ and ۹۲, viz.:

چنین بود این قصه دلپسند که خواندم سه مجلس ایا هوشمند
 تمامی بگویم ازین خوبتر بهیش توای مؤمن پر هنر
 هزاران درود و هزاران ثنا زما تن بتن باد بر مصطفی
 و بر اهل بیتش هزار آفرین که بودند جمله امامان دین^۶

[For note * see next page.]

زن وشوی هردو بهم ساخته ^۱	سر تاج شان بر سپهر آخته
2615 بشاهی درون ^۲ پیشدستان بُدند	ولی هردو از بُت پرستان بُدند
چه مرد زبردست و چه زبردست ^۳	بُدند آنزمان سر بر سر بُت پرست
مَلِک را همین ^۴ بود آئین و کیش	بُتی بُد نهاده شب و روز پیش
مر آن قوم را قبطیان خواندند ^۵	چنین نام شان بر زبان راندند
یکایک خبر یافت فرخ عزیز	که مالک ز راه آمد آورد چیز ^۶
2620 غلامیست با وی که گوئی پرست	همه حسن و زیبائی و دلبر است
غلامی که چون چهره پیدا کند	شعاعش همه بر ثرّیا کند ^۷
ندیدست همتای او هیچکس	بگوهر ^۸ ز جوهر بهشتست و بس

^۱ *T* has ساختند, and in the second hemistich آختند; *A* has by mistake انداخته for آخته, which does not suit the metre. On آختن see p. ۱۹, note 5, and p. ۲۱۷, note ۱.

^۲ *T* and *E* در آن. For the second hemistich *B* has by mere oversight substituted that of v. 2618.

^۳ *M* and *W* چه مرد و چه زن بود در زیر دست. In the second hemistich *E* has بُدند ای عجب سر بر سر بُت پرست; *A* and *N* آنزمان for آن همه.

^۴ So *T*, *W*, *A*, and *N*; *M* همان; *E* همی; *B* چنان. Instead of بُتی بُد in the second hemistich *B*, *E*, *A*, and *N* read بُدی بُت; *T* بدین بُت.

^۵ *E* and *N* خوانده اند, and in the second hemistich رانده اند; *A* and *N* have besides نام شان بر زبان نام بُت نام شان.

^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have in the first hemistich بدینسان for یکایک, and in the second دعر شخصیت نیز. که با مالک here in the sense of ناگهان 'all at once,' as in this bait of the *Shāhnāma*:

یکایک ز دور اسپ بیژن بدید که آمد از آن جویباران پدید
The other meaning of یکایک, viz. یگان یگان or یکبیک 'one by one,' appears in this verse of the same epopee:

از آن یز یکایک توانگر شوید همه پاک با گنج و افسر شوید
(*Ganjnāma*, f. ۱69 a, ll. 6-9).

^۷ So best in *T* and *A*; instead of ثرّیا *B* and *E* read تیرا; *N* سر به بالا; in *M* and *W* this bait runs thus:

غلامی که چهرش چو پیدا کند شعاعش چو خورشید غوغا (پیدا) کند

^۸ *M* and *W* نکوتر.

سپاهش چو دریا و گنجش چو کوه	شهی با کمال وشهی با شکوه
که از ناپسند ^۱ جهان دور بود	۲۶۰۵ مراورا یکی نغز دستور بود
بدیدار و کردار خوب و سعید ^۲	ورا نام ریان ابن الولید
ز گنج گرانش زمین زیر رنج	خداوند فرمان و شاهانه گنج ^۳
خزائن همه زیر فرمان او	همه ملک خسرو بُدی زان او ^۴
برو بس ^۵ فکرو بود رای ملک	جز او کس بُد کدخدای ملک
چنو ^۶ کس بُد اندر آن ملک نیز	۲۶۱۰ لقب داشت ریان فرخ عزیز
بحسن اندر آفاق معروف بود	زلیخا زنش بود و موصوف بود
کس از وی نکوتر بُد بر زمی	بجز یوسف از جمله آدمی ^۷
که تابنده تر بود رویش ز ماه	عزیز هنرمند بر وی تبا ^۸

^۱ here = ناپسندی (مرادف عیب), see Vullers, *Lexicon Pers.* ii. p. ۱۲۶۲^b; only *M* and *W* read النج ناپسندش.

^۲ *B* has here a silly سعید; in the *Historia Anteislam.*, ed. Fleischer, p. ۲۸, ll. ۱۶ and ۱۷, the name Rayyân bin alwalid has been given to the Pharaoh himself, not, as here, to the wazîr or Potiphar of the Bible.

^۳ *M*, *W*, *A*, and *N* گنج. In the second hemistich *T*, *A*, and *N* substitute زمین for جهان.

^۴ So best in *T*; *N* همه ملک خسرو ثناخوان او; the reading of *B*, *A*, and *E* is without a proper rhyme:

همه ملک خسرو بفارمان او خزائن همه زیر فرمان او

M and *W* have tried to rectify this wording by substituting in the second hemistich فرمان او پیمان او.

^۵ *T* برویش. چنان *T*, *A*, *E*, and *N*.

^۷ So correctly in *B* and *T* (in the latter در زمی for بر زمی), and also in *E* and *N*, where آدمین and زمین form the rhyme. But without any rhyme is the reading of *M*, *W*, and *A*, which have in the second hemistich نکوتر کس از وی نمود (بُد *A*) آدمی.

^۸ So distinctly in *B*, *M*, *W*, *E*, and *N*; تبا 'lost' here evidently used in the sense of 'quite gone, over head and ears in love'; *T* بروی پناه *A* بُدی پناه. In the second hemistich *M*, *W*, and *N* have روشن چو ماه *E* رویش چو ماه. *A* ورویش چو ماه.

چنین گفت مالک بدستور شاه که فردا بیمارم سوئ^۱ عرضگاه
 بشد مرد دستور خسرو نژاد^۲ ندا کرد در مصر و فرمان بداد
 که فردا زمصر و حوالی^۳ همه زن و مرد را گشت باید رمه
 ۲۶۳۵ بمیدان دستور شاه آمدن بدان نامور پیشگاه آمدن^۴
 که عبری یکی بندۀ با بها منادی همی داردش بر بها^۵
 هر آنکس که افزون کند بر بهاش بخانه برد با جمال و بهاش^۶
 بعرضگاه آوردن حضرت یوسف را و
 هجوم خلق جهت او^۷
 زن و مرد مصر و حوالی همه دگر روز گشتند جمله^۸ رمه

^۱ *M* and *W* بدان.

^۲ So *T*; *B* بداد. Instead of فرمان بداد in the second hemistich *M* and *W* have داد و فریاد داد. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۳ *A* has a silly جوانی. In *E* this verse is wanting too.

^۴ So in *T*. *B* has in the second hemistich نامور عرضگاه آمدن; *E* has the same, but برآن in the beginning, and at the end of both hemistichs آمدند. The same perfect (which correctly appears further down in v. 2639, but is clearly out of place here, as the verse still forms a part of the public announcement) is found in the reading of *M* and *W*:

بمیدان چو دستور وشاه آمدند بدان نامور عرضگاه آمدند

In *A* and *N* this verse is wanting.

^۵ So *B*. بها in the first hemistich as Arabic word = زیبایی و روشنائی 'neatness, beauty, brightness,' and in the second as Persian = قیمت و ثمن 'price, market-value,' see *Ganjnâma*, f. 40 b, l. 9 sq. The other copies have پر بها for بها. In the second hemistich *T* substitutes for منادی (*B*, *M*, and *W*) a strange نهادی. *A*, *E*, and *N* contract vv. 2636 and 2637 into a single one, by connecting the first hemistich of the former with the second of the latter.

^۶ So *B*, *M*, and *W*, with the same play on the word بها. *T* has in the first hemistich بر بها, and in the second وفاء بحسن و وفا, a wording which is also found in the second hemistich of the combination-verse in *A*, *E*, and *N*.

^۷ This heading is taken from *T*, where it, however, appears less appropriately after v. 2649. جهت for the more common بجهت or از جهت, as in *Spiegel*, *Chrest. Pers.* p. 27, l. 4, and p. 29, l. 14. *N* has here a heading which is too

[For note * see next page.]

دعاهای او مستجابست پاک ^۱	نه چون ماست از گوهر آب و خاک
بدل گفت کورا ببايد خرید	عزیز هنرمند چون این ^۲ شنید
بهرش بخترم ^۳ بود رایگان	2625 غلامی بدین صورت و این نشان
بخواند و بهرسیدش از رنج راه	فرستاد کس نزد مالک پگاه
شنیدم که داری غلامی نکوی	بگفتش که ای ^۴ مرد آزاده خوی
سوی عرصگاه آورش بامداد	گوش می بخواهی فرختن ^۵ بداد
پس آنگاه بر وی ^۶ منادی کنم	بدان تا یکی دیده بر وی زنم ^۶
زیادت کند بنده را بر بها	2630 من و جز من آنکس که دارد هوا
روان تو از سود خرم شود	بخترم بدانسان ^۷ که سودت بود

^۱ *B* ویاک, which seems a mere clerical error. *M* and *W* have in the first hemistich وی جمله بُد مستجاب و خاک, and in the second دعاهای وی جمله بُد مستجاب.

^۲ *M* and *W* آن.

^۳ So with the doubling of *r* in *T*, which seems the original reading, see v. 2631; the other copies, except *B*, read with a pleonastic که: بهرش که بخرم; *B* بهر چند بخرم.

^۴ *B* پسش گفت ای *M* and *W* بخوی. Instead of *A* and *N* have the less suitable روی. In the second hemistich *B* seems to read بگوی for نکوی; *A* and *N* غلام نکوی.

^۵ So in *M*, *W*, and *B* (in *B* a strange نخواستی); the other copies اگر میفروشی آورش for آوری. In the second hemistich only *B* has آورش.

^۶ *T* and *B* have بر آن for بدان. *B* reads besides زنیم, and in the second hemistich کنیم, which, however, does not agree with من in the next verse.

^۷ *B*, *M*, and *W* (در *W*) پس آنگاه بوی بر *A*, *E*, and *N* او بنگرم.

^۸ So *T*, and with the same doubling of *r* *B* بختریم چونان. The reading of *A*, *E* and *N* (زنسان) زانسان, and that of *M* and *W* چنان, are simply emendations of the original text, as in the opposite case there would have been no reason for the substitution of a somewhat uncommon بخترم or بختریم, comp. also v. 2692 below, where all copies read بخترم. In the second hemistich *A* reads (without a rhyme) روان تو زان زود خرم بود; *E* (also without a rhyme) روانتان از آن زود خرم بود. *N* has likewise بود in both hemistichs, but substitutes, in order to get a rhyme, سودم for سودت.

خود از بهر آن کار پرداخته	بر ^۱ تخت بُد منبری ساخته
بچشم همه خلق پیدا بُدی ^۲	هر آنکو بر افراز منبر شدی
بتابید چون قرص ^۳ مهر و ماه ^۴	سبک رفت یوسف بدان جایگاه
زحسن و زخوبی واز خواسته ^۵	2650 شنیدم که بُد یوسف آراسته
چو باغ بهشتی در اردی بهشت	بتن در بُدش ^۶ حُلّه از بهشت
بصد رنگ هر ساعتی می بتافت	که آن حُلّه را کس نرشت و نیافت ^۷
ازو گشته مشکین نشیب و فراز	فرو هشته مویش سیاه و دراز
خم و بیچ ^۸ وی عنبرین بیش و کم	همه بند و بیچ و همه تاب و خم
گهر در همه شاخها بافته ^۹	2655 دو صد شاخ پیچیده و تافته
چنان بود پیرامن روی او	گهر بافته تیره گون موی او ^{۱۰}

¹ So in all copies ('by the side of') except *W*, which has ابر ('above'); as Rückert has shown, Z. D. M. G. x. p. 206, only بر in the sense of 'by the side of' and 'towards,' that is the noun بر (breast), turned into a preposition, can have the *Idâfah*; the original preposition بر 'over, above' never has it, see also Salemann und Shukovski, Persische Grammatik, p. 79. Instead of خود in the second hemistich *M* and *W* read چو. In *E* vv. 2647-2649 are wanting here, but appear much further down between vv. 3671 and 3672.

² *M* repeats by mistake شدی. In *B* vv. 2647 and 2648 are contracted into a single one, the second hemistich of the latter being added in the form of بچشم همه خلق پیراسته to the first of the former.

³ This verse only in *B*, *M*, *W*, and *E* (but see on *E* note 1).

⁴ *B* (which has like *M* and *W* بُد یوسف in the first hemistich) reads رخس گنج. خوبی درو خواسته.

⁵ *E* بُدی; *T* بتن بر. Instead of از بهشت *B* has a less befitting بهشت, and in the second hemistich باری بهشت; *T* reads و اردی بهشت.

⁶ *A* reads و نیافت; in *M* and *W* this verse is wanting.

⁷ *B* عنبرین for عنبرش; *T* همه پیچ.

⁸ *B* has in the first hemistich و بافته, and in the second یافت; it reads besides گهر. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁹ *A* and *N* موی او (سوی *N*) گهر بافته هر سر. Instead of چنان in the second hemistich *T* reads همی.

بهر گوشه آئبھی صف زدند	بمیدان دستور خسرو شدند ^۱
نه کم بود هیچ از دو فرسنگ راه	۲۶۴۰ درازی و پهنای آن جایگاه
که پیدا بُد یکدرم سنگ و خاک	بمردم چنان گشت پوشیده پاک ^۲
عزیز از سر تخت با اوج وفر	میان ^۳ جای میدان زده تخت زر
به پیش اندرش یوسف مهربان	بیامد سبک مرد بازارگان
فروغ از رخس سوی کیوان رسید	چو فرخنده یوسف بمیدان رسید
ز خسار تابند آن پسر	۲۶۴۵ جهان ^۴ نور بگرفت سر تا بسر
بر تخت دستور شاه آوردید	مر آنرا در آن پیشگاه آورد

آوردن مالک یوسف علیه السلام را بعرض و فائز شدن عزیز. comprehensive, viz. and further down in the same place, as *T*, an additional one which is not comprehensive enough, viz. در صفت حسن یوسف علیه السلام گوید. *E* puts in after v. 2646 this heading: آوردن مالک حضرت یوسف را نزد عزیز و فروختن; in the other copies the text runs on without interruption.

^۱ *B* همگی (hamgî), a wrong pointing for hamagî, which does not suit the metre. *M* and *W* (*W* without a rhyme همه) دگر روز رفتند بمیدان رَمه; see on رفتند (nd=n), p. ۲۴۴, note ۱. *A* has in the first hemistich the same silly for جوانی as in v. 2634.

^۲ So *B*; the other copies except *T*, where this verse is wanting, have آمدند شاه خسرو شدند, see above, v. 2635. The second hemistich in *A* and *N* is here the same as in v. 2635 according to *E*, *M*, and *W*, viz. بر آن نامور عرضگاه آمدند.

^۳ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have زمردم; *A*, *E*, and *N* read besides گشت. پوشیده for میدان.

^۴ میان here used as a regular preposition without an *Iḍāfah* (in all copies except *A* and *N*, where this verse is wanting). Instead of از سر تخت in the second hemistich *B*, *M*, and *E* read از بر تخت. *M* and *W* have با تاج وفر. *T* (without a rhyme) با تاج زر.

^۵ So *B*; the other copies به پیش اندرون.

^۶ So *B*, *M*, *W*, and *E*; the other copies چنان. In *A* vv. 2644 and 2645 are transposed.

^۷ So *T*, *B*, and *E*, with مرد بازارگان, i.e. *Mālik*, of v. 2643, as subject. *A* and *N* have as emendation آوردن (as historical present). Instead of مر آنرا در آن in the first hemistich *B* reads مر او را بدان; *A* and *N* مر او را در آن. In *M* and *W* this verse is wanting.

2665 دو رخسار او چون بهار بهشت
 چو شمع سپهری ولیکن نه شمع^۲
 دو عارض فروزان چو روپ^۳ سرش
 دو لب راست مانند یکدانه نار
 نهان زیر آن گنج دُر یتیم
 2670 زنج همچو کافور کافور سیب
 قدش چون یکی سرو نو خاسته
 ز فرق سرش تا بانگشت پای
 چو بر شد بمنبر بدین حسن و زیب
 که^۴ تابنده خورشید بُد بر زمی
 2675 نظاره شده صد هزار انجمن
 بجوشید خلق از همه شهر و در
 زمین زیر مردم گرانبار شد
 نگاریده^۱ همچون نگار بهشت
 همه حسن عالم درو گشته جمع
 شده خیره در وصف او طبع و هوش
 بیاورده از جنت کردگار
 ز تقدیر حکم خدای کریم
 چو سیمی که تابد ازو فر و زیب^۵
 بنور خدائی بیماراسته
 چو نوری بُد از نورهای خدای^۶
 گسست از همه خلق صبر^۷ و شکیب
 ولی صورتش صورت آدمی
 بشوریده بروی دل مرد و زن
 باندازه رنگ و برگ^۸ شجر
 چو انبوه نظاره^۹ بسیار شد

^۱ So correct in *M*, *E*, *A*, and *N*; the other three copies have نگارنده.

^۲ So *T*, *M*, and *W*; *B*, *A*, and *E* چو شمع^۳; *N* شمع. ^۳ *B* and *W* روح.

^۴ So *B*; the other copies وی. Instead of کریم at the end of the second hemistich *A* and *N* read مقیم; قدیم.

^۵ This verse in *M* and *W* only; the apple meant is the species called سیب سیمین or silver apple, besides سیب itself is often used figuratively for 'chin.'

^۶ This verse in *T* only.

^۷ *B* (where this verse is transposed with the following one) reads گسست از دل خلق بیم.

^۸ *B* چو, and in the second hemistich یکی صورتش همچو حور و پری. *M* and *W* have as rhyme-words زمین and آدمین.

^۹ So *B* (except مرد for خلق in the first hemistich), *M*, and *W*; *E*, *A*, *N*, and *T* read:

بجوشید خلق از همه شهر و رخت (مهر سخت) باندازه رنگ و برگ درخت

In *M* and *W* vv. 2675 and 2676 are transposed. On در see note 5, p. ۱۴۱.

^{۱۰} So *T*, *A*, *N*, *B*, and *E* (in the last two که instead of چو); *M* چو نظاره انبوه; *W* نظاره چو انبوه.

که گردد بهم جمع از پیچ^۱ و تاب
بتارک بدش^۲ تاج دستور شاه
بگردن درش^۳ طوق گوهر نگار
بر انگشتها کرده انگشتی
نورزنده از جبهتش نور پاک
دو ابروش همچون کمانی^۴ بزه
دو چشمش چو چشم گوزنان سیاه
بگرد سیه چشم مرغان^۵ چو تیر

¹ So *A* and *N*; *T* and *E* بی بیچ; *B* (!) بی رنج; *M* با هم زنی بیچ; *W* (!) و تاب. In the second hemistich *B* substitutes تیره for تاب.

^a So *B*, *M* and *W* بشارت; *T*, *A*, *E*, and *N* سرش. In the second hemistich (which is likewise according to *B*) *A*, *E*, and *N* read (زگور زگور) *E* زگور; *M* and *W* تابان (1) سنگ; *T* زهر گور پر بها; *A* گران بود الخ (in which case *ش* in the first hemistich must be curtailed into *شا*, in order to produce a proper rhyme).

⁴ M and W همچو زهره یکی مشتری

⁶ So *B*; the other copies *همی*. Instead of *خاک* *T* and *N* read *چاک*. After this verse *T* inserts another one, dealing with the same forehead just described, and looking like a various reading to the previous verse:

نورزنده پيشانيش چون سهيل
 بديدار او ماء را بود ميل

⁶ *M* and *W* ڊو ابروش چون ڪماني. In the second hemistich *M*, *W*, *d*, *E*, and *N* read سڀڻ مويش ۽ ونوڙ وي for وتوڙش هم; *T* has a much weaker reading ڦڙ بازاي عجمي is thus explained in Ganjnama, f. 56 b, l. 6 sq.: ۽ ڦڙ بازاي عجمي and the same bait of the Shâhnâma is quoted there as in Vullers, Lexicon, i. p. 480, but in a more correct form:

برو توڑ پوشیده از مشک ناز

* *E* لیکن برآن. Instead of *M* and *W* have a strange *مشک*. In *N* this verse is wanting.

* *M* and *W* بکرده سید چشم و مرگان

عزیز اندر او^۱ دیده‌ها آخته دل و هُش بدو باز پرداخته
 همی کرد در چهر یوسف نگاه همی دیدش^۲ آن آفریده اله
 همی گفت با دل^۳ که چندین جمال کجا یافت این کودک خُرد سال
 چه چیزست و ز تخم و پیوند کیست همانا نه^۴ از گوهر آدمیست
 ۲۶۹۰ بدین صورت از آدمی کس^۵ نژاد ندیدیم و هرگز نشان کس نداد
 نباید خریدن و را چاره نیست بدین رای در^۶ هیچ پتیاره نیست
 بخرم بدارمش همچون پسر که زینسان^۷ پسر من نیابم دگر
 زلیخا چنین هیچ کودک ندید ز بهر^۸ زلیخا ببايد خرید
 شنیدم که آن روز کان^۹ کار بود که چندان زن و مرد نظار بود
 ۲۶۹۵ زلیخا نبود اندر آن انجمن که از حسن چو نان^{۱۰} بُدش چهر و تن
 که هر کس کش^{۱۱} از دور دیدی بکوی بدان روی و بالا و آن رنگ و بوی

دل و هوش (B) the other copies read دل و هُش بدو باز پرداخته. اندر آن E. (و چشم W) خود باز (یاک T).

^۲ So B (either with a pleonastic pronoun or with a passive construction); the other copies read دید. آفریده اله 'the incarnate God'; the reading آفرید اله in M, W, A, and N seems to suggest that آفریده is to be taken as construct state without the Idāfah (which the metre would not allow here), 'him who was created by God'; but that is no distinctive epithet for Joseph, since it equally applies to all mortals.

^۳ M and W have با خود; T با لب; and A and N have جمال instead of کمال. A and N have آن for این in the second hemistich.

^۴ نه T.

^۵ B او, and in the second hemistich نشان کس نداد.

^۶ در T; on پتیاره see vv. 890, 1231, 1480, 1648, and 1968 above.

^۷ B چنین; on بخرم see notes to vv. 2625 and 2631 above, and comp. v. 2718 sq. further down.

^۸ بهر B.

^۹ آن B; کین کار E.

^{۱۰} So it seems best in M; B and W have distinctly خوبان; the other copies read, with a somewhat peculiar wording, چنان حسن و آن چهر و تن.

^{۱۱} So all copies except B and E, which have کش; E changes بکوی into بدوی. Instead of بدان روی in the second hemistich B, A, and N read بدان قَد (but قَد and بالا are practically synonymous).

بسی خلق در درد و ماتم فتاد ^۱	زچندان زن و مرد برهم فتاد
که خلقی بی اندازه مُرده شدند ^۲	بدان گونه در هم فشرده شدند
که خلقی دگر ^۳ جان بدادند نیز	۲۶۸۰ بدان گونه برهم فتادند نیز
همه دشت و هامون نه پیدا بُدی ^۴	زبس مرد و مرکب که آنجا بُدی
همانا فزون بود از صد هزار	نر و ماده مُردگانرا ^۵ شمار
کس اندوه و تیمار مُرده نخورد	اگر نیز از آنسان همی خلق مُرد ^۶
نَبُدشان خود از درد مرگ آگهی	که از جِرس ^۷ چهر رسول جهی
نَبُد آگه از مرگ خود ^۸ هیچکس	۲۶۸۵ بدو بود چشم و دل خلق و بس

^۱ So according to *B*. *T*, *M*, and *W* have in the first hemistich زعامه instead of زچندان, and in the second فتاد وماتم. In *A*, *E*, and *N* this verse is wanting.

^۲ So in *B*, *M*, and *W*. *T*, *E*, and *N* have in the first hemistich برهم, and in the second نیز همه خلقی (or *T*) که خلقان بسی نیز (or *A*, *E*, and *N*). *A* has در وی instead of برهم or برهم.

^۳ So corrected from دگر in *M*, *W*, and *E*: 'other people'; the reading of *T*, *A*, and *N* دگر seems to imply that 'people again (i. e. a second time) gave up the ghost.' A simplified reading is that of *N* که خلقان. Instead of که خلقی دل و جان بدادند نیز *B*, and also that of *B* فشانند in the first hemistich *T* has فشانند.

^۴ This verse in *T* only.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies مردمانرا. The second hemistich is according to *A* and *E*, which seem to have the simplest wording; next to that comes *B* همانا سه ره بیشتر بُد هزار; the other copies read, with a somewhat peculiar turn, همانا فزون بود دو صد هزار (*T* and *N*), or همانا دوده بیشتر از هزار (*M* and *W*).

^۶ So *B*. *T*, *A*, *E*, and *N* مُرد (از خلق بسیار). The second hemistich is according to *T*, *E*, and *W* اگر نیز بسیار ازیشان بُمُرد. *B*, *M*, and *W* substitute the weaker نَبُرد for نخورد, and *B* has besides مُرده for ماتم.

^۷ *T* فیض; *B* and *E* عرض. On جهی see p. ۲۱۶, note ۷, the word is here distinctly spelt جهی. In the second hemistich *B* and *E* have از درد و مرگ; *M* and *W* از مرگ و درد.

^۸ *M* and *W* کس از مرگ.

فرستاده بُد کس^۱ بنزد عزیز
 اگر هر چه^۲ مارا بگنج اندرست
 بها باید آن بنده را سر بر
 که آید گهر نیز^۳ مارا بدست
 ۲۷۱۰ خریدنش را بست صورت عزیز
 همه مردم مصر پیر و جوان
 که ای کاش این بنده بخردمی
 بر اسرارشان مطلع بُد خدای
 که هر کس که با دل^۴ گمانی برد
 ۲۷۱۵ بفرجام بنده شود سر زده
 بدو گفت کز من ببخشای چیز
 کز آن خاک سنگین برنج اندرست
 بخَر کو به از زر و گنج و گهر^۵
 چنان بنده هرگز نبود و نه هست
 بچندان که بودش زهر نوع^۶ چیز
 همه شان بدل در همیزد^۷ گمان
 شب و روز ویرا همی دیدمی^۸
 قلم رانده بُد ایند رهنمای
 که مر یوسف پاکدل را خرد
 بهای تن خویش ازو بسته^۹

^۱ *M* and *W* فرستاده کس را. Instead of کز من in the second hemistich ('for my sake') *B* and *N* have a strange کز بُن and کز تن respectively.

^۲ *A* زهر چه که. Instead of سنگین (heavy) in the second hemistich *E* has سنگی; *B* وسنگی; *N* مسکین (of which the حال in *A* seems a mere corruption). In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ So best according to *B*, *M*, and *W* (but the latter two read وزر گنج). The reading of the other copies in the first hemistich بها ده مران الخ، and in the second او به ز گنج و گهر، lacks the proper verb for گر in the preceding verse. که او = کو.

^۴ So *B* and *T*; the other copies باز. Instead of چنان (in *B*, corresponding to آن بنده in the preceding verse) the other copies read چنین. In *M* and *W* this bait runs thus (without a rhyme):

که آید گهر باز مارا بکف چنین بنده هرگز نیاید بکف

^۵ زهر گونه *W*.

^۶ Or according to *B* همه شان همی زد بدل در. *M* and *W* substitute همین. همه.

^۷ *A* and *N* شب و روز هر روز میدیدمی. On می or همی in connection with the optative comp. Salemann und Shukovski, *Persische Grammatik*, § 49, Anmerkung, on p. 61.

^۸ *T* با او. Verses 2713-2715 are wanting in *M* and *W*.

^۹ *B* has a wrong سر زده for خوشتن سر زده، which gives no rhyme. Instead of بفرجام in the first hemistich *E* reads چو فرجام.

نشانش نبودى شنیده ورا ^۱	اگرچه نبودیش دیده ورا
بنادیده از دور بشناختی	چو از دور چشم اندرو آختی ^۲
زده زن فزون بُد ببالا و تن	که در مصر چون او ^۳ تَبُد هیچ زن
دو هفته مم مصر و خورشید کاخ ^۴	2700 یکی سرو بُد پهن بگشاده شاخ
بانگشت هرکس اشارت بُدی	گر ^۵ از کاخ بکروز بیرون شدی
نبود آن سهی سرو کافورتن	ازین بود کانروز در انجمن
زبالا وروی رسول جهی	ولیکن ورا بُد دُرست آگهی
سر از آسمان برگذارد ^۶ همی	که خورشید ازو شرم دارد همی
بدیدار یوسف چراغ بشر ^۷	2705 زلیخا بنادیده بُد مهرور

¹ If this verse is genuine at all, which seems rather doubtful, although it appears in all copies except *M* and *W*, the wording of *B*, as given in the text, with the pleonastic pronoun both in نبودیش and نشانش, seems to be comparatively the best; possible is also the wording of *N*, with the same rhyme, formed by دیده and شنیده:

اگرچه نبودى ورا دیده کس نشانش نبوده و نشنیده کس

but decidedly to be rejected is that of *T* and *A*, which have in the second hemistich (the first is like *N*) نشانش نبودى شنیده زکس. *E* substitutes زبس for the suspicious زکس. In *B* there appears before this verse another one, identical in purport, but quite impossible in wording:

اگرچه نبودیش هرکس چنو نشانش ندیده نبودى چنو

² *T* اندر انداختی. In the second hemistich *E*, *A*, and *N* read بنادیدن for بنادیده. In *M* and *W* this verse is wanting like the preceding one.

³ *M* and *W* چونان. Instead of زن زده in the second hemistich *T* seems to have زدو.

⁴ This verse is found in *T* and *B* only; the text is according to *T*; *B* reads:

که سرو (سروی) سهی بود بگشاده شاه دو هفته مم مصر و خورشید و ماه (!)

⁵ *B* که, and نمودن (read نموده) instead of اشارت in the second hemistich. *M* and *W* substitute هر يك for هرکس.

⁶ *M* and *W* برگمارد. Verses 2703 and 2704 in *B*, *T*, and *W* only.

⁷ This verse in *T* and *B* only; the wording is according to *T*; *B* has:

زلیخا بنادیده بُد آرزوی بدیدار آن یوسف خوبروی

دعاهاش پذیرفته ^۱ و مستجاب	۲۷۲۵ که خرد غلامی چو دُر خوشاب
بگفتار او مالک زعر شاد	منادی بدینسان همی کرد یاد
همی آتش افروخت اندر نهان	ولیکن دل یوسف مهربان
همی آرزوش آمد آنروز مرگ	زدیده همی رخت خون چون ^۲ تگرگ
همی کرد بر وی ندا پیش شاه	بدان کان ^۳ منادی در آن عرضگاه
غلامش بُد آنروز در مصر نام	۲۷۳۰ همی گفت هر ساعتی کاین ^۴ غلام
کس آگه بُد کو همی چون گریست	از آن ^۵ درد یوسف همی خون گریست
چراغ جهان یوسف پاکر داد	ز درد دل آخر ^۶ زبان بر گشاد
که ای با خرد خویش و با رای جفت	بسوی منادی ندا کرد و گفت ^۷
مرا پاره زین نکوتر فروش	بجا آور امروز ^۸ یک لحّت هوش
که من خسته دل گویم اکنون ترا	۲۷۳۵ بیزدان که چونین ندا کن مرا ^۹
که کس نیستش در جهان دستگیر	که خرد غلامی یتیم و اسیر

over from the external to the internal qualities; in *B* the order is this, 1721, 1724, 1723, the interpolated verse just given, 1722.

^۱ *A* دعایش پذیرفته. In *T* this verse is put immediately after v. 2718.

^۲ *M*, *W*, *A*, and *N* خونین. Instead of the correct آرزوش *B*, *E*, *A*, and *N* have a simple آرزو; *N* has بدیده for زدیده; *E* همی آرزو آمدش روز مرگ.

^۳ *E* بدانسان; *T* بر آن کان. ^۴ *B* این.

^۵ So *B*; the other copies ازین. In the second hemistich *E* has کس آگه نبوده. همین چون گریست.

^۶ *B* آنگه. Instead of جهان in the second hemistich *W* has زمان.

^۷ So *T* and *B* (except the weaker نگه for ندا in the latter); the other copies read بمرّد منادی آله. Instead of با رای in the second hemistich *T* and *E* have با داد.

^۸ *B* نکوتر، and in the second hemistich تو پهبش.

^۹ So *M*, *W*, and *B* (in *B* چونان); the other copies کن (همچنین *E*) ندا اینچنین. In the second hemistich *T* reads (in order to avoid the repetition of که من خسته دل) که حالی من خسته گویم ترا (اکنون ترا). نیز گویم ترا.

در معرض بیع آوردن یوسف علیه السلام را و خریدن عزیز
از همه خریداران اِضعاف نموده^۱

چو یوسف زمبهر بدان ^۲ عرشگاه	برخشید چون بر فلک مهر و ماه
منادی ندا کرد ^۳ هم در زمان	که ای مردم مصر پیر و جوان
که خرد غلامی چو سرو سهی	نکوئی و را خوبی و خسروی ^۴
که خرد غلامی چو باغ بهشت	که با او نماید رخ حور ^۵ زشت
که خرد غلامی که نزدیک و دور ^۶	دهد روی او همچو خورشید نور
که خرد غلامی که دو هفته ماه	نماید بر عارض او سیاه ^۷
که خرد غلامی که از رنگ و بوی	گل و مشک سجده برد ^۸ پیش اوی
که خرد غلامی که از بس هنر	جز او ^۹ نیست در هفت کشور دگر
که خرد غلامی بهاکی چو هوش	حلیم و کریم و لطیف و خموش ^{۱۰}

^۱ So in *N*, agreeing upon the whole with the heading in *T* (which, however, is less suitably put already after v. 2693) بمعرض بیع در آوردن مالک یوسف علیه السلام را بعزیز مصر و بها گرفتن و باز پس دادن او را; in the other copies there is no interruption of the text.

^۲ *T*, *A*, and *N* در آن. Instead of برخشید (in *B*, *M*, and *W*) the other copies read درخشید. *M* and *W* have besides از فلک instead of بر فلک.

^۳ So all copies except *B*, which reads کنان گفته.

^۴ So *A*, *E*, and *N* (except خوبئی خسروی in *E*); *M* and *W* نکوروی با دانش; *B* نکوئی و را بنده خوبی رهی; همه نیکوئیها همه آگهی *T*; و خرمی.

^۵ *M* and *W* have a feeble رخ خوب instead. In *T* vv. 2718 and 2719 are transposed. In *A* is a distinct خور (sun).

^۶ *M* and *W* دهد چهره وی چو; *N* has دمد instead of دهد.

^۷ *M* here=by the side of, in comparison with. بر عارض همچو کاه.

^۸ *E* آمیخته instead of برد. ^۹ *B* چنو. This verse in *T* and *B* only.

^{۱۰} This verse in *B* only (a legitimate one, as it refers to Joseph's purity, wisdom, and discretion, as evinced in his dealing with his brothers); another, feeble and useless one, is inserted in *B* and *E* between vv. 2722 and 2723, viz.:

که خرد غلامی چو حور و بری همه نیکوئی و همه (نیکوئیها همه *E*) دلبری
The order of verses, as adopted in the text, seems logically to be the best, leading

زحکم خدای جهان آفرین	بدو مهربان بیشتر گشت ازین ^۱
نخرد ترا ای مهربان	۲۷۵۰ منادی چنین گفت کس اینچنین
بگو کین دل من مکان بلاست	بدو گفت یوسف هر آنچست هواست
شنیدند گفتار او هر کسی ^۲	ستودش منادی مرا ورا بسی
عزیز هنرور ^۳ بها برگند	سرانجام بر یوسف دلپسند
بهمسنگ زر کهن ^۴ پنج بار	نخستین بها شد ورا خواستار
که با کوه و دریای پهلوزدند ^۵	۲۷۵۵ بمصر اندرون مالداران بُدند
بخروارشان بود دُر و گهر	بانبارها بودشان سیم و زر ^۶
نمَد جز باندازه خاک خشک ^۷	وز این عنبر و عود و کافور و مشک
ابر زر قرخ عزیز کریم	فزودند سی ^۸ بار همسنگ سیم
که بازار او بود تیز و روا ^۹	عزیزش بیفزود دیگر بها
پسندیده نقش و پسندیده بوم ^{۱۰}	۲۷۶۰ بمد بار همسنگ دیبای روم
بزرگان دولت کیشان بود چیز ^{۱۱}	بنوئی فزودند از آن بر عزیز

^۱ So *T* and *B* (in *B* برو for بدو); the other copies read (*M* and *W* ازو) بدو مهرها بیشتر گشت ازین.

^۲ Verses 2750-2752 in *B* only.

^۳ *B* یوسف. In the first hemistich *E* has در فگند for در فگند; همایون *N* for اجتماع خریداران یوسف. After this verse *T* inserts a new heading: وریان کردن بها و خریدن عزیز اورا.

^۴ *B* and *A* گهر زر.

^۵ *B* که با کوه و دریا همی بر زدند.

^۶ So *B*, *M*, and *W*; the other copies باندی الی. بانبارها شان باندی الی. The second hemistich is likewise according to *B*; all the other copies read بخروارها بود الی.

^۷ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

^۸ Only *B* has سه. In the second hemistich (which is according to *B*) *T*, *A*, *N*, and *E* read (*T* عزیز کریم) عزیز و کریم (*E* زر) قرخ عزیز کریم (*M* and *W* with an unjustifiable omission of the *Idāfah* after سرخ) ابر زر سرخ آن عزیز کریم.

^۹ *T* یکسر روا. In *M* and *W* this verse is wanting.

^{۱۰} This verse in *T*, *M*, and *W* only; on بوم comp. p. ۲۴۹, note ۱۰.

^{۱۱} This verse which is only found in *M* and *W*, but appears in Schlecht-Wssehrd's translation too, is indispensable for the progress of the bidding, as otherwise 'Aziz would practically overbid himself without any reason. A further

که کس نیست مرد درد اورا طیب ^۱	که خرد غلامی ذلیل و غریب
که تا دی ^۲ بُدش پای بسته بپند	که خرد غلامی حزین و نژند
نه پاکیزه مغز و نه شایسته رای	که خرد غلامی گریزنده پای ^۳
شده عقل وی ناقص و دل تباہ	۲۷۴۰ که خرد غلامی فتاده بچاه
قضای بُدش دست بر سر زده	که خرد غلامی دل از ره شده ^۴
فشاننده بر رخ ^۵ سرشک و غمام	که خرد غلامی غریوان مدام
بدین ^۶ شرطهای تباہم فروش	چنین کن ندا بر من ای پاک هوش
مرا بی هنر یابد و ممتحن	نباید که آنکه خریدار من
بمانی تو اندر عذاب و عنا ^۷	۲۷۴۵ بگیرد ترا باز خواهد بها
چو بشنید از ^۸ این سخنها مغز	عزیز سخندان پاکیزه مغز
ز نیکان شایسته دارد گهر	گمان زد دل پاک وی کاین ^۹ پسر
دل هر کسی خود بدینگونه بود ^{۱۰}	خریدنش را آرز بحد فزود

^۱ In *B* this verse is unnecessarily expanded into two of exactly similar contents, viz.:

که کس نیست اندوه ویرا عدیل	که خرد غلامی غریب و ذلیل
که کس نیست مرد درد اورا طیب	که خرد غلامی ضعیف و غریب

^۲ So best according to *T*, a reading confirmed by the corrupted *E*; *باوی* in *E*; *قضای بُدش* *A*; *که نه کرده دزدی و پایش ببند* *M* and *W*; *که پا داردش پای الخ* *B*; *پای الخ* *N*. The wording of *N* is both unmetrical and unintelligible: *که کار (!)*. *بُدش پای الخ*.

^۳ *T* *پاکیزه مغز*. *E* and *N* have in the second hemistich *گریزان بهای*. *In A* this verse is wanting.

^۴ So *T*; *A*, *E* and *N* *آذر شده*. *In B*, *M*, and *W* vv. 2740 and 2741 are wanting.

^۵ *B* *چشمش*. ^۶ *N* *بدان*. ^۷ *T*, *E*, and *A* *بلا*. ^۸ *B* *وی*.

^۹ *B* *شایسته* for *بایسته* in the second hemistich *کان*.

^{۱۰} So *T*, and (with the exception of *را* for *خود*) *A*, *E*, and *N*. *M* and *W* substitute *هم* for *خود* and *بدانگونه* for *بدینگونه*. *In the first hemistich E* reads *خریدنش هجده درم*, and *N* *خریداری آنرا ز هجده فزود*. *In B* this verse is wanting.

زنی بود قبطی ورا روحه نام	که یزدان ورا داده بُد نام و کام ^۱
۲۷۷۰ همش نیکوئی بود و هم خواسته ^۲	زدولت همه کارش آراسته
نیا بر نیا ^۳ مهتر و کامگار	تَبُد مهتر از وی کس از روزگار
چنان بُد بخوبی و گنج و هنر	کجا با زلیخا همی سود سر ^۴
شنیدم که آن ^۵ روحم خوب نیز	بیفزود بر داد گستر عزیز
بیکباره همسنگ دُرّ العیون ^۶	بگِردی و پاکی زاختر فزون
۲۷۷۵ بیکباره همسنگ لعل بدخش	چو خورشید رخشنده ^۷ و نوربخش
بیکباره همسنگ یاقوت ^۸ نیز	کز آن قیمتی تر نیابند چیز
زروحه ^۹ همه مهتران سر بسر	بماندند مدهوش و آسیمه سر
عزیز اندر آن هم نیامد ستوه ^{۱۰}	که نفش متین بود و گنجش چو کوه
بیفزود بر آن زن مالدار	دو چیز گرانمایم شاهوار

^۱ کام و نام *B*.

^۲ *B* (without the necessary suffix) همه نیکوئی بُد همه خواسته. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *T*, *E*, *A*, and *N* پدر بر پدر, and in the second hemistich تَبُد مهتر از وی در آن بدن and مهتر for بهتر. *M* and *W* substitute روزگار.

^۴ So *B*, *M*, and *W*; the other copies read:

چنان بُد زخوبی (زخوی *A*, بود از روی *N*) و گنج و گهر
که با او زلیخا همی سود (بود *T* and *E*) سر

^۵ *B*, *A*, and *N* این; *A* and *N* read besides روحم for روحم.

^۶ Or دُرّ عیون, as *M*, *W*, *E*, *A*, and *N* have ('choice pearls'); *M* and *W* read besides زگردی. In *T* this and the following verse are wanting.

^۷ تابنده *B*. This verse in *B*, *M*, and *W* only (in the latter two copies it precedes v. 2574).

^۸ *B* (against the analogy of the other verses) یاقوت همسنگ, and in the second hemistich کزین instead of کز آن. *T* substitutes نیامد بچیز. In *N* this verse again is wanting.

^۹ *A*, *N* (and here also *W*) have again زروحه.

^{۱۰} See on ستوه, p. ۴۳, note 5, and vv. 928 and 2474. Instead of نفش in the second hemistich *T* reads نقدش; in the other copies it is corrupted into نقش or نقشش. *B* has besides متین for مبین.

که از دیدنش دیده ماندی عجب	بصد بار همسنگ دیگر قصب
چنان جُسته شاهان و نا یافته	همه جامه دق ^۱ زر یافته
که گنجش توانگر بُد از مال و چیز	بدان نیز بغزود دیگر عزیز
چنان تَبَتی ^۲ خاصه پادشاه	2765 بهمسنگ ده بار مشاک سیاه
که از مهر بر وی نمانده ^۳ اثر	بهمسنگ ده بار زین عود تر
بُخوری نیاید بدان گونه نغز ^۴	بهمسنگ ده بار عنبر که مغز
بپاکی کز آن به نباشد تمیز ^۵	بهمسنگ ده بار کافور نیز

corroboration of its genuineness lies in the use of دیگر in the next verse, which invariably marks here the bidding of the opposite side, see vv. 2759 and 2764. The disappearance of it in the other copies is no doubt due to the identity of its rhyme with that of v. 2764, an identity which is intentional on the part of the poet, to bring out the contrast between the two contending parties more vividly, see a similar rhyme in v. 2773 below. On چیز in the sense of 'precious thing,' comp. p. ۱۲, note 4, and p. ۱۹۲, note 9; see the same meaning also in v. 2619.

^۱ Instead of دق (دق either دق 'fine cloth,' something similar to قصب in the preceding verse, or دق 'fine, thin') *T* reads جامه از دق. *E* has همه for همه. In *M* and *W* this and the following verse are wanting.

^۲ So corrected from the تَبَت of *B* (Thibet being the place from which the best musk was imported); *M* and *W* read بدادند از خاصه پادشاه. *T* has a wording, which is out of place here altogether, viz. چهار اسپ خاصه ز اصطبل شاه. In *E*, *A*, and *N* this verse is wanting.

^۳ So correctly in *B*, *A*, and *N* (the aloes-wood is buried in the earth, to get its proper quality, and not exposed to the sun); *T* has just the contrary, viz. نمودی. Instead of زین in the first hemistich *T*, *A*, and *N* have simply از. In *M*, *W*, and *E* this verse is wanting.

^۴ So *B*, *M*, and *W* (only in the last two copies مغز and نغز are transposed); *T* (where the two hemistichs are transposed) has به مغز instead of که مغز and بیامد (بیاید) بدان گونه. In *E* this bait is quite corrupted; in *A* and *N* it is wanting.

^۵ So in *T* and *M* (in the latter زپاکی instead of بپاکی). In *B* as well as in *W* the verse is altogether corrupted, *B* seems to have نیز in the first hemistich and بنیز in the second. In the other copies the verse is wanting. In *T* the order of vv. 2766-2768 is: 2767, 2768, 2766. In *M* and *W* also vv. 2767 and 2768 are transposed.

نده کن کنون خویشتن را بها^۱ که ما داشتیمت چنین پر بها
 بهای تو از عذ^۲ و مرشد برون نداند همی کس که چند است و چون
 تو یاری زما^۳ خواه و زی ما گرای که بهتر زما کس نیایی خدای
 ازین پس بشام جهاننت کنیم^۴ همه مصریان بندگاننت کنیم
 ۲۷۹۵ بگفت این و شد در زمان^۵ ناپدید سبک یوسف از منبر اندر دوید
 زسر تاج بنهاد ورخ را بخاک بمالید در^۶ پیش یزدان پاک
 زمانی همی کرد شکر^۷ و سپاس مر آنرا که وصفش نبود و قیاس
 همی بود رخسار او بر زمین^۸ همی کرد بر کردگار آفرین
 همه خلق ازو مانده اندر شگفت^۹ که یوسف چرا آن عبادت گرفت
 ۲۸۰۰ پس از یکزمان چون بر آورد سر عزیز اندرو کرد حتی نظر
 دو صد بار^{۱۰} از آن خویشتر گشته بود نکویش از اندازه بگذشته بود
 شگفت آمد اورا و گفت ای پسر چرا تاج من بر گرفتی زسر
 چرا سجده کردی بدینسان دراز بمن باز گو این^{۱۱} پسندیده راز

^۱ *M* and *W* کنون را کنون بین بها^۱; in *B* this verse is wanting.

^۲ *M*, *W*, *T*, and *E* حد^۲; the last three have also برون for فزون.

^۳ *B* زی من, زی من, and in the second hemistich again زی من. Instead of زی ما *A* and *N* read ودر ما; *T* ودر ما; *E* ودر ما; *W* ودر ما. For نیایی in the second hemistich *N* has نیاید, *T* and *E* نیاید.

^۴ *T* and *E* کنیم in both hemistichs. On ب before the predicate ('we shall make thee into the Shâh of the earth'), see Vullers, *Institutiones* etc. ii. p. 35.

^۵ Only *M* has در جهان. ^۶ *B* بر.

^۷ *B* شکر کرد and مر اورا in the second hemistich. *E*, *A*, and *N* read در بُد. نبود و قیاس for قیاس.

^۸ So best in *T* and *E* (in *E* رخسار او for رخسار گه); the other copies merely repeat what has already been stated in v. 2796: (*B*) رخسار گان (رخساره را). ^۹ *B* بر زمین.

^{۱۰} So *B* and *E*; the other copies (*M* بروی بمانده, *W* بروی بمانده, *N* بروی بمانده). ^{۱۱} *A* and *N* باز مانده (در روی بمانده, *W* بروی بمانده). *T* reads این. Instead of آن in the second hemistich only *T* reads این.

^{۱۲} *A* and *N* باره.

^{۱۳} *E*, *A*, and *N* ای پسندیده راز; this and the following verse are wanting in *B*. *W* puts before this another verse, which is a mere corruption of v. 2805.

۲۷۸۰ یکی تخت فیروزه بر بها
که هر کس ندانست آنرا بها^۱
دگر تاج زرین گوهر نگار
که آن کس ندارد مگر^۲ شهریار
زیادت بر آن هیچ مهتر نداشت
که جز وی کس آن تخت و افسر نداشت^۳
زبان بسته شد روح^۴ ماهروی
عزیز هنرمند ازو بُرد گوی
زیوسف طمع جمله^۵ برداشتند
مر او را بدان مرد بگذاشتند

رسیدن جبرئیل علیه السلام نزد یوسف علیه
السلام در وقت بیع شدن^۶

۲۷۸۵ سبک جبرئیل آمد از کردگار
بجز یوسفش کس ندید آشکار
مر او را سلام آورد از خدای
جهان آفرین خالق رهنمای
چنین گفت از قول رب العباد
که آنروز دیدی که بودی کساد^۷
از آن بُد که در آب کردی نگاه
رخ خویش دیدی چو خورشید و ماه
شدی معجب^۸ و قیممت خویشتن
بی آتش^۹ ترا لاجرم سوختند
نهادی و آگه نبودى زمن
بهجده درم سیم بفروختند

^۱ او را. On the *T* and *E* have آنرا. Instead of *B* که هرگز کس آنرا نداند بها^۱. The rhyme with the double بها comp. note to v. 2636; see the same again in v. 2791 below.

^۲ So *B*, *M*, and *W*; the other copies بجز. Instead of *M* and *W* have آن کس.

^۳ *T* (۱) که دیگر کس آن تخت را بر فراشت.

^۴ از آن. Instead of ازو in the second hemistich *T* has again زوج.

^۵ همه طمع. Instead of *B*, *M*, and *W* read (with the vulgar pronunciation طمع) طمع. Instead of بدان in the second hemistich *T* has بر آن.

^۶ So in *N*; in the other copies there is no heading at all.

^۷ So correctly in *B*, *T*, *M*, and *W* 'a drug in the market'; *A*, *E*, and *N* substitute a silly گشاد.

^۸ The موجب in *N* is a mere oversight.

^۹ So correctly in *T*, *A*, and *N*, agreeing with v. 2406 (see note 6 on p. ۲۳۸); *M* and *W* substitute here, as there, the weak باتش; *E* does the same here; *B* بدین آتش لاجرم الخ. *W* has besides سوختم and بفروختم with God as subject.

۲۸۱۵ همان^۱ عنبر وعود و کافور و مشک فرو ریخت بر گونۀ خاک خشک
 همیداد چونان که^۲ بخبریده بود زر و گوهر و جامۀ نابسود
 چو همسنگها^۳ دادش آن نیکبخت فرود آمد آنگه ز فیروزه تخت
 بمالک چنین گفت کای کامران تو ای پاکدل مرد روشن روان^۴
 سپردم ترا مال و آن^۵ تاج و تخت بروکت جوان باد همواره بخت^۶
 دست دراز کردن مالک بر تاج یوسف و خشک شدن همی وجود
 او و باز بدعا^۷ یوسف علیه
 السلام خوب شدن و گذشت نمودن از مبلغ بیع^۸
 ۲۸۲۰ شنیدم که شد دست مالک دراز بزرنه تاج مکتل فراز^۷

^۱ *E* has همه, as in the second hemistich of v. 2813. Instead of فرو ریخت in the second hemistich *T* reads فرو هشت. *W* has a silly هر لونه بر گونۀ خاک خشک.

^۲ *M* and *W* چندان; *E* چونکه بخبریده, and in the second hemistich زر و جامه (fresh, untouched) is thus explained in the *Ganjnāma*, f. 152 b, l. 4 sq.: زده نشده باشد از هر چه باشد. and the following baits of the *Shāhnāma* quoted:

سپهبد پذیرفت ازو آنچه بود ز دینار و از گوهر نابسود
 مراورا یکی گاو با بچه بود هنوزش بچه خرد بُد نابسود
 and
 a third bait, given there (with the same جامۀ نابسود as in our text), is identical with the quotation in Vullers, *Lexicon*, ii. p. 1262^b. In *T*, *A*, and *N* this verse is wanting.

^۳ *A*, *E*, and *N* چو همسنگ او. Instead of دادش آن *M* and *W* read داده بُد, and in the second hemistich و تخت تاج و پربها آن که آن پربها تاج و تخت. *T* has in the second hemistich آنگه آن دم; *A* and *N* substitute فرود اندر آمد آله.

^۴ So best in *T*. *B*, *M*, and *W* have another که for تو, in which case it would be almost better to read with *E* and *N* کامران for آن کامران; *E* has besides in the second hemistich که باد این ترا مرد روشن روان.

^۵ *B* و این; *E* و تخت. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۶ So in *N*, where, however, this heading is less befittingly placed after v. 2820; in the other copies the text runs on without interruption.

^۷ This reading of *T* and *N* seems the original one, of which the various other

بدو گفت یوسف که این تاج زر
 2805 ولیکن بکردم دمی^۱ بنده وار
 گر از تارکم تاج نگرفتمی
 بیفتادی از تارکم بی گمان
 سجد درازم بدان بود باز
 که همچون منی را چنین^۲ مستمند
 2810 بها داد چندانکه صد هوشیار^۳
 چو بشنید از وی عزیز این^۴ سخن
 دل پاک وی شد بدانگونه^۵ شاد
 پس از^۶ خازنان خواستش سیم وزر
 همان دق مصری و دیبای روم
 نه از بیهشی برگرفتم زسر
 سجد خداوند پروردگار
 بسجده درون^۲ من بیاشغتمی
 بمن بر شدی مرترا دل گران
 که کردم همی شکر یزدان دراز^۳
 غریب و ذلیل و حزین و نژند
 ندانند کردن مرا ورا شمار
 زد اندر دلش خرمی بیخ وین
 که آن تاج خود بر سر وی نهاد
 همان سرخ یاقوت و لعل و گهر
 که همچون بهاری بُدش نقش و بوم^۴

^۱ *B* (a reading clearly presupposing the two verses omitted here).

^۲ *W* and *M* اندرون (*M* بسجده).

^۳ So *B* and *T*; the other copies برابر.

^۴ که چون من اسیر (or اسیر و) چنین *B*. The second hemistich is according to *B*, *M*, and *W*. *T* has ذلیل و غریب الخ; *E*, *A*, and *N* ذلیل و غریب الخ.

^۵ *B* has a strange شهریار (probably misspelt for صد) شد, and in the second hemistich مرا ورا for آنرا شمار.

^۶ *A* and *N* آن; *M* and *W* سخن.

^۷ بدینگونه *B*.

^۸ *M* and *W* هم از *E* has خازنان for خادمان; and in the second hemistich همه سرخ یاقوت با لعل و گهر, which is unmetrical and to be changed either into همان سرخ با لعل و گهر, or into دُر با لعل و گهر, according to the reading of *M* and *W*; only in *B* an unbecoming یاقوت has been substituted for سرخ یاقوت.

^۹ که همچون بهای (بهاری) بُد از نقش و بوم. On دق compare note ۱ on p. ۲۷۱, and on بوم note ۱۰ on pp. ۲۴۹ and ۲۷۵; in *M* and *W* this verse is wrongly put before v. 2813.

بدان تا بخواند دعا اندکی	بیوسف شفاعت کن اکنون یکی
که بیکار شد مرا نیم تن	مگر خود بکار آید این دست من
دل پاک یوسف بیاززده ام	مرا این نشان بس که بد کرده ام
سخنهای خواهش فراوان براند	عزیز اندر آن کار خیره ^۲ بماند
چو دید آن تباهی بدان دست مرد ^۳	2835 بیوسف زهر در بسی لایه کرد
ز دادار خود دست او را بخواه ^۴	که حتی دعا کن برین پرگناه
شود هم بدانسان که بود از نخست	مگر ^۵ شاد گردد بدست درست
دعا کرد با خویشان در نهان	ببخشود ^۶ یوسف هم اندر زمان
باجلال خویش و بنعمای خویش	چنین گفت الهی بالای خویش
چنان کن مرا که بود از نخست	2840 که این ^۷ بنده را دست گردان درست

^۱ *B* اگر باز کار آید *B* with v. 2833 as apodosis (which gives an unlogical idea); *M* and *W* مگر باز آید بمن دست من. *E* reads in the second hemistich که بیکارم امروز من نیم تن.

^۲ So *B*, *M*, and *W*; the other copies حیران. Instead of براند (in *B*, *E*, *A*, and *N*), *T*, *M*, and *W* read بخواند.

^۳ So in *T*, *E*, *M*, and *W* (in the last two دید آن for دیدش); in *B*, *A*, and *N* مرد is substituted for مُرد.

^۴ So *M* and *W* (except that in *W* بیگناه is substituted for پرگناه). The same unbecoming بیگناه appears in the reading of *B* and *E*. The second hemistich runs thus in *B* and *E*: زدادآور خویش او را بخواه; *T* has an entirely different wording:

که ای گلشن حسن و خورشید چاه بخشای بر مالک و عذر خواه

In *A* and *N* this verse is wanting.

^۵ *تگوت*. The copyist of *B* has by oversight jumped from the first hemistich of this verse to the second of v. 2840 and substituted that for the proper one (the rhyme being identical in both verses), so that vv. 2838 and 2839 are entirely wanting there.

^۶ Or بخشید, as in *T*, *A*, *E*, and *N*; the last three copies have besides هم اندر بوی در بر خویشان for چنان نیز *E* has چنین, and *T* چنان نیز *A* and *N* چنان کن مرا.

که برگیرد از تاراج آن پسر
نهد بر سر تخت وزر^۱ و گهر
نیامد خدای جهانرا پسند
جزا یافت آن مرد نا هوشمند^۲
بفرمان یزدان شدش خشک دست
زخمش همه استخوانش بیست^۳
بیکسان^۴ فرو ماند خشک و دراز
2825 فرو ماند وعاجز شد از کار خویش
پشیمان شدش دل چو دید آنچنان^۵
بنالید و بگریست وزاری نمود
فراوان غم و سوگواری نمود
بدستور شد گفت کای^۶ نیکبخت
نه تاجم بکار آید اکنون نه تخت
نبايد مرا زين بها هيچ چيز
2830 بتو باز دادم همه مال تو
مرا اين نيرزد كنون يك بشيز^۷
که بادا همایون همه فال تو

versions are mere corruptions on account of the Arabic word مَكَّل (adorned with jewels) not being understood by the copyists. *M*, *W*, and *E* read تاج مَلِك بزرينه. In *A* this verse is wanting.

¹ *E* نهد بر سرش تاج زر الخ.

² So in *M*, *W*, *A*, and *N*. *T* has an ironical هوشمند. In *B* and *E* this verse is wanting.

³ So *N*, *E*, *B* (except the weak همی in the last two for همه), and *A*; *T* reads زيمش همه استخوانها شکست. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁴ *B* (where this verse is put after the next) بدانسان; *A* بیک شان; *M* and *W* for که گردش باز دراز; and in the second hemistich شد دست خشکش هماندم دراز. *T* has که گیرش باز; که کردیش باز.

⁵ *A* and *N* تیره; *M* and *W* زار خویش; *M* and *W* تیره.

⁶ So *B*, *E*, *M*, and *W* (except in the last two نشان for آنچنان); the other copies read پشیمان شد از دل چو دیدش چنان.

⁷ *E* بدستور شد گفت الخ; *T* بدستور گفتش که ای.

⁸ *B* نباید ازین پر بها هیچ چیز. مرا این نیرزد یکی بیشه نیز. (پشیز according to others بشیز). 'a very small or a bad coin,' is thus explained in Ganj-nāma, f. 38 b: چهارم حصه از دانه بود و در آدات (آدات الغضلا i.e. آورده که: درم کم وزن را گویند و بعضی درم مغشوش را خوانند که در خرید و فروخت رواج دارد و در حل لغات مرقومست که زر برنجی را نامند).

کسی کو بحکم ادب ننگرد سر انجام تیمار و کیفر^۱ برد
 چو مالک ادب را نفرمود کار ازو بستد آن مال را کردگار^۲
 ۲۸۵۵ عزیز همایون فرخنده فال بسوی خزینه^۳ فرستاد مال
 زمیدان سوی کاخ شد شاهوار ابا یوسف پاک پرهیزگار
 آوردن عزیز یوسف را نزد زلیخا و بدست او
 سپردن و تتمه داستان^۴

بنزد زلیخا شد اندر زمان بدو گفت سر تا بسر داستان
 هر آن سرگذشتی کجا رفته بود بگوش زلیخا فرو خواند زود

B corrupted into شمار; the other copies have contracted these two verses into one, viz.:

چنین (بدو *M* and *W*) گفت هجده درم بُد شمار
 بشد شاد و خشنود با کامگار (و خرّم دل و کامگار *T*)

M and *W* have the second hemistich in this wording. ستد نیز ازو شد گرانمایه کار. On کامگار (= مراد دهنده، i.e. 'Aziz, in the adopted text), see note ۱ on p. ۱۷۱.

^۱ کیفر = مکافات بدی، see *Ganjnāma*, fol. ۱۳۳ b, l. ۲ sq., where these two baits of the *Shāhnāma* are quoted:

نگر تا چه گفتست مرد خرد که هر کس که بد کرد کیفر برد
 کسی کو ز فرمان ما بگذرد بفرجام از آن کار کیفر برد
 سنگی که بر سر کنگره قلعه نهند (۱) and other meanings of the word given here are
 پشیمانی (۲). تا چون غنیم قصد گرفتن قلعه کند آن سنگرا بر سر او بیندازند
 as in this bait of the *Shāhnāma*:

بقیصر بگوی ار نداری خرد زرای تو مغز تو کیفر برد
 (۳) *حیف*, according to the *مدار الفضل*, which quotes the following verse of the *Shāhnāma*:

که چون بچّم شیر را پروری چو دندان کند تیز کیفر بری
 (۴) *حسرت*. Instead of کیفر *T*, *A*, *E*, and *N* read *نهر آب*.

^۲ So *B*; all the other copies read *بیشمار*.

^۳ So *B*; *T*, *A*, *E*, and *N* *خزانه*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۴ So *T*. *N* *آگاه نمودن عزیز زلیخا را از خریدن یوسف علیه السلام*; in the other copies the text goes on without interruption, except in *A*, where after the next verse the usual interval is found.

شد آن حاجتش هم بساعت روا	چو یوسف باخلاص کرد آن ^۱ دعا
شد آن دست هم در زمان کارگر	بفرمان یزدان فیروزگر
بر آن پرهیز ^۲ یوسف پاکدین	ببوسید مالک دو صد ره زمین
که لرزیده شد در تنش پاک جان	فرو ماند رتبان زیوسف چنان ^۳
که گفתי همه کام شد حاصلش ^۴	۲۸۴۵ چنان مهربان گشت بر وی دلش
ترا دادم این مال و زر و گهر	بمالک چنین گفت کای پرهیز
نه یکباره خود را زبان کارکن	بخواه اشترازا و پربار ^۵ کن
که من ننگرم سوی این ^۶ مال نیز	بدو گفت مالک بجان عزیز
گواه منست آسمان و زمین	حرام است بر من کم و بیش این ^۷
نباشد کم از مایه مایه چه بود	۲۸۵۰ بدو گفت پس گر ^۸ نخواهی تو سود
نخواهم جز آن ذره بیش و کم	بدو گفت بد مایه هژده درم
بشد شاد و خشنود با کامگار ^{۱۰}	ستد مرد هژده درم زان شمار

^۱ شد آن شده for آن *M, W, and E*. *E* has in the second hemistich این.

^۲ *B* پرهیز (by the side of).

^۳ *B* چنان از آن کار یوسف چنان, to which reading only *Mâlik* could be taken as subject; *T* has in the second hemistich استخوان بر تنش.

^۴ So *T, A, E, and N*; *B* همگش که بد در ازل همگش *M and W* (without a rhyme) که گفתי که بد در ازل همگش (بودند *W*) جان و دلش.

^۵ *M, W, E, A, and N* و پربار.

^۶ So *A, E, and N*; *B, M, and W* و در بار *T*; *B, M, and W* را سبکبار کن. In the second hemistich *M and W* read سبکبار کن.

^۷ *B* آن; in the first hemistich *A and N* have خورد قسَم instead of بدو گفت.

^۸ *B* ازین. Instead of منست in the second hemistich *M, W, and E* read منند.

^۹ بدو گفت یوسف (!) نخواهی تو سود *E*; پس گر نباشد سود *A and N*; گم پس *B* نباشد کم از مایه (!) که بود *T*; کم از مایه (!) و آنچه بود *E*; مایه ات ز آنچه بود چنان گفت *۲۸۵۱* *E* reads in the beginning of v. ۲۸۵۱.

^{۱۰} So *B and E* in two verses (*E* reads in the beginning of v. ۲۸۵۱). *is in* زان شمار; با کام یار and چو بستاند هجده الخ *۲۸۵۲* and in v. ۲۸۵۲, کان مایه الخ.

همی بوی شیر آمدش از دهن تنش بود نازک چو برگ سمن^۱
همی تافت از چهر وی قرهی^۲ خجل بود ازو ماه و سرو سهی

the narrative. The boy was three years old, when Jacob entrusted him to his sister's care, see vv. 947 and 958; he remained in his aunt's house two years, see v. 996, and, thanks to her pious fraud, two years more, see vv. 1079-1081; one year lapsed between his first and his second dream, see v. 1218, and one year again between his second and his third dream, see v. 1237; that makes altogether nine years and probably some months more, and leaves less than one year between the time of the third dream and that of Joseph's appearance in the slave-market in Egypt. *M*, *W*, and *T* substitute گوهر for کودک in the first hemistich, and have in the second, according to *M* and *W*, که از دیدنش دیده را نور بود, according to *T* که بُد دیدنش خلق را جمله سود. In *A* and *N* this verse is wanting; but all five copies insert a new verse after 2869, which fixes Joseph's age at *seven*, viz.:

شنیدم کش آنروز بُد هفت سال چو سرو روان بود با خط و خال

or, as the second hemistich runs in *M* and *W*, ولیکن چو سروی بُدش شاخ و بال (or rather یال, see note 4 on p. ۹۳); the same age of *seven* is given in Schlecht-Wssehrd's translation. It is not impossible that both versions are genuine; Firdausi may, in his first sketch of the poem, have forgotten his own calculation as to the previous dates, and afterwards corrected the statement in accordance with them.

^۱ *M* and *W*, where this verse is placed before v. 2867, read چو سرو و سمن.

^۲ افزونی و قر و شکوه داشتن = قرهی, see Ganjnâma, f. 119 b, l. 7 sq., where these baits of the Shâhnâma are quoted:

چه است آن ده و دو درخت سهی که تازه است و شاداب و با قرهی

(comp. the same verse with a somewhat different wording in Spiegel's Chrest. Pers., p. 41, second bait):

همیشه بهیروزی و قرهی کلام بزرگی و تاج مهی

نباید که یابند خود آگهی ازین نامداران با قرهی

and *B* substitutes قرهی for قرخی. *A* and *N* همی تافت از چهر قره شهی. The second hemistich is according to *B*, *M*, *W*, and *E*; همی بود از چهر الخ. *T* reads جمینش مه و قد چو الخ; *A* and *N* جمالش مه و قد چو سرو سهی.

دلش نام ^۱ خیرگی خوانده بود ^۱	زلیخا زمانی فرو مانده بود
که ای پرهیز جفت ^۲ فسخ نهاد	۲۸۶۰ چنین گفت پس مرد با دین و داد
که بس خورویست و بس نیکراه	مر این را ^۳ همی داشت باید نگاه
کزینسان ندیدست کس آدمی	بجایش ^۴ کرامت کن و مردمی
مگر سوی ما باشدش برگ و بار	درختیست ^۵ این فسخ و نامدار
هگرز ^۶ از دل و دیده نگذاشتن	چو فرزند باید همی داشتن
نگهدارش از آفت روزگار	۲۸۶۵ سپردم ترا این ^۷ شگفته بهار
که همتا ندیدش بزیر سپهر	پذیرفت ویرا زلیخا بمهر ^۸
که بشنیدم آن روز ده ساله بود ^۹	یکی کودک پاک بُد نابسود

^۱ So correctly *M* and *W* in *two* verses; *B*, *E*, and *T* contract them into *one*, by substituting for the second hemistich of v. 2858 that of v. 2859, with or without modifications, but the absence of a proper rhyme in all three clearly betrays the mistake. In *A* and *N* verses 2858-2863 are wanting.

^۲ *T* has by mistake again مرد for جفت.

^۳ *M* and *W* مرار. Instead of نیکراه (*B*) at the end of the second hemistich the other copies have نیکخواه.

^۴ *T* بحالش. *E* has in the second hemistich کزینسان ندیده کس از آدمی.

^۵ *T* مگر; *E* بهی سود ما بایدش الخ. درخت است. After this verse *M* inserts the first half of v. 21 of Sûrah XII وقال آلذی اشتراه . . . و كذلك مکنا XII.

^۶ هگرز, a transposition of هرگز; *T*, *A*, and *N* have نگذاشتن. *E* sub-stitutes, against the context, for باید with the infinitive the historical tense, viz.: نگهداشتن.

چو فرزند او را همی داشتند همی از دل و دیده نگذاشتند

After this verse, which is wanting in *M* and *W*, and is placed after v. 2865 in *A* and *N*, there is an interval without heading in *E*.

^۷ *A* and *N* من این نو; *E* بتو آن; *T* بتو این.

^۸ *T* بههر (?). Instead of ندیدش in the second hemistich (as *B* has) the other copies read نبودش.

^۹ So in *B* and *E* (except that the latter has in the beginning که شنیدم), fixing Joseph's age at *ten*, which is in full agreement with all the previous dates given in

2870 زلیخا بدیدار وی شاد بود
 که چون ماه و چون سرو و شمشاد بود^۱
 نبودی جز از چهره وی شاد کام
 نخوردی بی او هیچ وقتی طعام
 مراورا زسد رنگ^۲ دیبا برید
 قصب بهر آن نخل زیبا برید
 برومی و مصری^۳ همی داشتش
 ز دیده یکی لحّت نگذاشتش
 وگرنیز خادم بُد او را هزار
 همیدون پرستار بُد بشمار
 2875 بکس یکزمان استوارش نبود
 بجز خود کسی گوشدارش نبود^۴

for که چون مهر *W* has; سرو و شمشاد instead of آزاد *B, M,* and *E* have; *M* and *W* substitute besides شد for بُود in both hemistichs. After this verse there follows in all copies another one, which is, however, so corrupted, that it cannot with propriety be included in the text, viz.:

همی داشتش چون تن (دل *B*) و جان عزیز (هجو جان عزیز *E*)
 بهر (زهر *A* and *N*) گونه بستاه (?) بستاخ (*E* and *N*) و هرگونه چیز
 Instead of the unintelligible بستاه or بستاخ *A* has an equally mysterious word *دستان* (?). *دستان* (apple) is substituted, and *M* and *W* for which on the margin بُتّاح (apple) is substituted, and *M* and *W* In *T* the verse runs thus:

بهر گونه نسج (?) و هرگونه چیز بر آراست بر قامتش جمله نیز
 بهر *B*. This verse is found in *B, M, W,* and *E* only.
 بهد رنگ جامه *E*; گونه *B*. The second hemistich is according to *T* (except همه خیز رومی و *N* و *W* and *M* and *E* are unintelligible, viz. زیبا برید. After this verse *B* and *E* again insert a new one, which, like many in this chapter, is somewhat corrupted and unsatisfactory both in wording and meaning, viz.:

سزاوار او مصری (مصری و *E*) زَرّ باف
 درو تافته (کافته *E*) زَرّ سرخ از گزاف

In *B* this verse is wanting. The second hemistich is according to *E*, as better fitting into the age of ten years, than the reading of the other copies زانوش زمانی زانوش. *A* and *N* have نگذاشتی and همی داشتی without the suffix. نگذاشتش.

So *B* and *E*; the other copies read (کارش *A* and *N*) بجز خود شب و روز یارش. In *B* this and the following verse are transposed. On استوار comp. note 1, p. ۸۰., and also vv. 828, 921, 963, and 1349.

بیگسان بُد^۱ آغاز و انجام او بجز درد و ناله بُد کام او
 نیاسود یکساعت از درد ورنج بدین داستان آمدش سال پنج^۲
 رسیدن یوسف علیه السّلام بحمد بلوغ^۳
 چو شد پانزده^۴ ساله یوسف بداد دگر گونه گشتش سرشت و نهاد
 چنان دان که بالغ شد و مرد شد بتاج کیان سخت در خورد شد^۵
 ۲۹۰۰ چو خواب همایون قرخ بدید ستاره سربخت^۶ وی بر کشید
 از آن شکل و آنسان و آئین^۷ بگشت نکویش زاندازه بیرون گذشت
 زهر درج تمکین فراوان^۸ بیافت برو اختر نیکبختی بتافت
 ازو کامرانتر بُد بر زمی کسی دیگر از گوهر آدمی^۹
 زهر علم کرد ایزدش بهره ور رسانیدش ایزد بگنج و گهر
 ۲۹۰۵ بهر کار قادر خدایست و بس ندارد بدین^{۱۰} هر کی دسترس

^۱ بیک حال *T*.

^۲ So in *B*, in complete agreement with the statement above in v. 2867 and note thereto; the other copies read:

مر او را نه خواب و نه خورد و نه هال (حال) (corrected as usual from)
 بر آمد برین داستان هفت سال

^۳ So *N*; *T* را جدا کردن جای خواب خود را^۴ in *M* and *W* (in the latter after v. 2898) part of the second half of v. 21 of *Sûrah XII* is inserted, from *من تأویل الاحادیث* to *لیوسف* (و کذلک مکتباً لیوسف *W*) فی الارض. In the other copies there is no heading at all.

^۴ So *B*, consistently with what precedes; the other copies چهارده.

^۵ This verse is wanting in *B*.

^۶ *T* and *E* تخت. In *N* this verse is wanting.

^۷ *E* نکوئی and *M* از آن شکل و آئین و آنسان. Instead of بیرون in the second hemistich *T*, *E*, *A*, and *N* read زاندازه سر *M* and *W* اندر.

^۸ So best in *T*; *M*, *W*, *A*, and *N* زهر در تمکین فراوان; *B* زهر در فراوانش تمکین; *E* زهر در فراوان چو تمکین.

^۹ *N* آدمین and زمین.

^{۱۰} *M* and *W* برین.

چنین زاری و گریه از بهر کیست	چه نالی و چندین بلا ^۱ تو چیست
من از مادرت نیستم هیچ کم ^۲	گراز بهر مامست این درد و غم
نباشد کسم چون ^۳ تو زیر سپهر	ز مادر مرا بر تو بیش است مهر
عزیزت بسی مهریانت زباز	۲۸۹۰ و راز بهر بابست این درد و تاب ^۴
زفرزند بر وی کرامیتی	زهر مهتر اورا ^۵ تو نامیتری
غریبیدن و درد خوردن کراست	پس این نال ^۶ زار ^۷ چندین چراست
همی گفت با وی چنین هر زمان	زلیخا پری ^۸ پیکر مهربان
که یوسف مگر گیرد از غم شکیب	همی کرد نیرنگهای فریب ^۹
که یوسف همه وقت یکحال ^{۱۰} بود	۲۸۹۵ نمیداشت گفتار او هیچ سود

substitute ناله for ناله و گریه, and *T* has besides یکی for بکن. *E* reads من از مادرت *B* (without a rhyme) مکن ساعتی ناله و درد و غم; the reading of *B* is identical with that of the second hemistich of v. 2888 in the other copies.

^۱ چه نالی و چندین ناله ز چیست *B*. In the second hemistich *B*, *M*, and *W* substitute again زاری و گریه for ناله و زاری.

^۲ So in all copies except *B*, which reads here کم, see note ۱۰ on preceding page. In *T*, *A*, *N*, and *E* this and the following verse are placed after v. 2891.

^۳ نباشد چو تو کس بزیر سپهر *B*; جز تو *M* and *W*.

^۴ ای دُر ناب *T*.

^۵ *B* تو نامیتری instead of توانا^۱ *A*, *N*, and *E* have زمهرش وبرا *B* which gives no rhyme with کرامیتری; for that reason *N* substitutes in the second hemistich (۱) کلاناتری.

^۶ So *B*; *M* and *W* ناله و نوحه *T*, *A*, *E*, and *N* زاری و ناله.

^۷ The reading of *B* بُت پیکر with the unavoidable Idâfah between بُت and پیکر is inadmissible. *E* زلیخا برین پیکر پیکران.

^۸ *A* and *N* نیرنگها و فریب. Instead of شکیب in the second hemistich *B* has نهیب. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ So *B*; *T* همه گه بیک حال *M* and *W* همه گه بدان حال *A* and *N* همیشه. که یوسف همی تنگ احوال بود *E* بیک حال.

یکی جای یوسف بروز و بشب	یکی جای آن دلبر نوش لب
چو بالغ شد آن تازه ^۱ سرو روان	زلیخا تبه کرد آئین و سان
چنان بود تقدیر حکم ^۲ خدای	که شد پای مهر زلیخا زجای
دلش باز گشت از ره یاری ^۳	دگر گونه شد مرد را داوری
از آن ^۴ پس که دیدش بچشم پسر	دگر گشت حالش تبه شد نظر
یوسف برش عشق معشوق خاست	ورا یار و همخواب ^۵ خویش خواست

^۱ So best in *T*, of which زاد in *B*, زاده in *A*, *E*, and *N*, and آزاد in *M* and *W* seem mere corruptions. Instead of کرد (*B* and *N*) in the second hemistich *M*, *W*, *E*, and *A* read گردش with the pleonastic pronoun, and *T* گشتش. *T* has besides, just as *E* and *N*, شان instead of سان. In *B*, *M*, and *W* this verse is placed after the following one.

^۲ *T* تقدیر یزدان خدای (ا) *B*; تقدیر و حکم.

^۳ *B*, *M*, and *W* substitute مادری for یاری, a kind of explanatory gloss. *B* alone repeats مادری in the second hemistich, which gives no rhyme.

^۴ *M* and *W* ازین. In the second hemistich *B* has حال و تبه. Instead of تبه *A* and *N* read بتر. Instead of نظر *M* and *W* have دگر. In *T* the order of vv. 2919 and 2920 is inverted.

^۵ So best in *T*; *B*, *M*, *W*, and *E* یار و معشوق^۵; *A* and *N* معشوق^۵. The continuation of the story of Joseph, from his arrival in Egypt (see note 4 on p. ۲۰۱), to his admission into the house of the 'Azîz or Grandvizier in Jâmf's and Nâzim's epopees, differs in many essential points from Firdausi's narrative. Jâmf relates, how the king of Egypt himself hears by rumour of the arrival of an exceedingly beautiful Hebrew slave, and dispatches his Grandvizier to Mâlik, with the request to bring Joseph into his royal presence. Mâlik complies with this order, after having caused Joseph to bathe in the Nile. Of the fine trait of almost maidenly bashfulness and chastity in the boy which is so well worked out by Firdausi, there is no trace in Jâmf. Whilst Joseph is standing before the king's kiosk, Zalikhâ, the Grandvizier's wife, passes by and recognises in him the beautiful image of her early dreams. Three times (as told in previous chapters of Jâmf's mathnawî) she had seen in sleep, when still a young princess in the palace of her father Taimûs, the king of Maghrib, the vision of a youth of fascinating charms, and fallen desperately in love with him. The third time his image appeared to her, she had asked him for his name and abode, and received as answer the words (to be verified in the future, but rather misleading for the present) عزیز مصر و مصرم

ولیک ^۱ اکثر الناس لا يعلمون	خدایست قادر بکار اندرون
بمردی رسید آن سپهر جمال	بلاغت گرفت آن ^۲ درخت کمال
ابا علم بسیار فرمانش داد	جهاندار علم فراوانش داد
که جز خوب کاری ندارد روا	نگر چون ^۳ کند آن کسی را جزا
بخوان از کلام خدای جهان ^۴	۲۹۱۰ اگر باورت نیست این داستان
زیش زلیخا بشب جای خواب	جدا کرد پس یوسف زرف یاب ^۵
بسختی همی گشت همداستان	اگرچه زلیخا بدان داستان ^۶
که همپهلوی یوسفش بود ^۷ جای	ولیکن هم آخر چنان کرد رای
که خدمتگر هر دو بُد درج و بخت	نهادند هم پهلوی هم ^۸ دو تخت
برنگ بهار و باورنگ ماه	۲۹۱۵ برافراز هر تخت شاهانه گاه

^۱ *T* ولیکن of *A* does not fit into the metre; the quotation (وَلَيْكِنْ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ) is the last part of the second half of v. 21 of Sûrah XII.

^۲ *M* and *W* از. In the second hemistich *E* has این for آن; *T* جمال for جلال.

^۳ So *B*; the other copies have نکوئی. In *M* and *W* the wording differs besides considerably, viz.:

نکوئی ببیند کسی از خدای که جز نیکخواهی (*W* نیکخواهی) ندارد ردای (*W* روی)

^۴ After this verse *N* has a new heading: صفت خواب کردن یوسف علیه السلام; and *M* inserts the last part of the second half of v. 21 of Sûrah XII from (وَاللَّهُ غَالِبٌ) (already quoted in v. 2906 of the text itself), together with v. 22 to تَجْزِي الْمُعْجَنِينَ. In *T* a new heading follows after the next verse, viz.: (see a similar one in *N* and *B* further down after v. 2918); in *E* there is a mere interval; in the other copies the text runs on without interruption.

^۵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies have کامیاب.

^۶ *M* and *W* زلیخا بدینسان نمیخواست آن.

^۷ So all copies except *B*, which has again کرد.

^۸ So *M* and *W*; *T* and *E* هر; *B* تخت (۱) نزد (۱) نهادند پهلوی هم. In the second hemistich *T* reads که هم خدمت هر دو بودند (۱) بخت. Instead of درج *T* reads کام. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۹ *A* and *N* بهاری; *M* and *W* یل. In the second hemistich *A* and *N* read ماه. *T* has شاه instead of بهار و بهار و بهارنگ; *B* باورنگ.

یکی آتش اندر دلش بر فروخت که شرمش بدان آتش دل بسوخت^۳
شد از عشق یوسف چنان نا شکیب^۴ که چون گهزها شد ورا سرخ سیم

خدا در چشمه ماهی آفریدست جز اینجا چشمه در ماهی که دیدست
برخسارش که مه را داشت دلتنگ فتاده خالهای آسمان رنگ
دهان تنگش از راه تعقل چو چشم بلبلی بر چهره گل
لب از بس نازک و شفاف بودش نمی خندید و دندان می نمودش
دو پستانش دو نازکبرگ گلبوست که طفل دلبری پرورده بر اوست
صبا گوئی سمن از طرف گلشن بمزگان رفته یکجا کرده خرمن
تنش با آنکه صافی تر ز آب است نمیگویم که بستانش حباب است
سیه گیسوش چون در بر کشیدی نگه دیدی در آن موّی سفیدی^۵

Zalikhâ's inability to keep her secret to herself is accounted for in this way (f. 33^b, ll. 3 and 4 and last two lines):

نمی آید زعاشق رازداری چه میداند کبوتر بازداری
توان راز محبت را نهان داشت نهان گر برق در خرمن توان داشت
زلیخا نو نیاز بی قراری تـنـگ ظـرف شراب رازداری
خیال صواب خوابی چنان داشت که شب بر خویش می پیچید تا چاشت

Among the few minor differences in the two narratives of Jâmî and Nâzim may be noted, that in the version of the latter 'Azîz himself sends a marriage-offer to Zalikhâ in a letter addressed to her royal father, after having seen this far-famed beauty in a dream (f. 44^b, ll. 8 and 9):

یکی شب دیده بود این خواب صادق که از مغرب مه (مهی) چون شمع مشرق
خرامش کرد تا بنم حضورش فضاّی مصر شد روشن ز نورش^۶

that Joseph's bath in the Nile precedes the dispatch of 'Azîz to Mâlik by order of the king, and that Zalikhâ sees Joseph at the royal kiosk not by mere accident, whilst passing, but watches him from afar after hearing of the beautiful slave's arrival, and recognises in him the ideal of her longing. By the way, Nâzim (following Abulfeda in his *Historia anteislamica*, ed. Fleischer, p. 28, the *تاریخ گزیده*, and other historical works) calls the king of Egypt himself Rayyân bin Abulwalîd, whereas Firdausî gives this name to 'Azîz.

[For notes ^۳ and ^۴ see next page.]

عاشق شدن زلیخا بر یوسف یعقوب علیهما السلام^۱
بدانسان زلیخا برو^۲ فتنه گشت کز اندازه عشقش بسی در گذشت

مقامست. Her yearning for this hero of her dreams induces her father to open negotiations with the then 'Azîz of Egypt, the marriage is arranged between him and Zalikhâ, but when she comes face to face with her intended husband, she recognises her fatal mistake, and only the assurance given to her by a سروش, that her marriage with the Grandvizier and her dwelling in Egypt is the only means to procure for her in future a meeting with the real image of her dreams, and that, moreover, her husband will never claim his marital rights (an allusion to the statement in Genesis xxxix. 1, that Potiphar was a eunuch), makes her willing to contract the marriage. In the slave-market it is again Zalikhâ herself who bids for Joseph, and prevails upon her husband to intercede with the king on her behalf and to obtain his consent for her own purchase of the boy, which is done. Here again the highly dramatic scene in the market-place, which Firdausî has elaborated with such a grand poetical power, is reduced to a few commonplace lines; much more extensive, on the other hand, is the description Jâmî gives of the costly presents Zalikhâ lavishes on Joseph, the dainties she feeds him with, and the loving care with which she fulfils his childlike desires, especially in granting him his wish to roam about as shepherd among the flocks. Nâzim follows Jâmî (whom he quotes several times, for instance, on f. 27^a, l. 5, in India Off. 184) in the details of Zalikhâ's earlier life (inserted, as there, within the story of Joseph and his brothers, ff. 27^a-62^a), her three visions of Joseph, her confidential communication to her nurse after the first, the fettering of her feet by her father's order after the second, in consequence of her love-madness, etc., so closely, both in substance and wording, with the usual exaggeration of the latter, that this portion of his mathnawî appears to be a mere paraphrase of Jâmî's poem; even the name of Zalikhâ's father, the king of Maghrib, is the same (f. 27^a, l. 8), ملک طیموس بن طارم خطابش; and so is the answer to her inquiry about the name and abode of Joseph (f. 42^b, l. 1); عزیز مصر و نام عزیزست. A somewhat novel feature is that the fame of Zalikhâ's beauty spreads abroad already when she is only seven years old (f. 28^a, l. 1):

ز عمرش سال هفتم چون شرف یافت بهفت اقلیم ماه شهرتش تافت

Specimens of the manner in which Nâzim describes the charms of his heroine are the following baits (culled from f. 28^b sq.):

دو چشمش چشمه ناز و کرشمه زمزگان ماهیان بر کرد چشمه

[For notes ¹ and ² see p. ۲۹۱.]

ندانست چُستن همی چار خویش	2935 فرو مانده بُد خیره در کار خویش
که ای دل عجب شغلی آمد عجب ^۲	همی گفت با خسته دل روز و شب
مرا چون درین درد یاری کنی ^۳	درین شغل چون پایداری کنی
ز تو خرمی شد زمن کام شد	ایا دل ترا روز آرام شد ^۴
فروزنده روزت شب تار کرد	ترا عشق یوسف گرفتار کرد
نکردی سوې مصر هرگز بسیج	2940 ایا کاشکی مالکِ دعر هیچ
نبردی زمن شادی و خنده را	نیارودی این لاله رخ بنده را
چنان است در طالع من پدید	از آنکه که شوې من اینرا ^۵ خرید
میان زن و مرد رسوا شوم ^۶	که از عشق در مصر پیدا شوم
زن و مرد گیرندم ^۷ اندر دهن	بر آید بهر انجمن نام من
سخن گویدم هر زمانی بسی ^{۱۰}	2945 مرا سر زنش باشد از هر کسی

^۱ *T* بر, and in the second hemistich *B* reads, without a rhyme, چاره=چار; که چستن ندانست تدبیر خویش.

^۲ So all copies except *B*, which reads in the first hemistich همی گفت با دل چه شغلی شغلی, and in the second شغل instead of the more emphatic شغلی, روز و چه شب (*M* and *W* شغل).

^۳ *M* and *W*:

مرا اندرین شغل یاری کنون بدینگونه چون پایداری کنون

^۴ *E* ایا دل ترا روز و شب دام شد *E*.

^۵ *B* ایا کاشک آن on بسیج see notes to vv. 293, 695, 1140, 1327, 2003, and 2313.

^۶ *T* آن. The second hemistich is according to *B*; the other copies, except *E*, read *E* has in the first hemistich وار بنده instead of *E* بنده, and in the second کار فرخنده *E* فرخنده را.

^۷ *T* has again آنرا; *A*, *E*, and *N* او را.

^۸ So in all copies except *B* and *T*. *B* substitutes شیدا for پیدا in the first, and پیدا for رسوا in the second hemistich. The same شیدا in the first hemistich is found in *T*.

^۹ So *A* and *N*; the other copies have simply گیرند, with the object نام من understood.

^{۱۰} The reading of *A* and *N* هر زمان هر کسی gives no rhyme; still more unsatisfactory in spite of the rhyme is that of *E*, هر زمان هر بسی.

۲۹۲۵ دل شاد وی شد نژند و حزین
 بر آمد بیکباره از خورد و خواب
 دلش زیر بار هوا پست شد
 بهالود^۷ از و صبر و آرام و هوش
 شدش^۸ لاله هم رنگ ز زده
 ۲۹۳۰ چنان بیخ زد شاخ عشقش بجان
 نه با کس توانست گفتن همی
 اگر آشکارا همی کرد راز
 بترسید^{۱۰} کز رازش آگه شود
 وگر^{۱۱} همچنان داشت پنهان همی
 چو خیری^۹ شدش لاله و یاسمین
 ز دل آتش انگیخت وز دیده آب
 سر رشت^۹ صبرش از دست شد
 شدش بسته جان و دل و چشم و گوش
 دلش گشته آتش تن آتشکده
 که بر شد سر شاخ بر آسمان
 نشایست در دل نهفتن همی
 نه ایمن بُد از شوی گردن فراز
 بن و بیخ او از جهان بدرود
 بر آورد عشقش زن جان همی

^۱ So in *B*, with which the heading of *N*, عاشق شدن زلیخا بر یوسف علیه السلام, (put there between vv. 2918 and 2919), agrees. In the other copies there is no interruption of the text here. In *A* there are repeated by mistake after v. 2921, vv. 2592-2597, see pp. ۲۵۷ and ۲۵۸ above.

^۲ *T* بدان. Instead of بسی in the second hemistich *B* has the weaker همی.

^۳ This verse in *B*, *M*, and *W* only. ^۴ بی شکیب *T*.

^۵ According to Kazwīnī (ed. Wüstenfeld, i. p. ۲۸۳), there are three kinds of خیری, also called منشور (corresponding to our 'gillyflower'), the red, the yellow, and the white one; the one meant here must be the yellow one.

^۶ The reading of *E* بسته for پست spoils the rhyme with دست.

^۷ This verse in *B* only; صاف شدن here in the intransitive sense of پالودن, as in Nizāmī's Iskandarnāma, see Spiegel, Chrestom. Persica, p. 83, l. 6 ab infra sq.

^۸ This verse in *B*, *M*, and *W* only; *B* reads شده for شدش.

^۹ *B*, *M*, and *W* ۱. Instead of بجان in the first hemistich *N* reads زجان.

^{۱۰} So *M* and *W*; the other copies, except *T*, که ترسیدی از *T*; که ترسید کز *T*, *A*, and *N* have simply راز; instead of رازش *T*, *A*, and *N* have simply شود *M* and *W* read شوند. In the second hemistich *A* and *N* substitute بر کند for بدرود; *M* and *W* بر کنند.

^{۱۱} *M* and *W* اگر *B* ورا. Instead of آورد in the second hemistich *A* and *E* have تن و جان *A* and *N* read زن جان *A* and *N* read آورد; instead of آورد.

روایت چنین آمدست از نخست	خداوند اخبار ^۱ گوید درست
چو بُتخانمُ چمن شد آراسته ^۲	۲۹۵۵ که یوسف چو بالغ شد و خاسته
دل و دیده یکسر برو داشتی	عزیزش عزیز و نکو داشتی
زشادی رخس چون گل تر شدی ^۳	چو یوسف بنزدیک وی در شدی
بنزدیکی خویش بنشاختی	پسر خواندی او را و بنواختی ^۴
برو هر زمان مهربانی فزود ^۵	ککش در جهان دوستر زو نبود

^۱ So corrected from اخبار, the reading of *B*, *M*, and *W*, corresponding to كعب الاحبار, the alleged traditionist, whose words are frequently quoted by Firdausi, see p. ۳۲, note 4, etc., comp. also v. ۲۵۹۹. The other copies have made out of it a silly چبار.

^۲ So all copies (with the correction of the wrong spelling of خواسته into خاسته) except *M*, *W*, and *B*, which read in the first hemistich شد و آخته, and in the second (چو بتخانمُ حسن پرداخته (بُند که پرداخته *B*; چمن بهپرداخته *W*).

^۳ This verse in *T*, *M*, *W*, and *B* only; the wording is according to *T* (which, however, places this verse less appropriately after the next). *M* and *W* زشادی دلش (!) چون گل احمر شدی *B*; رخس همچو گل خوش شدی.

^۴ So best according to *T*, *A*, *E*, and *N*, preferable to the reading both of *B* پسر خواند ویرا و بنواختش, where the proper Imperfect of habit and custom is wanting, and of *M* and *W* چو خواندی ورا نیز بنواختی, where the characteristic پسر is left out. The second hemistich is that of *B*, with the necessary change of بنشاختش into بنشاختی, in agreement with *T*, *A*, *E*, and *N*, the general wording of which, بنزدیک خود جای بنشاختی, seems inadmissible on account of the unlogical phrase بنشاختن خود جای, unless the construction بنزدیک خود جای could be interpreted in the sense of بجای نزدیک خود. *M* and *W* read the second hemistich, quite reasonably, thus, بنزدیک خود جایگه ساختی.

^۵ So in *M*, *W*, and *B* except that in *B* the positive مهربان, probably by a mistake arising out of مهربانی in the second hemistich, is substituted for دوستر کس اندر جهان دوستر الخ (دوستتر =, see p. ۱۳۵, note 3); the other copies read مهربانی. The second hemistich in *A*, *E*, *N*, and *T* is that of the next verse, which is wanting in these copies, and betrays itself as such by the absence of a proper rhyme in the first three copies: کلید خزانه بدو داده بود. *T* has rectified this mistake by substituting زود داد بدو داد.

که هوش ^۱ زلیخا بر آشوتست	در عاشقی را فرو کوفتست
عروس عزیز و سرانجمن ^۲	تبه گشت بر بند ^۳ خویشتن
یکی کودک خرد از ره ببرد ^۴	عنان دل خویش اورا سپرد
از آن پس که بودم سرانجمن	زلیخای عاشق شود نام من
2950 دروغا که از عشق یوسف چنان	شده تنگ بر من سراسر جهان ^۵
کیم از شرم پرده برون آورد	ز چشم شب و روز خون آورد ^۶
زلیخا همی گفت زینسان نهان ^۷	نه آگاه زو یوسف مهربان
شب و روز یوسف بدر و عذاب	ز تیمار نادیدن روی باب

^۱ So in *T*. *B* substitutes آنگه for هوش; the other copies read thus—*M* and *W* بگوید (or rather بگویند with the mute *d* at the end, comp. p. ۱۹۷, note 5; p. ۲۱۲, note 8; and p. ۲۴۴, note ۱); *E* چو گویند; *A* and *N* چه گوید (چ the usual modern form for the short چو).

^۲ *A* and *N* عروس عزیز آن سرانجمن *M* and *W* عروس عزیز او بهر انجمن. The same four copies substitute in the second hemistich the corresponding one of v. 2949 (which, together with v. 2948, is entirely wanting in them); on تبه = 'lost in love,' see p. ۲۱۰, note 8.

^۳ *T* بر آورد مرد.

^۴ *E* شپ; *B* reads من سر انجام من.

^۵ This verse, like the next one, differs in its wording in each copy; the reading adopted here is that of *T*; very like it is that of *A*, *E*, and *N*:

دروغا که از عشق یوسف همان چنان تنگ گردد بمن بر جهان

In *M* and *W* the necessary چنان is wanting, but otherwise the verse is quite reasonable:

دروغا که این عشق یوسف کنون مرا کرد خواهد اسیر و زبون
B has دروغا که از عشق یوسف کنون چنان گشت خواهم اسیر اندرون

^۶ So in *M*, *W*, and *B* (in *B* که for کیم); the other copies read:

که از شرم و از پرده (از شرم از پرده *T*) بیرون برد (ببرد *E*; رود *T*)
 ز چشم (ز چشمش *E*) شب و روز جمجمه برد (سپرد *E*; رود *T*)

^۷ Or, as *B* reads, همی گفت ازینسان زلیخا نهان; after the next verse *A* has an interval.

مرادش از آن نزهت دشت و در کسی بُد که ببیند^۱ زکنعان مگر
 خبر پرسد از حال^۲ یعقوب پیر که بر وی چه آمد از آن زخم تیر
 درستست یا او فتاده^۳ زیبای بجایست یا نیست مانده بجای^۴

رفتن یوسف علیه السلام بر سر راه
 و دیدن اعرابی را^۵

قصارا یکی روز یوسف پگاه برون شد بامید يك خت راه
 هوازی نجیبی^۶ جوانی بروی ز راه اندر آمد خوش و تازه روی
 جوانی که بود او ز نسل عرب^۷ نجیبش دلیر و فرو هشته لب
 همی آمد از راه کنعان چو باد دل یوسف اندر زمان گشت شاد
 ۲۹۷۵ بامید آن کان^۸ اعرابی مگر مر او را نشانی دهد از پدر

^۱ E آید. In *M* and *W* this verse runs thus :

مرادش بُدی زان ره دشت و در که کس را ببیند زکنعان مگر

On در=دره and وادی, see p. ۱۴۱, note 5; p. ۲۰۵, note 6, and p. ۲۱۷, note 9.

^۲ A بپرسد زاحوال. Instead of the very suggestive تیر زخم of *B* in the second hemistich, all the other copies have the weaker قدیر زرب.

^۳ T درستست او یا فتاده.

^۴ So *M* and *W* (in the latter copy after v. 2971); *T* دیدن حضرت یوسف اعرابی (the latter part of this heading belongs to the next chapter and is repeated there); *N* ملاقی شدن اعرابی بیوسف علیه السلام و از حال. In the other copies there is no interruption of the text.

^۵ So *B*; *M* and *W* ... بناگه (a gloss for هوازی), the following word in both copies is illegible; *E* سواری به بختی (?); *A* سوئی او نجیبی; *N* سوئی او نجیبی. Instead of تازه روی in the second hemistich *M* and *W* read راه جوی; نجیب is a 'noble camel' (a marginal gloss in *T*, referring to the next verse, simply explains it by شتر).

^۶ So *B*; *T*, *M*, *W*, *A*, and *N* جوانی نکور و *E* جوان بُد بگوهر ز نسل عرب. ز نسل عرب.

^۷ T کو; the form اعرابی is contracted from اعرابی, to suit the metre.

2960 مر اورا از آن روی کا زاده بود
 کلید در گنجها داده بود^۱
 هر آنچ آمدی سوی گنج و شدی^۲
 سراسر بفرمان یوسف بُدی
 سرای و درویند و مهر و نگین^۳
 بُد اندر کف یوسف پاکدین
 شنیدم که در هفته یکدو راه^۴
 برون آمدی یوسف از بارگاه
 نشستی بر اسپی چو یک پاره کوه
 2965 بمو کب درش بندگان^۵ سرای
 همیدون ز خادم تنی چار و پنج
 که دلشان بُدی مر خرد را سپنج^۶
 سویی جانب^۷ راه کنعان شدی
 زمانی بگشتی و باز آمدی

^۱ So according to *B*; *M* and *W* کلید خزائن بدو داده بود. See also the preceding note.

^۲ *B* سوی گنجش شدی.

^۳ So correct in *T*, *A*, and *N* (in *N* by misprint بند مهر و بند stands for درویند و مهر; in the other copies the word مهر (seal) has evidently been misunderstood for مهر (love), and thus the following strange readings have arisen, *M* and *W* سرای درو بند مهر و کین; *E* سرای درو نیک و بد مهر و کین; *B* (without sense or rhyme):

سرای در نیک و بد مهر گیر بُد اندر کف یوسف مهر گیر

^۴ *B* and *E* هفته یکروز راه.

^۵ So in *T*; *M*, *W*, *A*, and *N* بدیدار و رفتار *B*; بلند و نکو هیات و با شکوه; in *E* the text is hopelessly corrupted.

^۶ So *B*; *T*, *A*, *E*, and *N* زادگان. In *M* and *W* this hemistich runs thus: بُدی با وی از خادمان سرای. Instead of دلریای in the second hemistich *T* has با وفای.

^۷ *T* سنج. To سنج the Ganj-nāma (fol. 94^a, l. 4 ab infra sq.) assigns the following meanings: (۱) مهمان; (۲) مزارعان که مزارعانی; (۳) برای محافظت کشتزار در کنار زراعت سازند چراگاه جانور که در آنجا آب و علف. Instead of بُدی *N* reads شدی. بسیار بود.

^۸ *T* سنج (with the modern use of جانب, like سر, and others, as prepositions, comp. p. ۱۷۹, note ۱۱; p. ۱۸۰, notes ۲ and ۴; p. ۲۳۵, note 6, etc.)

بدو گفت یوسف یکی بنده ام	بفرمان یزدان سر افکنده ام ^۱
2985 تو ای پر هنر مرد پاکیزه روی	کئی وز کجا آمدستی بگوی
جوان گفت تازی نژادم غریب	زکنعان چنین رانده دارم نجیب ^۲
چو یوسف ازو نام کنعان شنید	چو باران زدو چشم وی خون چکید ^۳
برخ برگرفت آستین یکزمان ^۴	بنالید و بگریست همچون زنان
چو لختی غریوید ^۵ پرسید باز	که ای در عرب قریخ و سرفراز
2990 ز یعقوب مسکین چه داری خبر ^۶	بجایست یا شد بجائی دگر
عرابی چنین داد ویرا ^۷ جواب	که ماندست یعقوب فرهنگ باب

¹ *A* and *N* have in both hemistichs ایم (a plural of majesty which is quite out of place here).

² So *B* and *M* (in the latter از کجا *W*); تو ای از کجا *W*; the other copies بگو از کجا.

³ So in *B*, *M*, and *W*, as answer to the double question in the previous verse; in *T*, where only one question is put by Joseph to the Bedouin, it runs quite consistently thus:

چنین گفت تازی جوان عرب زکنعان همی رانده ام روز و شب

A, *E*, and *N* have a strange mixture of both:

جوان گفت تازی نژاد عرب زکنعان همی رانده دارم لقب (زنده دارم نجیب *N*)

چو باران ز چشمش همی *M* and *W*; چو باران زدو چشم خون میچکید *E* خون دوید.

⁴ *M* and *W* (چون مهربان *E*) چون مُجَرَّمان and in the second hemistich همچون زنان (چندین در آن *W*). In *A* and *N* this verse is wanting.

⁵ So *B*, *M*, and *W*; the other copies زمانی چو بگریست.

⁶ So in *B*; the other copies, less emphatically, put the name in the middle of the verse, thus: چه داری ز یعقوب مسکین خبر; in the second hemistich *E* reads مُرد شد بجائی دگر; a marginal and an interlinear gloss in *A* correctly interpret رفت by شد, and the whole phrase دگر رفت by شد.

⁷ *T*, *A*, *E*, and *N* آنگه (دادش *N*) داد. Instead of فرهنگ باب at the end of the second hemistich *T* has فرخنده باب.

چو نزدیک یوسف رسید آن جوان ^۱	نجیمش فرو خفت هم در زمان
سر و گردن و چشم و رخسار زود	دو صد بار بر خاک تاری بسود ^۲
جوان پای هر چند میزد بدوی	که بر خیزد آن اشتر تندخوی ^۳
تو گفתי زمین پای اشتر بمست	عرایی بناکام ازو در نشست ^۴
2980 بنزدیک فرخنده یوسف دوید	برو بیکران آفرین گسترید ^۵
چنین گفت کای سایه ایزدی	که بادی شب و روز دور از بدی ^۶
چه خلقی ^۷ که این اشتر بیزبان	چو دیدت فرو خفت هم در زمان
بخاک اندرون روی مالد همی	بجهد از زمین بر نیاید ^۸ همی

for اندر زمان *T, A, E, and N* have in the second hemistich. از کران *B* ^۱ هم در زمان.

^۲ So *T, A, E, and N*; *B* has:

سر و چشم و رخسار و گردنش زود دو صد ره بخاک ره اندر بسود
M and *W* read without a rhyme:

سر و چشم اشتر بره بر بسود دو صد ره بخاک اندرش رخ بسود
^۳ This verse is according to *T, E, A, and N* (in the latter two *T* and *E*); *B*:
جوان نای (پای) و مقرع همی زد بروی که بر خیزد آن اشتر تیز پوی

M and *W*:
جوان پای خود را همی زد بروی

که بر خیزد آن تند اشتر زروی (که بر خیزد آن اشتر زرد روی *W*)
in *E* vv. 2977 and 2978 follow (quite inappropriately) after v. 2979.

^۴ *B, M, and W* have در بخت as a kind of gloss to the less common در نشستن از.

^۵ برگزید *W*.

^۶ So with the characteristic بادی (be thou) of Firdausi in *B*; much weaker is the reading of *T, A, E, and N* بدی دائم, and of *M* and *W* زجانت بدور است دائم. Instead of سایه in the first hemistich (*B*) the other copies read حجت.

^۷ So *B*; *T, M, W, and E* چه شخصی; *A* and *N* چه سختی. Instead of هم. اندر زمان. *A* substitutes besides for فرو چیده, and *N* for کز آن. *A* sub-

^۸ So *B*; the other copies نخیزد; *M* and *W* روید همی. In the first hemistich *E* reads بخاک اندر او روی الخ.

که ای خوب دیدار پیوسته مهر	فرزنده چون اختران سپهر
3005 بدان کردگاری که جان آفرید	که بر من بکن ^۱ خویشتن را بدید
کئی با چنین ارج ^۲ و فرهنگ و فر	که خوبیت را نیست سامان و مر
چه بودت که چونین تو گریان شدی	هم از گفتهایم غریوان شدی ^۳
بدو گفت یوسف بداغ و بدرد ^۴	منم آنکه گفتند گرکش بخورد
منم یوسف درد و محنت زده	بمن بر فراوان بلا ^۵ آمده
3010 عرابی ز یوسف چو بشنید نام	بخاک اندر افتاد و شد شادکام
ز شادی بمالید بر خاک چهر	برو آفرین کرد بی مر بمهر ^۶
چنین گفت کای یوسف پاک جان ^۷	ز پشت رسول خدای جهان
هم اکنون مرا داد باید پیام	که من بازگردم همی و السلام
بشارت برم نزد یعقوب پیر	حزین و نژند گشته او چون زری ^۸

^۱ *B, M, W, and E* کنی. In *A* and *N* vv. 3004-3006 are wanting; v. 3006 is also missing in *T*.

^۲ So *B*; the other copies (*M, W, and E*) have (on the interchange of *ارج* and *درج*, see p. ۵, note f, and vv. 345, 492, 647, 707, etc.). *M* and *W* substitute besides *اورنگ* for *فرهنگ*, and in the second hemistich the more commonplace *پایان* for *سامان* (here = *اندازه* or *حدّ و کنار*).

^۳ This verse in *M* and *W* only.

^۴ *A* and *N* *بدو گفت یوسف که با داغ و درد* (so that these *درد* and *داغ* are words of Joseph). Instead of *گفتند* in the second hemistich *E* has *گفتم* (گفتی مرا).

^۵ *N* *وتال*.

^۶ So *B*; the other copies:

بشادی (ز شادی *M* and *W*) بمالید رخ بر زمین همیکرد بروی زجان آفرین

^۷ *T, A, E, and N* *مهربان*.

^۸ So best in *T*, recalling v. 1890 above (see note 1 on p. ۱۸۹); *B* reads *حزین و نژند و اسیر و ضریر*; *M* and *W* *حزین و نژند و ضریر*; *A, E, and N* have the silly wording: *حزین و نژند و بصیر* (!) و *ضریر*; perhaps the identical sound of *ضریر* and *زری* in Persian pronunciation has something to do with the reading of these copies.

ولیکن نژندست و زار و نوان^۱ مبادا چو یعقوب کس در جهان
 مراورا یکی خوب فرزند بود که روز و شبش یار و دلیند بود
 مر آن خوب فرزند را گرگ خورد بماندست یعقوب با داغ و درد^۲
 ۲۹۹۵ یکی خانه کردست بیت الحزن زیهر نشستنگم خوبستن
 نشستست گریان همه سال و ماه چو شب روزش از درد و غم شد سیاه^۳
 زبس راندن از دیدگان آب شور دو چشمش بیکباره گشتست کور
 چو یوسف شنید این^۴ نمونه خبر که از گریه شد کور چشم پدر
 از اسب اندر آمد غریوان و زار نشست از بر خاک ره سوگوار
 ۳۰۰۰ سر افکند در پیمش و از درد باب^۵ غریبید و از دیده خون راند و آب
 بدان گونه بگریست از درد دل که از اشک چشمش زمین گشت گل
 عرابی و هر کس^۶ که با وی بُدند از آن درد و تیمار گریان شدند
 چو یوسف بسی رانده بُد خون گرم عرابی بهرسید ازو نرم نرم

^۱ The various meanings of نوان are thus given in the Ganjnāma (f. ۱۵۶^b):
 (۱) خرامان و چمان (۲) فالان و فریاد کنان (۳) نالان, as in these baits of the Shāhnāma:

چو بشنید کو گشته شد پهلوان غریوان ببالین او شد نوان
 فرستادم اینک یکی پهلوان ز کردار تو چند باشم نوان
 and (۳) دوتا و کوز و نگون شده و خمیده :
 چو آمد بر شاه کهتر نواز نوان پیمش او رفت و بردش نماز

کهنه (۵) ; آگاه (۴) .

^۲ B, M, and W مسکین بدرد.

^۳ So A, N, and B (but in B with the omission of the verb سیاه (از درد و از غم سیاه); the same in T, but with the substitution of تباه for سیاه. The same تباه appears in E, M, and W, viz.: E چو شب روز او گشته از غم تباه; M and W شب و روز (with تباه as noun) از غم ببرد تباه.

^۴ B, E, and N آن. Instead of از in the second hemistich T has a less befitting در; A:

چو یوسف شنید این سخن از جوان بهدرد کرد از تن خود روان

^۵ E درد و تاب. Instead of دیده in the second hemistich B and E have again در; this verse is not found in T, A, and N.

^۶ A جوانی دگر کس (?), and in the second hemistich آگه instead of گریان.

3020 سبک داد پیغام و گفتش بگوی
که یوسف همی گویدت کای پدر
باندازه هر چه دانیش نام
بدان ای پدر کان جوانان من
زخانه مرا چون بدشت آختند
3025 چو یزدان زچاهم فرج^۲ داد باز
گرفتند و باز کردند خوار^۳
سرانجام بفروختند بسیم
بمصرم کشیدند^۴ و بفروختند
عزیزم خریدست چون^۵ بندگان
3030 بتن^۶ بند^۷ مصریام کنون
شب و روز گریان وزارم ترا
بدان یکمیک حال و آئین من

بدان پیر یعقوب فرزندجوی^۱
گرامیتر از جان و چشم^۲ و جگر
زمن بر تو بادا درود و سلام
که هستند همزاد و اخوان من
برهنه بچاهم در انداختند
دویدند آن ده یل سرفراز
زدندم بچوب و لکد بيشمار
یکی بنده گشتم اسیر و یتیم^۳
بتیر جفاها دلم دوختند
شدستم زخیل سر افکنندگان
بجان بند^۴ ایزد رهنمون
زدیده همی خون ببارم ترا
که با من چه کردند آن انجمن^۵

of its legitimate subject (viz. Joseph), as the last speaker in this case would be the Bedouin.

از چشم و جان^۲ *B* and *M*. فرخنده خوی^۱ *E*; فرخنده روی^۱ *M* and *W*.

^۲ So correctly in *T* and *M*; the other copies have فرج (comp. on the frequent confusion between these two words p. ۲۲۸, note 2). In *M* and *W* this verse is thus worded:

زچاهم فرج (فرج *W*) داد یزدان و باز دویدند پس ده یل سرفراز

گرفتند و باز^۴ *T* گرفتند باز^۴ و کردند خوار^۴ *B*; So in *M*, *W*, *E*, *A*, and *N*; *B* بکردند خواری بسی *M* and *W* read. In the second hemistich *M* and *W* read. نمودند خوار بی شمار.

^۵ *T* reads here (with a similar wording as in the following verse) بتیر جفاشان *B*, but adds the usual hemistich in a new, rather strange and unmetrical, verse after v. 3028, viz.:

بهایم چو دادند هفت در^۶ سیم یکی بنده گشتم اسیر و یتیم

دوختند^۶ for سوختند *E* has in the second hemistich. *T* بمردند^۶.

آن جمله تن^۷ *N*. زن^۸ *B*, *A*, *E*, and *N*. *M* چون^۷.

3015 بدو گویم ای داد و دین را ستون مکن زاری اکنون و کم^۱ ریز خون
 که آن گرگ خورده دل افروز تو که روشن بدو بُد شب و روز تو
 بمهرست و من دیدم^۲ اوزا عیان تن و جانش از درد و غم بیزبان
 که هر کین^۳ بشارت بنزدش برد دو پایش بدوزخ درون نگذرد^۴

پیغام دادن یوسف از برای پدر و رفتن

اعرابی نزد حضرت یعقوب^۵

چو یوسف شنید از عرابی سخن بجوشیدش^۶ آن مهرهای کهن

۱ *E* has instead of کم و اکنون *T*; *T* has مکن زاری مکن instead of و نیز کم.

۲ دیده *T*.

۳ *A*, *E*, and *N* کین *T*; هر آنکو *T*. Instead of بنزدش *M* and *W* read *همی*; and instead of درون in the second hemistich *T* has *بر او*.

۴ So in *T*, but placed, less appropriately, after v. 3021; *N* (where it appears in its correct place) *B*; پیغام دادن یوسف بیعقوب علیهما السلام *M* and *W* (where it stands after the next verse, v. 3019) *E*; پیغام دادن یوسف علیه السلام باعرابی نزدیک پدر (in *E* the usual interval after v. 3019 (as in *M*, *W* and *E*)).

۵ *B* بجوشید (بجوشیدش *A*) آن مهریانی کهن *N* and *A* بجوشید *B*. Between this and the following verse *B* inserts six new baits (enjoining upon the Bedouin complete secrecy with regard to Joseph's message to his father), the wording of which, especially in the third bait (with the lengthening *l* at the end, see p. ۲۵۵, note 5), and in the fifth (with the combination of *خال* and *عم*) clearly betrays the hand of an amateur; they run thus:

ز بهر خداوند با وی بگوی	بلفتا پیامی هم من بدوی
که کس را نگوئی زاصل و زبن	ولیکن تو سوگند را یاد کن
مگر جز بیعقوب پیغمبر	نگوئی ابا هیچکس دیگر
بیزدان دارای همچون فرد	بخورد آنکهی معب سوگند مرد
ابا جفت و پیوند و با خال و عم	که با کس نگویم سخن بیش و کم
بیعقوب اسحاق پاکیزه دین	مگر با رسول جهان آفرین

There is besides to be noticed that the insertion of these verses deprives v. 3020

بیوسف چنین گفت مرد جوان
 3045 نجیم شد^۱ از طاعت من بدر
 که ای ویژه پیغمبر پاک جان
 که بر خیزد از جای و فرمان برد
 بخواه از جهان داور دادگر
 دعا کرد یوسف هم اندر زمان
 مرا زود بر^۲ دشت کنعان برد
 که ای داد فرمای روزی رسان^۳
 بر این اشتر پاک را بار باش
 بر ز رنجش نگهدار باش
 بکنعان رسانش^۴ سبک تا مگر
 3050 که زنده است یوسف تنش^۵ مُرده نیست
 مگر شادیش روی^۶ خندان کند
 چو یوسف بدادار بر داشت دست
 هم اندر زمان باز پس کرد روی
 نه رنج آزمود^۷ و نغفت و نخورد
 3055 بشش روز یکماهه ره را برید
 همی رفت تا باب^۸ بیت لَفَزَن
 پس آورد اندر دو زانو شکن
 بهشت او رنج شد نیز مرد
 زمین مال شد پای او پوی پوی^۹
 ترا شکرهای فراوان کند
 دعا کرد پس اشتر از جای جَست
 نه بر پشت او رنج شد نیز مرد
 بهشت سحرگه بکنعان رسید
 پس آورد اندر دو زانو شکن

¹ So *A* and *T*; in the latter it is strangely placed after the following verse, but as an offset another bait is inserted between vv. 3044 and 3046, viz.:

نجیم مرا از ره سروری بفرما وده امر فرمانبری

M and *W* شد^۱ که اشتر شد *N* شده بختی *B* and *E* شد (!) *cho* بختم.

² *M* and *W* زی.

³ *A* and *N* (!) روشن روان.

⁴ Or, as *T* reads, بکنعان رسانش.

⁵ *M* and *W* روح.

⁶ *A* and *N* پوی پوی *T* دشت پوی. Instead of مال (*B*) the other copies read جهان مال. In *T* this bait is, less suitably, placed before the preceding one.

⁷ *E* دشت وگه. Instead of پشت او in the second hemistich *T* has نیاسود هیچ.

⁸ *M* and *W* در آوردش اندر الیغ. *E* reads بدن در شترگشت چون کام *T* (suggesting something like Schlecht-Wssehrd's translation of this bait: 'bis es, am siebenten, ein Schmerz im Knochen, gerad' vor Jacobs Wohnstatt niederzwang'); *T* کام (in the adopted wording here = چین, see Ganj-nâma, f. 108^b, l. 1: زن (?).

چین را گویند مانند چین زلف و چین اندام و چین جامه و آنرا شکنج نیز گویند.

ولیکن بدادار بگذارشان	کم و بیش هرگز میازارشان
که این بر سر من زبندان قضاست	قضا از خداوند وز ما رضاست ^۱
3035 بگفت این و پس خادمی را بخواند	یکی راز در گوش خادم براند
سبك خادم آورد یکمشت زر ^۲	بفرمان آن گنج فرهنگ و فر
هنرمند یوسف باقیین و داد	بدست خود آن زر عرب را بداد ^۳
چنین ^۴ گفت کاین هدیه از دست ما	فزون باد در خاندان شما
عربی ستد زر ^۵ و کرد آفرین	بر آن ویژه پیغمبر پاکدین
3040 بیوسف چنین گفت پس در زمان	چه گویم چو یعقوب خواهد نشان
نمودش سبك یوسف پاک کیش	نشانی یکی زیر پستان خویش ^۶
عربی بدید آن ببوسید ^۷ خاک	سوی اشتر آمد دل آزرده ناک
براشتر نشست و زدش ^۸ چند پای	نجنبید قرخ نجیبش ز جای

^۱ *A* and *N*; قضا از خداوند دانا رضاست *T*; قضای خداوند مارا رضاست *W*.
 قضا را خداوند از ما رضاست (*I*).

^۲ *W* زر. Instead of فرهنگ in the second hemistich *T* has again فرمان.

^۳ *M* and *W* (*I*) بداد عرابی آن خوش. بدو^۴ *T*.

^۵ *W* has again distinctly زر. The second hemistich runs in *A* and *N* thus:
 بدان بر هنر سرور پاکدین.

^۶ So correctly in *M* and *W*; *B*, *T*, *A*, and *N* substitute بدن پر هنر for نشانی یکی, thus missing the very point, i. e. the showing of the mark under the breast. *E* has the same, but consistently inserts before this verse another explanatory one which is unfortunately somewhat corrupted, viz.:

نشانی ابر (?) زیر پستانش بود که یعقوب را دیدن آسائش بود

Instead of خوب کیش in *M* and *W* the other copies read بدن پر هنر.

^۷ *M* and *W* ونبوسید. Instead of دل آزرده ناک (*A*, *N*, and *E*) or آزرده پاک (as *B* has) which characterizes the Bedouin as deeply moved by the sad story of Joseph, *M* and *W* read the very opposite دل از درد پاک (probably on account of the gold received); and *T* دل آزرده پاک.

^۸ *T* زد, and in the second hemistich پی instead of نجیبش. In *M* and *W* this hemistich runs thus: نجنبید اشتر نه بر داشت پای (thus presenting پای in the double meaning of 'kick' and 'foot').

عربی سبك دست^۱ آن پاكرای
 3070 عربی یکی مرد بیگانه ام
 سوی مصر افتاده بُد^۲ يك سفر
 شدم تا بنزدیک آن^۳ شهر تنگ
 دل افروز بُد^۴ یوسف پاکدین
 چو شاهان یکی مرکبش^۵ ساخته
 3075 ولیکن زداغ تو چشمش چو رود
 زمن داستان تو پرسید زود
 منش گفتم اورا پسر^۶ گرگ خورد
 چو از من شنید این بزاری گریست
 سر انجام گفتش کنون یاد دار^۷
 3080 بنزدیک یعقوب ره کن یکی
 بگویش که اولاد^۸ تو سر بسر
 بچاهم نگذند و بفروختند^۹
 بمصرم کنون بنده و مستمند^{۱۰}

ببوسید و گفت ای رسول خدای
 ولیکن هواخواه^{۱۱} این خانه ام
 بکاری که بایست رفتن بسر
 که ناگه بر آمد یکی بوی و رنگ
 در آمد پیروزی و آفرین
 سرش بر سپهر بلند آخته
 دلش پر سلام و زبان پر درود
 که فرجام یعقوب گوی چه بود^{۱۲}
 شدش کور دیده ز تیمار و درد
 بدرد و غم و سوگواری گریست
 بکنعان چو باشد ترا رهگذار
 بگویش خبرهای من اندکی
 مرا خوار کردند و خسته جگر
 بتیر بلا جان من دوختند
 زداغ فراق تو زار و نژند

^۱ جَست *E*.

^۲ هوا دار *E*.

^۳ بُردن *E*. Instead of رفتن in the second hemistich *M*, *W*, and *E* read بُردن.

^۴ *M* and *W* بنزدیکی; here = نزدیک و قریب, combined with بنزدیک in the sense of 'close into the vicinity of.' In the second hemistich *E* reads سوارى بر آمد یکی بوی و رنگ.

^۵ *M* and *W* تو, and in the second hemistich, like *E*, بر instead of در.

^۶ مرکبی *M* and *W*.

^۷ In *T*, where the following seven verses (3077-3083) are wanting, this hemistich is consistently worded thus: ببیعقوب گفت آنچه بشنیده بود.

^۸ *M* and *W* بگفتم ورا یوسفش. Instead of شدش *B*, *A*, *E*, and *N* read شده.

^۹ *E* کنون باد کار. The second hemistich is according to *B*; the other copies read چو باشد بکنعان ترا الخ.

^{۱۰} اسباط *E* (with اولاد written above it).

^{۱۱} بیفگنده بفروختند *M*.

^{۱۲} بندد (بستد *W*) مستمند *M*, *W*, and *E*.

فرو خفت و از وی عرابی بختست
 یکی گوش بنهاد بر دوش هوش^۲
 قضا را خروش گریستن شنید
 3060 بزاری همیگفت یعقوب پیر
 خبر ده مرا زان کرامی پسر
 عرابی چو بشنید این گفتگوی
 بجایست یوسف منش دیده ام
 جهان دیده یعقوب چون این^۳ شنید
 3065 زمانی بدانسان^۴ همی بود مرد
 بهوش آمد و گفت ای مژده گوی
 که باشی بگو از^{۱۰} کجا آمدی
 چه گفتی بگو از سر این^{۱۱} داستان

بشد بر در بیت الاحزان^۱ نشست
 بدان تا چه آوازی آید بگوش
 غریبیدن و روی خستن شنید^۵
 که این^۶ بنده را از بلا دستگیر
 که ماندست زو یا نمانده^۷ اثر
 چنین گفت کای پیر فرزندجوی^۸
 بیفزود ازو^۹ نور بر دیده ام
 پس از شادکامی هُش از وی رمید
 عرابی برخ بر زرش آب سرد
 میزدان کز اندیشه جانم بشوی
 که یکباره هوشم زدل بستدی
 پس آنکه بمژده زمن جان ستان

^۱ *M* and *W* بیت احزان, as in v. 2108.

^۲ So probably correct in *T*, *A*, and *N*, with a peculiar, but quite intelligible simile: 'he put one ear on the shoulder of discretion or acuteness (هوش here = زیرکی), i.e. he bent the ear to listen discreetly or acutely.' The reading of all the other copies is hopelessly corrupted: *B*, *M*, and *W* بردش و بنهاد یکی گوش بنهاد بر دوش هوش (*W* بهوش). Instead of the indefinite (آوازی) in *B* (corrected from a misspelt آوازی), which seems more appropriate here, the other copies read آوازش, with the suffix referring to Jacob.

^۳ This verse in *B*, *M*, *W*, and *E* only; *E* substitutes روح جستن for روی خستن.

^۴ *A* ای. ^۵ *B*, *M*, *W*, *A*, and *N* ماندست; *E* نماندست اثر.

^۶ *M* and *W* فرخنده روی; *E* فرخنده خوی; compare note to v. 3020.

^۷ *M* and *W* نور دل; *E* نور دل; the *E* نور دل is a mere blunder for نور در.

^۸ *M*, *W*, *A*, and *N* آن. In the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *E* substitute زبس شادکامی for پس از شادکامی; *N* reads دمید.

^۹ Or, as *B* has, زمانی بدان بیهشی بود مرد; *A* and *N* زمانی.

^{۱۰} *M* and *W* بگو تا کئی وز, and in the second hemistich دلم از دلم یکباره هوش از دلم بگو تا کئی وز بستدی.

^{۱۱} *M*, *W*, and *E* (این) بگو از نو آن.

نشانه‌های انجام و آغاز یافت	3095 که ^۱ از حال یوسف خبر باز یافت
از آن بخت یعقوب شد دلگروز	پس آن ^۲ مرد را کرد مهمان سه روز
برفتن دلش نیز بر پای خاست	چهارم بناچار رفتن چو خواست ^۳
زمن هر چه خواهی زمزده ^۴ بجوی	بدو گفت یعقوب اکنون بگوی
که این مژده خوشتر ز جان و جهان	ز جان بیش نبود بخشمت جان ^۵
نخواهم ^۶ نه مال و نه جان و نه تن	3100 عربی بی‌عقوب گفتش که من
امیدم سویی هیچ دلبند نیست	ولی ^۷ مرا هیچ فرزند نیست
نشاند مرا کودکی در کنار	دعا کن مگر ایند کردگار ^۸
یاستاد پیش خدای جهان	شنیدم که یعقوب هم در زمان
فروان بمالید رخ بر زمین	دعا کرد بسیار و کرد ^۹ آفرین
همان کار وی نغز و درخورد خواست ^{۱۰}	3105 زدادار فرزند آن مرد خواست
دلش خرم و کارش آراسته	فزونیش بر مال و بر خواسته ^{۱۱}
عربی بشد خرم و با رضا ^{۱۲}	چو فارغ شد از آفرین و دعا

^۱ *T* چو, and in the second hemistich انجام و آغاز which gives no rhyme.

^۲ *T* همان, and in the second hemistich (like *M*, *W*, and *E*) ازو; *A* and *N* که از بخت.

^۳ *M*, *W*, and *E* می رفت خواست.

^۴ *M*, *E*, *A*, and *N* زمزده; *W* بجوی.

^۵ *M*, *E*, *A*, and *N* بخشید جان *E*; که بخشم همان *B*. Instead of خوشتر *T* reads بهتر. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۶ Only *N* has a distinct بخوام. ^۷ *A*, *E*, and *N* یکی; *T* یکی.

^۸ *M*, *W*, and *N* دعا کرد و بسیار کرد. ^۹ کامگار.

^{۱۰} So *M*, *W*, *T*, and *B* (only in *B* there is substituted for خواست و درخورد *by* oversight ساخت و فرخنده which gives no rhyme); the first hemistich in *E* is the same; in *A* and *N* it runs thus, زدادار یزدانش فرزند خواست. Instead of خواست in the second hemistich *E* and *N* have راست (or راست و); *E* reads besides همه for همان.

^{۱۱} *T* instead of کار فزونش زر و مال و هم خواسته. ^{۱۲} *M* and *W* عربی شدش خرم و با نوا.

^{۱۲} *M* and *W* In *A* and *N* vv. 3107-3110 are wanting.

ولیکن تو اولادرا ^۱ بَدْ مخواه	که آن سر بسر بود حکم اله
3085 چو بشنید یعقوب گفتار او	بجان و روان شد خریدار او
ببر در گرفتش بآئین مهر ^۲	ببوسید چشمش ببوسید چهر
دگر بار ^۳ پرسید صد بار از وی	همان داستان و همان گفتگوی
عرابی همیگفت هر بار باز	اگرچه همیشد حدیثش ^۴ دراز
بشك بود یعقوب قَرخ سیر ^۵	سر انجام پرسید از آن پرهتر
3090 که یوسف چو میداد ^۶ پیغام خویش	نشایت ننمود زاندام خویش
عرابی بخندید و گفتش نمود	یکی خال ^۷ در زیر پستان که بود
هنرمند یعقوب پاکیزه دین	بنالید ^۸ و بنهاد رخ بر زمین
بمالید رخ را بخاک سیاه	همی کرد پیوسته شکر اله ^۹
که بود آن نشان همایون درست	همان بَدْ علامت که یعقوب جُست

^۱ اولاد خود *B*; in *E* again اسباط instead of اولاد. In *T*, where this verse follows immediately after v. 3076 (see above), the first hemistich runs thus: ولی گفت زاولاد خود بَدْ مخواه.

^۲ چشم و ببوسید *E* and *N* read چشم و ببوسید *T*. In the second hemistich *E* and *N* read چشم و ببوسید *T*.

^۳ So *W* and *E* (again, anew); *M* دگر باز; *A* and *N* یکی باز; *T* and *B* read یکی باز. *M* apparently used in the sense of 'besides, however, moreover,' which it seems to have in Hindūstānī, see Platts, Dictionary of Urdū, classical Hindī, and English, London, 1884, p. 1061^a, but for which there is no precedent as yet in Persian). Instead of صد بار از وی (or, as *W* has, صد ره *E* reads از حال او.

^۴ Or, as *E* has, حدیثش همیشد.

^۵ فرخنده سر *E*.

^۶ *E* داد; *M* and *W* داد; *N* داد; only in *T* (by a mere mistake) has been substituted for میداد. In the second hemistich the same *T* reads بنمود (did he show?) instead of the adopted 'did he not show?' and زاندام instead of زاندام.

^۷ So simplest in *T*; *B* substitutes for خال the Arabic شامه (a black spot); the unintelligible زیر شادی of *A* and *N* seems a corruption of the شامه در *B*; *W* and *E* یکی زان نشان زیر *M*; یکی را (ا) نشان زیر *N*.

^۸ *M*, *W*, and *E* غریبید; in *E* the two hemistichs are transposed.

^۹ In *A* and *N* the hemistichs are transposed; in *M*, *W*, and *E* this verse is placed after the following one.

3120 بدینسان^۱ همی بُد همه روز و شب نه بی نم دو چشمش نه با خنده لب
زلیخا برو همچنان دل شده دلش زاتش عشق آتشکده^۲
مشاطه نشانده^۳ شب و روز پیش بآرایش پیکر چهر خویش
بیاراستی روی را^۴ هر زمان فروزان شدی چون مم آسمان
دو صد جامه و زیور^۵ رنگرنگ بسیمچیده و ساخته تنگ تنگ
3125 بهوشیدی^۶ آن جامهای تمیز بدیدار نیکو بقیمت عزیز
زلو^۷ گرانبار کردی تنش شدی روشن از لؤلؤ روشنش
بگل بر شکستی^۸ ز عنبر زره زره چون دل عاشقان پرگره
تن و جامه کردی زعفر و گلاب دو صد بار بویاتر^۹ از مشک ناب
چو سرو سهی بر سرش مشتری بچشم تذرو^{۱۰} و بحسن پری

^۱ *M* بدانسان. The second hemistich is according to *T*, *A*, *E*, and *N*. *B* has نه خرم الخ; *M* and *W* پُر از نم الخ.

^۲ *M* and *W*:

زلیخا بدو بی دل و جان شده دلش زاتش عشق بریان شده

^۳ *E* نشانده. In the second hemistich *T* reads بآرایش پیکر جفت خویش.

^۴ *A* and *N* روی خود; *M* and *W* زیوری; in the last two copies this verse stands after the immediately following one.

^۵ *M* and *W* جامه و زیور. Instead of ساخته in the second hemistich *E* reads چنگ چنگ. Instead of تنگ تنگ *A* and *N* have چنگ.

^۶ So best in *A*, *E*, and *N*; *T* بهوشیده; *B*, *M*, and *W* بهوشید.

^۷ *N* بلؤلؤ. Instead of شدی in the second hemistich *T* has again شده, and instead of روشن *B* reads روشن.

^۸ *E* برگرفتی. ^۹ So *T* and *N*; the other copies بویاتر.

^{۱۰} *E* تذرو. On the *Ganjnāma* (f. 53^a, l. 11 sq.) در مدار الفضل آورده که ذراج را گویند و در بعضی نسخها: makes the following remark: مرقومست که کبک را خوانند و در فرهنگ سروری گفته که پرنده ایست خوب رفتار که در مازندران و استراباد باشد و از شعر حکیم چنان مستفاد میشود که میباید رفتار خوش رنگ, and quotes two baits of the *Shāhnāma*:

خرامان بگرد گل اندر تذرو خروشدن بلبل از شاخ سرو
چو از آمدنشان شد آگاه سرو بیاراست لشکر چو پَر تذرو
and

شنیدم که گشت^۱ آن دعا مستجاب
 چهارش پسرزاده^۲ دختر یکی
 ۳۱۱۰ بگرد^۳ آمدش بیکران خواسته
 چنان شد که اندر عرب هیچکس
 بیاراست آئین کشت و درود^۴
 بیندوخت چندان از آن گنج و زر^۵
 هر آنکو بود نیک و نیکان پرست^۶
 ۳۱۱۵ اگر نیک خواهی بهر دو سرای
 بجز گرد پاکان و نیکان مگرد
 هر آنکش چنین باشد^۷ آئین و شان
 مراجعت کردن یوسف بخانه و آراستن زلیخا خود را و آمدن نزد یوسف^۸
 چنین آورد راستگو^۹ آگهی
 بسی برگل از نرگسان راند آب
 که چون شد بخانه رسول^{۱۰} جهی
 زداغ پدر دل پر از درد و تاب

^۱ شد. *B*.

^۲ *B*, *T*, and *E* داد ('God' understood as subject). *M*, *W*, and *T* read in the second hemistich مثل بود for بود مثل. In *E* this verse is wanting (as in *A* and *N*).

^۳ *T* reads مگر (evidently in the same sense of 'moreover, besides,' as in the note to v. 3087). Instead of چو بتخانه in the beginning of the second hemistich *E* has an amusing بتخانه.

^۴ درود here = یرو کردن (reaping).

^۵ *M* and *W* سیم و زر.

^۶ *M* and *W* ونیکو پرست. In the second hemistich *A* substitutes کامه for بود در همه کار او پیشدست^۷ *T*; کامها *N*; کام *M*.

^۷ *M* and *W* خداوند.

^۸ *T* کسی را که این است.

^۹ So in *T*; *B* حضرت یوسف علیه السلام بخانه و شب و روز گریه کردن. *N* مناظره (!) کردن از حضرت یوسف و احوال خود عرضه کردن *E*; در مفارقت پدر *M* and *W* (after the next verse) زاری کردن یوسف علیه السلام در فراق پدر. In *A* the usual interval. باز حدیث یوسف علیه السلام.

^{۱۰} *M* and *W* راستی. In the second hemistich *E* has an ungrammatical که شد باز خانه الخ.

نخست آنکه چون سرو ^۱ نورسته	بپیروزی از باغ برجسته
نه بس آنکه چون سرو نورسته ^۲	که خورشید بر سرو پیوسته
جوانی و دلکش توئی شاهوار	ز تو کاخ و ایوان چو باغ از بهار ^۳
یکی چهره داری چو تابنده مهر	خوشا مهرکش سرو باشد سپهر
هر آنکه که از جامه ^۴ سر بر زنی	برخ نور خورشید را بشکنی
اگر گویم از تُست مه را فروغ	بجان تو ای مه که نبود ^۵ دروغ
جهان سر بر رفتن روی تُست	شب عاشقی پر شکن موی تُست ^۶
ندانم همی وصف رخسار تو	خلاف نکوئیست دیدار تو ^۷

^۱ *M* and *W* *چون* شاخ. Instead of *نورسته* *A* and *N* have *برسته*. *E* has at the end of the second hemistich *برسته* for *برجسته*.

^۲ *M* and *W* *برجسته*, and in the second hemistich *برسته*. *E*:
 پس آنگاه چون سرو برجسته که خورشید بر سرو هم بسته
 In *T*, *A*, and *N* these two verses are contracted into one, viz.:

نخست آنکه چون سرو نو (بر *A* and *N*) رسته که خورشید بر سرو بر بسته
^۳ So *B*. *M*, *W*, and *E* (where this verse is placed before 3142):

جوان و گش و تازه و آبدار ز تو بوستان همچو روی (باغ *E*) بهار
E repeats the same bait after v. 3145, thus:

جوان دلکش تازه و آبدار ز تو کاخ ایوان چو باغ بهار
A and *N* (where it follows after v. 3146) read thus:

جوان و گش و تازه و آبدار ز تو کاخ و ایوان چو باغ و بهار
 In *T* (where it also stands after v. 3146) the first hemistich runs thus: رخت همچو
 رخت همچو; the second is like that of *A* and *N*.

^۴ *T* خانه. ^۵ که نبود for نباشد *T*.

^۶ So in *M*, *W*, *A*, *N*, and *E*. On شکن see p. ۳۰۹, note 8. *B* reads in the second hemistich موی شیفته موی تُست and adds after it another, very commonplace, bait:

چو روی تو اندر جهان روی نیست چو موی تو اندر جهان موی نیست
T substitutes عنبرین for شکن.

^۷ This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only; the wording is according to *T*, *M*, and *W* (in *W* the bait is placed, less appropriately, between vv. 3146 and 3147).

چو آراسته صد بُت و بُتکده ^۱	۳۱۳۰ نشستی بر یوسف غم زده
دو صد بارگفتی که ای جان من	بلطفی ^۲ چو شکرگشادی دهن
عذاب دل خویش چندین مخواه	ازین ^۳ درد و تیمار لختی بکاه
مرا جان بدیدار تو روشن است	که درد تو تیمار ^۴ جان منست
بیامد بصد گونه غنج و دلال	شنیدم که یکرور با آن جمال
درخشان رخس همچو ماه تمام	۳۱۳۵ بسان یکی گنبذ ^۵ از سیم خام
نهادش بدست اندرون نرم دست	بر یوسف مهر پیکر نشست
بدو گفت کای دلبر حور زاد	بطرز ^۶ لطافت زبان برگشاد
شکر خشک داری و نرگس بنم	چه بودت چرا چهره داری ^۷ دزم
تو گوئی که با شیر در بیشه ^۸	چرا روز و شب جفت اندیشه ^۹
زبخت بصد گونه آزادی است	۳۱۴۰ ترا روز برنائی و شادی است ^۹

^۱ بُت بُتکده *A, E, and N*.

^۲ *T, E, and W* بلطفی; *E* has besides چو شکر instead of شکر.

^۳ *B* بدین. Instead of چندین in the second hemistich *E* reads چندان.

^۴ *M* and *W* ازین (از آن *W*) درد تیمار. After this verse *T* inserts a new heading (which is partly included already in the preceding one): آمدن زلیخا نزد یوسف; in *A* an interval.

^۵ So all copies except *B* which has again سرو. Instead of درخشان in the second hemistich *A* reads رُافشان.

^۶ So correctly in *T* and *N*; the readings of *M* and *W* بطرز, of *B* بطنز, of *E* بلطف, and of *A* (unmetrically) بطراز, are mere corruptions of the text. After this verse there follows in *M, W, E,* and *N* a new heading, viz. *M* and *W* در بیان رازگشادن زلیخا; *E* آشکار کردن زلیخا عشق خود را بر یوسف علیه السلام سوال کردن زلیخا از یوسف علیه السلام که از چه غمگین *N*; با یوسف علیه السلام میماند.

^۷ *M* and *W* کردی.

^۸ This verse in *B, M,* and *W* only; in *B* it is put after the following one. In *M* and *W* تو گوئی که با شیر is substituted for که گوئی ابا شیر.

^۹ *E* ترا روزگاری همه شادی است. Instead of زبخت in the beginning of the second hemistich *A* and *N* read زیمت.

۳۱۶۰ دو صد بار ازین جمله نیکوتری	مکرم‌تری و بی آهوتری ^۱
دگر آنکه ^۲ با این همه نیکوتری	در این خانه در بهترین کس توتری
گشادست بر تو در کاخ و گنج	نهایت بُردن پئی گنج رنج ^۳
اگر جامه خواهی اگر زر و دُر	توانی جهان کرد زین هر سه بُر
اگر آرزوی شکار آیدت	ببین تا چه چیزی بکار آیدت
۳۱۶۵ همه داری ^۴ اسب و سلیح و کمر	غلام شکار افکن و سیمبر
فراوان سیه گوش ^۵ داری و سگ	بسی یوز و شاهین و چرخ و تُرگ

^۱ So in *A* and *N* (except *تو* for *دو* in the beginning), the only wording with a proper rhyme. *T* reads in the second hemistich (۱) بهر کس ورا باشدت برتری; *M* and *W* تو کزو برتری (۱); *B* نه جور و پری تو کزو برتری (۱); *E* من اینک; *E* من اینک; *E* مهندس‌تری تو و بهدتری (۱). *ترا* بنده زین بهتری (۱). On *آهو* = *عیب*, see p. ۲۳۲, note 6.

^۲ *T* اینکه. *M* and *W* have instead of *در این خانه در* in the second hemistich *در این خانه خود*.

^۳ *B* has a much weaker *دری و رنج*; *E* نباید ترا بردن گنج رنج. The arrangement of vv. 3143-3162 differs greatly in the various copies. The order adopted is that of *M* and *W* (where the logical chain of ideas seems best preserved), except vv. 3150-3152 (which are missing there and have been supplied from *T*) and vv. 3159 and 3162, the first of which is taken over from *B* and the second from *B* and *T*. On the other hand, there are missing in *B* vv. 3153, 3154, and 3157; and in *T* vv. 3157 and 3159. The order in *T* is the most confused one, viz. 3144, 3145, 3149, 3158, 3160-3162, 3146, 3143, 3147, 3148, 3150-3156. In *A*, *N*, and *E* v. 3149 is immediately followed by v. 3158, and all the intervening verses are missing.

^۴ So *B*; the other copies (except *M* and *W*, where vv. 3159-3166 are entirely wanting) have partly *وگر*, partly *دگر*.

^۵ *B* داری. Instead of *سیلیح* with the *Imâlah* (*B*, *E*, and *T*), which is found in the *Shâhnâma* too, *A* and *N* have the more common *سیلاح*. In the second hemistich *A*, *N*, and *E* read *غلامان* for *غلام*, without the *Idâfah*.

^۶ *سیه گوش* is the tame lynx, trained for hunting; *یوز* (or *بلنگ*), a kind of leopard, likewise trained, see Polak, *Persien*, i. p. 187; *چرخ* (*B* and *T*) or *چَرغ* (as *A* and *N* read) is in Arabic *صَقَر*, a kind of hawk, see Kāẓwīnī, ed.

نکوئی زاندازه رفته توئی ^۱	پدید است انداز ^۲ نیکوئی
تو از آن دو صد ره فزونی فزون	۳۱۵۰ پدید است نیکی که چند است و چون
چو زه ^۳ بر تن گلرخی تافتست	نکو نقش دیبای زر بافتست
نه زین شهرها وین زمین آورد	بخاصه که از روم و چین آورد
درختان او بر شکوفه ببار ^۴	نکو بوستانست وقت بهار
بدیبا و گوهر بیاراسته	بسان عروسان ^۵ بهیراسته
پراز لاله و برگل کامگار ^۶	۳۱۵۵ نکو گلستان باشد و لاله زار
چو رخسار رنگین و زلف بهم ^۷	نکو گل بود با بنفشه بهم
گش و شوخ و دلبر چو چشم بختان	نکو نرگسانست وقت خزان
دو شمع فروزان بزم سپهر ^۸	نکو اخترانند با ماه و مهر
که آن اصل و فرعش زحسن است نور ^۹	نکو روضهای بهشت است و حور

B has a much weaker reading, which spoils besides the connexion between this and the following verse, viz.:

ندانیم ما وصف رخسار تو که نور خداست دیدار تو

^۱ This verse is wanting in *T*, *M*, and *W*.

^۲ So corrected from the misspelt *ره* in *T*. The verses 3150-3152 are found in *T* only (but also embodied in Schlechta-Wssehrd's translation).

^۳ So *T*. *M* and *W* نگر. درختان وی پر شکوفه نگار. The verses 3153 and 3154 in *T*, *M*, and *W* only.

^۴ *M* and *W* عروسی.

^۵ This verse in *T*, *B*, *M*, and *W* only. *M* and *W* have in the second hemistich پراز (بر) لاله.

^۶ So *T* and *B*. *M* and *W* و زلف صنم. In the latter two copies this verse is placed after the following one (3157), which is wanting in *B* and *T*.

^۷ This verse is according to *T*, which undoubtedly contains the best text. In the first hemistich instead of *با* *M* and *W* have خود, *B* همه (which is unmetrical and must be changed into هم); *E*, *A*, and *N* مهر و ماهست. In the second hemistich the other copies read:

که شمع زمینند و شاه (و ماه *A* and *N*; و نور *B* and *E*) سپهر

^۸ This verse in *B* only, but also found in Schlechta-Wssehrd's translation.

کنون بیش ازین در دل آئده مدار جهانرا بکام^۱ و تنعم گذار
 بر از دولت و نعمت خود بخور که به زین نیاید درختت ببر^۲
 3180 بگفت این و تنگ اندرون شد برش که بوسه ریاید زدو شکرش^۳
 چو یوسف چنان دید بر پای جَست زدست زلیخا برون بُرد دست
 که از شرم رخسار وی شد چو خون^۴ که داند که از شرم چون بود چون
 چنان گشت لرزان ز بیم خدای نه دل ماند با وی نه دانش نه رای
 زمانی همی بُد چو آشفته گان سراسیمه چون هوش و دل رفتگان
 3185 ازین در^۵ چو سیماب لرزانش دل ز گفتار و کار زلیخا خجل^۶
 نصیحت کردن حضرت یوسف علیه السلام زلیخا را^۷
 سرانجام بگشاد یوسف زبان چنین گفت کای بانوی مهربان
 چه آئین بد^۸ بر گرفتی بدست بدین رای با تو نشاید نشست
 چه رای^{۱۰} تباهست و بنیاد سُست سخنها بیهود^۹ نا درست

نام و کام *M* has at the end of the first hemistich for باشد چنین شد اینچنین
 and in the second چه عذراست اگر دل نداری بدام.

گذار for بدار *B* also substitutes *B* and *A* بنام^۱.

^۲ So in *B* and *T*, except that in *T* دولت and نعمت in the first hemistich and
 نیاید in the second are transposed. *A*, *N*, and *E* read درختی for
 درخت. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *M* and *W* که بوسه دهد بر لب شکرش چنین *T*.^۴

^۵ *M* and *W* شد از شرم رخسار وی همچو خون and in the second hemistich
 بود for گشت.

^۶ *M* and *W* تنش. ^۷ *T* بدین در *M* and *W*.

^۸ So in *N*. *B* has the same with the addition of بد at the end;
 در بیان مناظره کردن *E*; جواب دادن حضرت یوسف علیه السلام مر زلیخا را *T*
 یوسف علیه السلام با زلیخا. In *A* the usual interval; in *M* and *W* the text runs
 on without interruption.

^۹ So *M* and *W*; the other copies have را بد. The second hemistich is according
 to *T* which offers the most suitable reading; all the other copies have با بدین رای
 تو که بد هم نشست. In *A* and *N* this verse is placed after the immediately
 following one.

^{۱۰} رای *T*.

نگاری که باشد چو جان جهان	اگر خواهد از تو دل مهربان
پرستنده و مهربان توام	مرا داری ^۱ اینک من آن توام
دو چشمم شب و روز بر چهر ناست	دل روز و شب خانۀ مهر ناست
چراغ دل مهربان منی ^۲	۳۱۷۰ پسندیدۀ پاک جان منی
بتن در چو جانم پسندیدۀ	بچشم درون راست چون دیدۀ ^۳
مرا در تو یکسر بجای آورم	بپیوند تو هوش و رای آورم
دل مهربان بسته دارم بتو	تن پاک پیوسته دارم بتو
ترا چون پرستار ^۴ فرمان برم	بهر سان که فرمان دهی بر سرم
بمهر تو ^۵ جان از تن آسان دهم	۳۱۷۵ اگر گوئیم جان بده جان دهم
بجان و دل و چشم و تن یار تو ^۶	عروس عزیزم پرستار تو
چه عذراست اگر دل ندارد بکام ^۷	کسی را که باشد چنین کام و نام

مقر هو الجارح المعروف الذى يقال له بالفارسيّة : Wüstenfeld, i. p. ۴۱۷, l. ۱ sq. : *tôre* (tôre), 'jackal' is, as it seems, an abbreviation of *توراک* (see P. Horn, Grundriss der neupers. Etymol. ۱۸۹۳, No. ۴۵۳, comp. Z. D. M. G. vol. ۴۷, p. ۷۵۴), perhaps, like the leopard just mentioned, occasionally trained for hunting; if that should not be admissible, the word might be identical, as Dr. Horn has suggested to me, with *توله*, 'hound' (phonetic change of *l* and *r*).

^۱ So in agreement with the preceding *داری* in v. ۳۱۶۵; *T*, *A*, and *N* read *دار* as Imperative. In the second hemistich of the next verse *T* reads *در چهر*.

^۲ This verse in *T* and *B* only. *B* has in the second hemistich *دل و مهربان*.

^۳ *دیدۀ* here in the sense of 'apple of the eye,' Turkish *بیک کوز ده* or *بیک کوز*, comp. Lexicon Shâhnâmianum, ed. Salemann, p. ۹۶, ll. ۴-۷, where a bait of the Shâhnâma with the same rhyme-words *دیدۀ* and *پسندیدۀ* is quoted. In the Ganj-nâma this meaning of *دیدۀ* is not noted. Instead of *درون* *T* reads *در*. Instead of *چو جانم* in the second hemistich *E* has *تو جانم*.

^۴ *T* and *W* *پرستندۀ*. In *W* this verse is placed after the following one.

^۵ *T* *ز بهر تو*. Instead of *جان از تن* *M* and *W* (where the two hemistichs are transposed) read *جان و تن*.

^۶ *M* and *W* *بجان و تن دل خریدار تو*.

^۷ So *T*, *A*, *N*, and *E*. *B* has instead of *ندارد* an unintelligible *بر آرد*. *W* reads

علمهای درجت بپای آمدست	۳۲۰۰ همه کام ^۱ و نامت بجای آمدست
بمن گوئی ای شاخ با بیخ وین	نه محتاج آئی که زینسان ^۲ سخن
که دلرا ^۳ چنین کار فرمودمی	اگر نیز من خود کسی بودمی
که با من ازینسان کنی گفتگوی	نباشد ^۴ ترا واجب از هیچ روی
بچندین مراد و هوا کی رسم	وگر ^۵ آنکه من بند ^۶ بیکسم
کنم سوی بانوی مهتر نگاه	۳۲۰۳ چه دل ^۷ باشدم کاندرا ایوان شاه
همی گفتم اندر نهان آشکار	اگر با تو ای بانوی کامگار ^۸
روان در تن من برای تو است ^۹	که میل من بسوی خاکپای تو است
بر آویختن یا زدن گردنم ^{۱۰}	بباید بر این داستان ستم

^۱ همه نام و کامت. In the second hemistich *T* reads رحمت instead of درجت.

^۲ *M* and *W* چونین, and in the second hemistich وای سرو بن instead of بمن. *T* has زمن for بمن; با بیخ وین.

^۳ *M* and *W* ذکر.

^۴ *M* and *W* have the weaker نبودمی, and in the second hemistich ازین در for ازینسان.

^۵ So distinctly in *N* and probably in *A*, *B*, and *E* too, where وگر seems merely misspelt for وگر^۶ (but if—or considering that—it is a fact that, etc.). *M* and *W* have چرا زانکه^۷ *T* بچندین for بچونین, and in the second hemistich ازیرا که. *A*, *N*, and *E* read in the beginning of the second hemistich و هوا بحسن مراد و هوا (مراد هوا *N*) کی رسم.

^۶ *A* and *N* کس.

^۷ *M* and *W* گهی گفتمی در نهان آشکار وگر من ترا ای زن کامگار. The همی گفتمی of *B* seems a mere clerical error. In *A* and *N* this verse is wanting.

^۸ *A* and *N* have in both hemistichs هست; *N* substitutes besides (by a mistaken idea about the meaning of the passage) در تن من برای for در تنم از برای. *M* and *W*:

که میل دل من بسوی تو است روان در تن من بروی تو است
T reads برای تو for سراي تو *E*; در تن من for بر تن من.

^۹ This verse is corrupted in all copies; the adopted text is a combination of *T* and *N*, so as to secure both the necessary finite verb and a correct rhyme,

ایا ^۱ عاشقی مینمائی مرا	ازین در همی آزمائی مرا
که دارد دلم پای دانش بجای	3190 اگر خواهیم آزمود آزمای ^۲
بهرینم از خام کردار تو ^۳	فریفته نگردم بگفتار تو
زماهی سوې مه بر آورده شاخ	توئی، جفت ریان و بانوی کاح
نکونامی و پای ^۴ بهتری	هنرداری و مایه ^۵ مهتری
بپیوند من می گراید دلت	اگر ^۶ عاشقی مینماید دلت
مرا چون دگر مردگان در مگیر ^۷	3195 پس اندرز و پند من اندر پذیر
زمن داروی عشق هرگز مجوی	سخن با من از عشق هرگز مگوی
بدین راه تا زنده ام نگذرم ^۸	که من سوی این داستان ننگرم
که داند همی ^۹ آشکار و نهان	بترسم من از کردگار جهان
بمصر اندرون پیشگاهی تراست	تو جفت عزیزی و شاهی تراست

ندارد دلم میل و شغل ترا، In *M* and *W* the second hemistich runs thus, و یا *T*^۱.

^۲ *N* اگر خواهیم آزمودن مرا *بجا* and *بجا* at the end of the second hemistich.

^۳ Verses 3190 and 3191 are wanting in *M* and *W*. In all copies there follows after them another bait which seems spurious, especially as it is repeated, with a decidedly better wording, in *M*, *W*, and *T* further down (v. 3198):

توکل (تقول *A* and *N*; مغول *E*; محول *B*) کنم بر خدای جهان
(بگویم سخن با خدای جهان *M* and *W*)

که او بس مرا (بود *W*) آشکار و نهان

^۴ *B* تو ای.

^۵ *B* پای^۴ as in the second hemistich. Instead of (ب) نکونامی و the other copies read نکونام و هم. *W* and *N* have again مهتری in the second hemistich.

^۶ *M* and *W* وگر^۶, since vv. 3194-3198 (which are not found in *B*, *A*, *N*, and *E*) follow there immediately after the spurious bait سخن الخ، before v. 3192. Instead of من in the second hemistich (*T*) *M* and *W* read نو.

^۷ So *T*; the reading of *M* and *W*

برو پند و اندرز من در پذیر
مرا چون دگر مردگان مُرده گیر
shows in the second hemistich an absolute misunderstanding as to the word مردگان which in the adopted text is the plural of مَرْدَك 'manikin, contemptuous man.'

^۸ *M* and *W* نسپرم.

^۹ *M* همه.

جواب او حدیث ^۱ از خدا آورد	3220 زبانم برو عاشقی گسترد
بترسم همی آشکار و نهان ^۲	همی گوید از کردگار جهان
که تا دست او زیر سنگ آورم	من اورا چه گویم چه رنگ آورم ^۳
شد از فرش زر بافته جمله پاک	همی گفت ازین گونه تا روی خاک
جهانرا بسیمخ ^۴ دُر افشان بکند	فلک شمع تابان بدریا ^۵ فگند
بهجران خورشید گیتی پناه	3225 بهوشید گیتی پرند ^۶ سیاه
بیامد بخفتنگ ^۷ خویشتن	هنرمند یوسف چراغ زمن
چنان دید واجب زروی خرد	گره چند ^۸ بر بند شلوار زد

^۱ So correctly *B* and *T*; *A* and *N* حدیث *E*; جواب و حدیث *M* and *N* مرا او حدیث.

^۲ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۳ *M* and *W* ندانم که با او چه رنگ آورم. In the second hemistich *T* reads که دستیش را آلیح^۹ *E* که آن دست را آلیح. The meaning of رنگ here is either that of طرز و روش (manner and way of acting), see *Ganjnâma*, f. 84^a, ll. 4 and 6. According to *Vullers*, *Lexicon*, ii. p. 55^b, lin. penult. sq., the meaning of 'soft, tender remedy' (چاره که نزاکت) should be applied to it here, since our very verse, even with the various reading of *M* and *W* (ندانم آلیح), is quoted there as being one of *Asadi's*. = to get the better of a person, become master over him; see also سنگ, p. ۱۰۹, note 2.

^۴ Or, as *M* and *W* read, بدریا فلک شمع تابان. The second hemistich is corrupted in all copies; only *N* has a distinct بسیمخ ('with the pearl-scattering skewer it, the celestial sphere, dug the world' = it scattered the last pearl-like rays of the setting sun over the world). *T* seems to have بسیمخ (!) and reads besides زرافشان for جهان بسیمخ (!) دُر افشان بکند. *B* دُر افشان. *A* has the same, but instead of جهانرا بکند again فگند (so in *N* too), which gives no rhyme. *M* and *W* جهانرا بکند. جهانرا زسیمخ دُر افشان بکند *E*; بصمخ دُر افشان فگند.

^۵ *Ganjnâma*, f. 46^b, l. ۱۰ sq.: بود ابریشمی که از نقش و نگار ساده باشد.

^۶ *M* and *W* بیست (!). *T* has in the second hemistich چنان for چنین.

تو ای بانو این نامه را در نورد ^۱	بگرد سخنهاى بیره مگرد
3210 رها کن ^۲ مرا از چنین بیرهی	زکاری که دارد خدا آگهی
بگفت این و برخاست از پیش او	زیش زلیخای بر داشت روی
زلیخا چو یوسف برون شد ز کاخ	شدش تنگ بر دل جهان فراخ ^۳
بگنجی درون رفت و از دیده خون	همی راند چون سیل باران برون ^۴
همی گفت با خویشان زار زار	که آمد مرا تیرهگون روزگار
3215 سپهر از دلم بیخ شادی ^۵ بگند	درو آتش عشق یوسف فگند
کی از دام درد آید این دل بدر	که با آتشش بُرد باید بسر ^۶
یکی تخم بد در دلم گشته ام	دریغا که گم شد سر رشته ام
سرو کار من با یکی کودکست ^۷	که حسنش فراوان و مهر اندکست
نه آئین من دارد و کیش من	گریزد همی خیره از پیش من

two requisites not found together in any version of the first hemistich. *B*, *M*, *W*, *E*, and *A* read بدین حکم و این داستان گشتنم; *N* بدین حکم و این داستان ستم; *T* بیاید براین داستان گفتنم.

^۱ *M* and *W* تو این نامه ای بانو اندر نورد. *in* the second hemistich is the reading of *T*; *B* شیطان; *A* and *N* باطل; *E* بیرو; *M* and *W* چونین.

^۲ *M* and *W* عفو کن.

^۳ Verses 3211 and 3212 of *M* and *W* are contracted in all the other copies into one, by which contraction the person referred to in *شدش* and in the following verses (viz. *Zalikhâ*) is quite obscured. The verse runs thus:

بگفت این و یوسف (ز یوسف *N*; چو یوسف *B*) برون شد ز کاخ
شدش تنگ بر دل جهان فراخ

بگفتن درون رفت از دیده خون همی رفت چون سیل باران برون *T*

^۴ *M* and *W* رامش. Instead of *درو* in the second hemistich *T* has درون.

^۵ So *M* and *W*; *T*:

کی از داغ و درد این دل آید برون که پر آتشش بود باید درون

In the other copies this verse is wanting.

^۷ *A* and *N* اندکیست, and in the second hemistich *مهر*. Instead of *مهر* *T* reads مهر.

دگر باره زاری کردن زلیخا نزد یوسف علیه السلام^۱
 چنین گفت کای دیدم دین و هوش نکوتر زخورشید خوشتر ز نوش
 بهشت گل و ارغوان و سمن^۲ شگفته بهار دل و جان من
 چه چیزی زغم که داری نژاد نه زاتش و آب و از خاک و باد^۳
 اگر زین چهرای چومائی و ما زمانی نه آسوده ایم از هوا^۴
 ۳۲۴۵ ترا چونکه طبع هواجوی نیست دلت را سوې مهر من روی نیست
 بسا دل که در آرزوی منست بسا طبع شاهان که سوې منست^۵
 زدیدار من ماه رشک آورد زعشق همی سنگ^۶ اشک آورد
 بهر هفت کشور زمن آگهیست ستاره رخ روشنم را رهیست^۷

^۱ So *N*; *B* آراسته ساختن زلیخا خود را و آمدن و بر یوسف نشستن و احوال (the greater part of this heading is already antiquated by the last verses of the preceding chapter); *T* (where a similar remark applies) باز آمدن *M* and *W* (where the heading stands, as in *T* too, before v. 3240) دیگر حدیث زلیخا با یوسف علیه السلام. In *A* and *E* there is neither heading nor interval.

^۲ *M* and *W* بهشتی توئی ارغوان و سمن.

^۳ So best in *A*; *B* and *T* read نه از آتش و نه هم زاتش و آب و خاکی و باد *M* and *W* نه زاتش و نه آب و نه خاک و نه باد *E* نه هم زاتش و آب و نه زاتش و آب و نه خاک و نه باد و خاکی و زیاد.

^۴ So best in *T*; the other copies, except *E*, read in the second hemistich زمانی نه مستغنیم (مستغنی ایم) از هوا. *B* has at the end of the first hemistich بسا چومائی *E* adopts the reading of *B* for the first hemistich, but changes the second into نه مستغنیم من زحرص و هوا.

^۵ In *B* vv. 3245 and 3246 are contracted into one by combining the first hemistich of the former with the second of the latter in this ridiculous form: بسا طبع شاهان که سوې تو نیست. In *W* v. 3246 appears after v. 3252.

^۶ *M* and *W* دل خاره. Instead of رشک *T* has by mistake again اشک.

^۷ This and the following verse in *T*, *B*, *M*, and *W* only; in the latter two copies the present bait is placed before v. 3247, less suitably, as thereby the connexion between this verse and v. 3249 is severed. For *رهی* see p. ۲۲, note ۱, and p. ۲۱۹, note 7.

بر آمد بغیروزی و درج ^۱ و فر	فرو خفت تا از زمین چتر زر
خبر داد از دور بانگ ^۲ خروس ^۳	فرو کوفت خیل شب تیره کوس
دل و جان وی آرزومند باب	3230 بر آورد یوسف سر از جای خواب
نگوئی که بُد دیده بر هم زده	همه شب نخفته ^۴ روان غمزده
دلش مستمند و روان سوگوار	خیال پدر ^۵ در دو چشمش بکار
نیاورده یک لحظ ^۶ دیده ^۷ بهم	زلیخا میدون همه شب دژم
که یوسف همی مهربانی نکرد	همه شب گریسته ^۸ ز بیمار و درد
زخورشید ^۹ بفزود رخسار خویش	3235 شد از نو بیمار است دیدار خویش
زعنبر بخورشید بر غل نهاد	دو صد حلقه از مشک بر گل نهاد
بجادو از آن رنگ ^{۱۰} نیرنگ داد	سیه نرگش را ز نورنگ داد
بزر بافته جامه ^{۱۱} تنش را ^{۱۲}	بزیور بیمار است گردنش را
بیامد دگر باره آن شوخ چشم	منور منقش معطر بخشم
زشهد و شکر گوهر آورد باز ^{۱۳}	3240 بر یوسفش مهر ^{۱۴} گسترد باز

^۱ *M*, *W*, *A*, and *N* و اوج.

^۲ This verse in *T*, *M*, and *W* only; the wording is according to *T*. The other two copies read in the second hemistich گریزان شد از عاج (?) بانگ خروس.

^۳ So correct in *N* only ('he had *not* slept throughout the night'), confirmed by the *همیدون* in v. 3233; all the other copies read *نخفته*.

^۴ *A* and *N* چنان بُد پدر.

^۵ *M* and *W* یک لحظه مزگان.

^۶ *M* and *W* گریستی. Instead of ز بیمار و درد *B* has خورد. Instead of همی *W* and *N* read همه.

^۷ *B* چو خورشید. *M* and *W* have in the first hemistich رخسار, and in the second دیدار.

^۸ *A* and *N* از آن هر دو. On the personal instead of the reflexive pronoun in نرگش, as well as in گردنش and تنش in the following verse, see p. ۱۷۴, note ۱, and p. ۳۵۶, note ۱.

^۹ *M* and *W* have as rhyme-words آن گردنش and جامه های تنش.

^{۱۰} So *B*; *A*, *N*, *E* مهر و یوسف و مهر *T*; *M* and *W* دگر مهر او مهر *T*; *M* and *W* دگر مهر او مهر *T*; *M* and *W* دگر مهر او مهر *T*.

سرشک دل از دیده بفشاند^۱ دو صد نام^۲ عشق بر خواند^۳
 نبودی خود آن زمره و دل ترا شدی کار از عشق مشکل ترا^۴
 ولیکن مرا خود نه تاب است و هوش^۵ برآشفته مغز و دل و چشم و گوش
 روانم هوای تو جوید همی دلم سوی مهر تو پوید همی
 3265 درین نیست ای جان من^۶ آزمون که سوی تو دل شد مرا رهنمون
 دگر آنکه گفتی تو ای دلربای که من ترسگارم ز گیهان خدای
 که گفت^۷ که من نیستم ترسگار نیم از گنه عاجز و شرمسار
 تو در^۸ کیش خود گر بترسی همی چرا از دل من نپرسی همی
 مرا نیز در کیش خود ترس هست نه من کرده ام کوتاه از کیش دست^۹

^۱ Verses 3260 and 3261 of *T* are in *M* and *W* by mistake contracted into *one*, which has no rhyme and is besides syntactically impossible, viz.:

ترا نیز بر من تبه بود^۱ دو صد نام^۲ عشق بر خواند^۳

In all the other copies these two verses as well as the two preceding ones are wanting.

^۲ This verse in *T* only.

^۳ So *B* (where the verse, however, stands before 3257), with the correction of خوش into هوش; *T*, *M*, and *W* read هوش. ولیکن مرا خود تباست هوش. In the second hemistich *T* substitutes *سر* for *دل*. *W* has the following order: برآشفته چشم و دل و مغز و گوش. In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

^۴ *B* مهر تو. *M* and *W* have پیوند instead of تو.

^۵ *T* درین. In *M* and *W* درین است is substituted for the negative درین نیست, either as question, or in an ironical sense, and the second hemistich there runs thus: که او شد سوی دل مرا رهنمون. Verses 3265-3271, 3273, and 3274 are not found in *A*, *N*, and *E*; in *A* and *E* v. 3272 besides is wanting.

^۶ *B* ترس دارم; *M* and *W* ترسناکم.

^۷ *M* and *W* گفتش. In *B* this verse is wanting.

^۸ *T* از. Instead of نپرسی in the second hemistich the other three copies seem to have نترسی, which scarcely gives a rhyme to بترسی in the first. In *M* and *W* the second hemistich runs moreover thus: جز از من زدگر نترسی همی.

^۹ *M* and *W* که کوتاه نکردم من از کیش دست.

بصورت چنینم که بینی همی	کند وصف من نقش چینی همی ^۱
نخواهی حدیثیست سرد و محال	3250 مرا با چنین ^۲ حسن و چندین جمال
تو کردی مرا شرمسار و خجل ^۳	ترا دی سخن گفتم از مهر دل
نگفتی حدیثی که بایسته بود ^۴	ندادی جوابی که شایسته بود
سخنهای ناخوش در انداختی	به بیهوده گویم نسب ساختی
سرانجام ^۵ این گفתי ای نیکبخت	زهرگونه گفתי سخنهای سخت
که دارد ^۶ دلم پای دانش بجای	3255 که گر آزمائی مرا آزمای
همی بایدم ^۷ آزمودن ترا	من ای روشنای زهر چرا
نبودی دلم بند ^۸ چهر تو	اگر نیستی مر مرا مهر تو ^۹
نبودی بدین هوش همداستان ^{۱۰}	نگفتی زبانم خود این داستان
دلم بسته در ^{۱۰} شغل بازار خویش	چو من بودمی بر سر و کار خویش
زعشقم روانرا بفرسوده ^{۱۱}	3260 تو گر نیز بر من تبه بوده ^{۱۲}

^۱ *M* and *W* (without a rhyme) همه with, کند وصف من چین و ماچین همه at the end of the second hemistich.

^۲ *M* and *W* اینچنین (so that the first hemistich forms a sentence in itself). Instead of سرد in the second hemistich *T* reads صعب; *B* نخواهی حدیثیست هر دو محال.

^۳ This verse is wanting in *E*, *A*, and *N*.

^۴ So *B*, *M*, *W*, and *E*. *T* has in the second hemistich که مارا چو نگفتی که مارا چو. *A* and *N*: بایسته بود (!).

بدادی جوابی که سر بسته بود بگفتی حدیثی که بگسته بود

^۵ *A*, *E*, and *N* سرانجامش; *M* and *W* have ای نیکبخت سرانجام گفתי که ای نیکبخت, and consequently اگر in the beginning of the next bait.

^۶ *N* آرد. ^۷ *T* بایاد همی.

^۸ 'Love for thee;' therefore the reading of *B* اگر نیستت is not admissible. Instead of بند^۸ in the second hemistich *M* and *W* have بسته. *T* substitutes for نبود^۸ in the second hemistich a less appropriate نبود.

^۹ This and the following verse in *T*, *M*, and *W* only; see also همداستان vv. 1081, 1666, and 1690, where exactly the same rhyme appears.

^{۱۰} *T* بر.

وگر می نمینی تو ای نیکخواه ^۱	تن خویشتن را بدان جایگاه
میتدیش زین هیچ و دل برگمار	که شاخ کدو کو شود بر چنار ^۲
چو ^۳ با من بپیوند همتا شوی	ز تحت الثری تا ثریا شوی
3280 ترا نیست ^۴ خود پایۀ بندگان	نداری نهاد پرستندگان
تو گر بنده خوانی تن خویش را	ادب را و حکم کم و بیش را ^۵
عزیزت بفرزند خواند همی	حدیثت بفرزند راند همی ^۶
تصور چنان کرده دارد که شاه	تو باشی پس از وی درین ^۷ جایگاه
تو فرزند اوئی و جان منی	فرزان چراغ روان منی ^۸
3285 از آغاز تا دیده ام چهر تو	شدستم پرستندۀ مهر تو
مثال تو بُد چون نهالی درست	بدانگونه باریک و زانگونه سست ^۹
بیکشتم ترا من بباغ امید	بدانسان ^{۱۰} که کارد کسی شاخ بید

^۱ *M* نیکراه. Verses 3277 and 3279 in *M*, *W*, and *T* only.

^۲ This verse in *M* and *W* only, where it is placed after the following verse; but in Schlechta-Wssehrd's translation it appears, more suitably, before it, and this order has been preserved in the text above.

^۳ *M* and *W* که.

^۴ *T* has the affirmative هست, so as to form a contrast with the second hemistich. *M* and *W* read پایۀ ساید for پایۀ. This verse is found in *B*, *T*, *M*, and *W* only.

^۵ This verse in *T*, *M*, and *W* only. In *M* and *W* the second hemistich runs thus: ادب را حَکَم کن کم و بیش را.

^۶ *M* and *W* زفرزند هم بُد نداند همی.

^۷ This verse again in *B*, *T*, *M*, and *W* only. Before it *B* has another curious bait, viz.:

نخواهد حدیث آوری در محال نخواهی توحیف است ای مہ جمال (no Idāfah!)
B reads besides بدین پس او بدین for درین, and *T* in the first hemistich چنان for چنین.

^۸ After this verse *E* inserts a new heading: در بیان گفتن زلیخا یوسف علیه السلام را از آن جاء.

^۹ This verse in *B* and *T* only.

^{۱۰} *M* and *W* بدانکه. This verse again is wanting in *A*, *N*, and *E*.

ز دل دین و دانش ^۱ بر افشاندہ ام	۳۲۷۰ ولیکن بعشقی تو در مانده ام
کہ بانوی مصری و ہمتای شاہ	دگر آنکہ گفתי تو ^۲ ای مہر و ماہ
بمہر تو ای بوستان بہار ^۳	بچان تو ای سرو خورشید بار
نیم پادشہ بر تن خویشتن	کہ من تا ترا دیدم ای جان من ^۴
شوم با تو یکتا و پیوند خواہ ^۵	چو من بانوی مصر و ہمتای شاہ
بفرمان پذیری سرافکنده ام	۳۲۷۵ دگر آنکہ گفתי کہ من بندہ ام
خداوندی و من پرستارمت	نگہ کن کہ چون من ^۶ گرفتارمت

^۱ *M* and *W* ز دل دانش و دین; *B* ز دل دانش خود. After this verse there are added in *B* three, in *M* and *W* four other baits of a spurious character, the second and third of which have besides a wrong rhyme (*c'ir* and *dil'ér*), viz.:

چنانم ز عشقی تو تَرِ یتیم کہ یادم نیاید (نیامد *W*) همی ترس و بیم
 هر (بر *W*) آن دل کہ بروی شود عشق چیر شود بر هوا جُستن خود (وی *M* and *W*) دلیر
 اگر عشق را (من *B*) بر تو چیرستی (چیری بُدی *B*)
 ترا (مرا *B*) نیز چون من (بر من *B*) دلیرستی (دلیری بُدی *B*)
 ولیکن دلت نیست از عشق ریش برین (بدین *B*) ترسکاری زبندان خویش
 بوستان و بہار^۳ *T* کہ ^۲ *B*.

بر دل *B* and *M* دیدہ ام جان من ^۴ *B* and *M*. In the second hemistich *B* and *M* have ۳۲۷۲
 نیم شادمان بر دل خویشتن *W*; خویشتن. The insertion of these two verses ۳۲۷۲
 and ۳۲۷۳ (see note 5 on the preceding page), in this particular place, is according
 to *T*, and seems the only possible way to preserve them at all, since in *M*, *W*,
 and *B*, where they are put further down, between vv. ۳۲۸۵ and ۳۲۸۶, the second
 at least would be absolutely superfluous, merely repeating what is said in v. ۳۲۸۵.
N has obviated the difficulty by leaving out v. ۳۲۷۳, and merely keeping v. ۳۲۷۲
 between vv. ۳۲۸۴ and ۳۲۸۵. *B*, *M*, and *W* substitute here, between vv. ۳۲۷۱
 and ۳۲۷۴, the following bait (which is rather suspicious by the use of حور as addressed
 to Joseph):

دگر هستی ای حور یزدان شناس بدینت ہمیداشت باید سپاس

^۵ This verse is found in *T* and *B* only.

^۶ *B* (where this verse, just as in *A*, *N*, and *E*, is put before the preceding one)
 خداوند تو من پرستارمت. In the second hemistich *M* and *W* read کہ من چون
 In *T* vv. ۳۲۷۵ and ۳۲۷۶, in the same order as in *B*, appear between vv. ۳۲۸۰
 and ۳۲۸۱.

شب و روز کام دل خویش ران	مرا باش و بر خور زمن ^۱ در جهان
که دلرا همی کرد خالی زتن	3300 چو یوسف شنید آن ^۲ سخنهای زن
چنین گفت کای پاک نیکی پسند	بر آورد سر سوی چرخ بلند
مده دیورا بر دلم دستگاه	نگه دار این ^۳ بنده را زین گناه
بپرهیز جان و روان مرا ^۴	مکن یاوه نام و نشان مرا
از ابلیس پرهیزگرم ^۵ توئی	پناهم توئی گوشدارم توئی
همی بی‌نیتم در دل خویشتن	3305 خدایا تو آگاهی از سیر من
جز این بر دلم چیز دشوار نیست	که میلی ^۶ مرا سوی این کار نیست
بخشای بر جان وی اندکی	خدایا نظر کن برین دل ^۷ یکی
برو مائیم عاشقی سور کن	ز چنگال اهریمنش ^۸ دور کن

دلبر for دلبری *E* has an unsuitable کن بند for کن. copies have in both hemistichs in the first hemistich, and دلت را بدین گونه یار کن in the second.

^۱ *B* زن. In *M* and *W* the hemistichs are transposed and دلت خوش بران is substituted for دل خویش ران.

^۲ *B* and *T* این. *E* inserts a new heading (which in the other copies follows more suitably after v. 3309): سر بر آوردن یوسف علیه السلام وجواب دادن بزلیخا.

^۳ So best in *T*; *M* and *W* من. The reading of *T* in the beginning of the second hemistich, namely مده, is a mere clerical error.

^۴ This verse is wanting in *M* and *W*. ^۵ *T* ازین پس پرهیزگرم.

^۶ *M* and *W* خود. In the second hemistich the same two copies read در دل و جان. In *A* and *N* this verse and the following one are wanting.

^۷ So *T*; *M* and *W* میل; *B* چون مرا; *E* نیتم. The reading of *E* for چند دیوار in the second hemistich in *E*, where this verse is placed after the following one, seems a mere mistake of the copyist.

^۸ *T* خدا را (?) نظر کن بدین دل. In the second hemistich *A* and *N* read بر جان من, as if این دل referred to Joseph.

^۹ *A* and *N* آن بد منش سور. *آن* is explained in the *Ganjnāma*, f. 103^a, l. 2 sq., as 'میزبانی و مهمانی و چشنی که در ایام عید و عروسی و مانند آن کنند' and the following bait of the *Shāhnāma* quoted:

ورا موبدش نام شاپور کرد بر آن شادمانی یکی سور کرد

N reads by mistake شور.

چو جان و دل خویش پروردمت ^۱	ببالا چو سرو سهی کردم
بامید آن تا چو ^۲ آئی بیمار	منت بر خورم از تو ای شهریار
کنون چون شدت ^۳ بیمخ در خار سخت	رسانید ساخت بخورشید بخت
شدی سبز و نیکو بیمار آمدی	روانرا و جانرا بکار آمدی
همی داری از من بر خود دریغ	فرو رفت خواهی ^۴ چو مه زیر میغ
بهانه همی جوئی از هر دری	نداری بدین پرده اندر سری
گه از آزمودن ^۵ سخن گستری	گه از ترسگاری حدیث آوری
دل کودکان ^۶ همچنان با تو است	نداری خبر کم روان با تو است
که من زار و آزرد و خسته ام	چنین جان و دلرا بتو بسته ام ^۷
مکن ماهرویا دلت نرم ^۸ دار	مرا بیش ازین آب و آزم دار
کنون دلبر گفت من کار بند	دلترا بدین مهربان یار بند ^۹

^۱ *M* and *W* بخون دل خود پروردمت, and in the beginning of the second hemistich ببالای سروالغ.

^۲ *E* که. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ *T* در خانه. Instead of *M* and *W* در خار. At the end of the second hemistich *T* substitutes رخت for بخت. In *E*, *A*, and *N* this verse is wanting.

^۴ *T* and *B* have خواهم as referring to Zalfkhâ herself. Instead of *A* and *N* read مهم as vocative, 'my moon.'

^۵ *A* and *N* آزموده; *E* تو گه آزموده.

^۶ This verse in *T*, *M*, and *W* only. In *M* and *W* کودکی is substituted for کودکان.

^۷ This verse in *M* and *W* only. In the same two copies three other, evidently spurious, baits are added, viz.:

تو از عشق من خسته دل بودنی	دل و جانم اکنون به فرسودنی
ترا من بدینسان نیازدمی	چوانمردی و مردمی کردمی
زمن هر چه بایست کامت بُدی	یکایک بخویشی بجا آمدی

^۸ Only *B* has نرم for شرم. On آرم و آب in the second hemistich comp. p. ۱۰., note ۱, above (v. ۱۵۹۷), where exactly the same rhyme-words appear. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۹ So *B*, *T*, *M*, and *W* (except درین for بدین in the last two MSS.); the other

ولیکن من ای بانوی بانوان	نباشم بدین کار همداستان
3320 بمهر تو نفروشم آئین خویش	خداوند خویش و ر ^۱ دین خویش ^۱
رضای جهان داور دادگر	زیبوند تو بهترای سیمبر
که گر ^۲ با تو پیوند جویم بتن	بمرد جهاندار یزدان زمن
تو مپسند بر ^۳ من که از من خدای	بمرد زبهر تو ای دلربای
رضای خدای جهان آفرین	به از ملک هفت آسمان و زمین ^۴
3325 بگفت این سخن پس برون شد ز کاخ	بهامون برون شد بدشت ^۵ فراخ
همه روز گردید ^۶ بر کوه و دشت	بهر گوشه ^۷ دشت حُتی بگشت
زلیخا زنو سوی کنجی دوید	زدل خون بنرگس فرو گسترید ^۷

^۱ M and W نگریم بری از ر^۱ دین خویش.

^۲ M and W من ار.

^۳ M, W, and T: In E this verse is wanting.

^۴ This verse is wanting in E, M, and W. After it all copies have one or more additional verses which nevertheless have not been included in the text, as both in sense and wording, and partly in rhyme too, they seem to betray their spurious character; they are not found in Schlechta-Wssehrd's translation either. They run as follows (according to T):

مرا تا بود یار من کردگار
تو خود یار باشی و پر کام یار (تو یارم بوی در همه کار و بار M and W; همی کامگار B)
ولیکن اگر یار گیرم ترا
بر آیم هم از تو هم از داد را (B, M, and W داورا)
ابا داد و فرهنگ با بیخ و بن

عَفُو کُن مرا زین برهنه سخن (حذر کن مرا زین جهان سخن M and W)
In A, N, and E the first two verses are contracted into one, viz.:

مرا تا بود یار گیرم (یا دگیرم N) ترا بر آیم هم از تو دهم داد را (!! هم از داوران E)
The third verse is found in T, M, and W only.

^۵ T زدشت.

^۶ A, N, and E گردیده. N has at the end of the second hemistich بهشت for بگشت. In M and W this verse runs thus:

همه روز گردید برگرد شهر تَبُد هیچ آرام اورا ز قهر

^۷ So T, M, and W; B and E نرگس; A and N زنگس. Instead of فرو W reads برون.

که اهریمنش رنجه دارد همی مر اورا بدوزخ سپارد همی^۱

ذکر نصیحت دادن یوسف علیه السلام

زلیخا بار دویم^۲

۳۳۱۰ چو آن گفته بُد یوسف پاکدین	ایا خالق آسمان و زمین
زلیخای دلخسته را گفت باز	که ای پر هنر بانوی سرفراز ^۳
چه دیو است، کت بُرده دارد زراه	دلت را چنین کرده دارد تباه
چه کوشی بکاری که ناید زمن	نه دل سوی آنم گراید نه تن ^۴
تو ای زن همه راست گوئی همی	گل راستی را بموئی همی
۳۳۱۵ ترا هست چندان کمال و جمال ^۵	نکوئی و خوبی و غنچ و دلال
که گر حوریان بر تو چشم افکنند	ز عشقت همه خطبه بر تو کنند ^۶
چو شاداب سروی چو دو هفته ماه	ترا زبید ^۷ از خوب رویان کلاه
رخت آفتاب همه برزن ^۸ است	جهانرا بتو چشم و دل روشن است

^۱ This verse in *B* and *T* only.

^۲ So *B* (with a similar wording as in the last heading but one); *M* and *W* جواب دادن حضرت یوسف *T*; جواب دادن یوسف علیه السلام زلیخارا در تهذیب نفس. In all these copies the heading comes less appropriately after v. 3310. In *E* (see note 2, p. 333) and in *A* no heading or interval.

^۳ So best in *T*, *M*, and *W*; the other copies read (without an *Idâfah* between the two adjectives) که ای بانوی پر هنر سرفراز. *A* and *N* have a strange دُخستَمَ for دلخسته in the first hemistich.

^۴ *M* and *W* بُرده دارد زراه; *B* reads بُرده است او زراه. In *E*, *A*, and *N* this verse and the following one are wanting.

^۵ So *B*. *M* and *W* have in the first hemistich کاری نیاید (ز) *W* کار نیاید *W* زن. In *T* the second runs thus: که دل سوی نیکی گراید زمن.

^۶ *T*, *M*, and *W* جمال و کمال. Instead of خوبی in the second hemistich *B* and *E* have کسی *N*; گشتی *T*; خوشی.

^۷ ز عشقت همه دیده پر خون کنند *B*.

^۸ *M* and *W* داری.

^۹ On برزن see p. ۲۵۸, note 4.

زمن دیدن خویش دارد دریغ ^۱	ز دیدار من زود گیرد گریغ
شوند آگه از کار من مرد و زن ^۲	بدان تا تیرتر شود هوش من
برسوائیم نام پیدا شود	3340 دلم در بلا ناشکیبا شود
که این درد و غم بود پاداش من ^۳	ندانم چه آمد گناهم زتن
همی کرد خون از دو نرگس رها	همی گفت ازینسان و برکهریا ^۴
که آن یار فرخنده بنده خرید ^۵	بر آن روز نفرین همی گسترید
زلیخای بت پیکر ^۶ نوشلب	چنین بُد همه روز تا وقت شب
زچهرش همه کاخ رخشنده گشت	3345 شبانگه که ^۷ یوسف بیامد زدشت
غمش رفت آمد دو باره توان ^۸	زلیخا بدیدار او یافت جان

^۱ This verse is wanting in *M* and *W*. گریغ = گریز. Instead of گیرد in the first hemistich *T* has a less befitting گردد.

^۲ *A*, *N*, *T*, and *E* انجمن. In the last two copies شود is substituted for شوند. *M* and *W* read:

بدان که تیرتر شود ساز من شود انجمن آگه از راز من

^۳ This verse in *M* and *W* only, but also in Schlechta-Wssehrd's translation. Before it the same two copies have another verse with an unintelligible ارخ (misspelt for برخ?) as rhyme to چرخ; it runs thus:

ندانم چه پتیاره آمد زچرخ کز آن مر مرا زین بلا بود ارخ (۱)

^۴ The wording of *M* and *W* برچهرها, and in the second hemistich دو دیده for دو نرگس looks like a mere gloss to the original text.

^۵ This verse in *M* and *W* only. ^۶ *T*, *A*, *N*, and *E* پیکر^۶ مه.

^۷ *T* چو; *B* has neither که nor چو, and there must be read therefore شبانگه for شبانگه; it also has چهرش for چهر. For همه in the second hemistich *T* reads همی. *M* and *W*:

بیامد شبانگه یوسف زدشت زلیخا زدیدار او شاد گشت

(the second hemistich belongs properly to v. 3350 below, where the same two copies have the second hemistich of the text, adopted here in v. 3345).

^۸ This verse is in *T* only, but it is indispensable, as it gives the necessary subject to بُد تشنه in the following verse, which, without this bait, would syntactically refer to Joseph and not to Zalikhâ, as is clearly the case. On توان as abstract noun, see p. ۱۶, note 6, v. 684, also v. 1889.

کنار از دو نرگس پر از زاله ^۱ کرد	بسی زاری و بیکران ناله کرد
زجان و جوانی دلش خیره گشت	زیس غم که بر جان او چیره گشت
همی کردش اندر دل و دیده کار	۳۳۳۵ سخنهای یوسف چو دندان مار ^۲
همیداشت آن زار را در نهفت	غریوان همی بود با کس نگفت
دلش تنگ و عالم برو گشته تنگ	همه روز بُد با غریب و غرنگ
سرشکش فزون و دم ^۳ سرد بیش	زنادیدن یوسفش درد بیش
نرفتی همی یوسف از پیش چشم	همیگفت ایا کاش ^۴ باری بخشم
همیددمی چهر دلبنده او	۳۳۳۶ اگر نیستی روی پیوند ^۵ او
نگردد همی رای او جفت من	یکی آنکه می نشنود ^۶ گفت من
بخشم از برم تند بیرون رود ^۷	دگر آنکه چون راز من بشنود

^۱ So *B* and *T*; the other copies have لاله.

^۲ So in *M* and *W* with a correct rhyme; *E* has برگذشت, and in the second hemistich سرگذشت; the other copies read incorrectly چیر (i) and سیر (ê).

^۳ So in *M* and *W*, which seems the best reading; the other copies (except *T*, where this verse is wanting) have this wording یوسف شنید (A, N, and E چو دید). In the second hemistich *W* reads همیکردش اندر دو (چو دید). دیده بکار.

^۴ دلش تنگ گیتی برو نیز تنگ *M* and *W*; بدو *T*.

^۵ سرشکش فزون بود دم کرد بیش *E*; فزون بر دم *N*; فزون بُد دم *A*. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۶ *T*, *A*, and *N* ای کاش; the latter two have besides a distinct باری (?) for باری. In *M* and *W* this verse runs thus:

همی گفت ایا کاش یوسف بخشم چو رفتی نرفتم از پیش چشم

^۷ So best in *A* and *N*, where روی must be taken either in the sense of 'hope' = امید (see Vullers, *Lexicon*, ii. p. 81^b) or in that of 'manifestation' = پیدا کردن (see *Ganjnâma*, p. 84^b, last 3 lines). What is meant by پیوند, as *T*, *B*, and *E* read, is not clear. In *M* and *W* this verse and the following one are replaced by a single bait thus:

زیوسف بمن (?) بتن *M* درد و بیداد است پی آنکه از وی نه آزاد است

^۸ Only in *T* appears an affirmative بشنود.

^۹ *B*, *M*, and *W* شود.

بختند هر يك بآرامگاه
چنین تا بهیمود^۱ خورشید راه
زمغرب بزیر زمین در چمید^۲
بمشرق شد از برج عقرب پدید^۳

آراستن زلیخا خود را بار دیگر و آمدن در
نزد حضرت یوسف علیه السلام^۴

چو از باختر سر بر آورد مهر	زلیخا دگر باره آراست چهر
ز سر تا پیا شد چو خرم بهار	زین جامه و زیور شهریار ^۵
3360 بیامد ^۶ بر یوسف دین پرست	چو صد خرمن لاله و گل نشست
بیوسف چنین گفت کای دلفروز	همه ساله فرخنده بادات روز ^۷
نکوئی سپاهست و شاهش توئی	زمین آسمانست و ^۸ ماهش توئی
روان در تن من برای تو است	دلم بشد ^۹ خاکپای تو است
گره زد هوای تو بر جان من	بیک ره تبه کرد سامان من ^{۱۰}
3365 از آغاز تا من ترا دیده ام	نه از دل بکامم نه از دیده ام
ز عشق تو ای دلبر سیمتن	جحیم است و جحیمون دل و چشم من

more common (دامن). In *B* the second hemistich runs in this strange way:
(!) جهان شد برو ازدهای دمون (is it the Arabic 'turpis,' or misspelt for
زبون in the sense of 'vile, evil'?).

¹ Only *B* has the more commonplace بهوئید.

² چمید in *B*, *M*, *W*, and *A* seems merely misspelt for چمید (see p. ۶۷, note 6);
E has جهید.

³ So in *T*. *B* زلیخا حقیقت حال خود پیش یوسف علیه السلام گفتن *N*
دگر باره زاری کردن زلیخا نزد یوسف علیه السلام. No interval or heading in *A*,
M, *W*, and *E*.

⁴ This verse in *B* and *T* only; the wording is according to *B*. *T* reads:

سرایای شد چون نگار و بهار زین جامه پوشید زیور نگار

⁵ *A* and *N* بر آمد. Instead of دین پرست *T* reads حق پرست, and for صد in
the second hemistich يك.

⁶ *A* and *N* بروز. ⁷ *B* وگر آسمانست *A* and *N* یکی آسمانست و *E* یکی آسمانست.

⁸ This verse is not found in *A*, *N*, and *E*; in *E* also the preceding verse is
wanting.

که سیراب گردد ز ابر بهار	که بُد تشنه همچون یکی کشتزار
بجز درد و جز دلگرانی نداشت	اگرچند ازو ^۱ مهریانی نداشت
ازو نیم لحظه گزیرش نبود	ولیکن جز او دلپذیرش نبود ^۲
زرویش زلیخا بسی شاد گشت ^۳	3350 چو یوسف بکاخ اندر آمد زدشت
نوازدنش کرد بیش از شمار	زلیخا پذیره ^۴ شدش دوستوار
کرم کرد و بسیار بنواختش ^۵	بیاورد و بر تخت بنشاختش
همی دیدش آن دلفریبانه چهر ^۶	نمودش بسی چاپلوسی و مهر
گرانتر بسی شد ورا بار دل	فزودش بسی ^۷ عشق و تیمار دل
جهان شد ورا زیر دامان درون	3355 بگسترد ^۸ ناگه شب تیره گون

^۱ ازو for او and *E* have an unbefitting *A*, *N*, and *E*.

^۲ *M* and *W* in *W*, *W* in *W*. and in the second hemistich *W* in *W*, *W* in *W*.

^۳ On the wording of the second hemistich in *M* and *W* see note to v. 3345 on preceding page.

^۴ For پذیره = استقبال see p. rrv, note 3. *N* has دوستدار for دوستوار. The second hemistich runs in *M* and *W* thus: نوازش نمودش بسی بی شمار.

^۵ So in *B*, and, as far as the first hemistich is concerned, in *A*, *N*, and *E* too (except بنشاختی in *E*). In *M* and *W* the first hemistich runs thus: بر آورد بر. The second hemistich appears in *M* and *W* as بنواختش کرد و بسی لطفها کرد; in *T*, *A*, and *N* as تَلَطَّف بسی کرد; in *E* as لَطَف (!) کرد بسیار و بنواختی.

^۶ *M* and *W* in *W* is explained in Ganj-nâma, p. 60^b, last two lines, thus: کسی را گویند که بسخنها شیرین و چرب زبانی مردم را، as it appears for instance in the following bait of the Shâhnâma:

چو دشمن بترسد شود چاپلوس تو لشکر بیاری و بر بند کوس

^۷ *M* and *W* have in both hemistichs بسی for همی. For *E* reads distinctly بار دل with the Arabic word 'fire.'

^۸ بگسترد is evidently used here in an intransitive sense; only *M* and *W* try to supply an object by reading for ناگه the same دامن as in the second hemistich (where دامن appears in its uncurtailed form, only *T* having there the shorter and

3380 برد^۱ سجده خورشید تاج ترا
 تو باشی عزیز و بوم^۲ من زنت
 مکن یوسفا بشنو این داستان
 نیابی زمن یار شایسته تر
 که سرمایۀ روشنائی منم
 3385 اگر کار من گردد از تو پدید^۳
 شود بنده مه تخت عاج ترا
 بمیوند من چشم و دل روشنت
 دمی شاد گردان دلم را عیان
 بخوبی و اورنگ بایسته تر
 کلید در پادشائی^۴ منم
 جهانرا بدست تو باشد کلید^۵

جواب دادن یوسف علیه السلام زلیخارا و
 اظهار ترس از خداوند^۶

چو یوسف شنید این^۷ سخنهای خوش از آن سیم پیکر بُت ماه فش
 هم اندر زمان باز دادش جواب چنین گفت کای بانوی کامیاب^۸
 دور بر من این داستان رانده^۹ همین نامه بر من دور خوانده^{۱۰}
 مرا دل بدین^{۱۱} داستان بسته نیست روانم بدین رای پیوسته نیست
 3390 مرا نیست آزار و خشم عزیز بجز لطف بر من^{۱۲} نکردست چیز
 بهاداش نیکی چرا بد کنم اگر بد کنم بر^{۱۳} تن خود کنم

^۱ Only *B* has کند.

^۲ *T* شوم.

^۳ So *B* and *T*; the other copies read در گنج شاهی.

^۴ *E* ^{۱۱} *E* ^{۱۲} *E* ^{۱۳} *E* ^{۱۴} *E* ^{۱۵} *E* ^{۱۶} *E* ^{۱۷} *E* ^{۱۸} *E* ^{۱۹} *E* ^{۲۰} *E* ^{۲۱} *E* ^{۲۲} *E* ^{۲۳} *E* ^{۲۴} *E* ^{۲۵} *E* ^{۲۶} *E* ^{۲۷} *E* ^{۲۸} *E* ^{۲۹} *E* ^{۳۰} *E* ^{۳۱} *E* ^{۳۲} *E* ^{۳۳} *E* ^{۳۴} *E* ^{۳۵} *E* ^{۳۶} *E* ^{۳۷} *E* ^{۳۸} *E* ^{۳۹} *E* ^{۴۰} *E* ^{۴۱} *E* ^{۴۲} *E* ^{۴۳} *E* ^{۴۴} *E* ^{۴۵} *E* ^{۴۶} *E* ^{۴۷} *E* ^{۴۸} *E* ^{۴۹} *E* ^{۵۰} *E* ^{۵۱} *E* ^{۵۲} *E* ^{۵۳} *E* ^{۵۴} *E* ^{۵۵} *E* ^{۵۶} *E* ^{۵۷} *E* ^{۵۸} *E* ^{۵۹} *E* ^{۶۰} *E* ^{۶۱} *E* ^{۶۲} *E* ^{۶۳} *E* ^{۶۴} *E* ^{۶۵} *E* ^{۶۶} *E* ^{۶۷} *E* ^{۶۸} *E* ^{۶۹} *E* ^{۷۰} *E* ^{۷۱} *E* ^{۷۲} *E* ^{۷۳} *E* ^{۷۴} *E* ^{۷۵} *E* ^{۷۶} *E* ^{۷۷} *E* ^{۷۸} *E* ^{۷۹} *E* ^{۸۰} *E* ^{۸۱} *E* ^{۸۲} *E* ^{۸۳} *E* ^{۸۴} *E* ^{۸۵} *E* ^{۸۶} *E* ^{۸۷} *E* ^{۸۸} *E* ^{۸۹} *E* ^{۹۰} *E* ^{۹۱} *E* ^{۹۲} *E* ^{۹۳} *E* ^{۹۴} *E* ^{۹۵} *E* ^{۹۶} *E* ^{۹۷} *E* ^{۹۸} *E* ^{۹۹} *E* ^{۱۰۰} *E* ^{۱۰۱} *E* ^{۱۰۲} *E* ^{۱۰۳} *E* ^{۱۰۴} *E* ^{۱۰۵} *E* ^{۱۰۶} *E* ^{۱۰۷} *E* ^{۱۰۸} *E* ^{۱۰۹} *E* ^{۱۱۰} *E* ^{۱۱۱} *E* ^{۱۱۲} *E* ^{۱۱۳} *E* ^{۱۱۴} *E* ^{۱۱۵} *E* ^{۱۱۶} *E* ^{۱۱۷} *E* ^{۱۱۸} *E* ^{۱۱۹} *E* ^{۱۲۰} *E* ^{۱۲۱} *E* ^{۱۲۲} *E* ^{۱۲۳} *E* ^{۱۲۴} *E* ^{۱۲۵} *E* ^{۱۲۶} *E* ^{۱۲۷} *E* ^{۱۲۸} *E* ^{۱۲۹} *E* ^{۱۳۰} *E* ^{۱۳۱} *E* ^{۱۳۲} *E* ^{۱۳۳} *E* ^{۱۳۴} *E* ^{۱۳۵} *E* ^{۱۳۶} *E* ^{۱۳۷} *E* ^{۱۳۸} *E* ^{۱۳۹} *E* ^{۱۴۰} *E* ^{۱۴۱} *E* ^{۱۴۲} *E* ^{۱۴۳} *E* ^{۱۴۴} *E* ^{۱۴۵} *E* ^{۱۴۶} *E* ^{۱۴۷} *E* ^{۱۴۸} *E* ^{۱۴۹} *E* ^{۱۵۰} *E* ^{۱۵۱} *E* ^{۱۵۲} *E* ^{۱۵۳} *E* ^{۱۵۴} *E* ^{۱۵۵} *E* ^{۱۵۶} *E* ^{۱۵۷} *E* ^{۱۵۸} *E* ^{۱۵۹} *E* ^{۱۶۰} *E* ^{۱۶۱} *E* ^{۱۶۲} *E* ^{۱۶۳} *E* ^{۱۶۴} *E* ^{۱۶۵} *E* ^{۱۶۶} *E* ^{۱۶۷} *E* ^{۱۶۸} *E* ^{۱۶۹} *E* ^{۱۷۰} *E* ^{۱۷۱} *E* ^{۱۷۲} *E* ^{۱۷۳} *E* ^{۱۷۴} *E* ^{۱۷۵} *E* ^{۱۷۶} *E* ^{۱۷۷} *E* ^{۱۷۸} *E* ^{۱۷۹} *E* ^{۱۸۰} *E* ^{۱۸۱} *E* ^{۱۸۲} *E* ^{۱۸۳} *E* ^{۱۸۴} *E* ^{۱۸۵} *E* ^{۱۸۶} *E* ^{۱۸۷} *E* ^{۱۸۸} *E* ^{۱۸۹} *E* ^{۱۹۰} *E* ^{۱۹۱} *E* ^{۱۹۲} *E* ^{۱۹۳} *E* ^{۱۹۴} *E* ^{۱۹۵} *E* ^{۱۹۶} *E* ^{۱۹۷} *E* ^{۱۹۸} *E* ^{۱۹۹} *E* ^{۲۰۰} *E* ^{۲۰۱} *E* ^{۲۰۲} *E* ^{۲۰۳} *E* ^{۲۰۴} *E* ^{۲۰۵} *E* ^{۲۰۶} *E* ^{۲۰۷} *E* ^{۲۰۸} *E* ^{۲۰۹} *E* ^{۲۱۰} *E* ^{۲۱۱} *E* ^{۲۱۲} *E* ^{۲۱۳} *E* ^{۲۱۴} *E* ^{۲۱۵} *E* ^{۲۱۶} *E* ^{۲۱۷} *E* ^{۲۱۸} *E* ^{۲۱۹} *E* ^{۲۲۰} *E* ^{۲۲۱} *E* ^{۲۲۲} *E* ^{۲۲۳} *E* ^{۲۲۴} *E* ^{۲۲۵} *E* ^{۲۲۶} *E* ^{۲۲۷} *E* ^{۲۲۸} *E* ^{۲۲۹} *E* ^{۲۳۰} *E* ^{۲۳۱} *E* ^{۲۳۲} *E* ^{۲۳۳} *E* ^{۲۳۴} *E* ^{۲۳۵} *E* ^{۲۳۶} *E* ^{۲۳۷} *E* ^{۲۳۸} *E* ^{۲۳۹} *E* ^{۲۴۰} *E* ^{۲۴۱} *E* ^{۲۴۲} *E* ^{۲۴۳} *E* ^{۲۴۴} *E* ^{۲۴۵} *E* ^{۲۴۶} *E* ^{۲۴۷} *E* ^{۲۴۸} *E* ^{۲۴۹} *E* ^{۲۵۰} *E* ^{۲۵۱} *E* ^{۲۵۲} *E* ^{۲۵۳} *E* ^{۲۵۴} *E* ^{۲۵۵} *E* ^{۲۵۶} *E* ^{۲۵۷} *E* ^{۲۵۸} *E* ^{۲۵۹} *E* ^{۲۶۰} *E* ^{۲۶۱} *E* ^{۲۶۲} *E* ^{۲۶۳} *E* ^{۲۶۴} *E* ^{۲۶۵} *E* ^{۲۶۶} *E* ^{۲۶۷} *E* ^{۲۶۸} *E* ^{۲۶۹} *E* ^{۲۷۰} *E* ^{۲۷۱} *E* ^{۲۷۲} *E* ^{۲۷۳} *E* ^{۲۷۴} *E* ^{۲۷۵} *E* ^{۲۷۶} *E* ^{۲۷۷} *E* ^{۲۷۸} *E* ^{۲۷۹} *E* ^{۲۸۰} *E* ^{۲۸۱} *E* ^{۲۸۲} *E* ^{۲۸۳} *E* ^{۲۸۴} *E* ^{۲۸۵} *E* ^{۲۸۶} *E* ^{۲۸۷} *E* ^{۲۸۸} *E* ^{۲۸۹} *E* ^{۲۹۰} *E* ^{۲۹۱} *E* ^{۲۹۲} *E* ^{۲۹۳} *E* ^{۲۹۴} *E* ^{۲۹۵} *E* ^{۲۹۶} *E* ^{۲۹۷} *E* ^{۲۹۸} *E* ^{۲۹۹} *E* ^{۳۰۰} *E* ^{۳۰۱} *E* ^{۳۰۲} *E* ^{۳۰۳} *E* ^{۳۰۴} *E* ^{۳۰۵} *E* ^{۳۰۶} *E* ^{۳۰۷} *E* ^{۳۰۸} *E* ^{۳۰۹} *E* ^{۳۱۰} *E* ^{۳۱۱} *E* ^{۳۱۲} *E* ^{۳۱۳} *E* ^{۳۱۴} *E* ^{۳۱۵} *E* ^{۳۱۶} *E* ^{۳۱۷} *E* ^{۳۱۸} *E* ^{۳۱۹} *E* ^{۳۲۰} *E* ^{۳۲۱} *E* ^{۳۲۲} *E* ^{۳۲۳} *E* ^{۳۲۴} *E* ^{۳۲۵} *E* ^{۳۲۶} *E* ^{۳۲۷} *E* ^{۳۲۸} *E* ^{۳۲۹} *E* ^{۳۳۰} *E* ^{۳۳۱} *E* ^{۳۳۲} *E* ^{۳۳۳} *E* ^{۳۳۴} *E* ^{۳۳۵} *E* ^{۳۳۶} *E* ^{۳۳۷} *E* ^{۳۳۸} *E* ^{۳۳۹} *E* ^{۳۴۰} *E* ^{۳۴۱} *E* ^{۳۴۲} *E* ^{۳۴۳} *E* ^{۳۴۴} *E* ^{۳۴۵} *E* ^{۳۴۶} *E* ^{۳۴۷} *E* ^{۳۴۸} *E* ^{۳۴۹} *E* ^{۳۵۰} *E* ^{۳۵۱} *E* ^{۳۵۲} *E* ^{۳۵۳} *E* ^{۳۵۴} *E* ^{۳۵۵} *E* ^{۳۵۶} *E* ^{۳۵۷} *E* ^{۳۵۸} *E* ^{۳۵۹} *E* ^{۳۶۰} *E* ^{۳۶۱} *E* ^{۳۶۲} *E* ^{۳۶۳} *E* ^{۳۶۴} *E* ^{۳۶۵} *E* ^{۳۶۶} *E* ^{۳۶۷} *E* ^{۳۶۸} *E* ^{۳۶۹} *E* ^{۳۷۰} *E* ^{۳۷۱} *E* ^{۳۷۲} *E* ^{۳۷۳} *E* ^{۳۷۴} *E* ^{۳۷۵} *E* ^{۳۷۶} *E* ^{۳۷۷} *E* ^{۳۷۸} *E* ^{۳۷۹} *E* ^{۳۸۰} *E* ^{۳۸۱} *E* ^{۳۸۲} *E* ^{۳۸۳} *E* ^{۳۸۴} *E* ^{۳۸۵} *E* ^{۳۸۶} *E* ^{۳۸۷} *E* ^{۳۸۸} *E* ^{۳۸۹} *E* ^{۳۹۰} *E* ^{۳۹۱} *E* ^{۳۹۲} *E* ^{۳۹۳} *E* ^{۳۹۴} *E* ^{۳۹۵} *E* ^{۳۹۶} *E* ^{۳۹۷} *E* ^{۳۹۸} *E* ^{۳۹۹} *E* ^{۴۰۰} *E* ^{۴۰۱} *E* ^{۴۰۲} *E* ^{۴۰۳} *E* ^{۴۰۴} *E* ^{۴۰۵} *E* ^{۴۰۶} *E* ^{۴۰۷} *E* ^{۴۰۸} *E* ^{۴۰۹} *E* ^{۴۱۰} *E* ^{۴۱۱} *E* ^{۴۱۲} *E* ^{۴۱۳} *E* ^{۴۱۴} *E* ^{۴۱۵} *E* ^{۴۱۶} *E* ^{۴۱۷} *E* ^{۴۱۸} *E* ^{۴۱۹} *E* ^{۴۲۰} *E* ^{۴۲۱} *E* ^{۴۲۲} *E* ^{۴۲۳} *E* ^{۴۲۴} *E* ^{۴۲۵} *E* ^{۴۲۶} *E* ^{۴۲۷} *E* ^{۴۲۸} *E* ^{۴۲۹} *E* ^{۴۳۰} *E* ^{۴۳۱} *E* ^{۴۳۲} *E* ^{۴۳۳} *E* ^{۴۳۴} *E* ^{۴۳۵} *E* ^{۴۳۶} *E* ^{۴۳۷} *E* ^{۴۳۸} *E* ^{۴۳۹} *E* ^{۴۴۰} *E* ^{۴۴۱} *E* ^{۴۴۲} *E* ^{۴۴۳} *E* ^{۴۴۴} *E* ^{۴۴۵} *E* ^{۴۴۶} *E* ^{۴۴۷} *E* ^{۴۴۸} *E* ^{۴۴۹} *E* ^{۴۵۰} *E* ^{۴۵۱} *E* ^{۴۵۲} *E* ^{۴۵۳} *E* ^{۴۵۴} *E* ^{۴۵۵} *E* ^{۴۵۶} *E* ^{۴۵۷} *E* ^{۴۵۸} *E* ^{۴۵۹} *E* ^{۴۶۰} *E* ^{۴۶۱} *E* ^{۴۶۲} *E* ^{۴۶۳} *E* ^{۴۶۴} *E* ^{۴۶۵} *E* ^{۴۶۶} *E* ^{۴۶۷} *E* ^{۴۶۸} *E* ^{۴۶۹} *E* ^{۴۷۰} *E* ^{۴۷۱} *E* ^{۴۷۲} *E* ^{۴۷۳} *E* ^{۴۷۴} *E* ^{۴۷۵} *E* ^{۴۷۶} *E* ^{۴۷۷} *E* ^{۴۷۸} *E* ^{۴۷۹} *E* ^{۴۸۰} *E* ^{۴۸۱} *E* ^{۴۸۲} *E* ^{۴۸۳} *E* ^{۴۸۴} *E* ^{۴۸۵} *E* ^{۴۸۶} *E* ^{۴۸۷} *E* ^{۴۸۸} *E* ^{۴۸۹} *E* ^{۴۹۰} *E* ^{۴۹۱} *E* ^{۴۹۲} *E* ^{۴۹۳} *E* ^{۴۹۴} *E* ^{۴۹۵} *E* ^{۴۹۶} *E* ^{۴۹۷} *E* ^{۴۹۸} *E* ^{۴۹۹} *E* ^{۵۰۰} *E* ^{۵۰۱} *E* ^{۵۰۲} *E* ^{۵۰۳} *E* ^{۵۰۴} *E* ^{۵۰۵} *E* ^{۵۰۶} *E* ^{۵۰۷} *E* ^{۵۰۸} *E* ^{۵۰۹} *E* ^{۵۱۰} *E* ^{۵۱۱} *E* ^{۵۱۲} *E* ^{۵۱۳} *E* ^{۵۱۴} *E* ^{۵۱۵} *E* ^{۵۱۶} *E* ^{۵۱۷} *E* ^{۵۱۸} *E* ^{۵۱۹} *E* ^{۵۲۰} *E* ^{۵۲۱} *E* ^{۵۲۲} *E* ^{۵۲۳} *E* ^{۵۲۴} *E* ^{۵۲۵} *E* ^{۵۲۶} *E* ^{۵۲۷} *E* ^{۵۲۸} *E* ^{۵۲۹} *E* ^{۵۳۰} *E* ^{۵۳۱} *E* ^{۵۳۲} *E* ^{۵۳۳} *E* ^{۵۳۴} *E* ^{۵۳۵} *E* ^{۵۳۶} *E* ^{۵۳۷} *E* ^{۵۳۸} *E* ^{۵۳۹} *E* ^{۵۴۰} *E* ^{۵۴۱} *E* ^{۵۴۲} *E* ^{۵۴۳} *E* ^{۵۴۴} *E* ^{۵۴۵} *E* ^{۵۴۶} *E* ^{۵۴۷} *E* ^{۵۴۸} *E* ^{۵۴۹} *E* ^{۵۵۰} *E* ^{۵۵۱} *E* ^{۵۵۲} *E* ^{۵۵۳} *E* ^{۵۵۴} *E* ^{۵۵۵} *E* ^{۵۵۶} *E* ^{۵۵۷} *E* ^{۵۵۸} *E* ^{۵۵۹} *E* ^{۵۶۰} *E* ^{۵۶۱} *E* ^{۵۶۲} *E* ^{۵۶۳} *E* ^{۵۶۴} *E* ^{۵۶۵} *E* ^{۵۶۶} *E* ^{۵۶۷} *E* ^{۵۶۸} *E* ^{۵۶۹} *E* ^{۵۷۰} *E* ^{۵۷۱} *E* ^{۵۷۲} *E* ^{۵۷۳} *E* ^{۵۷۴} *E* ^{۵۷۵} *E* ^{۵۷۶} *E* ^{۵۷۷} *E* ^{۵۷۸} *E* ^{۵۷۹} *E* ^{۵۸۰} *E* ^{۵۸۱} *E* ^{۵۸۲} *E* ^{۵۸۳} *E* ^{۵۸۴} *E* ^{۵۸۵} *E* ^{۵۸۶} *E* ^{۵۸۷} *E* ^{۵۸۸} *E* ^{۵۸۹} *E* ^{۵۹۰} *E* ^{۵۹۱} *E* ^{۵۹۲} *E* ^{۵۹۳} *E* ^{۵۹۴} *E* ^{۵۹۵} *E* ^{۵۹۶} *E* ^{۵۹۷} *E* ^{۵۹۸} *E* ^{۵۹۹} *E* ^{۶۰۰} *E* ^{۶۰۱} *E* ^{۶۰۲} *E* ^{۶۰۳} *E* ^{۶۰۴} *E* ^{۶۰۵} *E* ^{۶۰۶} *E* ^{۶۰۷} *E* ^{۶۰۸} *E* ^{۶۰۹} *E* ^{۶۱۰} *E* ^{۶۱۱} *E* ^{۶۱۲} *E* ^{۶۱۳} *E* ^{۶۱۴} *E* ^{۶۱۵} *E* ^{۶۱۶} *E* ^{۶۱۷} *E* ^{۶۱۸} *E* ^{۶۱۹} *E* ^{۶۲۰} *E* ^{۶۲۱} *E* ^{۶۲۲} *E* ^{۶۲۳} *E* ^{۶۲۴} *E* ^{۶۲۵} *E* ^{۶۲۶} *E* ^{۶۲۷} *E* ^{۶۲۸} *E* ^{۶۲۹} *E* ^{۶۳۰} *E* ^{۶۳۱} *E* ^{۶۳۲} *E* ^{۶۳۳} *E* ^{۶۳۴} *E* ^{۶۳۵} *E* ^{۶۳۶} *E* ^{۶۳۷} *E* ^{۶۳۸} *E* ^{۶۳۹} *E* ^{۶۴۰} *E* ^{۶۴۱} *E* ^{۶۴۲} *E* ^{۶۴۳} *E* ^{۶۴۴} *E* ^{۶۴۵} *E* ^{۶۴۶} *E* ^{۶۴۷} *E* ^{۶۴۸} *E* ^{۶۴۹} *E* ^{۶۵۰} *E* ^{۶۵۱} *E* ^{۶۵۲} *E* ^{۶۵۳} *E* ^{۶۵۴} *E* ^{۶۵۵} *E* ^{۶۵۶} *E* ^{۶۵۷} *E* ^{۶۵۸} *E* ^{۶۵۹} *E* ^{۶۶۰} *E* ^{۶۶۱} *E* ^{۶۶۲} *E*

ازین در نهیمم وز آن در عذاب
ترا خود زمن آگهی نیست هیچ
اگر با تو روزی کنم گفتگوی
3370 توا شرم وی سرخ چون خون شوی³
من از عشق در مویه شیدا شوم
مکن ماهروبا وزین بازگرد
کنون نرم گردان دل سخت را
چومن مهربان جفت و معشوق یار
3375 که هستم ترا من یکی نو درخت³
تو گرد دل نهی سوی گفتار من⁴
زهرگونه نیرنگ و افسون کنم
نشانت بر جایگاه عزیز
ز کشور بکشور سپاهت بود

¹ So best in *B*. *A* and *N* read in the first hemistich ازین در جحیم; *T* ازین در (وز) آتش. In the second hemistich *T*, *A*, *N*, *M*, and *W* read در بهشت. *M* and *W* (درد) در; *A* (و در) آب; *E* this verse is wanting.

² This verse in *T* only.

³ بیرون روی، and at the end of the second hemistich چون گل شوی T.

⁴ This verse again in *T* only; for *مود* = *گرد* see p. 100, note 4; p. 107, note 13, and p. 141, note 3.

⁶ For *از گرد به آوردن* see p. 134, note 4.

⁶ So *B* and *T*; the other copies دید.

⁷ So *B*, *M*, *W*, *A*, and *N* (except that in the last two copies برای is substituted for بپای). *T* transposes the two nouns thus بخواری مدار. In *E* this verse is wanting.

^a This verse is wanting in *B*, *M*, and *W*.

¹⁰ *B, M, and W* مهر; *T* مہد.

¹¹ This verse is found in *T* only, but appears also in Schlechta-Wssehrd's translation.

¹² *N* پَر.

بمهر و خرد یآوری کرده ^۱	۳۴۵ مرا داشتی و بهرورده ^۱
چرا گرد پتیاره گردی همی ^۲	همان مادری کن که کردی همی ^۲
که فردا شود مان رخ از شرم زرد	مکن گرد دام بلاها مگرد ^۳
سرانجام این بیشک آتش بود	گر آغاز این داستان ^۴ خوش بود
بنادانی آتش نباید خرید ^۵	بیکره منش زین نباید برید
همانا دل خویش محزون کنی	۳۴۱۰ اگر بیش ازین بند ^۶ و افسون کنی
که دانا و بیناست جان آفرین	مرا تو بکش یا بکن عَقُو ^۷ ازین
که از وی همی ^۸ کار نگرفت ساز	زیوسف زلیخا فرو ماند باز
گل سرخ او زعفران رنگ شد	جهانش ز نو ^۹ تیره و تنگ شد
تنش یافت رنج و دلش یافت پیچ	ندانست سامان آن ^{۱۰} کار هیچ
نکردش همی راز خود آشکار	۳۴۱۵ همی بُد شب و روز گریان و زار ^{۱۱}

^۱ *M* مرا داشتستی و بهرورده. Instead of *B* یآوری reads, as in the next verse, but less befittingly here, مادری.

^۲ *W* همین کن عزیزا که کردی همین *W* and in the second hemistich again همین. For پتیاره see p. ۸۷, note ۱, etc.

^۳ *N* یکی گرد زینسان بلاها مگرد. Instead of مان in the second hemistich (*T*, *M*, and *A*) the other copies read تان (?).

^۴ *T* کرا تن ازین داستان.

^۵ So in *M* and *W*; *T* reads (with the second hemistich as question):

بیک مستی (? مشت) از تن نباید برید بنادانی آتش نباید خرید

In the other copies this verse is wanting.

^۶ For مکر و حیل = بند see p. ۱۳۴, note ۲. The wording of the second hemistich is according to *T*; the other copies read: نیارم من این کرد هر چون کنی.

^۷ *M*, *W*, *A*, and *N* مرا تو بکش عَقُو کن تو ازین *E*; یا عَقُو کن.

^۸ *M* همین.

^۹ *T* بنو. After this verse *E* inserts the following heading: در هنگام گریه وزاری: زلیخا در خوردن دایه کساف (? کشف) راز.

^{۱۰} *W* این. This verse is found in *B*, *M*, and *W* only; in *T* vv. ۳۴۱۴-۳۴۱۹ are entirely wanting.

^{۱۱} *M* and *W* خود for خویش چو مار, and in the second hemistich

<p>که من این کنم با زن پادشا که هرگز نخواند مرا جز پسر که باشد بجای پدر بد کنش^۲ خداوند تاج^۳ و سپاهت کنم ندارد^۴ بدین داستان دسترس که هامون و افلاک داند نمود نه تاج و نه تخت و سپاه^۵ عزیز نباید همی آشکار و نهان نیابند در کارهای چنین نماند زما زنده یکتا بنیز^۶ وزین سربود بیم شمشیر شاه که از شاه و یزدان بپاید^۷ برود دل از آتش هوش پر نور^۸ کن</p>	<p>معاذ الله ای بانوی پارسا بخاصه عزیز آن سپهر هنر^۱ نباشد پسر پاک و فخر منش 3395 دگر آنکه گفتمی که شامت کنم تو نتوانی این کردن و هیچکس خدای جهان این تواند نمود^۲ مرا می نباید کلام عزیز مرا جز رضای خدای جهان^۳ 3400 رضای خدای جهان آفرین اگر گردد آگاه فخر عزیز از آن سر^۴ بود خشم و بیم اله بکاری چرا دست باید کشید تو ای بانو این دیورا دور کن</p>
--	---

^۱ B reads: In the second hemistich *T* reads for نخواند and *N* ^۱ نخواهد.

^۲ *A* and *N* بارکش.

^۳ *M* and *W* جاء.

^۴ *M* and *W* ندارد; *N* has بدین for درین.

^۵ *M* and *W* فرود (فرود). Verses 3397-3399 are wanting in *A* and *N*.

^۶ *B* ونه گام. In *E* this verse is wanting; in *M* and *W*, where the next three verses are missing, the second hemistich of v. 3401 is substituted.

^۷ *E* خداوند جان *T*:

باید همی آشکار و نهان مرا با رضای خدای جهان

^۸ Instead of بنیز which is here a mere amplification of نیز (see Rückert in Z. D. M. G. vol. viii. p. 287) *T* reads بشیز (see p. ۲۸۲, note 8). For گردد in the first hemistich *E* has دارد (with آگاه as noun, just as for instance آموز in p. 1۴۷, note 5).

^۹ *N* and *E* have in both hemistichs سو for سر; *M* reads خشم اله.

^{۱۰} *T* خالق و شاه باید.

^{۱۱} *T* دل از دانش و هوش الخ. In *A* and *N* this verse is wanting.

سهی سرو سیمین من شد کمان گل سرخ شد زرد چون زعفران^۱
 ۳۴۲۵ دلم را نماندست يك قطره^۲ خون که از راه چشمم نیامد برون
 من از عشق یوسف چنین مستمند بصد جایگه بردل از عشق بند
 همی گفتم ازینسان و دریای خون همی راند از نرگس خود^۳ برون
 سه سال است تا زار و دلخسته ام ابا آتش و آب پیوسته ام
 گریزان زمن یوسف سنگدل مرا باوه^۴ بگذاشته تنگدل
 ۳۴۳۰ همی گفتم با خویشتن زار زار که در عشق یوسف شدم سخت کار^۵
 همی کرد گریه چو ابر بهار مهیا که رازش شود آشکار^۶

آمدن دایه نزد زلیخا و از آزار

و اسرارش خبر یافتن^۷

بناگه بدان^۸ سیمین باز خورد

تضارا یکی دایه ساخورد

زعفران for ارغوان *E* has an unbecfitting مد برگ شد زعفران *M* and *W* ^۱

نیامد *M* بیامد *T*, *A*, and *N*) ^۲ Instead of *T* قطره یکی. نمانده *E* نیاید; in *W* the vowels are too indistinct to determine the exact reading. *B* adds here another unnecessary and evidently spurious verse:

رخ و پیکر از عشق زرد و نزار یکی زر و زرین (?) زرد زرین یکی زیر زار

همی رفت *M* and *W* از نرگسانش *A* and *N* از نرگش آن *T*; *B* and *E* ^۳ از نرگس او برون.

بآب و یآتش *M* and *W* read ابا آتش و آب *E* دو. *M* and *W* (as above) ^۴ *B* که با آتش و آب.

A, *N*, and *E* باز. ^۵

که در عشق یوسف مرا *E*; که در عشق یوسف منم زار و خوار *T*; *B* ^۶ *M* and *W* this verse is wanting. *A* and *N* روزگار *T*; روزگار. The order of vv. 3427-3430 is that of *T*, which, unless one of the two baits beginning with همی گفتم is spurious, seems more suitable than that of the other copies which put v. 3427 after v. 3430; perhaps the omission in these copies of the immediately following v. 3431 (which is only found in *T* and seems to form a kind of transition from this chapter to the next, where Zalikhâ discloses her secret to her nurse) has had something to do with this transposition of verses.

[For notes ^۷ and ^۸ see next page.]

دش سخت گرم و دمش سخت سرد ^۱	همی بود پزمرده با رنج و درد
که با زاری و ناله بُد شام و چاشت	سه ^۲ سال اندرین درد و سختی گذاشت
نماندش ازین کام و آرام و هال	چو بگذشت بروی بسختی سه سال ^۳
بدیوانگی سخت نزدیک شد	برو ^۴ چهره ^۵ روز تارک شد
زنگرس بگل برهمیراند نم	3420 یکی روز در گوشه ^۶ شد ^۷ دژم
ابر روی خویش و بر اندام خویش	همی کرد نفرین بر ایام ^۸ خویش
بدین دوستی کردن و مهر من	همی گفت شه ^۹ بر من و چهر من
تن خویشان را چنین دشمنم ^{۱۰}	شب و روز در دام اهریمنم

we have another of the frequent examples of the pleonastic suffix, see above, p. ۲۴۷, note 11; p. ۲۶۹, note 2; p. ۲۷۰, note 1, etc.

^۱ *M* and *W* رخس سخت زرد.

^۲ *M* and *W* دو, and instead of که با زاری in the beginning of the second hemistich.

^۳ *M* and *W* بدینسان دو سال; *E* has رِسختی for بسختی. Instead of ازین *M* and *W* read زین; *A* and *N* زتن. هال is, as many times before, corrected from حال in all copies, except *M*, which has the proper spelling.

^۴ *M* and *W* بدو.

^۵ *M* and *W* بُد. Instead of بگل بر (*M*, *W*, *A*, and *N*) *B* and *T* read در بگل; *E* نم for دم (comp. p. ۱۵۱, note 9, above). *B* and *E* read besides.

^۶ So best in *M*, corresponding to بر in the second hemistich; the other copies have ایام, except *W*, which reads ز ایام. Instead of ابر روی (*T* and *E*) *B* has بر روی (which is wrong, as بر in the simple meaning of 'over, upon' cannot have the *Idāfah*, see above, p. ۲۶۵, note 1); *M* and *W* اندام خویش و ابر چهره^۷ خویش; *A* and *N* بر ابروی خویش الخ. In *W* this verse follows after v. 3423.

^۷ Instead of شه 'fie,' *T* has the Arabic اُف; the other copies read either هَ (as *N*), which, however, is an interjection of approbation, and does not fit here, or هُ, which is either misspelt for هَ or for هُ. After this verse *M* and *W* insert another of rather doubtful wording:

که چونین نبایست و پذیرفته نیست
تم زین سبب خوردن (? خورده) و خفته نیست

^۸ This verse in *B*, *M*, and *W* only.

دلت را ز قیمار پرداختن	تواند مگر چاره ساختن
بجز روی آن راز گفتن ندید	3445 زلیخا چو گفتار دایه شنید
بر آورد آه از دل دردناک	پس از اشک مر دیده را ^۱ کرد پاک
توئی از روان و خرد ^۲ مایه ام	چنین گفت کای مهربان دایه ام
بمن بر زمین ^۳ بیگمانتر توئی	ز مادر مرا مهربانتر توئی
بتدبیر کارم تو شائی و بس	ز رازم تو آگاه آئی ^۴ و بس
که اندر دل افروختست آذر	3450 بدان ای کرامت راز مادر
ز چشمم برخ بر خط خون ^۵ کشید	زبان زدل سوی گردون کشید
دل از دست من پاک بیرون شدست	از آنگه که یوسف بمصر آمدست
دل مهربانش بمن شد بخشم ^۶	از آنروز تا دیدم اورا بخشم
که بر من در شادکامی بیست	چنان عشق او بر دل ^۷ من نشست
فزونتر همی گرددم روز روز	3455 یکی ^۸ آتش است این دل و هوش سوز
دل من مر اورا نشانه شدست	چه تیر است کز چرخ پیر آمدست ^۹

راز. In the second hemistich *M*, *W*, and *N* read پس آن اشک از دیده‌ها^۱ *T* for آه. In *A* and *E* this verse is wanting.

^۲ So *B* and *E*; *M* and *W* از هنر و خرد; *A* and *N* خرد; *T* بلند از خرد ساخته پایه ام.

^۳ *A* and *N* زمین.

^۴ *M*, *W*, and *E* باشی. Instead of شائی in the second hemistich *M* reads بائی (from بایستن); *W* has again باشی, in which case, to have a proper rhyme, بس in the first hemistich is to be read پس. In *T* the whole bait, which is placed there after the next verse, runs thus:

ز دردم تو آگاه باشی و بس بکارم نیاید بغیر از تو کس

^۵ *B* and *E* چشمم دو چشمم برخ رود چشمن کشید; *N* also reads چشمم دو چشمم.

^۶ So *B*; the other copies (except *M* and *W*, where this verse is wanting) read:

از آغاز تا دیدم اورا بخشم دل مهربان با تنم شد بخشم

^۷ So *B*; the other copies تن.

^۸ *B* and *N* همه هوش. Instead of دل و هوش *E* has همه هوش. In the second hemistich *A* reads by mistake گرددم for گردش.

^۹ *M*, *W*, *E*, *A*, and *N* آمده, and in the second hemistich شده; *M* and *W* have besides اورا for آنرا.

نه در دل شکیم ^۱ ونه در چهره رنگ	ورا دید جفت غریو و غرنک
فزوده غم و شادیش کاسته	بیاقوت و لؤلؤ زر آراسته
برو ^۲ روز روشن شب تیره شد	3435 دل دایه هم در زمان خیره شد
دلش گشت از باد ^۳ مهر مست	سراسیمه نزد زلیخا نشست
شگفته گل سرخ و تازه بهار	بپرسید از آن سرو خورشید بار
غریو و غرنک تو از بهر کیست	که این ناله و زاری ^۴ از بهر چیست
که می باری از دیده خوناب زرد ^۵	دلت را چه آمد ز تیمار و درد
که گلنار تو رنگ دینار یافت	3440 فروزان روانت چه آزار یافت ^۶
بگو راز با دایه خویش	ایا مایه ^۷ رامش جان و تن ^۸
که در دیده طوفان خون کرده	بگو از چه یا از که آورده ^۹
تواند بتدبیر بستن میان	بگو تا مگر دایه ^{۱۰} مهربان

After v. 3431 *T* repeats by oversight vv. 3416 and 3419 in a slightly modified form, reading in the first hemistichs respectively: همی بود از عشق با الخ and گل و چهره اش زرد و تارک الخ.

^۱ So in *T*, where, however, this heading comes by far too late, viz. after v. 3444; in *B*, *M*, *W*, and *E* it stands even after v. 3445, but with a wording suitable to its position, viz.: *B* راز خویش گفتن زلیخا با دایه^۱ سالخورد خویش; *E* راز گفتن زلیخا^۲; *M* and *W* راز گفتن زلیخا با دایه از عشق یوسف علیه السلام; *B* با دایه^۳ خویش. In *N* the heading appears here, but in this inappropriate form جواب دادن زلیخا با; in *A* an interval after v. 3445.

^۲ *M* and *W* بر آن. For باز خوردن see p. ۱۹۶, note 5, and p. ۲۰۵, note 9.

^۳ *B* نه در شکیم.

^۴ *M* and *W* بدو.

^۵ *M* and *W* درد. Verses 3434-3436 are wanting in *T*.

^۶ *W* زاری و ناله.

^۷ This verse in *M* and *W* only.

^۸ *M* and *W* فروزنده رویت چه تیمار یافت.

^۹ So in *T*; *B* and *E* ایا مایه^۱ رامش و جان و تن^۲; *A* and *N* ایا مایه و رامش جان و تن^۳; *M* and *W* الا ای مع روشن و جان من^۴ و تن.

^{۱۰} So *B* in the same order as in v. 3438; the other copies have از چه یا از که; *M* and *W* read moreover بگو کز که یا از چه در مانده^۱, and in the second hemistich *B* که از دیده طوفان روان کرده^۲; *A* and *N* که از دیده طوفان خون رانده^۳. In *T* the two hemistichs are transposed.

شده آگه ای دایه از درد من کنون چاره ساز درخورد من
 3470 که در عشق وی زار و دلخسته ام^۲ گشاده شود رامش بسته ام
 چو بشنید دایه سخن سرسبز شد آگه زراز دلش در بدر^۳
 شگفتش نیامد که یوسف بچهر چنان بُد که بروی برد رشک مهر
 زمانی همیکرد اندیشه یاد که آنرا چه تدبیر باید نهاد^۴

تدبیر ساختن دایه از برای زلیخا^۵
 سرانجام گفتش^۶ بدان سیمتن که ای دیدم دایم خوشتن

Ganjnâma, f. 33^b, ll. 5-3 ab infra (با اول وجیم عجمی مکسور), to which is added as secondary form پزشکی (با با و زای عجمی) پزشکی, see ib., f. 47^b, ll. 3 and 4 = طبیب, and according to some farhangs also = گیا فروش, i.e. عطار. *T*, *B*, and *N* have distinctly پزشکی, whereas 'Abdulqâdir in his Lexicon Shâhnâmianum, ed. Salemann, p. 32, says expressly, it ought to be spelt پزشکی. *E* has an absurd سرشکی.

¹ *M* and *W* داروی.

² *M* and *W* مگر کام یابد دل خسته ام. In the second hemistich only *T* reads رامش for تار.

³ So *B*. *M* and *W* substitute زرازش همه for زراز دلش. In *A* and *N* سرسبز is repeated at the end of the second hemistich, which gives no rhyme; in *N* this mistake is ingeniously corrected by reading زراز کهن for زراز دلش, so that کهن forms a suitable rhyme to سخن. *T* has a different wording altogether, viz. شد آندم زراز دلش با خبر.

⁴ Only *N* has an affirmation بیامد. In *T* this verse runs thus:

بدانست آندم که یوسف بچهر نمودست او را بزندان مهر

In *B* there is added after this another verse, the wording of which betrays the amateur, and which is moreover perfectly unnecessary:

نزد دم به پنداشتی کردنش بباریدن اشک و غم خوردنش

⁵ So best and shortest in *B*. Similar is the heading in *M* and *W* (but referring to Joseph): جواب دادن دایه بزلیخا^۵ E: تدبیر کردن دایه برای یوسف علیه السلام; تمهید کردن دایه و بنای *T*; تسلی کردن دایه زلیخارا و فکر عمارت محل ساختن *N*. عمارت کردن از برای زلیخا. No interval in *A*.

⁶ *T* گفتش (to avoid the passive construction in *B* and *E* read بدان).

پس این تیر بین کامد از چرخ پیر ^۱	اگر سخت‌تر باشد از چرخ تیر
امیدم زگیتی گسسته شدست	دل و جان من هردو خسته شدست
بدو گفتم انجام و آغاز خویش	گشادم بدو ^۲ یکبیک راز خویش
که میگویمش آشکار و فراز ^۳	گذشت اندرین روزگار دراز 3460
نخواهد که باشد دلآرام من	نچوید دمی رای او کام من
کند مر مرا شرمسار و خجل	چو با وی سخن گویم از مهر ^۴ دل
بترسم همی آشکار و نهان	همی گویدم کز ^۵ خدای جهان
بدین خودش استوارست ^۶ سخت	یکی کودک شرمسارست سخت
بدین کودک یکدل ^۷ شرمسار	نیفتد همی گفت و گویم بکار 3465
که بینم همی سست ^۸ بازار خویش	فرو مانده ام خیره در کار خویش
علاج دل و جان و تیمار جوی ^۹	ایا دایه ام چار ^{۱۰} کار جوی
تواند سبک داروی نیک ساخت	پیشکشی ^{۱۰} که علت بواجب شناخت

^۱ This verse is wanting in *M* and *W*. *T* has by mistake in the first hemistich also پیر for تیر, and سخت^۱ for سخت^۲.

^۲ *E* has a wrong بنو both here and in the second hemistich, as if it referred to the nurse. The following verse is wanting in *E*, *A*, and *N*.

^۳ So *T*; *M* and *W* آشکارانه راز; *B* (!) آشکار راز.

^۴ *M* and *W* کام; *A* and *N* درد.

^۵ So best in *T*; the other copies, except *W*, have از. In *W* the verse runs thus:

همی گویدم آشکار و نهان بترسم همی از خدای جهان

^۶ On استوار as noun comp. vv. 828, 921, 963, 1349, and 2875. Instead of بدین خودش *A* reads بدینها خودش.

^۷ So *T*; *B*, *M*, and *W* بد دل. In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

^۸ *M* and *W* کُشد.

^۹ So *T* (but این for ام in the first hemistich), *A*, *N*, and *E* (but in the last three the more commonplace تیمار; و جان و تیمار is substituted for تیمار بیمار, attendance and regimen of the sick = نگهداشت, Ganjnāma, f. 58^b, l. 2). The same بیمار appears in *M* and *W* which have besides تو دایه ام. *B* reads the first hemistich thus: تیمار بیمار, تو ای دایه پر هنر کارجوی, but has in the second تیمار بیمار as in the adopted text.

^{۱۰} So spelt in *M*, *W*, and *A*, in agreement with the first form given in

3485 بدانسان که فرمود پرداختند
 که بر وی^۲ نباشد شگافی پدید
 بدان کار پرداختند آن گروه
 برآمد باندازه^۳ درخورد و راست
 بیک سال شد برگ آن ساخته
 3490 بشد دایه پس با زلیخا بگفت
 بیا بنگر این خانه دلپسند
 زلیخا بدان خانه شد همچو باد
 از آثرو که در خانه چون بنگرید
 که آن خانه بُد آئینه سرسبز
 3495 نکو بود خود چهره و بیکرش
 بدو گفت پس دایه چاره ساز
 چنان نغز در یکدگر ساختند^۴
 توگوئی خدایش چنان آفرید
 یکی خانه کردند بس با شکوه^۵
 بدانسان که آن دایه پیر خواست
 زهرچش ببايست^۶ پرداخته
 که ای با همه کام و آرام جفت^۷
 که آرد دل سخت یوسف بمند
 بدید و بدیدار او^۸ گشت شاد
 زهر سو همه^۹ صورت خویش دید
 زهر چار سامان^{۱۰} و زبر و زبر
 نمود اندر آن خانه نیکوترش^{۱۱}
 که ای پر هنر بانوی سرفراز^{۱۲}

¹ So *M* and *W*, a wording that seems preferable to that of the other copies :

بدانسان مهندس پرداخته چنان نغز در یکدگر ساخته

see also v. 3487.

² *M* and *W* در وی. The جهان for چنان in *N* in the second hemistich seems a mere clerical error.

³ This verse is wanting in *M* and *W*. ⁴ *M* and *W* باندام.

⁵ *B* زهر جنس شایسته; on برگ see p. ۳۷, note 11 to v. 406; comp. also vv. 551 and 2477.

⁶ *M* and *W* که ای با همه کار وانجام جفت *E*; که ای با همه کام رای تو جفت *M* and *W*.

⁷ *T* زهر جانی *T*. ⁸ بدید و بدان دیده او *M* and *W*; آن *T*.

⁹ سوبش *B*; دیوار *T*.

¹⁰ *M* and *W*:

نکو بود خود پیکر و آن تنش نمود اندر آن خانه روشنش

Before this verse *B* inserts another very similar one, to which, if genuine, the present, appearing in all copies, would form a regular anticlimax :

چو بُد چهره آن پری مه جبین نمود اندر آن خانه نیکوترین

¹¹ *M* and *W* have as rhyme-words سرفراز in the first hemistich and دنواز in the second.

یکی چاره نغز بر ساختم ^۱	3475 بهر گوشه رای دل انداختم
بدین چاره درخور بود دلپذیر	دو چیزت ببايد ترا ^۲ ناگزیر
یکی امر دادن بیک لحّت زر	یکی صبر مقدار سالی دگر
جز این نشکنند پشت تیمارها	که صبر است و زر چاره کارها ^۳
دل خویشان را صبری نمود ^۴	زلیخاش يك بتره زر داد زود
مهندس تنی چند زیرک سران	3480 بشد دایه و خواند کارگران ^۵
دهمتان بسی هدیه های عزیز ^۶	بایشان سپردش زر و گفت نیز
بلند و خوش و روشن و دلگشای	یکی خانه فرمودش ^۷ اندر سرای
درو بام ^۸ و دیوارش آئینه قام	درازی و پهنش پنجاه گام
پوشیده در ^۹ تخت آگین	همه سقف و دیوارها و زمین

^۱ *M* and *W* پرداختم.

^۲ *M* and *W* همی. In the second hemistich, which is according to *B*, *A*, *N*, and *E*, *M* and *W* read بدین چاره اندرخورم دلپذیر *T*; بدین چاره کارت شود دلپذیر.

^۳ The reading of *W* که صبرت بشاید بدین حالها is both incomplete and without a rhyme.

^۴ So *B* and *T*, the other copies read فزود.

^۵ So *B*, *N*, *E*, and probably *A*, where the silly کار یکزمان seems a mere corruption of کارگران; *T* کار آوران; *M* and *W* have a strange آن دل گران.

^۶ So *T*. Instead of سپردش with the pleonastic suffix in the first hemistich *B* reads آن سپرد; *M* and *W* سپرده; the latter two copies substitute besides تیز for دهمتان بسی; *B* دهمتان بسی هدیه و نغز نیز in the second hemistich. In *A*, *N*, and *E* this verse is wanting.

^۷ *M* and *W* فرمود.

^۸ Only *M* and *W* read برو بوم, unnecessarily, as زمین follows in the next verse. That the roof and the walls are mentioned twice and the floor only once, is no doubt due to this consideration, that the former would strike the eye of a newcomer at entering more forcibly than the latter.

^۹ So *A* and *N*; *B*, *M*, and *E* بهوشند; *T* and *W* بهوشید. Instead of در *T* reads بر and *B* از.

از ایشان نه آگاه کس بیش و کم	3505 بدان خانه رفت او ^۱ و دایه بهم
ز در جهاندار پیراسته	بیاراست آن روی آراسته
که همچون ستاره زموش بتافت	همه گیسوش ^۲ را بگوهر بیافت
برنگ شب ^۳ تیره شد تیره باز	فرو هشته بر سرو سیمین طراز
چو مشکین کمنده گهر بافته	چو ابریشم تیره و تافته ^۴
در آویخت از گوشه آفتاب	3510 بناخن زره بافت ^۵ از مشک ناب

^۱ *A* and *N* رفت; *E* رفت. The same three copies read in the second hemistich آگاه از بیش و کم; *M* and *W* have از ایشان نه آگاه کس از بیش و کم without any کس.

^۲ So correctly spelt *gisawash*, in *A*, *N*, and *E*; the other copies read گیسویش, which can only by force be squeezed into the metre. In the second hemistich *T* has زرویش for زموش.

^۳ *T* شب; *N* سیه, both readings due, as it seems, to an insufficient knowledge of the meaning of شب (jet) which is explained in *Ganjnâma*, fol. 106^a, last line sq., thus: نام سنگی است سیاه بَرّاق و آن دو نوعست یکنوع از دشت قهچاق آوردند و آن اینست که بمروور ایام بتأثیر شدت هوا مُتَجَمِّد گردد و نوع دیگر کانی بود که آنرا از گیلان بیارند و آنرا سور و شبرنگ نیز گویند و گویند که آن دو گونه بود، بعضی سپید بَرّاق و بعضی سیاه بَرّاق, with the following quotation from the *Shâhnâma*:

چو چرخ بلند از شب تاج کرد شامه بر افکند بر لاجورد

In 'Abdulqâdir's *Lex. Shâhn.*, p. 147, l. 3 sq., it is derived from شب by adding a specifying nisbah (شب ایله هاء نسبت اختصاصیدن مرکبدر), and the various meanings given to it are (1) قَره بونجق (black pearl or coral), arabicised سَبَج, (2) کیمجه (night), in combination with numerals, as (الحُرز الاسود معرب شب), (3) بر دکنلو اغاج (a kind of thorn-bush), see also *ib.*, p. 237, last line, where it is incidentally stated, that شب is metaphorically used for the night, just as بلور for the day. Instead of طراز at the end of the first hemistich *M* and *W* read دراز, and for تیره باز at the end of the second *A* and *N* substitute نیز باز.

^۴ *A* and *N* تیره بر تافته. Instead of بافته at the end of the second hemistich *A* only has a distinct یافته.

^۵ *W* ساخت. آفتاب at the end of the second hemistich is here 'the sunlike

تو در پوش بر تن لباسی چو موی که باشد تن پاک پیدا دروی^۱
 نشستہ بنزدیک یوسف بمهر دو چشمش^۲ بدین پیکر پاک چهر
 اگر شرم گیتی همه زان اوست بتن در کشیدست شرمش چو پوست
 ۳۵۰۰ وگر هست چندانش بیم^۳ از خدای که انداز آن نیاید بجای
 بیندازد از خویشتن بیم و شرم شود همچو آتش دلش بر تو گرم^۴
 ازو کام یابی و آرام دل گل سرخ گردد ترا تیره گل^۵
 زلیخا بدایه بسی چیز داد جز این چیز اُمیدها نیز داد^۶
 وز آن پس یکی روز^۷ بر ساخت کار کجا شوی او شد بر شهریار

^۱ So in *B*, *A*, *N*, and *E* (only in the latter *تنت* instead of *تن* in the second hemistich, just as in *M* and *W*, whereby *پاک* becomes adverb to *پیدا*). *M* and *W* read:

بپوشید باید لباسی چو موی که باشد *تنت* پاک پیدا ازوی
 تو در پوش در تن لباس از حریر که باشد *تن* پاک تو بی نظیر
T *B* inserts again before this another verse, equally redundant as that before v. 3495:

تو پوشیده داری یکی پیرهن درین خانه با یوسف پاکتن
^۲ *T* and *E* *دو چشمش*, less befitting, as the effect of *his* looking at her is to be described, and the *بدین* clearly points to the person addressed, i.e. *Zalikhâ*. *W* *دو چشمش در افتد بدین پاک چهر*. *B* has besides in the beginning of the verse the Infinitive *نشستن*, and *N* in the second hemistich *برین* for *بدین*.

^۳ *T* reads again *شرم* and has, no doubt by mistake, *بیاید* for *بیماید*.

^۴ *A* *گرم* for *نرم*; *M* *دل دیو گرم*; *E* *دلش دیو گرم*.

^۵ *M* and *W* less suitably *گل سرخ گردد ترا سرخ گل*; *T* *گل تیره گردد ترا سبز گل*; *B* reads *گل سرخ گردد ترا سبز گل*, a reading, that, although somewhat lascivious, might very well be the original version (comp. allusions of a similar kind in the speeches of the nurse in 'Romeo and Juliet,' Act i. scene 3, and ii. scene 5), if it were not for the addition of another verse in the same copy, embodying the second hemistich, adapted in our text, in this expanded form:

گل سرخ گردد ترا تیره گل گل سرخ گردد ترا کام دل

^۶ This verse is wanting in *M* and *W*; *T* and *A* read *جز آن* for *جز این*.

^۷ *A* and *N* *یکروز* for *یکروز*. For *شد* in the second hemistich *M* and *W* have a less befitting *شد*.

ملون یکی پیرهن بر تنش^۱ فروزنده شد پیکر روشنش
 3520 چنان بُد باندام آن پادشاه که بر خرمین گل بود نور ماه^۲
 زلیخای بُت^۳ پیکر پیش بین بعدا نپوشید جامه جز این
 بدان تا زرقی سرش تا پهای بمیند همه یوسف دلربای
 بجنباند او را دل از جایگاه از آن کام دل یابد آن خور و ماه^۴
 چو آراسته شد بدانسان که خواست زلیخای مه^۵ روی بر پای خاست
 3525 خرامید در خانه حُتی^۶ بناز نگه کرد هر سو نشیب و فراز
 چپ و راست از^۷ پیش و پس بنگرید زهر سو همه صورت خویش دید
 تن خویش دیدش زسر تا پهای بدانسان کجا آفریدش خدای^۸
 وگر برگذشتی بمرده چنان شدی زنده از بوی او در زمان
 وگر دیدی او را فرشته بخواب بپیوند او زود کردی شتاب^۹

خواندن زلیخا یوسف علیه السلام را

در آن خانه^{۱۰}

3530 بدان نیکوئی بود آن پیشدست بتختی که بُد آبگینه نشست^{۱۱}

^۱ فروزنده چون ملون یکی جامه در تنش *M* and *W*, and in the second hemistich *T*, *A*, *N*, and *E* فروزنده بُد.

^۲ This verse is found in *T* only.

^۳ So *M* and *W*; the other copies have مه. In the second hemistich *B* reads بعدا بپوشید جامه چنین.

^۴ *T*, *M*, and *W*; the other copies have از. In the second hemistich *B* and the *از* for *آن* in *N* are mere clerical errors.

^۵ *M* and *W* بت روی بر جای خاست.

^۶ *M* and *W* خرامید حُتی بدانسان بناز; *W* خرامید حُتی بخانه بناز.

^۷ *T*, *M*, and *W* در. Instead of همه in the second hemistich *M* and *W* read همی. Both the rhyme-words and the whole second hemistich are a repetition of v. 3493 above.

^۸ So *M*, *W*, *A*, *N*, and *E*. *T* دید او ز صنع خدای; *B* دید او ز صنع خدای.

[For notes ^۹ and ^{۱۰} see next page.]

درون پر فروغ و برون پر گره ^۱	بیفگند مشکین زره بر زره
بخاصه که لؤلؤی بی غش بود ^۲	زمشک سیه زلف دلکش بود
بر آن اختران رشک بردند پُر	در آویخت از گوش ^۳ صد خوشه دُر
بیاقوت سرخ و بگوهر فزون ^۴	نهان کرد گردن بزبور درون
بمرد حمائل فگند آن نگار	هم از دُر و از گوهر آبدار ^۵
درفشان چو خورشید و چون مشتری	دو دستش زبس یاره ^۶ وانگشتی
چو دو ماه نو حلقه در پشت پای ^۷	مرصع دو خلخال آن دلربای
فراخ آستینها و بالا تمام	بپوشید بپراهنی زرد فام ^۸

face,' see vv. 3536 and 3555 below, قرصه آفتاب and نور تابنده in the same application.

^۱ So in *T*. *B* and *E*:

دور پر فروغ و دور پر گره بیفگند مشتی دور بر زره

In the other copies this verse is wanting; in *A* and *N* the preceding and the following verse are likewise missing.

^۲ So in *M* and *W*. *B* and *E* read in the second hemistich بر لؤلؤ بر بخاصه که لؤلؤی بی غش بود (!). This verse is also wanting in *T*.

^۳ So correct in *M*, *W*, and *A*; in the other copies گوشه; *T* بر آویخت.

^۴ So best in *T*. *E* has in the first hemistich برون and in the second درون; the remaining copies read درون in both.

^۵ *M* and *W* هم از دُر و هم از گوهر; *E* هم از دُر و هم از گوهر.

^۶ یاره or ایاره (a hand-bracelet) is explained in *Ganjnâma*, f. 29^b, l. 5, by آنچه از زر سازند و در دست کنند and on f. 168^b, ll. 2 and 3, by دست بر زین; in the latter passage this bait of the *Shâhnâma* is quoted:

غلامان همه با کلاه و کمر پرستنده با یاره و طوق زر

Instead of درفشان *T* has the synonymous درخشان. In the wording of the first hemistich in *A* and *N*, viz. زدست و زپایش ده انگشتی, hand and foot are combined, which is less befitting, as the ornaments of the foot are mentioned in the immediately following verse.

^۷ *T* وزو حلقه مه را بود پشت پای.

^۸ So in *B* and *T*; *A*, *N*, and *E* دُر فام. In *M* and *W* this verse is wanting.

که زردیش باشد سیه تر زرقار	3540 دو تا نرگس تازه و آبدار ^۱
مژه گرد چشمش چنان بُد درست	اگر گرد نرگس در الماس ^۲ رُست
ولی پشت او همچو تیغ دژم	یکی بینی ^۳ همچو سیمین قلم
درفشده چون ماه اردی بهشت	دو رخ همچو گلزارهای ^۴ بهشت
پسندیده چون عقل و هوش و امل	چو خورشید تابان ز برج ^۵ حمل
بسوسن در آمیخته ^۶ ارغوان	3545 دو عارض بسان دو سوسنستان
هزاران ستاره برو تافته	سیه ^۷ زلف پیچیده و بافته
دل جادوی بابلی زان تباه	بنیرنگ ^۸ بنهاده ^۹ بر طرف ماه
از آن ^{۱۰} سرخ یاقوت بارنگتر	دهان از دل عاشقان تنگتر

p. ۱۵4, l. ۱7. Burhânî and Farhang-i-shu'ûrî add another signification, which, if it could be verified by other examples, would perhaps be the most suitable here, viz. خجالت آمیخته, see Vullers, Lexicon, ii. p. 56^a, No. ۱4.

^۱ So in *B*. *M* and *W* read چو دو گوهر تازه آبدار.

^۲ *W* ز الماس. This and the preceding verse are only found in *B*, *M*, and *W*; but in *T* there appears before the immediately following verse, describing the nose (which in all copies precedes vv. 3539-3541, but has been relegated to its present position in the text, as it would otherwise disturb the connexion between the description of the eyebrows and that of the eyes) another bait, which has a distinct affinity to vv. 3540 and 3541, viz.:

دو نرگس ولی رنگ او همچو تیر ز الماس برگرد او رسته تیر

^۳ *T* سیمین رَم instead of یکی بینی^۳ او چو^۳. *A*, *N*, and *E* read سیمین قلم.

^۴ *T* گلزار خرم بهشت. Instead of درفشده in the beginning of the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* read درخشده (see above, v. 3516), and the first two besides ماه در ماه.

^۵ *A* and *N* ببرج.

^۶ *T*, *M*, and *W* آویخته.

^۷ *A* and *N* سر. Instead of برو in the second hemistich *B* reads ازو, and *T* درازو. In *M* and *W* تافته and بافته are transposed.

^۸ *T* چو گل بر نهاده بر اطراف ماه (but the dark curl of hair could scarcely be compared to a rose); this verse is found in *T*, *M*, and *W* only.

^۹ *T* لب از, an unnecessary modification, as the lips are treated separately in

فرستاد مر دایه ^۱ کامجوی	بر یوسف دلبر ماهروی
بخواندش بیامد رسول خدای	بدان خانه پاک صورت نمای
بشد دایه درها ^۲ زیرون بمست	بکنجی درون رفت و خامش نشست
چو یوسف در آن خانه شد بنگرید	بدانگونه مه پیکر ^۳ حور دید
3535 زکافور ^۴ و گل رسته سرو بلند	فرو هشته بر وی دو مشکین کمند
فروزان از آن قرصه آفتاب	دل آفتاب فلک زو بتاب
سرش را زمشک افسر قیرگون	کمندش سیه فام زنجیرگون ^۵
دو ابروی پیوسته ^۶ باهم دو نون	زمشک سیه بل چو نون نگون
بکردار چشم گوزنان ^۷ دو چشم	همه سحر و شوخی همه رنگ و خشم

رفتن دایه *E*; آمدن دایه بطلب یوسف علیه السلام *N*, *M* and *W*; رفتن زلیخا در آن عمارت و طلب نمودن یوسف *T*; پیش یوسف و آوردن زلیخا *A* an interval. Only in *T* this heading stands in its proper place here; in all the other copies it is placed, less befittingly, after v. 3531.

¹⁰ So *B*, *M* and *W*:

بدان نیکوئی آن بت پیشدست بتختی بر از آگینه نشست

In the other copies this verse is wanting.

¹ So *T* and *M* (the latter, just as *W*, reads (مر for آن); *B*, *A*, *N*, and *E* کارجوی نامجوی *W*.

² *W* در را; *A* and *N* در دایه و در را. In *T* this verse is wrongly put before 3531.

³ *M* and *W* دلبر یکی.

⁴ *A*, *N*, and *E* چو کافور. In the second hemistich *M* and *W* read بر روی for بروی.

⁵ This verse is found in *T* only.

⁶ *M* and *W* دو ابرو چو پیوسته, and in the second hemistich زمشک سیه یکدو (on the analogy of a verse in Jâmi's Yûsuf, ed. Rosenzweig, p. 26, l. 5 ab infra, in the description of Zalikhâ's beauty, (دو نون سر نگون از مشک سوده).

⁷ *B* رنگ و غزلان, and at the end of the second hemistich رنگ و شمش. رنگ might be here either = خیانت or = مکر و حیل, see Ganjnama, f. 84^a, ll. 2 and 4; the latter meaning is also given in Asadi's Lughât-i-furs, ed. Horn, p. ۷۴, l. 7 (حیلت و داستان); and both appear in 'Abdulqâdir's Lex. Shâhn., p. ۱۰۵, l. 4, and

که زردیش باشد سیه تر ز قار	3540 دو تا نرگس تازه و آبدار ^۱
مژه گرد چشمش چنان بُد درست	اگر گرد نرگس در الماس ^۲ رُست
ولی پشت او همچو تیغ دزم	یکی بینی همچو سیمین قلم
درفشده چون ماه اردی بهشت	دو رخ همچو گلزارهای بهشت
پسندیده چون عقل و هوش و امل	چو خورشید تابان ز برج ^۳ حمل
بسوسن در آمیخته ^۴ ارغوان	3545 دو عارض بسان دو سوسنستان
هزاران ستاره برو تافته	سیه ^۵ زلف پیچیده و بافته
دل جادوی بابلی زان تباه	بنیرنگ ^۶ بنهاده ^۷ بر طرف ماه
از آن ^۸ سرخ یاقوت بارنگتر	دهان از دل عاشقان تنگتر

p. ۱۵4, l. ۱7. Burhânî and Farhang-i-shu'ûrî add another signification, which, if it could be verified by other examples, would perhaps be the most suitable here, viz. خجالت آمیخته, خشم, see Vullers, *Lexicon*, ii. p. 56^a, No. ۱4.

^۱ So in *B*. *M* and *W* read آبدار تازه^۱ گوهر.

^۲ *W* ز الماس. This and the preceding verse are only found in *B*, *M*, and *W*; but in *T* there appears before the immediately following verse, describing the nose (which in all copies precedes vv. 3539-3541, but has been relegated to its present position in the text, as it would otherwise disturb the connexion between the description of the eyebrows and that of the eyes) another bait, which has a distinct affinity to vv. 3540 and 3541, viz.:

دو نرگس ولی رنگ او همچو تیر ز الماس برگرد او رسته تیر

^۳ *T* سیمین رقم; instead of سیمین قلم; *A*, *N*, and *E* read سیمین او چو^۳.

^۴ *T* گلزار خرم بهشت. Instead of درفشده in the beginning of the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* read درخشنده (see above, v. 3516), and the first two besides ماه در for ماه.

^۵ *A* and *N* ببرچ.

^۶ *T*, *M*, and *W* آویخته.

^۷ *A* and *N* سر. Instead of برو in the second hemistich *B* reads ازو, and *T* در او. In *M* and *W* تافته and بافته are transposed.

^۸ *T* چو گل بر نهاده بر اطراف ماه (but the dark curl of hair could scarcely be compared to a rose); this verse is found in *T*, *M*, and *W* only.

^۹ *T* لب از, an unnecessary modification, as the lips are treated separately in

فرستاد مر دایه ^۹ کامجوی ^۱	بر یوسف دلبر ماهروی
بخواندش بیامد رسول خدای	بدان خانه پاک صورت نمای
بشد دایه درها ^۲ زیبرون بیست	بگنهی درون رفت و خامش نشست
چو یوسف در آن خانه شد بنگرید	بدانگونه مه پیکر ^۳ حور دید
3535 زکافور ^۴ و گل رسته سرو بلند	فرو هشته بر وی دو مشکین کمند
فروزان از آن قرص ^۵ آفتاب	دل آفتاب فلک زو بتاب
سرش را زمشک افسر ^۶ قیرگون	کمندش سیه فام زنجیرگون ^۷
دو ابروی پیوسته ^۸ باهم دو نون	زمشک سیه بل چو نون نگون
بکردار چشم گوزنان ^۹ دو چشم	همه سحر و شوخی همه رنگ و خشم

رفتن دایه *E*; آمدن دایه بطلب یوسف علیه السلام *M* and *W* So in *N*. رفتن زلیخا در آن عمارت و طلب نمودن یوسف *T*; پیش یوسف و آوردن زلیخا رفتن *T* in *A* an interval. Only in *T* this heading stands in its proper place here; in all the other copies it is placed, less befittingly, after v. 3531.

¹⁰ So *B*. *M* and *W*:

بدان نیکوئی آن بت پیشدست بتختی پراز آبگینه نشست

In the other copies this verse is wanting.

^۱ So *T* and *M* (the latter, just as *W*, reads (مر for آن); *B*, *A*, *N*, and *E* کارجوی نامجوی *W*.

^۲ *W* در را *A* and *N* در. In *T* this verse is wrongly put before 3531.

^۳ *M* and *W* دلبر یکی.

^۴ *A*, *N*, and *E* چو کافور. In the second hemistich *M* and *W* read بر روی for ابروی.

^۵ This verse is found in *T* only.

^۶ *M* and *W* زمشک سیه یکدو and in the second hemistich دو ابرو چو پیوسته *T* (on the analogy of a verse in Jāmi's *Yūsuf*, ed. Rosenzweig, p. 26, l. 5 ab infra, in the description of Zalikhā's beauty, (دو نون سر نگون از مشک سوده).

^۷ *B* رنگ و شمش, and at the end of the second hemistich رنگ. رنگ might be here either = خیانت or = مکر و حيله, see *Ganjnāma*, f. 84^a, ll. 2 and 4; the latter meaning is also given in Asadi's *Lughāt-i-furs*, ed. Horn, p. v^e, l. 7 (حیلت و دستان); and both appear in 'Abdulqādir's *Lex. Shāhn*, p. 105, l. 4, and

میان زنج در یکی کُنده چاه	که از چاه یوسف بُد کم گناه
بزیرش در آورده سیمین عنب	بلاي دل و رنج جانرا سبب
همه گردن و گوش آن سیمیر	نهان بُد بیاقوت و در و گهر
برو سینم ^۱ آن صنم سیمرنگ	همیداشت از تخت سیم ننگ
3560 لطیف و درخشان ^۲ برنگ بلور	و لیکن بنرمی چو خَر و سَمور
دو پستان او چون دو سیمین انار	اگر سرو سیم آورد نار بار ^۳
شکن در شکن نرم بودش شکم	میان شکم مشک و عنبر بهم
شده نافه زیرش شکن در نهان	چو چاهی که مشکش بود در میان

ll. 5-3 ab infra, says: نامیست از نامهای نیر اعظم, and quotes two baits of the *Shāhnāma*, both of which show the same rhyme with بلور, viz.:

ز عکس می زرد و جام بلور	سپهری شد ایوان پر از ماه و هور
چو از باختر بر زند تیغ هور	ز کاپ شَبه سر بر آرد بلور

and

The latter verse is also quoted in 'Abdulqâdir's Lex. Shâhn., p. 237 (on شَبه see note to v. 3508 above). *T*, *B*, and *E* read حور which is misspelt either for هور or خور. *E* has besides in the first hemistich a queer تابنده آنج.

¹ So best in *N*; the other copies have کرده. *M* and *W* read in the second hemistich کم گناه for کم بجاه. *T* has کش از چاه یوسف نه کم بُد گناه.

² *M* and *W* نهان زیر یاقوت. ³ و رنج را آن *M* and *W*; و رنج اورا *B*.

⁴ The same combination of بر and سینه is found in a verse of the *Shāhnāma*, quoted in 'Abdulqâdir's Lex. Shâhn., p. 29, l. 7 ab infra (بر is there either = بَغْل, armpit, or as 'Abdulqâdir explains it, وطرف شمالیدر, (سینه ننگ طرف یمین). Instead of تخت in the second hemistich *T* reads صُحُف.

⁵ Or درخشان, as some copies have, see above, vv. 3516 and 3543. The reading of *T*, شکم بُد لطیف و درخشان بلور, is clearly out of place here. In *M* and *W* this verse is wanting.

⁶ So best in *T*, analogous to the wording of v. 3555. The first hemistich is the same in all copies, except *M* and *W*, where it runs دو پستان او همچو سیمین; چو (چه) سروی که او آورد نار بار. In the second hemistich *M*, *W*, *A*, and *N* read نار بار. *E* has انار, که سرو بلند آورد تازه بار; اگر سرو بار آورد نار نار, pomegranate.

بنسبت لبش نه که^۱ چون یکدگر زگوهر یکی و یکی از شکر
 ۳۵۵۰ بسرخ مرورا زگوهر نسب بشیرینی اورا زشکر لقب^۲
 فراز لبش بُد یکی تیره خال که کردی دل زاهدانرا بحال
 چو از غالیه نقطه بر برگ گل بسی کردن صبر از آن زیر غل
 بُدش خال بر طرف میگون شکر چو مهر در گنج در و گهر^۳
 بزیر لبش در ستاره نهان چو خورشید بُد بر ستاره عیان
 ۳۵۵۵ زنج چون یکی سیمب گرد از بلور اگر سیمب روید زتابنده هور^۴

the following verse. Likewise unnecessary, peculiar in wording and interrupting the proper progress of the description are the two verses, inserted here in *T*, viz.:

رخش دیده جانش براو مردمک دهان بسته لیکن تمامی نمک
 بدنبال چشمش یکی خال بود که چشم خودش هم بدنبال بود

^۱ دو نسبت کفش (۱) را نه چون یکدگر *M* and *W*; بنسبت لبش بود *T*.

^۲ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۳ The three verses 3551-3553, referring to the mole above Zalikhâ's lips, are placed in all our copies in a very unsuitable position, either together at the very end of the whole description of her bodily charms, between vv. 3571 and 3572, or even, as in *B*, separated from one another by vv. 3569 and 3570. Their right place here is clearly indicated in Schlechta-Wssehrd's translation, where, however, only the first of the three verses is found. In *A*, *N*, and *E*, besides, the second verse is missing, in *M* and *W* the third. *T* and *B* alone give all three complete. In v. 3551 *T* reads in the beginning *بر لبش بکنج*, and in the second hemistich

بحال for *ملال* *B* has at the end *که بُدی دل زاهدانرا زحال*. In v. 3552 *W* has in the beginning of the second hemistich *بسی صبر کردن*. In v. 3553 *T* substitutes *میمون* for *میگون*. On *Ganjnâma*, f. 115^b, l. 1 sq., makes the following remark: *عطر بست مرکب از چند چیز و صاحب حل لغات گوید عطر بست سیاه بغایت لطیف و مؤلف مدار الفضلا آورده که روغن بست سیاه خوشبو که بدان خضاب کنند*, and quotes this verse of the *Shâhnâma*:

ده انگشت بر سان سیمین قلم پرو کرده از غالیه هر رقم

It is also stated there that it is used figuratively for the hair (موی).

^۴ *M* and *W* *بزیر لب او*, and at the end of the second hemistich *دهان* for *عیان*.

^۵ So correctly in *M*, *W*, *A*, and *N*: *خورشید* or *خور* = *هور*; *Ganjnâma*, f. 166^a,

چو از رنگ مانی چو حور و پری	سرایای ^۱ آن چون بُت آذری
بهار دل و شمع جان و روان	نگاری سخنگوی و سرو روان
چو نوری بُد از نورهای خدای	زرق سرش تا بانگشت پای
برهنه سرایای سیمین تنش	3575 اگر بُد حجابی زیراهنش
ربایندم دل هلاک روان ^۲	بلاي خرد بود و آسیب جان
چنان بود کز مادر آمد بدید	همه خانه بُد صورت او پدید
که بردی زدل هوش وز جان شکیب	نگه کرد یوسف در آن ^۳ دلفریب
نه آن بُد که چشمش همه روز دید ^۴	یکی چهره کشور افروز دید
سیمک چشم را کرد سوئی زمین	3580 بهیچید از آن یوسف پاکدین
که گفتی خدایش ز نور آفرید	بزیر زمین در همان ماه دید
نه معجز مر اورا نه تنرا حجیب ^۵	همان روی و اندام جادو فریب

on the other hand, says that its back is dotted with black spots. On شوشه Ganjnâma, f. 109^b, lin. penult. sq., remarks: بود و نقره زر و شمشه و شمشه. 'Abdulqâdir in his Lex. Shâhn., p. 146, says: (ingot of gold and silver). Both glossaries quote the same verse of the Shâhnâma:

یکی شوشه زر سیم (سیم و زر. Ganjn.) اندرست
دو شیمش زخوشاب و از (درو شمشه خوشاب از. Ganjn.) گوه‌رست

^۱ So *B*; *T* سرویای, and at the end of the second hemistich پری و جان; in all the other copies this verse is wanting, and so is (except in *M* and *W*) the immediately following one, but both appear in Schlechta-Wssehrd's translation.

^۲ *T* کجا. *M* and *W* read in the second hemistich تنش آشکارا تنش.

^۳ This verse is placed in *M* and *W* less suitably after v. 3579.

^۴ *T* بدان, and in the second hemistich که بردی زجان هوش و از دل شکیب *W* که بردی دل از هوش و جان از شکیب.

^۵ Verses 3577-3579 are only found in *T*, *M*, and *W*. *M* and *W* add another verse which is a mere repetition of v. 3575, or rather a gloss to it:

عیان دید در زیر پیراهنش برهنه سرویای سیمین تنش

^۶ *M* and *W* بروی, and in the second hemistich چنان ز نور.

^۷ So best in *T*. معجز = سرپوش زنان, see Bûstân, ed. Graf., p. ۴۱۴, ll. 6 and 14;

میان چابک و کوه کردار پشت	سخن زین مبین نرم تو زان درشت ^۱
3565 چو رانِ هیونان دو رانش سطربر	زتن هوش بردی زدل کام صبر ^۲
دو ساقش بسان ^۳ دو سیمین ستون	بدان ایستاده کم بیستون
بلور تراشیده پایش تمام	بر آن تیره نقشی بکردار دام ^۴
دو دست و ده انگشت آن دلربای	زکافور گفתי سرشتش خدای
دو کتفش چو از نقره و بادرنگ ^۵	فگنده برو گیسوی مشک رنگ
3570 دو بازو چو دو ماهی شیم بود	تو گوئی که دو شوش ^۶ سیم بود
دو ساعد لطیف و سطربر و سفید	در عیش و قفل طرب را کلید ^۶

^۱ *W* درشت. The verses 3562-3564 are found in *M* and *W* only; whether they are genuine may be questioned, but they clearly fill up a gap in the description, and may possibly have been left out in the other copies on account of their somewhat indelicate character.

^۲ So *M* and *W* (the صبر و کام there is corrected from the reading of *A* and *N*). The other copies have سطربر for رانِ سطربر. In *B* ستوران is substituted for هیونان; in *E* زجان for زدل; and in *T* کام صبر for تاب و صبر. *N* reads زدل هوش بردی و آرام و صبر.

^۳ *M* and *W* بشکل, and in the beginning of the second hemistich بدن for بر آن.

^۴ *T* بدن نیز نقشی. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ The reading of *B*, دو کتفش چو نقره دو تایی بزرگ, gives no rhyme. In the second hemistich the same copy has برش for برو. This and the following verse are wanting in *A*, *N*, and *E*.

^۶ Instead of these two verses which only appear in *T*, but with the transposition of vv. 3570 and 3571, *M*, *W*, and *B* have only one, viz.:

دو بازوی او خود (دو بازو مهندم *B*) سطربر و سفید
حمائل شدن را برو بُد (بر آن بُد *W*, بروید *B*) امید

The other copies have none. ماهی شیم in v. 3570 is corrected from سیم which would give no proper rhyme to شوش of the second hemistich. سیم is according to Asadi's *Lughat-i-furs*, p. ۸۸, ll. ۱۶ and ۱۷, ماهی سیم, and appears already in a distich of the old poet Ma'rûfi. Shams-i-Fachrî, ed. Salemann, p. ۱۲, last two lines, explains it thus: ماهی است کوچک که پریشست نقطهای سپید دارد و بعضی گفته اند که سیم نام رودخانه ایست که این ماهی را بدان باز گویند. Burhâni,

قرار دل و بند جان منی	هوای تن و جان روان منی ^۱
مرا جان زبهر تو باید همی	جهان بیتوام در نیاید همی
دلم در جهان با تو پیوند جست 3595	هوای تو بند دلم کرد سست
بعشق تو در نا شکیم ^۲ شدم	بیک ره زطاعت برون آمدم
از آغاز تا دیده ام چهر تو	گرفتم ^۳ اندر کف مهر تو
نماندست ازین بیشم ^۴ آرام دل	همی داد خواهی مرا کام دل
گر امروز با من شوی سازگار	درخت مراد من آری ببار
بم ^۵ بر نهم پایه ^۶ تخت ترا 3600	کنم بنده خورشید بخت ترا
چو شاهان سرت را کنم تاجور ^۷	جهان پیش تو دستها بر کمر ^۸

E; مناظره کردن زلیخا با یوسف علیه السلام (v. 3592) *W* (less suitably after v. 3592). No heading or interval in *T* and *A*. نشستن زلیخا و نشان دادن یوسف را با خود و خواست و محبت کردن و تهدید

¹ This and the following verse in *T*, *M*, and *W* only; the wording is that of *T*. *M* and *W* read in the first hemistich with a tedious repetition *دلبند* *بدو* گفت *دلبند* *روان*, and in the second *جهان* for *روان*.

² *M* and *W* خود.

³ So *M*. *W* بعشق تو تا نا شکیم^۲; the reading of *T* gives no sense, and seems to have arisen from a confusion between the wording of *M* and that of *W*. In the other copies this verse is wanting.

⁴ *T* گرفتار. This verse in *B*, *T*, *M*, and *W* only; *B* adds after it two evidently spurious verses, almost identical in wording, the second of which is also found in *M* and *W*, with certain modifications:

ترا هم زگیتی عزیز تو ام	ترا نا خریده کنیز تو ام
ترا ام زگیتی (بگیتی <i>M</i> and <i>W</i>) بکام تو ام	ترا نا خریده غلام (بدام <i>M</i> and <i>W</i>) تو ام

⁵ *T*, *M*, and *W* بیش; *A*, *N*, and *E* بیم. In the second hemistich *B* reads همی داد باید مرا کام دل *M* and *W*; کام *ram* for کام.

⁶ *M*, *W*, *E*, and *A* پای (an unnecessary change, as the use of پایه without the *Idāfah* is analogous to that of سر, میان, دامن, and similar words).

⁷ So *B*; equally good is the reading of *T*:

چو شاهان سرت را کنم تاجدار	کمر بسته پیشت جهان بنده وار
----------------------------	-----------------------------

دو چشم از زمین سوی دیوار کرد
 بدیوارها هر کجا^۲ بنگرید
 3585 بمعدا سوی سقف گردش نگاه
 چپ و راست پیش و پس و زیر و بر
 تو گفתי جهانی^۳ زلیخا بُدند
 دل یوسف آسیده شد زان نهاد
 زلیخا چو یوسف در آمد برش
 3590 بهای آمد آن عرعرا لاله رنگ
 زمهر اندر آغوش سختش فشرد
 بهیوسه سر و روی و چشمش سترد^۴
 زاری کردن زلیخا پیش یوسف علیه السلام^۵
 نشست و نشاندش بر خویشتن
 بدو گفت کای راحت جان من

حجیب is an Imâlâh of حَجَّاب, as حَجَّاز for حَجَّیز, see *ib.*, p. ۳۱۵, ll. 3, ۱3, and ۱4. *M* and *W* read in the first hemistich چهر for روی, and in the second hemistich نه معجز (نه معجب *B*) مر *A*, *E*, *N*, and *B*. نه و معجز مر آنرا نه آخر حجیب (عجیب *N*) اورا نه اینرا حجیب (عجیب *N*) are mere blunders in spelling; the substitution of اینرا for تئرا seems to indicate a contrast to اورا, as if the first pronoun referred to Joseph and the second to Zalikhâ, which the exclusive use of معجز for a woman's headgear makes impossible.

^۱ چو *M* and *W*.

^۲ *M* and *W* read in بدیوار یا هر یکی (!) *A*; بدیوار یا هر کجا *N*; هر یکی *T*.
 مه روی for بُت روی in the second hemistich.

^۳ همان دلگسل بود سرو (سروی) چو ماه *M* and *W*; سیمتن *T*.

^۴ *B* has again مه. In *M* and *W* this verse is wanting.

^۵ *M* and *W* read in the second hemistich روز آن for جهان پر *E*; جهان *A*.
 بدن روی.

^۶ زلیخا چو آمد ببر دلبرش *T*; بر *E*.
 بخندید.

^۷ So in *B*; the other copies, except *M* and *W*, where this verse is wanting, read (?) غیرت. For بهای *N* has برش.

^۸ *B* has again فشرد *E*; سپرد *T*; تنگش for سختش in the first hemistich.

^۹ So in *B*; زاری کردن زلیخا نزد یوسف برای تمتای مقصود خویش *N*.

بدان تا نبیند بسیمین برش
 که اهرمن^۲ تیره دل نرم نرم
 ولیکن زهر سو که او بنگرید
 3610 همی گفت لا حَوْلَ ومی تافت روی
 همی بردش اهرمن از راه راست
 اگرچه همی شد دلش بی نوا
 سرانجام گفت ای زن مهربان
 معاذ الله از من نیاید^۳ چنین
 3615 اگر دور دارم ز تو هوش و رای
 ببازی مدار^۴ این گناه عظیم
 همی ترسم از داور دادخواه
 دگر آنکه این دادگستر عزیز
 به نیکوترین پایه ام داشتست
 نبیند بدانسان برهنه تنش^۱
 ز چشم و دل وی همی شست شرم
 جز اندام و روی زلیخا ندید^۵
 ولیکن همی شد دلش مهرجوی
 دلش را یقین مهر و پیوند خاست^۶
 همی داشت حتی^۷ عنان هوا
 همی ترسم از کردگار جهان
 نبرم زدن از پی مهر و کین
 نکوتر دهمد پایگاهم خدای
 که بیند همی کردگار حکیم
 که هرگز نیامرزم این گناه^۸
 مرا داشت همچون تن و جان عزیز^۹
 سرم را زخورشید بگذاشتست^{۱۰}

¹ So *T* and *B* (except *W* for *بسیمین*, something of, and *بدینسان* for *بدانسان* in the latter). *E* بدان for *برآن*. *N* (by a clerical error) has *تنش* at the end of both hemistichs, which gives no rhyme. *M* and *W*:

بدان تا نبیند رخ روشنش
 نبیند تنش زیر پیراهنش

² *E* اهرمن^۲ (in both cases without the *Idāfah*). *A* and *N* ولی اهرمن^۲; که این اهرمن^۲. *M* and *W* read in the second hemistich ز چشم و سروی همیبرد شرم.

³ This verse in *M* and *W* only.
⁴ *T* and *E* خواست^۴; *M* and *W* خواست^۴ کام و پیوند خواست^۴ دلش را همی کام و پیوند خواست^۴.

⁵ *A*, *N*, and *E* سختی^۵.

⁶ *A* نباید. *M* (where this verse is put after v. 3616) reads in the second hemistich نبرم ازین از پی الخ^۶; نبرم چنین از جهان آفرین.

⁷ *A*, *N*, and *E* بدان^۷.

⁸ So all copies except *T* which reads زین گناه^۸, but see below, v. 3627, where even *T* has the thing in the accusative. *A* has نیامرزش^۸, with the pleonastic suffix.

⁹ *W* مرا داشته همچو جان عزیز^۹.

¹⁰ So all copies except *B* which has افراشتست^{۱۰}.

نیاری دل خویش در بند من	اگر سربتابی زیبوند من
که شوریده گردم بحقّی خدای ^۱	وگر آنچه گفتم نیاری بجای
بتیره چه اندر فتم ^۲ سرنگون	چو دیوانه زین خانه تازم برون
که او خود بگیرد بخون منت ^۳	3605 سپارم بدان کافریده تنت
همی کرد یوسف بهر سو نگاه	بدینسان همی گفتش اورا پناه ^۴

and that of *M*:

چو شاهان سرت را کنم تاج کش جهان پیش تو دسته کرده بکش
The same wording, as in the latter, except تاج بخش at the end of the first hemistich (which gives no rhyme and is a misplaced imitation of Rustam's well-known epithet in the *Shāhnāma*, see, for instance, Spiegel, *Chrest. Pers.*, p. 49, l. 20), is found in *W*, *E*, *A*, and *N*. دست کردن بکش; بغل و سینه = کش 'to stand in a reverential attitude,' as in these verses of the *Shāhnāma*:

سپهبد بیامد بایوان شاه بکش کرده دست اندر آن پیشگاه
(*Ganjnāma*, f. 12^a, l. 5), and

وز آن پس یکی دست کرده بکش بیامد بر شاه خورشید فش
(*'Abdulqādir's Lex. Shāhn.*, p. 178, ll. 8 and 7 ab infra); a similar expression, viz. دست برکش نهادن, appears in the *Būstān*, ed. Graf, p. 101, v. 330.

¹ This verse in *M* and *W* only.

² E کنم; in *M* and *W* the verse runs thus:

چو دیوانه زین خانه بیرون شوم به تیره چه اندر نگون سر شوم
which gives no rhyme, unless we read فتم for the second شوم.

³ This verse is wanting in *M* and *W*.

⁴ *A*, *N*, and *E* پناه اورا تپاه; *B* has also پناه for تپاه, but (Z') is no doubt the original, as imperative of پناهیدن, comp. *Ganjnāma*, f. 48^b, and *'Abdulqādir, Lex. Shāhn.*, p. 51, both of which give the same quotation from the *Shāhnāma*, viz.:

بدو گفت اگر دشمن آید پدید ترا تیغ کینه نباید کشید
زهر بَد بزال و برستم پناه که پشت سپاهند و زیبای گاه
see also *Būstān*, ed. Graf, p. 301, v. 250:

دل آرام باشد زن نیک خواه ولیک از زن بَد خدایا پناه
where پناه is explained as standing for دارم. *M* and *W* read in the first hemistich بدینسان همی گفت آن گرد ماه.

نمودش همی امرمن راه کام ^۱	دلش را همی برد نزدیک دام
چو بیمر هوا چیره ^۲ شد بر خرد	هواجوی سوې خرد ننگرد
بخاصه جوانی دل از بخت شاد	که باشد ورا ^۳ درج بخت و مراد
هوا چون سیه ^۴ کرد و آمد بدر	خرد متهم شد فکندش بسر
۳۶۳۵ چنان آتش مردیش بر فروخت ^۵	که مرشرم او را سراسر بسوخت
چو دل بر هوا جستنش روی ^۶ کرد	سه بند از گره زود بگشاد مرد
پس از کُنچ خانه یکی دست دید	که پیدا شد و گوش ویرا کشید ^۷
همی بود بر کف نوشته عیان	که می بیندت کردگار جهان ^۸
فرو خواند یوسف ولیکن هواس	نکرد از گره برگشادن جداس

^۱ *M* and *W* کام. رای و *E* reads زره for همی. In the second hemistich *E* reads زره for همی.

^۲ Or چیره, as *A* and *N* have; *M*, *W*, and *E* خیره (see the same mistaken spelling in p. ۱۳۱, note ۵). Instead of ننگرد at the end of the second hemistich *B* has بنگرد, which could only be explained as question; *A*, *N*, and *E* ننگرد. In *T* the two hemistichs are transposed, with که instead of چو.

^۳ در او^۳; *A* and *N* در. In *M* and *W* the second hemistich runs thus که باشد ورا هفدهش سال زاد.

^۴ (Ganjnâma, f. ۱۵۴^a, l. 6); this verse is found in *T* only. نحس و شوم = (سیاه) سیه.

^۵ چنان آتشی بر دلش بر فروخت *T*.

^۶ *M* and *W* رای; *T* میل. In the second hemistich *M* and *W* read از میان for از گره, as below in v. ۳۶۴۰.

^۷ This hemistich is different in almost every copy; the wording adopted is that of *M* and *W* (the latter with the slight modification (که پیدا شده گوش); as a strange corruption of the same appears the reading of *B* and *N*, کشیده چو گوش سرمن شنید, and that of *A* سرمن شنید (!) چو بوس (!) سرمن. Very simple, but very meaningless too, is the reading of *T*, کشیده بکردار سیم سپید. *E* has a wording, similar to that in the second hemistich of v. ۳۶۴۱ below, درو آشکارا همی بنگرید.

^۸ So *A*, *N*, *E*, and *B* (except that *E* has چنان for عیان, and *B*, like *T*, که بیند همی, without the pronoun of the second person, which, however, appears in v. ۳۶۴۲ below, too); *T* reads همی بر کف او besides in the first hemistich. In *M* and *W* this verse is wanting. نوشته عیان.

3620 نه از بهر آن^۱ داشتستم چنین که بانوی ویرا شوم همنشین
من ار با زنش همنشستی^۲ کنم همه زشتی و ظلم و پستی کنم
ندارم من این ظلم کردن مباح از آن رو که ظالم نیابد فلاح^۳
فریفتن زلیخا یوسف علیه السلام را و نمود شدن
دستهای غیب^۴

زلیخا بدو گفت کای دلربای اگر بیم داری همی از خدای
گناه ترا من کفارت کنم زنیکی هزاران اشارت^۵ کنم
3625 بمخشم همه مال و گنجم^۶ که هست بدرویش کم توشه تنگدست
بجز گنج خود گنجهای عزیز بمخشم بدرویش درمانده نیز^۷
بمزد^۸ تو تا ایزد دادخواه بغفلش بیمارزدت این گناه
ولیکن حدیث همایون عزیز خود از من نیرزد که گوئی بشیز^۹
نه ای از من اورا تو درخوردتر مشو با وی از من جوانمردتر
3630 چو یوسف شنید این سخن زان نگار شدش نرم حتی دل استوار

^۱ این *T* and *N*.

^۲ The همنشینی in *B* is a mere oversight, as the rhyme with پستی (in *A*, *N*, and *E* مستی) shows. *T* alone has a correct همنشینی, as the second hemistich runs there: همه زشتی و ظلم دینی کنم; in *M* and *W* this verse is wanting.

^۳ So *N*. *T* قرار گرفتن زلیخا در نزد یوسف و نمودار شدن دست از گنج خانه و حکایت کردن زلیخا با یوسف علیه السلام; *B* فرار نمودن حضرت یوسف علیه السلام; *M* and *W* insert here the twenty-third verse of Sûrah XII: وَرَأَوْنَهُ الَّتِي هُوَ الْخ; the heading of *E* is too indistinctly written to be made out; in *A* the usual interval.

^۴ *E* بشارت. ^۵ *M*, *W*, and *E* و گنجی.

^۶ This verse is wanting in *M* and *W*.

^۷ *T* has a strange بنزد (which is probably only misspelt).

^۸ For بشیز or بشیز see v. 2829 and note; this verse is found in *T*, *M*, and *W* only, the wording is that of *T*; the other two copies read:

دگر این حدیث همایون عزیز که خود زین نیرزد که گوئیش نیز
The following verse in *M* and *W* only.

بدین گر شود چهره زردم ز تو	بیزدان که بیزار کردم ز تو ^۱
3650 چو یوسف رخ و چشم ^۲ یعقوب دید	بدانسان سخن گفتن وی شنید
چنان لرزش افتاد در دست و پای	که در تن نماندش دل رهنمای ^۳
ز بیم خدا و ز شرم پدر	برون جست یوسف ز خانه بدر ^۴
ببرهان بخشایش ^۵ کردگار	تنش یافت از سوختن زینهار
از آن زشتی و فحش پرهیز کرد	نشد رویش از شرم کردار ^۶ زرد
3655 که از مخلصان بود و از خواندگان	نه از عاصیان بود و از راندگان ^۷

^۱ *E* at the end of both hemistichs and *آزرد* for *بیزار* in the second; *A* and *N* read *سزد آن* for *بیزدان*.

^۲ *M* and *W* *سخن گفتن از وی*. In the second hemistich *T* has *رخ شخص*.

^۳ This verse in *T*, *M*, and *W* only.

^۴ *W* *برون جست از آن خانه یوسف بدر*.

^۵ *B* and *T* *ببرهان و بخشایش*. *M* and *W* read in the second hemistich *نشد روی او از گنه شرمسار*, an imitation of the second hemistich in the next verse, which is wanting in these two copies.

^۶ *B* *دادار*.

^۷ *B* *رندگان*, which seems to be a shortened form of *راندگان*. Only in *N* this verse is wanting. The story of Zalikhâ's growing passion for Joseph to the catastrophe in the cunningly devised hall proceeds in Jâmî's mathnawî (see the last allusion to that as well as to Nâzîm's poem in note 5 on p. ۲۶۳) upon the whole on similar lines as here, but differs in its details very considerably and is, as in all the previous parts, vastly inferior to Firdausî's masterly description. The charming episode of Joseph's meeting with the Bedouin and his message to Jacob, which proves his fervent longing for his father and accounts for the deep impression the apparition of the aged parent makes upon him in the most critical moment of his life, is entirely wanting in Jâmî (as in Nâzîm too); on the other hand, Firdausî's heroine does not stoop to the questionable expedient of enticing Joseph by the charms of her slave-girls. Instead of the *one* wonderful mirror-hall we find in Jâmî a summer-palace with *seven* halls (an imitation of the seven heavenly spheres), the seventh and last of which is covered with voluptuous pictures of the love-union of Joseph and Zalikhâ, and Joseph's final rescue is worked by the sight of the veiled statue, which suggests to him the thought, that, if Zalikhâ is ashamed of her dead idol, he ought to be afraid of his living and

بفرمان اهریمن تیره جان	3640 دو بند دگر برگشاد ^۱ از میان
هنرمند یوسف در آن بنگرید ^۲	زکنجی دگر باز دستی بدید
امیدت ببرد زخرم بهشت	بدان بُد ^۳ نوشته که این کار زشت
بدو کرد بُد کردن اجتهاد ^۴	فرو خواند یوسف ولیکن بداد
سوی بند دیگر گشادن شتافت ^۵	دل از کام جستن همی بر نتافت
فرستاد در وقت ^۶ روح الامین	3645 ببخشد بر وی جهان آفرین
هم از کنج خانه شد آشکار ^۷	بصورت چو یعقوب پرهیزگار
زدوخ تن خویشتن دار گوش ^۸	بیوسف چنین گفت کای گنج هوش
بدینسان گنه زرد رویم مکن	زیعقوب آزرده ^۹ بشنو سخن

دو بند گره بر *A*, *N*, and *E*; که دو بند دیگر گشاد *M* and *W*; So *B* and *T*; گشاد.

^۱ *M* and *W* بدان; *T* در او.

^۲ *M* and *W* بر آن. Instead of زخرم in the second hemistich *T* reads زحور.

^۳ This verse again appears in most copies in a rather corrupted form; the wording adopted is that of *A*, *N*, and *B*, except that *A* has an unsuitable نداد, and *B* (like *M*, *W*, and *E*, see below) کرده for the noun کرد (= کردار). *T* reads in a different, but quite intelligible way:

فرو خواند یوسف ولیکن نداشت بُد آن کز هوا کام بیرون گذاشت
(داشتن بُد) Unintelligible, on the other hand, is the reading of *M* and *W*:

برو کرده بد بیگمان اجتهاد ولیکن نداد

(برو for بدو shows a misunderstanding of the latter word, which is here compounded of ب and دو, the two bad actions being explained in the immediately following verse). Equally bad is the wording in *E*:

بدو کرده بد کردگار اجتهاد ولیکن بداد

^۴ *T* بتافت (which seems also to be concealed in the نیافت of *B*).

^۵ *W* وقت; in *A* the two hemistichs are transposed.

^۶ *M* and *W* هم از کنج آن خانه شد آشکار.

^۷ *E* زدوخ تن خویشتن را بکوش ('endeavour to get thy body out of hell,' instead of 'protect,' etc.).

^۸ So *T*, *A*, and *N*; the other copies آزرده. In the second hemistich *M* and *W* read بچونین گنه زردروئی مکن.

درد از پشش پیرهن از قفا^۳ عزیز اندر آمد چو باد هوا
زلیخا بر آشفته^۴ بر خویشتن سبک حیلتن ساخت آن شوخ زن

لب خشکم زلال عافیت باش که بی تابم گلاب مرحمت باش
زحال خویش می نالم که آرام نگیرم تا نگیرم از لبت کام
and Joseph answers (f. 88^a, ll. 6, 7, and 9-13):

غلامم بنده ام اما درین کار ندارم دستی از من دست بردار
زمن کامت نخواهد گشت حاصل که جاری نیست حکم نفس بردل
هوای نفس سوزد بال دین را زند آتش گلستان یقین را
تلاش کام باید کرد چندان که دین گریان نگردد کفر خندان
مرا فرزند گفتمی روز اول سلوکت شد چنین آخر مبتدل
نه از من شرم داری و نه از خویش نه از روی عزیز عصمت اندیش
خرد پروردۀ عاقل سرشتی چرا دیوانۀ اعمال زشتی الخ

Touched by Zalikhâ's grief and disappointment the nurse offers to go to Joseph (in Jâmî Zalikhâ herself induces her to go) and to try her persuasive power on him; but that step proves a failure too. An allusion to his home-sickness and longing for his father is contained in f. 91^b, l. 5:

زکنعان نبوت دور مانده زدیدام پدر مهجور مانده

Zalikhâ's further stratagem, to tempt Joseph—in a beautiful garden—by the charms of her handmaids, is here reproduced too, and with the usual exaggeration, namely seven nights in succession, see f. 96^a, last two lines:

بدین دستور تا یک هفته هر شب گهی بر پاش رخ بودند (سودند) گه لب
(comp. f. 102^b, last line, where the same phrase is used for Zalikhâ in her final endeavour to seduce Joseph:
بدین دستور می بردش بهر سو گهی بر پاش لب می سودگه رو
بصد نیرنگ دستان ساز بودند زاسرار نهان غماز بودند

At last the nurse suggests the building of a wonderful picture-gallery or نگارستان, and promises Zalikhâ, that, if she suddenly enters it with Joseph, the latter will not be able to resist her any longer, see f. 98^b, ll. 1-4:

در آن ناگاه با یوسف در آی در نظاره بر رویش گشای

[For notes ³ and ⁴ see p. ۳۷۳.]

مکر کردن زلیخا با یوسف علیه السلام نزد عزیز^۱

چو یوسف زدام گنه^۲ شد رها از آنجا برون شد چو باد هوا
زلیخا ز حرص دل و کام تن دوید و زدش چنگ در پیرو

all-seeing God. As for Nâzim's epopee, his slavish dependence on Jâmî, which has been alluded to in the immediately preceding section, is evident in the present chapters too, although now and then some original and clever turn is unmistakable; here are some scattered verses descriptive of Zalikhâ, her behaviour towards Joseph, and the forbidding attitude of the latter (India Office 184, f. 86^b, ll. 8, 10-13, and 15, and f. 87^a, ll. 2-9):

بصد دستار سخن پرداز گشتی	بصد نیرنگ افسون ساز گشتی
گهی میزد چو مُطَرَّب بر ترانه	گهی میخواند شعر عاشقانه
نگاهش رازها میکرد اظهار	زبان شرمنده گرم میشد بگفتار
که یوسف را کشد در بر چو شبنم	گل صد رنگ و بو پیچید برهم
بچشم رغبت یوسف در آید	سراپا دلبری میشد که شاید
جمال وحی دیدار نبوت	ولی یوسف گل رخسار عصمت
بکارش غیر استغنا نمیکرد	بسویش التفات اصلاً نمیکرد
نگاهش بر نمی آمد زمزگان	بروگر باز کردی چشم فتان
زیانش بر سخن تیغ آزمودی	وگرگاهی بحرشف لب گشودی
که باشد ایمن از شور زلیخا	حالات از سخن میسمت عمدا
قدش پهلوی بر جوش آن نزاکت	رخش میزد تغافل بر طراوت
که بنشیند ز جوش آن زخم ناسور	نعل میگرد اعجازش ز لب دور
بدل در حرف با دانند راز	برو در خدمتش با صبر دم ساز
چو مردانم بر آرز قید این زن	که یا رب رحم کن بر عصمت من

Further down (f. 87^b, ll. 7-11) Zalikhâ says:

سرم را تاج و تاجم را گهر شو	چو نزدیکم شدی نزدیکتر شو
سراپا تشنه بوس و کنارم	اسیرم مبتلایم بیقرارم
چو تیغ از نار يك پهلوی چرائی	چرا بازو بقتلم میگشائی

[For notes ¹ and ² see pp. ۳۷۲ and ۳۷۳.]

کنون سوی پیوند من جُست راه⁷ چنین ناکس و تیره رای و تباہ
 بختنگم من در آمد نهان دل و چشم من زیر خواب گران
 در آوخت بر من⁸ چو آتش بموم چنین کودکی کرد این فعل شوم
 کنون داور ما تو باش⁹ ای عزیز وگرنه نباشم ترا جفت نیز
 چه باشد مر آن تیره دل را جزای کف بر اهل تو کرد این قصد و رای¹⁰
 بجز بند و زندان و جز چوب¹¹ بیم ویا داشتن در عذاب الیم

یوسف از کمند زلیخا و ملاقات شدن عزیز مصر و مکر کردن زلیخا که گناه یوسف
 M and W insert here the twenty-fourth verse of Sûrah XII: *وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٖ اِلَیْهِ*
 in A the usual interval.

باد هوا. Instead of *وَرَأَتْهَا* (like M) *وَرَأَتْهَا*. ² W *بلا* *W* reads *بلا*.

³ *W* and *N* *قفا*; *B* and *T* *قفا*.

⁴ *M* and *W* *بیاشوخت*.

⁵ *M* and *W* *ناپاکدار* (*ناپاکوار*); *T* *خار*.

⁶ *E* *بینی*. Instead of *M* and *W* *دید*. *B* *بدانسان*.

⁷ *T* *چنین ناکسی تیره رای اَلِیْهِ*, and in the second hemistich *جُستست راه*.

⁸ *M*, *W*, and *A* *در من*; *T* *موم*. In the second hemistich *M* and *W* read *چنین بدنشان کودکی شوخ شوم*.

⁹ So best in *T*, *M*, and *W*; the other copies have *تویی*.

¹⁰ So *T*; *B* and *E*:

چه باشد مر آن تیره دل را جزا که جوید بر اهل تو رای (را) *E* *تباہ*
is either misspelt for جزا and تباہ to be read for تباہ, as پادشاہ for پادشاہ, or
جزا is a contraction of the Arabic جَزَاءُ; *M* and *W*:

چه باشد مر این تیره دل را جزا که جوید بر اهل تو را *خطا*

This and the following verse are an amplified Persian paraphrase of the twenty-fifth verse of Sûrah XII, which begins: *وَأَسْتَبَقَا الْآبَابَ اِلَیْهِ*, the first half of which is in *M* and *W* inserted before this verse; observe particularly the use of *اهل* here in the sense of 'wife, consort,' referring to the words of the Kuran: *أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا*. In *A* and *N* this verse is wanting.

¹¹ *M* and *W* *چوب و بیم*; *N* *خوف و بیم*; *A* and *N* *چوب و بیم*.

3660 بوی گفت کای مرد ناپاک و خوار^۱ خریدی غلامی چنین نابکار
 بائین فرزند پروردمش بدینسان^۲ که دیدی بر آوردمش

بر آن زور آورد ذوق جوانی زند راهش عروپ کامرانی
 رگ گردن کند چون ساعدت نرم کنی دستش بگردن فارغ از شرم
 در آغوش تمنایت در آید لب لب بر لب نهد کامت بر آید

This suggestion is carried out and seven houses or halls are built, with love-scenes representing Joseph and Zalikhâ, and other paintings, and with polished ceilings and walls (a combination of Jâmî and Firdausî), so that, wherever the youth may look, he will see his mistress and her alone, see f. 100^b, l. 9:

که یوسف چون در آن بیند بهرجا نه بیند همنشینش جز زلیخا

But in spite of Zalikhâ's very suggestive proposals and Joseph's growing excitement, see, for instance, f. 105^b, ll. 4-6 and 9-12:

بافغان گفت تا چند ای جفاکیش بدفع الوقت دورم داری از خویش
 دگر طاقت ندارم کو صبوری که در نزدیکیست سوزم بدوری
 مهتا خلوت و فرصت میسر محالست انتظار وقت دیگر
 بدان بدعت وصال مرد و زن را بیاد آتصال جان و تن را
 ازین صورت مصور داشت کرده که ظاهر بر در و دیوار کرده
 تماشا را نظر بگشا درین کاخ که دانی دائم انسان بوده گستاخ
 چو دید آن نقشها یوسف برافروخت برنگی کافتاب از سایه اش سوخت

the latter finally musters courage enough to flee, not in consequence of any warning apparitions (as in Firdausî) or any subtle reasoning (as in Jâmî), but by the mere consciousness of his prophetic mission, which counsels him chastity, see f. 107^a, ll. 6 and 7:

قوی برهان رب یعنی نبوت اشارت کرد یوسف را بعصمت
 چنان شد قاصد دفع زلیخا کز آن شد دور چون آدم زهوا^۱

¹ So shortest in B. T (where the heading follows after the next verse)
 بیرون آمدن E; فرار کردن حضرت یوسف و دریدن زلیخا پیرهنش را و رسیدن عزیز
 بیرون شدن N; یوسف و دوییدن زلیخا از پس و پاره شدن پیرهن و رسیدن عزیز

[For notes ² and ³ see p. ۳۷۳.]

3675 بدین نسبت زور با جهل ^۱ او	گوا دارم اکنون هم از اهل او
بگهواره در کودک شیر خوار ^۲	ازو باز پرس این سخن استوار ^۳
عزیزش چنین گفت دیوانه ^۴	زفرهنگ و از هوش بیگانه ^۵
که بر من تو افسون و طنز ^۶ آوری	مرا با تو چون باشد این داوری
کز آن ^۷ طفل خواهی گواهی می	بدین جوئی از من رهایی می
3680 مراورا زبان سخنگوی نیست ^۸	ترا این گواهی ازو روی نیست
چنین گفت یوسف که جان آفرین	خداوند هفت آسمان و زمین
تواناست کش برگشاید زبان	گواهی دهد بر من اندر زمان ^۹
ازو باز ^{۱۰} پرس ای همایون عزیز	منه بر من این تهمت بی تمه
سبک سوی گهواره آهنگ ^{۱۱} کرد	بپرسید از آن طفل ده روزه مرد
3685 چنین گفت کای کودک شیر خوار	اگر گفت خواهی زبان راست دار ^{۱۲}

وَشَهِدَ compare the words از اهل او with ; و این جهل *M* and *W* ; بر جهل *B* ۱
 in the twenty-sixth verse of Sûrah XII. شَهِدَ مِنْ أَهْلِهَا

۲ So *M* and *W* with استوار as adverb ; *B*, *E*, *A*, and *N* have the same wording
 in the first hemistich (except کودکی in *N*), but in the second *B* and *E* read
 : *T* : ازو باز پرس از همین شرمسار *A* and *N* ; ازو باز پرس آن نیم شرمسار

بگهواره از کودک شیر خوار
 همی پرس تا آیدت استوار

۳ the same طنّ for طنز also in *A* ; *M* and *W*
 همی بر من افسون و طنّ *T* ۴
 ۵ *M* and *W* read in the second hemistich (۱) کنون *T* ۶

بدو جوئی اندر (?) رهایی می
 ۷ *B* reads گواهی ازو. Instead of زبان خود مراورا سخنگوی نیست *M* and *W*
 is here either = پیدا کردن, see Ganj-nâma, f. 84^b, lin. penult., or
 = طریق, as in Bûstân, ed. Graf, p. ۱۷۶, v. 373, or = امید 'something feasible,
 forthcoming, to be hoped for.' *A* and *N* : ترا این گواهی از آن روی نیست
 ۸ *T* ۹
 ۱۰ *T* ۱۱
 ۱۲ This verse is wanting in *W*.

۱۳ *M* and *W* باز تو نیز, and in the second hemistich تو زو باز.

۱۴ *M* and *W* بر آری *T* ۱۵

ازین^۱ هردو تن راست گفتار کیست وزین نرو ماده گنگار کیست
 بفرمان یزدان خداوند داد زگهواره کودک زبان برگشاد
 که پیراهن یوسف خوب کیش اگر هست حتی دریده زبیش
 پس آن راست گوید بدان این دروغ دروغ از رخ این برآرد فروغ^۲
 3690 و راز پس دریدست پیراهنش بتهمت بیالوده^۳ باشد تنش
 که بس یوسف است از میان راستگوی دروغ است گفت زن ماهروی^۴
 عزیز آنکهی^۵ پیرهن را بدید دریده زبس بود چون بنگرید
 فرو ماند از آن بس دلش خیره شد^۶ که روز درخشان شب تیره شد
 یکایک زبان بر زلیخا گشاد^۷ سخن گفت بسیار و دشنام داد
 3695 بدنب زلیخا زبان عزیز زنان جهانرا سخن گفت نیز^۸
 چنین گفت شد بر زن و نام زن^۹ که تان دل تباہست و ناپاک تن
 زکبد شما^{۱۰} خیزد آفات ما عظیم است یکباره کید شما

^۱ وزین نزد تو خود *M* and *W* از آن and in the second hemistich.

^۲ So best in *T*, آن referring to Zalikhâ, این to Joseph. *B*, *A*, and *N* پس او راست *M* پس او راست گوید او راست یوسف دروغ *W* ; راست گوید بدان آن دروغ *B* has before this verse another spurious one.

^۳ *B*, *A*, and *N* نیالوده: his body is not (=cannot) be defiled by suspicion.

^۴ This verse is wanting in *A* and *N*, where a new heading is inserted, viz. *M* and *W* insert here the twenty-sixth and the twenty-seventh verse of Sûrah XII.

^۵ *M* and *W* آنزمان. In the second hemistich *A* and *N* have again دید for بود (*A* even دید و چون, so as to connect it with the following verse).

^۶ *M* and *W* have in both hemistichs شد for گشت, and برو for شب in the second.

^۷ *A* and *N* read یکایک زلیخا زبان برگشاد (as if Zalikhâ spoke the following words!). *B* and *W* have in the second hemistich داد دشنام بسیار.

^۸ This verse is wanting in *M* and *W*; *N* has بدیم (read بدیم) instead of بدنب.

^۹ *M* and *W* زن و تخم زن, and in the second hemistich تان دل مبادا الخ; in the same *B*, *A*, and *N* substitute, in spite of شما in the next verse, تان for شان.

^{۱۰} خیزد آفاتها *A* and *W* شما, and آفت بما *B* زنان.

NC
Cal-
16/1/76

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

23681

Call No. 891.511/Fix/Eth

Author— Ethe, Hermann

Title— Yusuf and Zalikha

Borrower No.	Date of Issue	Date of Return

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.